

Прысьвячаецца

Джону Айкеру,
Рэйманду Брэндру,
Фрэнку Вілі,
Доналду Гардзі,
Ралфу Герцу,
Доналду Ліндсэю,
Джону Макмілану,
Джону Мэйтланду,
Г'ю Рамсэю,
Эдварду Рэмі,
Сэдрыку Сьміту,
Чарлзу Ёілабі,
Джорджу Шрэмэлу

Аляксандар Лукашук

ПРЫГОДЫ
АРА
ў Беларусі

Радые Свабодная Эўропа/Радые Свабода

ЗЬМЕСТ

1. Нечаканая знаходка	13
Замест прадмовы	
2. АРА ў Менску: ня чулі, не чакалі, ня клікалі	25
Амэрыканцы ў горадзе. — Сала скралі. — Зьбянтэжаны Чарвякоў. — Беларускае памяркоўнасьць. — Зварот Рады БНР. — Рамантычнае тлумачэньне. — Нумары з пацукамі. — Від на Менск з «Парыжу»	
3. Нью-Ёрк—Варшава: голад за польскай мяжой	39
Бульба для банкету. — Хлеб па-лідзку. — 100 мільёнаў для Польшчы. — Харчаваньне пад акупацыяй. — Дзеці й Гувэр. — Пратэст Рады БНР. — Габрэйскія пагромы. — Заможныя беларусы	
4. Вашынгтон—Масква: хлеб для бальшавікоў	57
Першая спроба дапамогі. — Другая спроба. — Арышт араўцаў у Менску. — За хлебам з кулямётам. — Голад у Паволжы. — Зварот Горкага. — Умовы Гувэра. — Рыскае пагадненьне. — Першыя ўрокі	
5. Беларусь, Козырава: акно ў Эўропу на ўскрайку Менску	71
2 мільёны ўцекачоў. — Пакуты вяртаньня. — Цягнікі надзеі й сьмерці. — Бар'ер для тыфусу. —	

ПРЫГОДЫ АРА Ў БЕЛАРУСІ. (Бібліятэка Свабоды.
XXI стагодзьдзе). — Радыё Свабодная Эўропа/
Радыё Свабода, 2005. — 500 с.: іл.

Рэдактар *Аляўціна Вячорка*
Мастак *Генадзь Мацур*
Карэктар *Аляксандра Макавік*

© Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода, 2005

ISBN 0929849-07-8

Поле бітвы пад Негарэлым. — Забытыя немцы. — Францускія вашабойкі. — Паратунак у канцлягеры

6. ЧВАК: «часовы выканаўца абавязкаў каня» 89

Нэктар з асадкам. — Жаба душыць. — Чароўныя пасылкі. — Некашэрнае малако. — Афэрыст з Бабруйску. — Гардзі ізноў памыляецца. — Дэфіцыт тары. — Цяжкія пасылкі. — Цэны падаюць. — Пайкі паэтам і акадэмікам

7. Палітычная мэдыцына: вельмі непажаданы лекар 105

Кадровая знаходка. — Анкета для доктара Левіна. — Погляд на савецкую ўладу. — Агульная антысанітарыя. — Няма дошак. — Пустыя абяцанкі. — Пагроза дзейнічае. — У сьпісе ня значыцца

8. Кватэрнае пытаньне: ад «Парыжу» да «Савецкай» безь пераменаў 119

Гультаі й камсамольцы. — Жытло без пазалоты. — Бэйсбол у Аляксандраўскім сквэры. — Некамунальная спрэчка. — Візыт Гаскела. — Раскажыце Дзяржынскаму. — Гаранты Блехера. — Габэленаў ня будзе

9. Гардзі ад'яжджае: разьвітаньне пад музыку ГПУ 135

Нарэшце новы дом. — Нечаканая адстаўка. — Прыезд Чарлза Ўілабі. — Ператрус падчас банкету. — Дзіўныя рабаўнікі. — Прыбіральня пад наглядам. — Занадта хуткі арышт

10. Страйк у АРА: памылка Сэдрыка Сьміта 145

Гонар жанчыны. — Пабілі шафэра. —

Ультыматум прафсаюзаў. — Сьпяваюць «Інтэрнацыянал». — Штрэйкбрэхеры будучь галадаць. — Газэтная кампанія. — Канфідэнцыйная прыпіска. — Сьміт зьяжджае

11. Інспэктарка Румянцава супраць наркама Мар'ясіна: часовая перамога 159

Пагрозы ў друку. — Ўілабі пратэстуе. — Нелегальныя інспэкцыі. — Бруд, вошы й дзеці. — Сьстэма аэнак працуе. — Тры небясьпечныя жанчыны. — Справа прынцыпу. — Сакрэтны цыркуляр

12. Як прымусіць АРА: новая фаза старой гульні 175

Стакоўскі скардзіцца. — Ўілабі не пагаджаецца. — Менск дае фору Маскве. — Пасылкі й антысэмітызм. — Не шкадуйце ўказаньяў. — Джойнт становіцца самастойным. — Квакеры як Санта-Клаўс. — Не пустыя пагрозы

13. Злодзеі супраць АРА: амэрыканцы абараняюцца 189

Барысаўская афэра. — Арышты махляроў. — Агенты ГПУ пад судом. — Вярніце пасылку. — Фальшывая АРА. — Сувязь з сынагогай. — Скрадзенае малако. — Аблава на Камароўцы. — Вынаходзтва Ўілабі

14. Малітва разьдетых: дай адзеньне надзённае й пазбаў ад дзіравага 199

Панчохі ад суседкі. — Завязваем матузкі. — Газэта замест бялізны. — 25 тысяч чаравікаў для босых. — Малюнак з шыбеніцай. — Рэкляма па-араўску. — Камуністы апранаюцца. — Гарнітуры для прафэсуры

- 15. Дзеці, дзеці, дзеці: Менск выходзіць наперад ..** 211
Згубіла дачку. — Аргументы для прэсы. —
Брызэнт замест чаравікаў. — Рацыён павялічаны.
— Немарксісцкія парады. — 1 тысяча пудоў
мыла. — Амэрыканскі аўкцыён без амэрыканцаў.
— Пэдыятры ад АРА
- 16. Першая гадавіна АРА: віншуюць самі сябе** 223
Вечарына без гасьцей. — Зноў мала грошай. —
Рэкордныя даставы. — Чайная дыпляматыя. —
Шчыраваньні Стакоўскага. — Экспарт падчас
голаду. — Бессардэчнасьць як неабходнасьць. —
Пахвалы без пратаколу
- 17. Чыстка АРА: дзе жыве Карл Маркс** 237
Кароткія падзякі. — Джэнтэльмэны кажучь
«Ага!» — Праверка на ляяльнасьць. — Бляндынка
Роза Люксэмбург. — Дробныя паскудзтвы. —
Мыла для НКВД. — Чакаюць даносаў. — Ніхто ня
звольнены, але...
- 18. Навучаньне ангельскай мэтадам АРА: «milk» ня
толькі «малако»** 255
Няма тары. — Загадкавыя этыкеткі. —
Экзатычная статыстыка. — Прага да ведаў. —
Набор у клясу АРА. — Засакрэчаная дапамога
настаўнікам. — Што азначае «Беларусь»? —
Машынка з дэфіцытным шрыфтам
- 19. Good bye па-тутэйшаму: АРА ўвесь час
вырываўлася з-пад нагляду** 267
Сакрэтны дыркуляр. — Падрыхтоўка да ад'езду.
— Строгі ўлік тары. — Абмен камплімантамі. —
Ўілабі абяцае вярнуцца. — Карысныя й
карысьлівыя. — Апошнія дні. — Апошняя месца.
— Апошні ліст

- 20. Віцебск: кароткая адліга ў 30-градусны
мароз** 281
Амэрыканцаў чакалі. — Ні складу, ні жытла, ні
офісу. — Начуюць у вагоне. — Першыя пасылкі.
— Губвыканкам мяняе пазыцыю. — Вада зь
Дзьвіны. — Крывадушны Канаплін. — Манія
Айкера
- 21. Віцебск: сьлёзы, а не дапамога** 295
Габрэйскі горад. — Загадчык складу з «Grand
Opera». — Крадзе й ня дзеліцца. — Няма
шчасьця. — Ура амэрыканскім братам! — Начная
зьмена. — Даў па пысе. — Вайна з Джойнтам. —
Айкер ад'яджае
- 22. Віцебск: няхай жыве й квітнее Амэрыка!** 309
Кадровая карусэль. — Сувязь з ГПУ. — Дзіўны
арышт. — Упаўнаважаны хваліцца. — Краўцы бяз
вопраткі, шаўцы бяз чобатаў. — Ліст у
Каліфорнію. — Спадчына Айкера. — Ex Occidente
lux — сьвятло з Захаду
- 23. Віцебск: ізноў паўтарэньне прайдзенага** 323
Новы кіраўнік акругі. — Шымалёвічу цяжка. —
Арышт і вызваленьне рабіна. — Упаўнаважаны
зьнік. — Дружба з губэрнатарам. — Зэліксон
папярэджае. — Абвінавачаньні ў друку. —
Блаславеньне біскупа
- 24. Віцебск: серп і молат на крыжы** 337
Калядная атака. — Інструкцыі з Масквы. — Вошы
на транспарце. — Зіма ў зямлянках. —
Тактоўнасьць і цярплівасьць. — Дзіцячыя дамы
паляпшаюцца. — Загадкавы прагноз. — Брэнд
просіцца ў адпачынак

25. Гомель: драма ў чатырох актах. Акт 1	353
Адзінокі Мэйтланд. — Жыцьцё на рэйках. — Начальніцкі калейдаскоп. — Прыезд Рамсэя. — Энтузіязм растае. — Аблога АРА. — Узялі банк. — Дзеці-шкілеты. — Дапамога з Луізіяны	
26. Гомель, акт 2: мазгі ўпаўнаважанага	365
Кадровая стабілізацыя. — Шкодныя пасылкі. — 8 тысяч галодных дзяцей. — Камсамольцы з апэтытам. — Газэтная атака. — Драгунскі адхілены. — Перамовы пад стэнаграму. — Нямэтазгодныя й непажаданыя	
27. Гомель, акт 3: перамога ў рэйкавай вайне	379
Перапіска безь любові. — Грузавік аж затросяся. — Нядоўгае замірэньне. — Зноў перамовы пад стэнаграму. — Харч для княгіні. — Надта абавязковая пастанова. — Непрыступная чыгунка	
28. Гомель, акт 4: дапамога, ды ня там, ня тым, ня так	391
Насадзілі гузакоў. — Абсалютны недавер да савецкай улады. — Крадуць усё. — Какава а пятай раніцы. — Калядныя радасьці. — Дзе гуртуецца буржуазія. — Бяз суму будзе расставаньне	
29. Чорны сьпіс: шпіёны АРА ў ролі філянтропаў	403
Эканамічны шпіянаж. — Румянцава й Кацавураў на лаве падсудных. — Агранамічныя таямніцы Беларусі. — Пракурор просіць расстрэлу. — Пратэст Гувэра. — Змаганьне за сьвятло	
30. Пасьля Беларусі: адрасы й лёсы	421
Джон Айкер. — Рэйманд Брэнд. — Фрэнк Вілі. — Чарлз Ўілабі. — Доналд Гардзі. — Ралф Герц. —	

Доналд Ліндсэй. — Джон Мэйтланд. — Г'ю Рамсэй. — Сэдрык Сьміт. — Джордж Шрэмэл	
31. Забыты подзьвіг: будзе праспэкт АРА й пляц Гувэра	451
Абдымкі па-беларуску. — Кароткая ўдзячнасьць. — Дывэрсія пад сьцягам АРА. — Чэкісцкая творчасьць. — Аняменьне акадэмікаў. — Тоны, даляры, працэнты. — Недапісаная энцыклапэдыя	
32. Гербэрт Гувэр-другі: «Мой дзед уратаваў больш людзей, чым хто калі за ўсю гісторыю сьвету»	465
Замест пасьяляслоўя	
Дадатак	472
Бібліяграфія	476
Паказьнік асобаў	478
Дзякуй! — Thank you!	490
Acknowledgments	494
Summary	499

ману — групавыя фатаграфіі, словы падзякі й прывітаньня, старанна выпісаня й размаляваныя загаловкі; тэксты пераважна па-польску, зрэдку па-расейску:

Изъ Бреста над Бугом дѣтям Америки дальней
Русская Школа шлет благодарный привѣт!

Дата — 1921. Я пачынаю чытаць подпісы — і бачу прозьвішчы маіх берасьцейскіх аднаклясьнікаў, зь якімі я вучыўся паўстагодзьдзя пазьней: Андраюкі, Нікіцюкі, Пятровічы, Вайцюкі, Навумікі, Кулікі, Ляхі, Крэйбіхі, Дземчукі, Супрунюкі, Шошчыцы, Грыцукі, Кавальчукі...

І раптам — маё прозьвішча. І яшчэ раз, і зноў — раскіданыя па ўсім пэрымэтры, з рознымі ініцыяламі — А., М., Г., зноўку А. — *Лукашук* шэсьць разоў!

Матавыя абрысы мінулага становяцца рэльефна аб’ёмістымі, як яблык у кішэні.

У 2000 годзе Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода вырашыла здаць свае архівы за паўстагодзьдзя працы на захаваньне ў Гувэраўскі інстытут у Каліфорніі. Адначасова сям’я замужнага бізнэсмэна, калекцыянэра мастацтва й філянтропа Бэрнарда Опэра ўсталявала стыпэндыю для дасьледнікаў з Радыё дзеля працы ў Гувэраўскім інстытуце. Стаць першым гувэраўскім дасьледнікам выпала мне, і тры месяцы, ад верасня да сьнежня 2000-га, я прыходзіў як на працу ў Гувэраўскую вежу, якая ўзвышаецца над Стэнфардзкім унівэрсытэтам.

Гербэрт Гувэр уратаваў ад галоднай сьмерці каля 20 мільёнаў чалавек — больш за ўсіх у гісторыі чалавецтва

На вяршыні вежы месціцца мэмарыяльны працоўны кабінэт 34-га прэзыдэнта ЗША, а ўнізе — офісы, музэйная экспазыцыя, бібліятэка й падземнае сховішча — найбуйнейшая ў сьвеце калекцыя архіваў былога СССР і прылеглых тэрыторыяў. Інжынэр Гербэрт Гувэр зарабіў свае першыя мільёны даляраў напачатку ХХ стагодзьдзя ў геалёгіі. Перад тым як стаць прэзыдэнтам ЗША ў 1928 годзе, Гувэр ратаваў амэрыканцаў, якіх першая ўсясьветная вайна засьпела ў Эўропе бяз грошай і прытулку, карміў галодных — спачатку ў Бэльгіі, а пасля ва ўсёй зруйнаванай вайной Эўропе, зьбіраў першыя камуністычныя газеты й антыкамуністычныя ўлёткі, затым на просьбу прэзыдэнта Ўілсана ўзначаліў міністэрства гандлю ЗША.

У 1919 годзе арганізацыя, утвораная з ініцыятывы Гувэра — American Relief Administration (Амэрыканская адміністрацыя дапамогі)¹, у

¹ Першая Амэрыканская адміністрацыя дапамогі (АРА) была ўтвораная пастановай прэзыдэнта Вудра Ўілсана 25 лютага 1919 дзеля даставы і разьмеркаваньня ў Эўропе дапамогі ў памеры 100 000 000 даляраў, вылучаных Кангрэсам ЗША. Гэтая АРА пад кіраўніцтвам Г.Гувэра дзейнічала да 30 ліпеня 1919. Яе офіс і рэшту запасаў пераняла новая, цалкам прыватная дабрачынная арганізацыя, якую стварыў, зарэгістраваў і ўзначаліў таксама Гувэр — ад 1 жніўня вядзецца адлік дзейнасьці Эўрапейскага дзіцячага фонду АРА. Калі ў 1921 у Расеі пачаўся голад, фонд ужо завяршаў сваю працу ў краінах Эўропы, у т.л. на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Паколькі новая дапамога адрасавалася й дзецям, і дарослым, была зьменена назва арганізацыі — яна стала называцца АРА, як і першая дзяржаўная арганізацыя. У гэтай кнізе ўжываецца адна назва — АРА — для ўсяго перыяду 1919—1923.

скароце АРА, — пачала дапамогу Польшчы. Калі ў 1921 годзе ў савецкай Расеі пачаўся голад, Гувэр, нягледзячы на супраціў бальшавікоў, дамогся права ратаваць ахвяры ў Расеі, Украіне й Беларусі.

Подзьвіг Гувэра ня меў прэцэдэнтаў. У 1914—1924 гадох пад ягоным кіраўніцтвам разьмеркавана ў Эўропе больш за 33 мільёны 841 тысячу тон дапамогі коштам больш за 5 мільярдаў 234 мільёны даляраў. Гэта было зроблена ва ўмовах вайны й разбурэньня, калі ўрады старых і новых дзяржаваў былі засяроджаныя на сваіх унутраных праблемах.

Невядомыя мне сваякі альбо цёзкі па прозьвішчы атрымлівалі амэрыканскую дапамогу ад 1919 да 1922 году, пакуль АРА не спыніла дзейнасьць у тагачаснай Польшчы. Ад 1922 году АРА пачала апэрацыі ў падсавецкай Беларусі — Менску й шасьці павэтах, з насельніцтвам менш за 2 мільёны чалавек. Асобныя прадстаўніцтвы АРА былі адкрытыя ў Гомелі й Віцебску, якія тады адміністрацыйна належалі РСФСР. Разам у трох беларускіх акругах АРА жыло каля 7 мільёнаў чалавек.

Амэрыканскі рыс, муку й малако атрымлівалі Янка Купала, Усевалад Ігнатоўскі, Уладзімер Пічэта, Язэп Лёсік, Якуб Колас, Зьмітрок Бядуля, Зьміцер Жылуновіч, Уладзіслаў Галубок, Лідзія Ржэцкая, Сьцяпан Некрашэвіч... Марна было шукаць згадкі пра гэты ўклад амэрыканскага народу ў беларускую культуру й навуку ў гістарычных энцыклапэ-

дзях, манаграфіях і падручніках XX стагодзья.

Беларуская савецкая энцыклапедыя 1969 году АРА ігнаруе, а ў 1996-м у артыкуле «АРА» Беларуская энцыклапедыя піша:

Урадавая арг-цыя ЗША ў 1919–23 па аказанні харчовай і інш. дапамогі еўрап. краінам, што пацярпелі ў 1-ю сусв. вайну. Узначальваў Г.Гувер. Фактычна выкарыстоўвалася для ўмацавання эканам. і паліт. пазіцый ЗША, стрымлівання рэв. руху ў Венгрыі, Румыніі, Балгарыі і інш. У 1921–22 аказала дапамогу ў час голаду ў Паволжы, на Украіне. У выніку канкурэнцыі з боку Англіі, Францыі і Італіі яе дзейнасць у Еўропе спынена.

Адзіны праўдзівы сказ — найкарацейшы, пра Гербэрта Гувэра. Астатнія чатыры — недакладнасьці, замоўчваньні й хлусьня.

Гісторыю АРА пісалі самі араўцы. Гаралд Фішэр узначальваў гістарычны адзел арганізацыі і ў 1927 годзе выдаў кнігу «Голад у савецкай Расеі, 1919—1923». Аднак Беларусі там адведзеныя пяць з паловай старонак — зь пяцісот. Асобныя дасьледаваньні прысьвечаныя дзейнасьці АРА ў Польшчы, дзе імем Гувэра названыя пляцы, пастаўлены помнік. Першае дасьледаваньне дзейнасьці АРА ў Беларусі зьявілася таксама ў ЗША. У 1978 годзе студэнтка Прынстанскага ўнівэрсытэту Алеся Кіпель прысьвяціла гэтай тэме дыплёмную працу й

надрукавала артыкул у «Запісах» Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва.

Нягледзячы на афіцыйнае маўчаньне, у Беларусі Гербэрта Гувэра памяталі. Карта размяшчэньня харчовых пунктаў АРА густа пазначаная вакол Берасьця, Баранавічаў, Наваградку, Ашмянаў, Ваўкавыску, Вялейкі, Пінску: 1 мільён 315 тысяч 490 дзяцей карміла АРА штодня ў тагачаснай Польшчы ў пік актыўнасьці. У 1931 годзе ў гонар Гувэра была названая вуліца ў Горадні. Але ў 1939-м, як толькі саветы прыйшлі ў Заходнюю Беларусь, шыльду зь імем амэрыканскага прэзыдэнта зьнялі. Напачатку 1990-х гадоў гарадзенскі гісторык Ігар Трусаў прапанаваў аднавіць назву:

Жывуць людзі, якіх не было б на сьвеце, калі б гэты высакародны чалавек не намагаўся накарміць і апрануць галодных людзей у незнаёмай, далёкай, разбуранай вайной краіне. Глыбока прыстойна зрабілі б гарадзенцы, калі б вярнулі маленькай вуліцы імя Гербэрта Гувэра...

Амэрыканская дапамога падсавецкай Беларусі ў 1922—1923 гадох перавысіла 14 тысяч 440 тон харчу, мэдыкамэнтаў, абсталяваньня, адзеньня коштам больш за 2 мільёны 730 тысяч даляраў². Дапамогу Беларусі таксама аказалі іншыя дабрачынныя арганізацыі — Чыр-

² 1 даляр ЗША ў цэнах 1922 роўны 11 далярам ЗША 2004.

воны Крызж, місія Нансэна³, Таварыства сяброў — Квакеры⁴, Амэрыканскі аб'яднаны габрэйскі камітэт разьмеркаваньня фондаў — Джойнт⁵, шэраг амэрыканскіх рэлігійных арганізацыяў. Усе яны, нашмат меншыя паводле маштабу дапамогі, узаемадзейнічалі з АРА. Найбуйнейшая зь іх, Джойнт, больш за год арганізацыйна ўваходзіла ў склад АРА.

Араўцы кармілі галодных і лячылі хворых, ратавалі ўцекачоў і дапамагалі выезду да сваякоў у Амэрыку, чыталі лекцыі, распачалі ў Менску курсы ангельскай мовы... І адначасова — вялі бясконцае змаганьне з наваस्पечанай савецкай бюракратыяй, за імі сачыла ЧК⁶, іхныя рэчы канфіскоўвала мытня, ім спрабавалі дыктаваць свае ўмовы камуністычныя прафсаюзы...

Некаторыя знайшлі ў Беларусі жонак, некаторыя пасьяля вярталіся сюды зноў. Падчас працы ў Гувэраўскім інстытуце ў Каліфорніі я разаслаў некалькі сотняў лістоў у спробе знайсці

³ Найвышэйшая камісія Лігі Нацыяў у справах уцекачоў (1919—1946). У 1921—1930 дзейнічала пад кіраўніцтвам нарвэскага палярнага дасьледніка Ф.Нансэна.

⁴ Квакеры — Таварыства сяброў, пасьялядоўнікі радыкальнага кірунку ў пратэстантызьме; заснаванае ў 1652 у Ангельшчыне. Амэрыканскае таварыства сяброў (Квакеры) аказвала дапамогу ахвярам першай і другой усясьветных войнаў.

⁵ Аб'яднаны камітэт разьмеркаваньня фондаў дапамогі габрэям, якія пацярпелі ад вайны, заснаваны ў 1914 у ЗША.

⁶ ЧК (ВЧК, Всероссийская чрезвычайная комиссия) — карны орган дыктатуры й пазасудовай расправы з праціўнікамі камуністычнага рэжыму ў савецкай дзяржаве (1919—1922). У 1922 пераўтвораная ў ГПУ (гл. зноску 41).

нашчадкаў супрацоўнікаў АРА, уведаць пра іхныя лёсы. Памяць пра Беларусь яны захоўвалі доўгія гады. Джордж Шрэмэл, які ў 1921 годзе працаваў у Менскай акрузе АРА, пісаў у студзені 1944:

Найлепшыя пажаданьні ўсім арамітам Менскага рэгіёну — д'ябальскае месца быць там цяпер...

Супрацоўнікі АРА выдатна адчувалі сваю ролю й місію. Шмат гадоў пасьяля спыненьня дзейнасьці *араміты*, як яны сябе называлі, выдавалі бюлетэнь, праводзілі штогадовыя сустрэчы, перапісваліся. Да канца дзён яны называлі Гербэрта Гувэра «Chief» — шэф, ці кіраўнік — так называюць правадыроў індзейскага племя, і захоўвалі сваё араўскае братэрства.

Гэтая кніга — толькі спроба падзякаваць за сваё прозьвішча ў лістох да Гербэрта Гувэра, што ўсе гэтыя гады ляжалі ў прыцемненых сховішчах архіву ў Каліфорніі.

2

**АРА ў МЕНСКУ: НЯ ЧУЛІ,
НЕ ЧАКАЛІ, НЯ КЛІКАЛІ**

Амэрыканцы ў горадзе. — Сала скралі. — Зьбянтэжаны Чарвякоў. — Беларускае памяркоўнасьць. — Зварот Рады БНР. — Рамантычнае тлумачэньне. — Нумары з пацукамі. — Від на Менск з «Парыжу»

Сьнежным ранкам 8 студзеня 1922 году на пэрон менскага вакзалу з прыступак салён-вагону ступіў Доналд Эгбэрт Гардзі — вэтэран АРА, які меў багаты досьвед гуманітарнае працы ў розных краінах Эўропы. Пазьней у сваёй кар’еры Гардзі будзе некалькі дзесяцігодзьдзяў працаваць у «General Motors», рэпрэзэнтаваць

інтарэсы кампаніі ў Лёндане, Гамбургу, Залатым Беразе і ўсёй Цэнтральнай Афрыцы. Ніякія будучыя перашкоды не спалохаюць пасья гарту, які першы кіраўнік акругі АРА атрымае ў Менску. І гаворка зусім не пра маразы й прастуды...

Першую навіну амэрыканцы (разам з Гардзі прыбыў лекар Ралф Герц) прывезьлі з сабой, дакладней — не прывезьлі. Недзе ў дарозе з Масквы з эшалёну зьніклі два вагоны з топленым салам. Ані паравозная брыгада, ані кандуктары нічога не маглі патлумачыць. Другая навіна была ня лепшая за першую: гасьцей ніхто не чакаў.

Толькі праз тыдзень пасья прыезду Доналд Гардзі здолеў напісаць першую справаздачу ў штаб-кватэру АРА ў Маскве:

Мы прыбылі ў Менск на спэцыяльным цягніку з 12 вагонаў раніцай у аўторак. Наступнай раніцай мы выставілі свае паўнамоцтвы Прэзыдэнту Беларускай Рэспублікі сп. Чарвякову⁷. Сп. Чарвякову не паведамлілі па савецкіх каналах пра місію АРА ў Беларусі. Ён паабяцаў зрабіць усё, што патрэбна, і афіцыйна дазволіў распачаць дзейнасьць і даставу харчовых пакетаў, але даў выразна зразумець, што ён ня можа нічога канкрэтнага зрабіць у справе складоў, офісаў, жыт-

⁷ Так у амэрыканскім ліставанні тытулявалі старшыню Цэнтральнага выканаўчага камітэту й Савету народных камісараў (1920—1924) Аляксандра Чарвякова. *(Тут і далей усе цытаты з архіўных і іншых дакумэнтаў і публікацыяў падаюцца бязь зьменаў, адпаведна арыгіналам.)*

ла й г.д., пакуль не атрымае афіцыйную інфармацыю пра місію АРА ў Беларусі.

На другі дзень былі разладаваныя адзінаццаць вагонаў з гуманітарнай дапамогай, мяхі з прадуктамі даставілі ў чыгуначны склад для часовага захоўваньня. З транспартам было лягчэй — у адным з вагонаў прыбыў свой грузавік. Араўцы адразу пачалі шукаць пастаянны склад.

Гардзі пісаў:

У Менску падчас розных нямецкіх і польскіх акупацыяў 30% усіх будынкаў разбурана, у тым ліку 90% складавых памяшканьняў. Пагодзімся на любое, што знойдзем. У Менску проста няма такога сучаснага прымальнага складу, які мы хацелі б мець. Праўда, мы знайшлі невялікі склад для даставаў у горадзе. Жыльлёвыя ўмовы наўрад ці могуць быць горшыя, чым маем у гатэлі «Парыж». Спадзяемся неўзабаве знайсці нешта лепшае.

Мінула два тыдні пасья прыезду, аднак Прэзыдэнт Беларусі так і не атрымаў ніякага тлумачэньня з Масквы.

Гардзі паведамляў у штаб-кватэру АРА:

Варта адзначыць, што прыняцьцё Чарвяковым умоваў Рыскага пагадненьня⁸ тычыцца толькі яго

⁸ Рыскае пагадненьне паміж савецкім урадам і АРА было падпісанае 20 жніўня 1921 у Рызе. *(Падрабязна гл. с.62—66.)*

асабіста, але Беларуская Рэспубліка як незалежная рэспубліка патрабуе, каб гэтае пагадненне было прынятае народным камісарыятам Беларусі. Да прыняцця пастановы народным камісарыятам Прэзідэнт можа надаваць дапамогу толькі ў межах існых законаў і правілаў. Камісарыят мае паседжаньне 27 студзеня, і нас запэўніваюць, што пагадненне будзе прынятае й ня будзе ніякіх цяжкасьцяў. Аднак сёньня Чарвякоў ад'яжджае ў Маскву, дзе абмяркуе гэтую справу ва ўрадзе, і тады зможа больш рашуча дапамагачь нам на месцы. Нашая прапанова — каб управа сп. Эйдука зьвязалася са сп. Чарвяковым у Маскве й скарыстала ўсе магчымыя сродкі ўплыву дзеля ўпарадкаваньня нашых дачыненняў зь Беларускай Рэспублікай⁹.

Паводле пагаднення між АРА й савецкім урадам справамі амэрыканскай дапамогі апекаваўся паўнамоцны прадстаўнік ураду РСФСР пры ўсіх замежных арганізацыях дапамогі. У 1921 годзе на гэтую пасаду быў пастаўлены былы латыскі стралок, зацятый камуніст Аляксандар Эйдук (пазьней яго замяніў Карл Ландэр). Пры савецкім урадзе таксама дзейнічаў

⁹ У 1921 была падпісаная дамова аб ваенным і гаспадарчым саюзе паміж БССР і РСФСР. У тэксьце адзначалася, што два ўрады цалкам прызнаюць «незалежнасьць і суверэннасьць кожнага з бакоў». Лічылася, што рэспублікі пагадзіліся аб'яднаць наркаматы ваенных і марскіх справаў, замежнага гандлю, фінансаў, працы, шляхоў зносінаў, поштаў і тэлеграфу, народнай гаспадаркі. Замест права самастойна вырашаць свае справы Беларусь атрымлівала ўпаўнаважаных аб'яднаных камісарыятаў.

камітэт ліквідацыі наступстваў голаду (*Послед-гол*).

АРА спрабавала пачаць апэрацыі ў Беларусі яшчэ ў 1921 годзе. Цэнтральныя камуністычныя ўлады выступілі супраць. Масква адхіліла амэрыканскі плян неадкладна пачаць харчаваньне дзяцей, хворых і ўцекачоў у Беларусі.

Беларусь ад пачатку голаду ў Паволжы разглядалася выключна як рэспубліка-донар. На загад «цэнтру» мясцовае начальства хутка арганізавала абавязковы збор сродкаў: рабочыя мусілі адлічваць частку заробку, працаваць на суботніках і нядзельніках, з прыватнікаў зьбіралі грашовыя ахвяраваньні, збожжа, муку, гародніну, ад сьвятароў патрабавалі здачы царкоўных каштоўнасьцяў і праводзілі канфіскацыі¹⁰. Паводле афіцыйных справаздачаў, ад саўгасаў шасьці паветаў Беларусі ў 1921—1922 гадох адправілі ў Расею 960 тон харчу і 120 тон насення, а начальства Віцебскай і Гомельскай

¹⁰ 23 лютага 1922 у Маскве быў выдадзены дэкрэт «Аб парадку канфіскацыі царкоўных каштоўнасьцяў», якія, паводле афіцыйнай вэрсіі, ішлі на барацьбу з голадам. І сакавіка адмысловая камісія канфіскацыі на чале з А. Чарвяковым была ўтвораная ў Менску. У красавіку пачалася татальная канфіскацыя ў храмах Беларусі (у т.л. былі раскрытыя мошчы Эўфрасіньні Полацкай у Спаса-Эўфрасіньнеўскім манастыры). Як сьведчыць гісторык У. Навіцкі (зборнік «Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст.)», было канфіскавана каштоўнасьцяў на 4 000 000 залатых рублёў. Сакрэтныя цыркуляр савецкага ўраду, аднак, накіроўваў грошы не на дапамогу ахвярам голаду: «Каштоўнасьці, адабраныя ў закрытых цэркваў, павінны ўлічвацца й накіроўвацца ў асобнай графе, таму што яны паступаюць не ў ЦК *Последгола*, а павінны накіроўвацца ў дзяржаўны фонд».

губэрняў рапартавала аб адпраўцы 25 тысяч тон насеннага збожжа. Адначасна ў Беларусь прыбыло каля 13 тысяч дзяцей з Паволжа.

Толькі празь некалькі месяцаў АРА здолела пашырыць свае апэрацыі на Беларусь, але мусіла напачатку абмежавацца выдачаю адрасных індывідуальных пасылак.

Беларусь, якая лічылася самастойнай рэспублікай, мела заключыць асобную дамову з АРА. Такую дамову заключыў урад Украіны. Але, як напіша пазьней гісторык АРА Гаралд Фішэр:

Як і ўкраінцы, афіцыйныя асобы Беларускай Савецкай Рэспублікі некалькі дзён настойвалі на сваім праве незалежнай рэспублікі, паведаміўшы амэрыканцам, што дамова з РСФСР не азначае таксама дамовы зь Беларуссю. Аднак беларусы не адстойвалі гэтае пазыцыі так упарта, як украінцы, і таму не было патрэбы заключыць асобнае пагадненьне зь Беларуссю.

Масква зь Менскам не цырымонілася: пасля падзелаў і перадзелаў тэрыторыі ад 15 мільёнаў чалавек, што жылі ў этнічнай Беларусі, у складзе БССР у 1922 годзе налічвалася менш за два мільёны. Камісары ў Менску выконвалі ўсе дырэктывы цэнтру.

Рада Беларускае Народнае Рэспублікі, якая дамагалася незалежнасьці краіны, неаднойчы зьвярталася да ЗША й саюзнікаў з тлумачэньнямі й нотамі, просьбамі аб дапамозе.

Яшчэ ў лістападзе 1918 Рада БНР пісала на

імя прэзыдэнта Паўночна-Амэрыканскіх Злучаных Штатаў і ўрадаў цэнтральных дзяржаваў:

У імя культуры й чалавечнасьці, у імя пачатку гуманнасьці, задэклараваных спадаром Прэзыдэнтам Паўночна-Амэрыканскіх Злучаных Штатаў Рада Беларускай Народнай Рэспублікі просіць урадаваць безабаронную Беларусь ад разгрому і дзеля гэтага цяпер жа, да адыходу акупацыйнай арміі, забяспечыць Ёй зьнешнюю недатыкальнасьць прызнаньнем Яе самастойнасьці і Незалежнасьці і ўнутраную бясьпеку перадачай у рукі Рады цывільнага кіраваньня краем.

Не апраўдаліся спадзевы, што ЗША дапамогуць стварыць мірную выспу памерам у краіну пасярэдзіне эўрапейскага тэатру баявых дзеяньняў; прыярытэты краінаў Антанты, якія надалей ваявалі супраць нямецкай агрэсіі звонку й чырвонай пошасьці знутры, не супадалі з інтарэсамі БНР. У 1920 годзе, ужо з выгнаньня, Рада Народных Міністраў БНР падрыхтавала яшчэ адну ноту ўраду ЗША з пратэстам супраць палітыкі аднаўленьня былой Расеі:

Пакуль граніцы этнаграфічныя ня будуць пакрывацца граніцамі дзяржаўнымі, пакуль сталецыямі няволеныя Расеяй народы не здабудуць сваёй даўнай свабоды, датуль немагчымы супакой на тэрыторыях былой Расеі, а гэта значэ немагчымы супакой на Усходзе Эўропы...

Амерыканскія ўрады Ўілсана, а пасья Куліджа, Гардынга й Гувэра не былі прыхільныя да бальшавіцкай Расеі. ЗША цвёрда адмаўлялі РСФСР, а пасья СССР у дыпляматычным прызнанні, нягледзячы на крамлёўскія намаганьні¹¹.

Гербэрт Гувэр, які, перад тым як стаць прэзідэнтам, займаў міністэрскія пасады ў папярэдніх адміністрацыях, выступаў рашучым праціўнікам прызнання саветаў, але адначасова рабіў усё, каб дапамагчы ахвярам голаду ў Эўропе незалежна ад палітыкі, нацыянальнасці, клясавага падзелу.

Пастанова Гувэра пашырыць дапамогу на Беларусь была выкліканая ня засухай, паморкам ці неўраджаем — у параўнанні з катастрофай у Расеі мясцовае насельніцтва не галадала. Але Беларусь станавілася месцам вяртаньня й небывалай канцэнтрацыі ўцекачоў.

¹¹ У архівах АРА захоўваецца нататка «Незалежнасьць Беларусі» з амерыканскае газэты ад 12 чэрвеня 1922: «Два беларускія дэлегаты, міністар Рэспублікі сп. Жытлоўскі й ягоны сакратар сп. Анэкштэйн, цяпер знаходзяцца ў Лёндане са спэцыяльнай місіяй. У заяве для друку яны гавораць: «Нягледзячы на тое, што Рыская дамова між Польшчай і Расеяй быццам бы прызнае незалежнасьць Беларусі, у сапраўднасьці краіна анэксаваная Расеяй і Польшчай. Афіцыйныя пратэсты супраць гэтага парушэньня міжнароднага права былі заяўленыя Антанце й Лізе Нацыяў. Насельніцтва галадае пад камуністычным кіраваньнем; ня лепшы лёс тых, хто застаўся пад Польшчай. Калі б аднавіліся нармальныя ўмовы, нацыянальная эканоміка хутка б разьвілася дзякуючы спрыяльнаму геаграфічнаму становішчу. Як толькі Беларусь здабудзе незалежнасьць, яна безумоўна ўступіць у фэдэрацыю зь Літвой і такім чынам далучыцца да Балтыйскага звязу, куды яна належыць паводле гісторыі й геаграфіі».

Сярод дакумэнтаў АРА сустракаецца рамантычнае тлумачэньне амерыканскай дапамогі Беларусі:

Беларусь — самае крывавае поле бітваў, празь якое цягам сямі гадоў прайшлі сем арміяў, — была ня ў стане вытрымаць націску хворых уцекачоў, якім, каб выжыць, патрабаваўся дагляд як за малымі дзецьмі.

Магчымасьці Беларусі былі вычарпаныя. Наступіў момант, калі рэспубліка ня вытрымала ціску, і орды польскіх, нямецкіх, габрэйскіх, татарскіх, башкірскіх, кіргіскіх і расейскіх уцекачоў апынуліся ў такім самым стане, як амаль два мільёны мясцовых жыхароў.

Яны галадалі, паміралі ад хваробаў, ня мелі вопраткі. Штодня забіраў сотні жыцьцяў голад у Паволжы. На Меншчыне лік ішоў на дзясяткі.

Беларусь не хацела дапамогі звонку. Натхнёная духам продкаў, якія спынілі татараў, што завявалі ўсю астатнюю імперыю сотні гадоў таму, Беларусь да апошняга моманту адмаўлялася ад замежнай дапамогі. Толькі калі ўлада пераканалася, што краіна ня ў стане сама даць рады наплыву ўцекачоў, быў дадзены дазвол прыйсьці на дапамогу арганізацыі, што рэпрэзэнтавала нацыю з-за акіяну.

Насамрэч урад у Менску да гэтага рашэньня не спрычыніўся. А ў Гомелі й Віцебску бальшавіцкае начальства ўсімі спосабамі спрабавала пазбавіцца амерыканцаў.

Пасьля паездкі Чарвякова ў Маскву ў Мен-

ску была ўведзеная новая пасада для працы з замежнымі арганізацыямі. Пасада мела доўгі назоў:

Паўнамоцны Прадстаўнік ураду С.С.Р.Б.¹² і ўпаўнаважаны Паўнамоцнага Прадстаўніка ўраду Р.С.Ф.С.Р. пры ўсіх замежных арганізацыях дапамогі Расеі ў Заходняй вобласці.

Зона адказнасці ўпаўнаважанага выходзіла за адміністрацыйныя межы Беларусі і ўключала суседнія губерні, якія тады належалі да РСФСР, — Гомельскую, Віцебскую й Смаленскую. Пасаду заняў Мар’ян Стакоўскі — чалец Польскага бюро пры ЦК КП(б)Б (Польбюро), былы начальнік галоўнага эвакуацыйнага камітэту, пасля наркам аховы здароўя Беларусі. Яму дапамагаў невялікі штат: сакратар, тры тэхнічныя супрацоўнікі й адмысловы памочнік. Афіцыйна пасада называлася «памочнік у сувязях з ЧК».

Пасля году працы ў Беларусі, разьмеркаваньня тысяч тон харчу, мэдыкамэнтаў, вопраткі, ратаваньня дзяцей і ўцекачоў, штодзённых шчыльных кантактаў і велізарнага ліставаньня кіраўнік Менскай акругі АРА так падсумуе ўражаньні ад супрацы з упаўнаважаным:

Немагчыма атрымаць у пісьмовым выглядзе ад Стакоўскага што-кольвек хоць крыху падобнае да агульнага ўхвалення працы АРА.

¹² Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Беларусі — першая афіцыйная назва савецкай Беларусі.

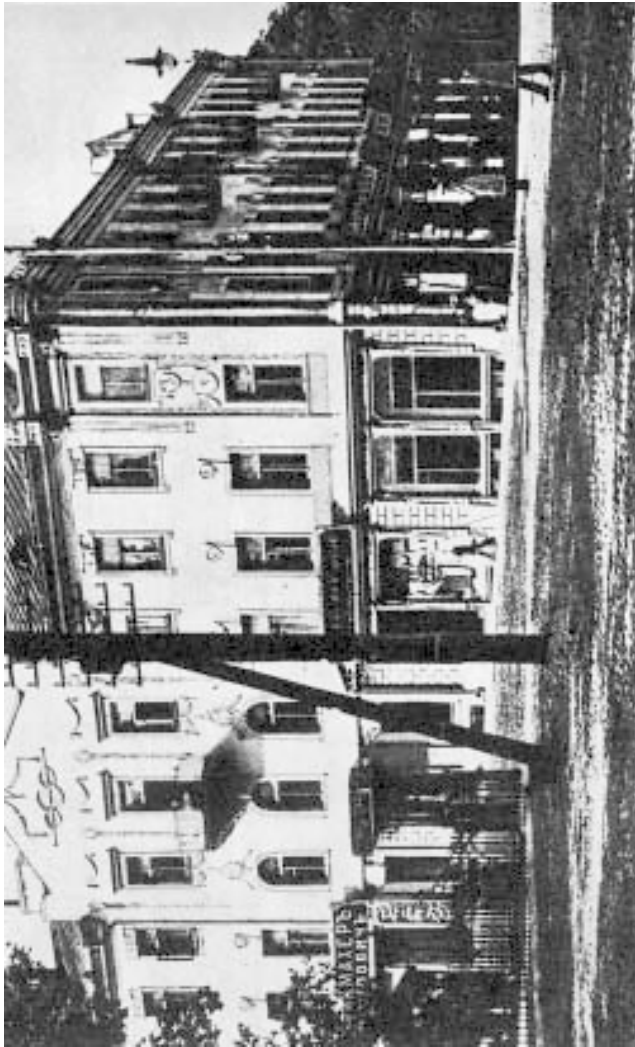
Але ўсё гэта будзе наперадзе. У першы дзень па прыездзе амэрыканцы адправіліся шукаць месца для начлегу. Вольныя пакоі знайшліся ў гатэлі на вуліцы Савецкай, які зьмяніў гаспадара, але захаваў свой дасавецкі назоў «Парыж»¹³. Амэрыканцаў пасялілі на апошнім паверсе. Вокны выходзілі на засьнежаны парк. Пратаптанья дарожкі сыходзіліся ў цэнтры ля закрытага на зіму фантана, прыгожы будынак на рагу аказаўся тэатрам.

Ліфта не было, тэлефон адсутнічаў, у нумарах не было рукамынікаў. Гарачая вада зьнікла разам зь мінулай уладай, пры новай зьнікала й халодная. Як пісаў праз два месяцы адзін з амэрыканцаў лекар Ралф Герц:

Мы жывём у гатэлі, заражаным пацукамі й паразытамі, дзе няма практычна ніякіх санітарных прыстасаваньняў, ані дзе памыцца, ані водаправоднай вады на нашым паверсе, і нам даводзіцца самім гатаваць сабе ежу ў сваіх пакоях на невялікім прымусе.

Герц сканчаў ліст спадзяваньнем, што ўлады неўзабаве дадуць новае жыллё, тым болей што праз тыдзень мела пачацца разьмеркаваньне вялікіх мэдычных даставаў.

¹³ Гатэль на 26 нумароў. Цяпер тут, на рагу пр. Ф.Скарыны й вул. Энгельса, будынак, побач зь якім месціцца Малая сцэна тэатру імя Янкі Купалы. (Тут і далей назвы вуліц, устаноў, пасадаў, арганізацыяў, а таксама меры вагі й даўжыні, грашовыя адзінкі і г.д. падаюцца адпаведна тагачасным дакумэнтам.)

Амерыканцы ня ведалі, што правядуць у «Парыжы» яшчэ ня тыдзень і ня два, а агулам дзесяць месяцаў. Што менскі «Парыж» стане ня толькі жыллом, але й першым офісам, і складам. Што сюды яны прывядуць менскіх дзяўчат, зь якімі ажэняцца. Што іхныя рэчы будуць ператрэсеныя «невядомымі», якія пакінуць грошы, але зьнясуць запісы й фатаздымкі.

Ніхто — ані абслуга ў гатэлі, ані камісары ва ўрадзе, ані чэкісты, ані самі амерыканцы — ня ведаў, што пачатая справа стане самай буйной дабрачыннай акцыяй у Беларусі ў XX стагодзьдзі.

І самай забытай.

My drzeci moi Dubno, gm. Dubisyn i
P. A. R. P. D. namie serdecnie gorace
awanie za to pomoc, ktora nam komi

ii zycze
wielu z
orgae
nami,
Wtadzi
tyle da
asajad.
ne zyc
gorace

do Pana Boga za te daru, z ktora
my korzystamy od Ameryki, azda
wzruszeniem potozemim.

Kwiduk. G. Matwiejuk. A. Czerninuk
za syroninukom azdjo kiko A. Ciemniuk. S. M.
isko Wlana. Agat zlutoczek Anna Jlok
Lena Musko Zankiv Malos Aleksandra G.
Ladyslaw Terleski Piotr Terleski Kostan
prucznosc Ubanow Suprunow
Ladyslaw Kwiduk Anna Kwiduk Helena Kwiduk Maria B.
Ladyslaw Zajenckowski Anna Aleksandrowa Aleksandra Ma
ja Suprunow A. Kiko Agadjo kiko zrodzom Anna
Antonina Chmur Anna Chmur Paolina Muzes

3

НЬЮ-ЁРК—ВАРШАВА: ГОЛАД ЗА ПОЛЬСКОЙ МЯЖОЙ

Бульба для банкету. — Хлеб па-лідзку. — 100
мільёнаў для Польшчы. — Харчаваньне пад
акупацыяй. — Дзеці й Гувэр. — Пратэст Рады
БНР. — Габрэйскія пагромы. — Заможныя бе-
ларусы

У нью-ёрскім гатэлі «Камандор» рыхтавалі
банкет на тысячу гасьцей. Запрошаныя былі
банкіры, уладальнікі й дырэктары кампаніяў,
найбагацейшыя амэрыканцы, якія былі ў ста-
не заплаціць заяўлены кошт абеду — 1000 да-
ляраў.

Дам у вечаровых туалетах і джэнтэльмэнаў у
смокінгах чакалі драўляныя сталы без абрусаў,

цмяна паблісквалі бляшаныя міскі й цыновыя лыжкі, не было сурвэтак. Напачатку падалі бульбу, затым — рыс, прыгатаваны на вадзе, і кубачак какавы. У цэнтры залі на велізарным стале стаяла пустое крэсла — сымбаль адсутнага гаспадара імпрэзы, галоднага эўрапейскага дзіцяці. Як знак дабрачыннасці, гарэла сьвечка, якая не дазваляе згаснуць жыццям самых безабаронных ахвяраў вайны.

Гербэрт Гувэр сабраў на той вечарыне 1 мільён даляраў¹⁴.

Пра Беларусь у колах высокае палітыкі ніхто ня згадваў. Перадзел Эўропы набіраў моц, ня спраўдзілася папярэджаньне Рады БНР, быццам «зь Беларусі хваля разбурэння пагражае перакінуцца на Захад і ўзмацніць там бедзтва ўсясьветнай вайны». Амэрыканскі ўрад не адказаў на зварот кіраўніцтва БНР аб прызнанні, які ўвосень 1918 падпісалі Старшыня Рады Язэп Лёсік, намесьнік Аркадзь Смоліч і сакратар Пётра Крэчэўскі. Аднак хаця дзяржаўныя інтарэсы Беларусі ня згадваліся ў міжнародных дамовах, цалкам беларуская тэма не зьнікала. Тэрыторыя, якую заняло польскае войска на Ўсходзе, была домам для 4 мільёнаў этнічных беларусаў. Гэта была тэрыторыя бяды.

Шмат беларусаў нават сярэдняга веку яшчэ памятаюць пах хлеба, які іхныя бабулі пяклі ў

¹⁴ Гувэр пачаў беспасярэдне займацца дапамогай польскім ахвярам вайны ў 1915. Ён вёў перамовы зь нямецкім камандаваньнем і кіраўніцтвам Антанты, каб забясьпечыць даставу харчаваньня ў акупаваную Польшчу. Калі ў лістападзе 1918 ЗША прызналі Польшчу, на чале дапамогі стаў Гувэр.

вясковых печых. Кожная гаспадыня мае свае сакрэты, у кожнай мясцовасьці бохан мае свой адметны смак. Адмысловы рэцэпт мясцовага хлеба запісаў інспэктар АРА Гершэл Ўокер, які наведаў у 1919 годзе Ліду:

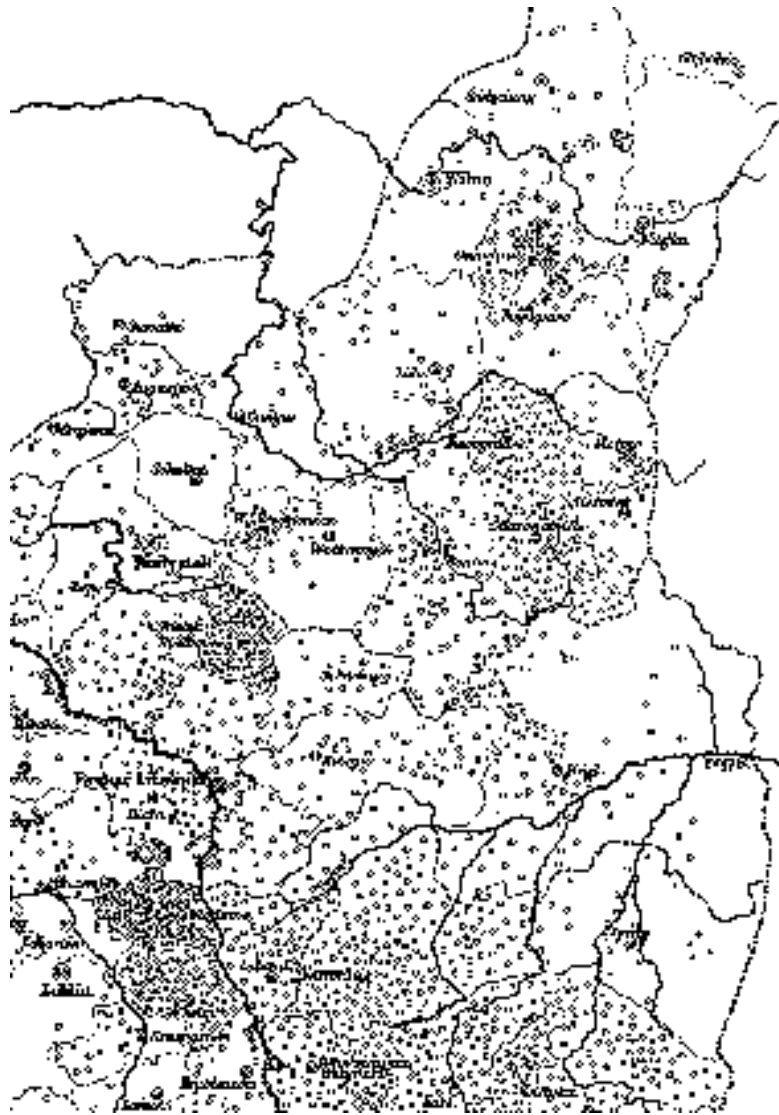
У людзей няма мукі, солі, у гэтым рэгіёне яны пякуць хлеб з сумесі травы, верасу й крапівы. Яны дробна сякуць гэтыя інгрэдыенты, дадаюць нешта для клейкасьці й потым пякуць на агні. Я каштаваў два гатункі гэтага хлеба — адзін у сьвятаровым доме, другі ў селяніна. На мой густ, абодва былі аднолькава дрэнныя. Розьніца была ў колеры — у сьвятара хлеб быў сьвятлейшы.

Ўокер праехаў па ўсім Віленскім краі.

Лёс Вільні як сталіцы вырашаецца на канфэрэнцыі Лігі Нацыяў, а пакуль ёю кіруе вайсковае камандаваньне. Трэба карміць шмат беспрацоўных, акупацыйную армію, скарб гораду пусты ад частых акупацыяў. Насельніцтва скарацілася на 30%, высокія цэны, шпіталі ня маюць сродкаў і перапоўненыя хворымі й галоднымі.

На момант падарожжа амэрыканскага інспэктара Віленскі край складаўся зь дзесяці адміністрацыйных раёнаў. Палякі кіравалі шасьцю, астатнія чатыры належалі да Сярэдняй Літвы¹⁵. Ўокер апісваў пабачанае:

¹⁵ Дзяржаўнае ўтварэньне на тэрыторыі Віленшчыны й Гарадзеншчыны ў 1920—1922 пад кантролем Польшчы.

Фрагмент карты пунктаў АРА ў Польшчы ў 1922: каля тысячы амэрыканскіх кухань дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі

На ўсход ад акупаў лініі фронту ляжыць рэгіён Дзісна—Глыбокае, які ня надта пацярпеў ад вайны. Аднак рэгіён шмат разоў захоплівалі бальшавікі. Дамы й маёмасьць заможных землеўладальнікаў разбураныя, ніхто зь іх не вярнуўся. Зямля не апрацоўваецца.

На захад ад лініі акупаў месціцца Ліда. Тэрыторыя вакол яе больш пацярпела ад вайны, асабліва ад нямецкай акупацыі, — горш, чым суседнія раёны ад бальшавіцкай.

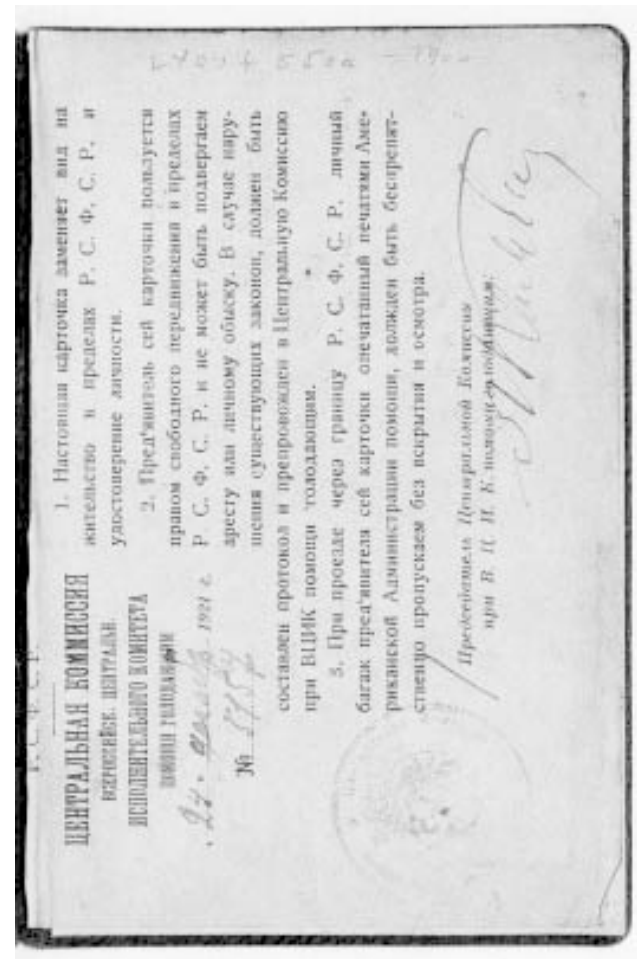
Чацьверты рэгіён, дзе падарожнічаў пасланец Гувэра, — лінія фронту ад пяці да дваццаці пяці міляў шырынёй, ад Дзвінску празь Відзы, Паставы, Мядзел, Сьвір, Смаргонь, Крэва, Багданаў, Вішнева й да прыпяцкіх балотаў. Там лініі акупаў, дотаў і дзотаў, умацаваньняў з калючага дроту й разверненых снарадамі палёў. На гэтую лінію вярталіся тысячы ўцекачоў, каб пачаць жыцьцё бяз даху над галавой, свойскай жывёлы, ежы й вопраткі.

Тактыка царскай арміі нагадвала напалеонаўскую вайну: падчас адступленьня жыхароў вывозілі на ўсход, а вёскі палілі. Тыя, хто не хацеў пакідаць родныя мясьціны, хаваліся ў лясох, у зямлянках, дзе й знаходзілі іх супрацоўнікі АРА. Як пісаў Гаралд Фішэр:

Калі хто-небудзь у сьвеце меў патрэбу ў дапамозе, дык гэта жыхары ўсходніх раёнаў, куды АРА прыйшла ў 1919 і 1920 гадох, не пытаючыся, ці ахвочыя яны стаць грамадзянамі Польшчы, новай Беларусі ці яшчэ чагосьці. Несумненна, што

Унікальне амэрыканска-савецкае пасьведчаньне захоўваюць дзеці Джорджа Шрэмэла ў Амэрыцы. Тэкст левай старонкі напісаны й даволі каструбавата перакладзены амэрыканцамі. Шрэмэл расьпісаўся на сваім фота, дакумэнт двойчы засьведчаны подпісам кіраўніка Маскоўскай штаб-кватэры АРА палкоўніка Гаскела, пячаткамі АРА й Последгола

Гаранты амэрыканцам былі абумоўленья Рыскім пагадненьнем і давалі фактычна дыпляматычную недатыкальнасьць. Аднак подпіс члена Палітбюро, кіраўніка Последгола Льва Каменева не ўратаваў Шрэмэла й іншых амэрыканцаў ад ператрусаў на мытных і канфіскацыі маёмасьці, затрыманьняў і перашкодаў у працы

ў адказ на пытаньне пра сваю нацыянальнасьць альбо прыналежнасьць да нацыянальнага руху яны адказалі б гэтак сама, як звычайна адказвалі ўкраінцы: праваслаўныя.

АРА неадкладна скарысталася замірэньнем на польска-расейскім фронце й пачала адчыняць кухні, пастаўляць мэдыкамэнты й аказваць дапамогу на тэрыторыі на захад ад лініі фронту.

У лютым 1919 году Кангрэс ЗША асыгнаваў 100 мільёнаў даляраў на дапамогу эўрапейскім краінам. Гувэр накіраваў у Варшаву спецыяльную місію з мэтай вызначыць характар дапамогі й так арганізаваць яе раздачу, каб не з'явіліся ўнутраныя палітычныя праблемы. Прынцыпы Гувэра былі правяраныя падчас працы ў Бэльгіі й іншых краінах:

1. Дапамагаць толькі тым, хто ня можа дапамагчы сабе.
2. Толькі наглядаць, не займаць пазыцыі ў палітычных ці іншых праблемах.
3. Захоўваць поўную роўнасьць у справах з усімі нацыянальнасьцямі й рэлігіямі.
4. Так арганізаваць адміністраваньне ўсёю дапамогаю й дарадчую дзейнасьць, каб мясцовае кіраўніцтва станаўлася больш эфэктыўным і ўрэшце пераняло кіраваньне цалкам.

Праз год пасля пачатку апэрацыяў АРА ў Польшчы ў справаздачах пазначалася, што штодзённы мільён рацыёнаў гарачай ежы ат-

рымлівалі разам з польскімі дзецямі нямецкія, габрэйскія, украінскія, а таксама беларускія¹⁶.

Гэтаму выніку папярэднічалі драматычныя падзеі. У сакавіку палякі, якія кантралявалі Менск і значную частку Беларусі, дадаткова захапілі Мазыр, Калінкавічы й Рэчыцу, а ў канцы красавіка 1920 пачалася поўнамаштабная польска-савецкая вайна¹⁷.

Яшчэ напачатку 1920 Гувэр пастанаў і павялічыць дапамогу менавіта на «Крэсах Усходніх»¹⁸. У траўні пачаліся рэгулярныя даставы прадуктаў у пункты харчаваньня АРА ў Заходняй Беларусі: мука, рыс, бабы, груца, сьвініна й ялавічына, сухое й згущанае малако, какава, цукар, алей, рыбін тлушч, соль, галеты. Сотні кухняў АРА адчыніліся каля Наваградку, Баранавічаў, Кобрыню, Пружанаў, Нясьвіжу, Ліды, Ваўкавыску, Бераставіцы, Ашмянаў, Багданава, Пінску, Берасьця й Горадні¹⁹.

¹⁶ У 1919—1922 АРА даставіла ў Польшчу 9500 таварных вагонаў харчу, было разьмеркавана 95 000 тон ежы, выдадзены 1 000 000 адзінак адзеньня, абутку й бялізны. Агульны кошт дапамогі склаў 65 841 716 даляраў.

¹⁷ Урад маршала Пілсудзкага распрацаваў «дактрыну фэдэралізму» — вызваленьня суседніх «малых» народаў. У Варшаве меркавалі, што дзяржавы-сатэліты санітарнага кардону будуць «круціцца вакол Польскага сонца». Вялікабрытанія папярэджвала пра небяспеку такіх амбіцыяў, але Парыж ставіўся да гэтае дактрыны прыхільна.

¹⁸ Kresy Wschodnie — назва, якую ўжывалі афіцыйныя польскія ўлады ў дачыненні да Заходняй Беларусі й Заходняй Украіны, калі яны ўваходзілі ў склад Польскай дзяржавы (1921—1939).

¹⁹ У 1919—1922 на тэрыторыі Польшчы (з улікам беларускіх і ўкраінскіх земляў) агулам дзейнічала 7650 пунктаў

У траўні кухні АРА ў Менску выдалі 59 тысяч 520 абедаў дзецям і іхным маці, у чэрвені — 45 тысяч 407. Адначасна ў Менск прыйшлі вагоны з адзеньнем: паліто, чаравікі, панчохі. Але далей дапамога АРА была спыненая — бальшавікі нанеслі ўдар у адказ, і пачалося імклівае польскае адступленьне.

Кухні АРА апынуліся пад пагрозай: ніякага пагадненьня з саветамі не існавала, трэба было ратаваць складавыя запасы й абсталяваньне. Палякі борзда адступалі, і часам пагрузка маёмасьці АРА заканчвалася, калі бальшавіцкія часткі ўваходзілі ў горад.

11 ліпеня чырвонае войска ўзяло Менск, 18-га — Баранавічы, 19 ліпеня Горадню, 23-га — Пінск. Бальшавікі рухаліся так хутка, што паўстала пытаньне ўжо не ратаваньня маёмасьці, а больш істотнае: ці амэрыканскаму пэрсаналу ў Польшчы працягваць працу пасля захопу краіны бальшавікамі. Некалькі амэрыканскіх пілётаў служылі ў польскай эскадрыльлі імя Касьцюшкі, і хадзілі чуткі, што бальшавіцкім дэкрэтам усе амэрыканцы абвешчаныя ворагамі.

У дзень падзеньня Пінску Гувэр паслаў каляграму зь Нью-Ёрку ў Эўрапейскі офіс АРА:

На мой погляд, калі нашыя людзі мяркуюць, што гэта бясъпечна, яны мусяць працягваць працу пунктаў харчаваньня за лініяй, занятай баль-

харчаваньня АРА, зь іх больш за 1000 — на тэрыторыі сучаснай Беларусі.

шавікамі... Пасьля пачатковай сумятні яны, магчыма, змогуць ізноў распачаць працу ў акупаванай бальшавікамі Польшчы ў межах пэўнага пагадненьня.

Кіраўнік Эўрапейскай штаб-кватэры АРА ў Лёндане Ўолтэр Браўн паслаў тэлеграну ў Маскву, у якой пытаўся, ці зацікаўлены савецкі ўрад, каб АРА працягвала харчаваць дзяцей на занятых Чырвонай арміяй тэрыторыях. Адказ прыйшоў толькі праз адзінаццаць дзён. Саветы пагадзіліся, але пры ўмове, што амэрыканцы будуць дзейнічаць пад кантролем дзяржаўных органаў дапамогі. Гэтыя органы, аднак, вызнавалі клясавы падыход, што цалкам супярэчыла прынцыпу АРА дапамагаць «незалежна ад нацыянальнасьці, палітыкі ці рэлігіі».

Тымчасам падзеі імкліва разьвіваліся: у жніўні чырвонае войска наблізілася да Варшавы, амбасада ЗША, а пасля беспасярэдне Дзярждэпартамент рэкамэндавалі ўсім амэрыканскім грамадзянам неадкладна пакінуць тэрыторыю, акупаваную бальшавікамі. Аднак АРА не давалося эвакуавацца з Варшавы. 15 жніўня пачаўся кантранаступ польскага войска, і чырвоныя часткі пакаціліся назад гэтаксама хутка, як наступалі.

Дзейнасьць АРА ў Заходняй Беларусі аднавілася ў лістападзе, калі была падпісана дамова аб перамір'і. Даставы харчу й адзеньня адразу вярнуліся на даваенны ўзровень, кухні працавалі на поўную моц. Толькі ў Берасьцейска-Пінскім рэгіёне штомесяц адпускалі 50—70

тысяч абедаў для дзяцей і дарослых, пераважна ўцекачоў²⁰.

Ад траўня 1920 па красавік 1922 польская АРА разьмеркавала на тэрыторыі сучаснай Беларусі каля 15 тысяч 300 тон харчовай дапамогі на суму каля 3 мільёнаў 670 тысяч даляраў. Таксама дастаўлялася мыла й асобна — адзеньне. Было выдадзена 150 тысяч 318 паліто, 133 тысячы 759 пар чаравікаў і 137 тысяч 522 пары панчохаў на суму каля 900 тысяч даляраў.

Унівэрсytэты Кракава, Варшавы, Львова ганаравалі Гувэра званьнем доктара, гарадзкія ўлады называлі пляцы й прысвойвалі званьні ганаровага месціча, скульптары ляпілі бюсты. Вуліца імя Гербэрта Гувэра зьявілася ў Горадні. Будучы амэрыканскі прэзыдэнт асабліва даражыў лістамі ад дзяцей.

У сьнежні 1920 году Гербэрт Гувэр адказаў на дзіцячую пошту:

Дзецям Польшчы:

Я глыбока ўдзячны за цудоўныя альбомы, скруткі й доўгія сьпісы аўтографаў, якія вы паслалі мне на знак вашага разуменьня дружбы, якую амэрыканскі народ сьведчыў вам у гады польскага змаганьня пасля вайны.

Як старшыня АРА, я дзякую вам ад імя ўсёй арганізацыі й асабліва ад імя тых адданных амэрыканцаў, сябраў АРА, якія накіраваліся ў вашу краіну й сумленна выконвалі абавязак, каб

²⁰ Ад траўня 1920 да траўня 1922 тут было выдадзена больш за 1 432 000 абедаў.

дапамагчы вам вырасьці здаровымі й шчаслівымі грамадзянамі. Спадзяюся, што праца, якую мы здолелі зрабіць, дапаможа выпрацаваць у вас ідэалы свабоды й цывілізацыі, за якія Амэрыка ўступіла ў Вялікую вайну.

У гэтым адказе не выпадковы зварот: ня польскім дзецям, а дзецям Польшчы.

Неаднаразовыя напаміны й патрабаваньні амэрыканцаў захоўваць роўнасьць, не ператвараць гуманітарную дапамогу ў інструмэнт палітыкі сьведчылі аб праблеме, якая непакоіла Гувэра. Польская эліта адраджала нацыянальную дзяржаву пасля двух стагодзьдзяў у складзе Расейскай імперыі з імпэтам і апантанасьцю, не зважаючы на інтарэсы нацыянальных мяншыняў. Польскія ўлады скарыстоўвалі дзеля сваіх мэтаў дыпляматычныя, вайсковыя, паліцэйскія, сацыяльныя й рэлігійныя вагары, у тым ліку й дапамогу АРА.

Яшчэ ў лютым 1920 на мірнай канфэрэнцыі ў Парыжы з адмысловай дэкларацыяй выступіла Рада БНР:

Атрымліваючы велізарныя запасы прадуктаў і адзежы ад Дзяржаў Антанты дзеля помачы дзецям у Польшчы, разумеючы ў гэтым і занятыя палякамі на Ўсходзі землі, окупанты ў Беларусі (асабліва ў Віленскай і Гродзенскай губэрнях) надзяляюць бадай выключна польскія прытулкі, у каторых дзяцей беларускай беднаты за цану хлеба перарабляюць на «палякаў». Капі ж беларускія прытулкі просяць аб выдзяленьні і ім

адпаведнае дапамогі для іх дзяцей, ім у гэтым адмаўляюць і прапануюць перадаць усіх дзяцей у польскія рукі дзеля спольшчання. І беларускія дзеці, рэзка адчуваючы крыўду і гвалт чужынцаў, са слязьмі адмаўляюцца ад «сытага жыцця» ў польскіх прытулках, дзе павінны былі бы адрачыся сваёй мовы і нацыянальнасці, ды астаюцца на паўгалоднае бытаванне паміж сваімі!

Гувэр ведаў пра шматнацыянальны й шматканфэсійны склад Рэчы Паспалітай і праблемы дачыненняў палякаў з габрэямі, беларусамі, украінцамі, літоўцамі.

Ужо ў першыя месяцы аднаўлення Польшчы пачалі прыходзіць звесткі пра габрэйскія пагромы зь Пінску, Менску, Вільні, Львова. У пагромах абвінавачвалі перш за ўсё польскіх жаўнераў. Габрэйская дыяспара ў ЗША размясціла ў амэрыканскім друку абвестку, дзе сьцьвярджалася, што ў Польшчы забіваюць габрэяў:

Ніколі габрэйскі народ ня меў ворага больш бязьлітаснага, больш брутальнага, больш рашучага ці больш магутнага.

Амэрыканскі амбасадар у Польшчы Гібсан, аднак, паведамляў у Вашынгтон пра адсутнасць доказаў масавага забойства габрэяў ці існавання арганізаванага антысэміцкага руху. Гібсан вызначаў прычыны антысэмітызму як сацыяльныя й эканамічныя, а не рэлігійныя. Ва ўсходніх гарадох варожасьць да габрэяў

была выкліканая распаўсюджаным меркаваньнем пра іхную супрацу з бальшавікамі й напады на польскае войска. Гібсан нават прапаноўваў Дзярждэпартаменту не выдаваць замежных пашпартаў для паездкі ў Польшчу агітатарам любога кшталту — габрэйскага ці хрысьціянскага.

Гэта была дыпляматычная перапіска, не вядомая грамадзкасці. Зьбіраць дабрачынныя ахвяраваньні для Польшчы станавілася праблема тычна. Тады Гувэр параіў прэм'ер-міністра Падарэўскаму папрасіць амэрыканскага прэзыдэнта прыслаць незалежную камісію.

Камісія ўсклала віну на абодва бакі. Адначасна распаўсюджаныя між палякаў антысэміцкія забабоны, узмоцненыя пасьялаваеннай сытуацыяй, камісія не знайшла доказаў дзяржаўнага антысэмітызму. У справаздачы адзначалася, што, «калі б гвалт чыніўся не мясцовымі бандамі альбо непадкантрольнымі атрадамі, колькасьць ахвяраў ішла б на тысячы замест прыкладна дзевяноста»²¹.

Камісіі дзеля правэркі скаргаў БНР польскі ўрад не ствараў.

Нягледзячы на неспрыяльную для беларускага насельніцтва палітыку Варшавы, мірнае

²¹ У справаздачы ня ўлічаныя падзеі падчас акупацыі Беларусі ад жніўня 1919 да ліпеня 1920. Аўтары кнігі «Джойнт в Беларусі» Э.Юфэ й Б.Мельцэр прыводзяць афіцыйны дакумэнт ураду Беларусі ад 3 траўня 1922, паводле якога на часова акупаванай палякамі тэрыторыі было забіта 1100 габрэяў, паранена 150, 1250 жанчын згвалтавана, тысячы сталі ахвярамі рабаваньня. Пры гэтым аўтары ацэньваюць прыведзеныя лічбы як «яўна заніжаныя».

жыцьцё й свая зямля хутка зробіць амэрыканскую дапамогу ў Заходняй Беларусі непатрэбнай. Яшчэ ў 1919 годзе інспэктар АРА Гершэл Ўокер так апісваў сытуацыю ў раёне Глыбокага—Дзісны:

Сяляне, пераважна беларусы, засталіся й сталі нават больш заможныя. Яны набылі больш зямлі, ураджайнасьць была добрая, хаця значна зьменшылася пагалоўе коней, гавяды, свіней.

Напачатку 1922 году, калі польская эканоміка выразна пайшла ўгару, апошні кіраўнік АРА ў Польшчы Філіп Болдўін паведаміў польскаму ўраду пра закрыцьцё місіі ў чэрвені. Прэм'ер-міністар Панікоўскі выказаў словы ўдзячнасьці:

Усё насельніцтва Польшчы ўслаўляе імя Гувэра й атачае ўдзячнасьцю й павагай усіх ягоных суайчыньнікаў, хто ўдзельнічаў у дапамозе Польшчы. Адчуваньне, што праца сп. Гувэра ня будзе спыненая, але будзе працягвацца нашым народам, стане найлепшай узнагародай у момант іхнага ад'езду з Польшчы.

Польскі ўрад пагадзіўся на бясплатны транзыт па тэрыторыі краіны гуманітарных грузаў АРА на мяжу зь Беларускай Савецкай Рэспублікай. 15 тысяч тон збожжа штомесяц дастаўлялася з Гданьскага порту ў Стоўпцы, дзе вузкія эўрапейскія колы мяняліся на шырэйшыя. Міністар замежных справаў Польшчы

Канстанты Скірмунт так тлумачыў гэтае рашэньне ў лісьце да Гербэрта Гувэра:

Польскі народ зьведаў блаславеньне вялікамаштабнае дапамогі ў часы нацыянальнай пакуты й хоча ўнесці свой уклад у палёжку для Расеі. Хаця Польшча шмат гадоў была пад прыгнётам расейскага ярма, польскі народ адчувае, што дрэннае абыходжаньне было выкліканае пераважна расейскімі ўладамі, а не расейскім народам...

У Варшаве Скірмунта абвінавачвалі ў найўнасьці й крытыкавалі за такі жэст, але дзякуючы яму Польшча здолела вырашыць важныя пытаньні. Праз пасярэдніцтва АРА было нарэшце падпісанае польска-расейскае чыгуначнае пагадненьне.

Пагадненьне адкрывала дарогу рэпатрыяцыі й палягчала вяртаньне з Расеі дадому сотням тысяч уцекачоў першай усясьветнай вайны²².

²² Сярод тых, хто тады змог вярнуцца на радзіму пасля эвакуацыі ў Сібір, была й мая бабуля Ярына з бацькамі, сёстрамі й братам. У родную вёску Рагозна тады ж вярнуўся з заробкаў у Амэрыцы Васіль Лукашук, і неўзабаве яны пабраліся. У 1929 нарадзіўся мой бацька. Калі яму пайшоў дваццаты год, сям'і вызначылі маршрут у Сібір другі раз — *першыя саветы* пачалі ў Заходняй Беларусі калектывізацыю й раскулачваньне. Пасля паўторнага падарожжа хіба ўжо ніхто з гулагу не вярнуўся б — але Сталін не пасьпеў.

APPENDIX A

DOCUMENT I

(RIGA AGREEMENT)

AGREEMENT BETWEEN THE AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION AND THE RUSSIAN SOCIALIST FEDERATIVE SOVIET REPUBLIC

WHEREAS a famine condition exists in parts of Russia, and

WHEREAS Mr. Maxim Gorky, with the knowledge of the Russian Socialist Federative Soviet Republic, has appealed through Mr. Hoover to the American people for assistance to the starving and sick people more particularly the children, of the famine stricken parts of Russia and

WHEREAS Mr. Hoover and the American people have read with great sympathy this appeal on the part of the Russian people in the distress and are desirous, solely for humanitarian reasons, of coming to their assistance, and

Russia since 1917 will be admitted on approval by the Soviet authorities.

Second: That they will, on demand of the A.R.A., immediately extend all facilities for the entry into and exit from Russia of the personnel mentioned in (1) and while such personnel are in Russia the Soviet Authorities shall accord them full liberty to come and go and move about Russia on official business and shall provide them with all necessary papers such as safe-conducts, laissez passer, et cetera to facilitate their travel.

4

ВАШЫНГТОН — МАСКВА: ХЛЕБ ДЛЯ БАЛЬШАВІКОЎ

Першая спроба дапамогі. — Другая спроба. — Арышт араўцаў у Менску. — За хлебам з кулямётам. — Голад у Паволжы. — Зварот Горкага. — Умовы Гувэра. — Рыскае пагадненне. — Першыя ўрокі

Герберт Гувэр бальшавікоў не любіў. Аднак лічыў сваім абавязкам дапамагаць усім галодным і хворым — што аказалася зусім ня проста.

Яшчэ ўвесну 1919 ягоны плян перанесці працу дабрачынных арганізацыяў з заміранай Эўропы ў Расею, дзе шалела грамадзянская вайна, быў абмеркаваны і ўзгоднены з кіраўнікамі так званай Рады чацьверкі — ЗША, Італіі,

Францыі й Вялікабрытаніі. У адказ выбухнула бура крытыкі.

Францускі друк тлумачыў плян Гувэра пошукамі рынку збыту для амэрыканскіх фэрмэраў і жаданьнем захапіць важныя канцэсіі ў расейскай эканоміцы. Белая эміграцыя вінаваціла АРА ў маральнай і матэрыяльнай падтрымцы бальшавіцкага рэжыму, які вось-вось мусіў сканаць. Лёнданскія кансэрватары ацэньвалі плян як заахвочваньне крыміналу, здраду сябрам і пачатак усясьветнай анархіі. Нью-ёрская прэса выказвала здагадку, што насамрэч дапамога будзе скіраваная контрарэвалюцыянерам і ёсьць часткаю таемнае антыбальшавіцкае апэрацыі. Адказваць на савецкую пагрозу мірам і хлебам, пісала іншая амэрыканская газэта, было ўсё роўна што «гладзіць шалёнага бальшавіцкага сабаку па галоўцы й спрабаваць пасябраваць зь ім».

Прапанова дапамогі тымчасам была адкінутая бальшавікамі. Наркам замежных справаў Чычэрын ад імя ўраду вітаў гуманітарную частку пляну. Але катэгарычна не прыняў умовы: спыненьне ўсіх ваенных дзеяньняў варожых бакоў, руху войска ды тэхнікі. Савецкі ўрад лічыў, што пералом у грамадзянскай вайне ўжо адбыўся, канчатковая перамога блізкая й замірэнне пойдзе на карысьць белаі арміі й акупацыйным войскам. Саветы настойвалі на наўпроставых перамовах зь дзяржавамі Антанты.

Гувэр быў схільны далей шукаць спосабы дапамогі. З увагі на тагачасную грамадскую й палітычную сытуацыю ў Расеі ён скептычна

ацэньваў шанцы саюзнікаў у змаганьні з бальшавікамі й прадказваў паразу контрарэвалюцыйных сілаў. Аднак міністар замежных справаў Францыі Стэфан Пішон катэгарычна не пагадзіўся з Гувэрам і заявіў, што падзеньне бальшавіцкага рэжыму непазьбежнае й гэта пытаньне толькі часу. Гэтак у траўні 1919 скончылася першая спроба дапамогі.

Наступнае кантактаваньне АРА й бальшавікоў адбылося праз год і мела больш практычны характар, чым хацелася б АРА. У канцы красавіка 1920 пачалася польска-савецкая вайна. Польскае войска хутка ўзяло Кіеў, але неўзабаве мусіла адступіць аж да Варшавы. Праца АРА на тэрыторыі баявых дзеяньняў была перарваная. Спробы дамовіцца з бальшавіцкім урадам аб працягу дзейнасьці АРА на занятай Чырвонай арміяй тэрыторыі плёну не прынеслі. Аднак у сярэдзіне жніўня пачаўся кантранаступ польскага войска, і чырвоныя часткі імкліва адступілі.

17 жніўня ў Менску пачаліся польска-расейскія мірныя перамовы. Разам з афіцыйнай дэлегацыяй у Менск прыбылі два супрацоўнікі АРА — Морыс Пэйт і Гершэл Ўокер. Раней на адрас менскіх уладаў была адпраўленая тэлеграма, якая папярэджвала пра візыт араўцаў.

Аднак у Менску Пэйт і Ўокер былі арыштаваныя разам з чальцамі польскае дэлегацыі.

Пасьля трох дзён зьявольленьня амэрыканцам удалося адправіць тэлеграму пратэсту на імя наркама замежных справаў Чычэрына. Яшчэ праз тры дні араўцы былі вызваленыя й выехалі

ў Маскву. Трэба было вырашыць два пытанні: дамовіцца, як надалей харчаваць 200 тысяч дзяцей у Беларусі і ўкраіне на ўсход ад лініі Керзана, і высветліць патрэбы ў дапамозе дзецям у цэнтральнай Расеі.

Адказ быў ужо знаёмы: дапамога Расеі віталася, але вылучна пад кантролем савецкіх органаў. Апроч таго, ня АРА, а амэрыканскі ўрад павінен выступіць з такой прапановай. Абедзве ўмовы былі непрымальныя для Гувэра.

Не прынеслі плёну й пазьнейшыя намаганні вырашыць лёс АРА ў Беларусі²³. Каб аднавіць апэрацыі на яе тэрыторыі, як прапаноўвалі Пэйт і Ёкер, Масква зноў патрабавала афіцыйнага звароту ўраду ЗША. Аднак спадзевы бальшавіцкага ўраду такім чынам дамагчыся дыпляматычнага прызнання нічым ня скончыліся.

У Крамлі тымчасам вырашылі здабываць хлеб з дапамогай кулямэтаў. Хлеб — гэта зброя, заяўлялі камісары. Карныя атрады жорстка душылі рэшткі антыбальшавіцкага супраціву, палітыка харчразьвэрсткі ўзаконьвала дзяржаўнае рабаўніцтва сялянаў, і арганізаваны голад быў такім самым сродкам утрыманьня ўлады, як расстрэлы й канфіскацыі²⁴.

²³ У 1919—1921 тэрыторыя этнічнай Беларусі некалькі разоў пераарыентавалася паміж Польшчай, Літвой і Расеяй. У сакавіку 1921 Рыская мірная дамова паміж РСФСР, Украінай і Польшчай падзяліла Беларусь на дзве часткі. Заходняя частка была аддадзена пад кіраўніцтва Варшавы.

²⁴ Некалькі тагачасных указаньняў Леніна ў справе канфіскацыі: «Выдатны плян масавага руху з кулямэтамі за

Аднак калі ўвесну 1921 абяскроўленая краіна апынулася на мяжы каляпсу й стала відавочна, што галоўная пагроза бальшавіцкай уладзе зыходзіць ад яе ўласнай палітыкі, Ленін абвясціў нэп. Новая эканамічная палітыка яшчэ не пасьпела даць плёну, як на вялікія збожжавыя раёны на поўдні і ўсходзе Расеі абрынулася засуха. Улетку пагроза масавага голаду стала відавочнай. Напрыканцы чэрвеня газэта «Правда» прызнала, што ад голаду церпяць 25 мільёнаў чалавек.

Савецкі ўрад не зьвярнуўся афіцыйна па міжнародную дапамогу, але дазволіў выступіць з такімі зваротамі патрыярху Ціхану й пісьменьніку Максіму Горкаму. 23 ліпеня быў надрукаваны ліст Горкага «Да ўсіх сумленных людзей», які сканчаўся заклікам:

Я прашу ўсіх сумленных людзей Эўропы й Амэрыкі аб хуткай дапамозе расейскаму народу. Дайце хлеб і лекі²⁵.

хлебам...», «Ачысьціць цалкам усе лішкі хлеба...», «Складзіце павятовыя сьпісы найбагацейшых сялян, якія адказваюць жыцьцём за правільную хаду працы забесьпячэньня хлебам...», «Павесіць завадатары з кулакоў...» (паводле «Ленинского сборника», т. 18, 1931).

²⁵ Падчас голаду савецкі ўрад пад кіраўніцтвам Леніна працягваў фінансаваць у цьвёрдай валюце замежныя кампартыі: 20 красавіка 1922 было вылучана 3 150 600 рублёў золатам Камінтэрну. Праз тыдзень сума была павялічана яшчэ на 400 000, у т.л. «на агітацыю сярод японскіх салдат». Паводле падлікаў гісторыка Д.Валкагонава («Ленин. Политический портрет»), у 1922 замежным кампартыям было перапраўлена золата, каштоўнасьцяў і грошай на суму больш за 19 000 000 залатых рублёў.

Гербэрт Гувэр быў гатовы да такога павароту. Яшчэ напачатку 1919 ён прадказваў разбуральныя вынікі бальшавіцкага гаспадарання. У дзень, калі быў надрукаваны ліст Горкага, Гувэр адказаў аўтару тэлеграмай:

Зь вялікім пачуцьцём я прачытаў ваш зварот да амэрыканцаў пра дабрачынную дапамогу хворым і галодным людзям Расеі, асабліва дзецям. Для ўсіх амэрыканцаў абсалютнай умовай любой дапамогі павінна быць неадкладнае вызваленне амэрыканцаў, зняволеных у Расеі, і стварэнне адпаведных умоваў для працы. Як толькі гэтыя крокі будуць ажыццёўленыя, Амэрыканская адміністрацыя дапамогі, чыста добраахвотнае аб'яднаньне, дзе я зьяўляюся старшынёю, у супрацы зь іншымі дабрачыннымі арганізацыямі, якія цалкам падтрымліваюцца шчодрасьцю амэрыканскіх людзей, мае напачатковае дастатковыя фонды, каб неадкладна аказаць дапамогу дзецям і хворым.

Нашая арганізацыя ўжо раней цягам апошняга году выказвала гатовасць зрабіць такую паслугу выключна з гуманітарных меркаваньняў, абсалютна не зьвязаных ні зь якімі палітычнымі, сацыяльнымі альбо рэлігійнымі матывамі. Аднак зь відавочных адміністрацыйных прычынаў гэта было й мусіць быць абумоўлена пэўнымі задамі. Калі гэтыя захады будуць зробленыя, мы гатовыя распачаць такую працу.

Сёньня мы клапацімся пра тры з паловай мільёна дзяцей у дзесяці розных краінах і будзем гатовыя паставіць харч, адзеньне й мэдыкамэн-

ты мільёну дзяцей у Расеі настолькі хутка, наколькі гэта магчыма арганізаваць. Адміністрацыйныя ўмовы, якія мы мусім выставіць, ідэнтычныя тым, што мы мелі ў кожнай з дваццаці трох краінаў, дзе праводзілі апэрацыі дапамогі больш чым васьмі мільёнам дзяцей.

Празь дзень, 25 ліпеня, Горкі адказаў, што савецкі ўрад прыме прапанову Гувэра, і 31 ліпеня ён перадаў АРА афіцыйны ліст за подпісам Каменева, які ўзначальваў урадавы камітэт дапамогі ахвярам голаду. Каменеў заклікаў неадкладна распачаць перамовы ў Маскве, Рызе ці Рэвалі. Эўрапейская штаб-кватэра АРА месцілася ў Лёндане. Яе кіраўнік Ўолтэр Браўн адразу выехаў у Рыгу. 10 жніўня Браўн і тры кіраўнікі апэрацыямі АРА ў Польшчы, Нямеччыне й балтыйскіх краінах селі за стол перамоваў з бальшавіцкай дэлегацыяй на чале з намесьнікам наркама замежных справаў Максімам Ліцвінавым.

Умовы АРА былі выкладзеныя ўжо ў тэлеграме Горкаму, дзе Гувэр запатрабаваў, каб адпачатку савецкія ўлады ясна заявілі:

- А. Што ёсьць неабходнасьць у нашай дапамозе.
- Б. Што амэрыканскія прадстаўнікі АРА будуць мець поўную свабоду ўезду-выезду й перамяшчэння па Расеі.
- В. Што гэтыя чальцы будуць мець магчымасьць арганізаваць неабходныя камітэты на месцах і мясцовую дапамогу безь дзяржаўнага ўмяшаньня.
- Г. Што ім забясьпечыць бясплатны транспарт,

склады й апрацоўку імпартаваных паставак па за чаргой, што ўлады бясплатна вылучаць патрэбныя будынкі, абсталяваньне й паліва.

Д. Што ў дадатак да імпартаваных харчу, адзеньня й мэдыкамэнтаў дзеці й хворыя будуць атрымліваць аднолькавы аб'ём мясцовых паставак нароўні з астатнім насельніцтвам.

Е. Што АРА будзе мець гарантыі неўмяшаньня ўладаў у свабоду ўсіх сваіх супрацоўнікаў.

У сваю чаргу Гувэр абяцаў дзьве рэчы:

Першае. Што АРА, у межах сваіх рэсурсаў, будзе аказваць дапамогу ўсім дзецям і хворым аднолькава, незалежна ад расы, веры й сацыяльнага статусу.

Другое. Што яе прадстаўнікі й супрацоўнікі ў Расеі ня будуць займацца ніякай палітычнай дзейнасьцю.

Пачатак перамоваў з бальшавікамі зноў выклікаў град крытыкі ў Амэрыцы. Правыя абураліся, што Амэрыка зьбіраецца дапамагаць вар'яцкаму рэжыму, які зруйнаваў Расею. Левыя радыкальныя арганізацыі абвінавачвалі Гувэра ў намеры падарваць бальшавіцкую ўладу й патрабавалі, каб уся дапамога беспасярэдне была перададзена расейскаму ўраду. У якасьці аргумэнту прыводзілася дзейнасьць АРА ў Вугоршчыне, якая быццам прывяла да падзеньня камуністычнага ўраду Бэлы Куна²⁶.

²⁶ Падобная выснова вынікала з успамінаў былога кіраўніка АРА ў краінах Паўднёвай Эўропы капітана Т.Грэгара.

Перамовы ў Рызе праходзілі пад пільнай увагай прэсы, пад бурны камэнтар супрацьлеглых палітычных сілаў і ў нябачнай, але адчувальнай прысутнасьці эўрапейскіх урадаў, якія сьпешна пасылалі ў Рыгу сваіх дыпляматычных прадстаўнікоў. Пасярэдніцкія паслугі прапаноўвалі міжнародныя авантурысты, якія пабачылі свой шанец у гуманітарнай апэрацыі.

Тымчасам напружанасьць на перамовах узрастала. Ліцьвінаў пагаджаўся на ўсе ўмовы Гувэра, апроч аднае: свабода дзеяньняў амэрыканцаў. Гэта тычылася перш за ўсё права самастойна разьмяркоўваць дапамогу. А таксама — колькасьці амэрыканцаў, свабоды перамяшчэньня, права ўладаў на ператрус амэрыканскіх офісаў і асабістых рэчаў, высялаць непажаданых асобаў з краіны й вызначаць зоны дапамогі. Браўн, са свайго боку, патрабаваў такіх самых умоваў, якія АРА мела ў іншых краінах.

У сярэдзіне жніўня ў эўрапейскай прэсе зьявіліся першыя паведамленьні аб правале перамоваў. Аднак адбыўся зрух. Пасьля некалькіх дзён і начэй шматгадзінных дадатковых абмеркаваньняў і ўзгадненьняў са сваімі сталіцамі раніцай 20 жніўня дэлегацыі сустраліся, маючы канчатковы тэкст пад назвай «Пагадненьне паміж Амэрыканскай адміністрацыяй дапамогі й Расейскай Сацыялістычнай Фэдэратыўнай Савецкай Рэспублікай».

Ягоньня артыкулы пад загалоўкам «Спыняючы чырвоны прыліў» друкаваліся ў амэрыканскай прэсе ў 1921. Гістарычныя факты не пацвярджаюць гэтае высновы.

Пра Льва Каменева (зьлева), кіраўніка Последгола, у тагачасных дакумэнтах АРА пісалі як пра найбольш верагоднага наступніка Леніна на чале ўлады. Палкоўнік Ўільям Гаскел (справа), кіраўнік АРА ў Расеі, па вяртаньні ў Амэрыку прачытае ў газэтах пра расстрэл у 1936 годзе свайго знаёмага, які на адкрытым працэсе назаве сябе забойцам, тэрарыстам і шпіёнам. Гаскел стаў генэралам у часе другой усясьветнай вайны, пасля ўзначальваў Амэрыканскі фонд ратаваньня дзяцей

Падпісаньне адбылося ў прысутнасьці латыскіх урадоўцаў, дыпляматаў і журналістаў. Дакумэнт адкрывала прэамбула:

Беручы пад увагу, што некаторыя часткі Расеі ахапіў голад,

Беручы пад увагу, што сп. Максім Горкі зь ведама РСФСР зьвярнуўся праз спадара Гувэра да Амэрыканскага народу па дапамогу для хворых, галодных, асабліва дзяцей,

Беручы пад увагу, што сп. Гувэр і Амэрыканскі народ успрынялі просьбу ад імя Расейскага народу зь вялікім спачуваньнем і жадаюць, выключна з гуманітарных меркаваньняў, прыйсьці ім на дапамогу,

Беручы пад увагу, што сп. Гувэр у адказе сп. Горкаму прапанаваў, што АРА магла б даставіць дадатковую дапамогу аднаму мільёну дзяцей у Расеі,

Дзеля гэтага дасягнутая дамоўленасьць паміж АРА, неафіцыйнай добраахвотнай амэрыканскай дабрачыннай арганізацыяй пад старшынёўствам Гербэрта Гувэра, і РСФСР (Савецкімі ўладамі).

Далей ішоў гэтак пагадненьня, пра які гэтак доўга спрачаліся Браўн зь Ліцьвінавым. АРА абавязвалася аказваць дапамогу пры ўмове выкананьня савецкімі ўладамі пэўных патрабаваньняў — яны складаліся з 25 пунктаў. Улады гарантавалі амэрыканцам свабоду руху, бясьпеку, быў вызначаны парадак фінансаваньня, працы портаў і транспарту грузаў, асобна агаворваліся правы атрымальнікаў дапамогі

АРА — іх не павінны былі пазбаўляць савецкіх паек. Асобны параграф тычыўся прыёму на працу мясцовага пэрсаналу — АРА мелася атрымаць поўную свабоду падбору супрацоўнікаў, і ўлады абавязаліся ўсяляк спрыяць гэтаму.

Пункт 8 пагаднення на першы погляд меў чыста тэхнічны характар:

Даставы дапамогі, прызначаныя дзецям і хворым, вызначаным АРА ў адпаведнасці з пунктам 24, застаюцца ўласнасцю АРА, аж пакуль насамрэч ня будуць спажытыя дзецьмі й хворымі, і размяркоўваюцца ад імя АРА.

Пункт 24 удакладняў прынцып разьмеркаваньня:

Разьмеркаваньне дапамогі для дзяцей і хворых будзе ажыццяўляцца не зважаючы на расу, рэлігію, сацыяльны альбо палітычны статус.

Гэтыя два пункты цалкам супярэчылі цэнтральным прынцыпам бальшавіцкай улады — поўнага дзяржаўнага кантролю й клясавага падыходу. Але пакуль Масква мусіла падпісаць амэрыканскія ўмовы. Ліцьвінаў выступіў з палымянаю прамоваю пра палітычную значнасьць пагаднення. Браўн, у сваю чаргу, падкрэсьлена выразна заявіў, што пагадненьне ня мае ніякага палітычнага значэньня.

У гэты ж дзень пасля тэлеграмы Браўна пачалася адгрузка харчаваньня для Расеі са скла-

доў АРА ў Гамбургу, Данцыгу й Рызе. Яшчэ празь дзесяць дзён, 1 верасня, амэрыканскі сухагруз «Фэнікс» прышвартаваўся ў петраградзкім порце з 700 тонамі мукі, рысу й цукру на борце.

У суботу 27 жніўня першы кантынгент АРА — сямёра амэрыканцаў — прыбыў у Маскву²⁷.

Іх сустрэкалі прадстаўнікі Наркамату замежных справаў і ўраду.

Амэрыканцы адразу атрымалі першы ўрок: улады краіны з насельніцтвам больш за 120 мільёнаў чалавек былі гатовыя размясьціць толькі тры чалавекі, астатнім месца не было. Амэрыканцы пагадзіліся начаваць у вагоне й пацікавіліся плянам заўтрашніх дзелавых сустрэчаў. Ім паведамлілі, што ў нядзелю ўсе камісарыяты зачыненыя й ніхто зь імі сустрэцца ня зможа.

Такі быў другі ўрок.

²⁷ Першапачаткова меркавалася, што ў АРА будзе працаваць каля 100 амэрыканцаў. Аднак з прычыны пашырэньня апэрацыяў гэтая лічба вырасла да 381 чалавека (нехта працаваў цалкам увесь тэрмін, нехта толькі некалькі месяцаў). Кірункі дзейнасьці АРА былі адлюстраваныя ў структуры арганізацыі: у Маскоўскай штаб-кватэры існавалі ўправы разьмеркаваньня харчу й адзеньня, мэдычнай дапамогі, складаваньня й транспарту, фінансаў, а таксама інспэктарат, гістарычны аддзел, прэс-служба й паўафіцыйная консульская служба (АРА паспрыяла рэпатрыяцыі 798 амэрыканскіх грамадзянаў ці асобаў, якія мелі сваякоў у Амэрыцы).

специальную комиссию для разработки вопроса об организации кредита рабочим через кооперацию.

Скитание беженцев.

На станции Минск Алекс ж. д. скопилось в настоящее время 32 вагона с беженцами, прибывшими сюда отнюдь не в порядке и не имеющими документов для дальнейшего следования дальше. По убеждениям беженцев и простоту вагонов, в которых ощущается сейчас острый недостаток, НКВД необходимо принять срочные меры к отаракке и разгрузке станции от беженцев.

В минском обществе врачей.

В четверг, в актовом зале университета в 8 с пол. час. вечера состоится торжественное и личное заседание общества минских врачей. С докладами выступят: д-р М. А. Поляк: беременность и аборт; проф Соколовский: связь между древней и новой хирургией и д-р Вальковец: русские врачи в орнаментальных Чехове.

Вход свободный.

Продовольственная помощь АРЗ.

Из Москвы выслано Минской комитете АРЗ 45 вагонов продовольствия на конях 24 уже прибыло в Минск. Большая часть полученного продовольствия предназначена для усиления общественного питания.

О правах и волжских детей.

Нарк комиссией отправлено обратно в Поволжье 90 детей. Дети были снабжены от НКВД одеждой, а продовольствием — от

музыкальная комедия.

Гастроль Г. Моряки

В Красный зал приглашена ли премьерша театра Неаполитанская.

С у д

Убийство предсателя Кова.

На днях в уголовном ошнего суда разбиралось крестьян деревни Пли Гамовского уезда, обвиня в убийстве предсателя Кова.

Убийство произошло при ших обстоятельствах. Ми был в вышеуказанную де ареста жителя этой де Шанчаца. Не застав посл ма, он задержал его же давнишняя в это время в л ка выбежала на улицу с На крик сбежалось чело горные, подойдя к дому, г ся Марук, потребовали, вышел на улицу.

Марук пытался было разъяренной толпы через тут же был свален ударом голове. Разъяренная толпа на Мирука и избивала его

рал главн человек, к 8 чения со ст имени к срок нал крестьян ои : ознакоми ванше помо л к Приа : месяцев чл аина.

У Ш Е Н

сведения : екции Минс : уттов, что : а : ечера см : помещени : ам ул. 1)ка

— АПО Терр йкова до : ния всех слушателей шко (рус и евр) общебраз ва : ли (I ступень) I и II тримес : нятия начнутся сегодня в 7 : в помещении школы (Зета)

5

БЕЛАРУСЬ, КОЗЫРАВА: АКНО Ё ЁЎРОПУ НА ЁСКРАЙКУ МЕНСКУ

2 мільёны ўцекачоў. — Пакуты вяртанья. — Цягнікі надзеі й сьмерці. — Бар'ер для тыфусу. — Поле бітвы пад Негарэлым. — Забытыя немцы. — Францускія вашайкі. — Паратунак у канцлягеры

На архіўным фатаздымку — некалькі дзясяткаў людзей пад голым небам на фоне баракаў, апранутыя хто як, — старыя, дзеці, жанчыны, барадатыя мужыкі. Здымак зроблены ў найбольшым у сьвеце на той момант, як пісалі газэты, канцэнтрацыйным лягеры ўцекачоў Козырава²⁸ за пяць кілямэтраў ад цэнтру Менску.

²⁸ Козырава — пасёлак на паўднёвай ускраіне Менску. Цяпер гэта раён вул. Вільямса й Фізкультурнага завулка з

The Refugee Camp at Minsk.

весьма методично работы в области мед : двания.

И з ы - читальни.

В Минском уезде открыто 10 читаль : ден для усиления работы и : завулки : необходимых принадлежностей отпущено

Праз Козырава прайшлі тысячы людзей, якіх трэба было карміць, лячыць, мыць, апранаць.

Паводле ацэнак Рады БНР, каля 2 мільёнаў беларусаў, пераважна праваслаўных, на загад царскага ўраду былі вывезеныя ўглыб Расеі перад наступам нямецкіх войскаў²⁹.

Вярнуцца ў Польшчу маглі ўсе, хто меў паперы, якія сьведчылі пра іхнае жыццё на тэрыторыі, што стала ўваходзіла ў Рэч Паспалітую Польскую. Падпісанае пры пасярэдніцтве АРА польска-расейскае чыгуначнае пагадненьне адкрыла ім дарогу дадому.

Цэнтральны эвакуацыйны камітэт у Маскве вызначыў два пункты рэпатрыяцыі ўцекачоў: Жмерынка ва Ўкраіне й Негарэлае ў Беларусі. Гнаныя голадам, сотні тысяч сем'яў разам з набыткам рушылі на захад. Таварныя вагоны на некалькі месяцаў станавіліся домам для дзяцей і дарослых, жанчын і мужчынаў, здаровых і хворых.

Чыгунка не спраўлялася зь людзкой плыньню. У адной са справаздачаў падаецца тыповая вакзальная сцэна:

...Шчыльная маса бруднага рызьзя, у якой там і тут відаць схуднелыя голыя рукі, твары зь пячаткай сьмерці. У паветры атрутны смурод.

аднаго боку чыгункі ды вул. Гогалеўскай (раней Козыраўская) з другога. Захаваліся старыя Козыраўскія могілкі.

²⁹ Паводле афіцыйнай расейскай статыстыкі, усяго было дэпартавана 3 300 000 чалавек, зь іх 800 000 палякаў, 200 000 габрэяў, астатнія 2 300 000 складалі беларусы і ўкраінцы. Паводле БелЭН, беларускіх уцекачоў было больш за 2 292 000.

Козырава, лягер уцекачоў ад голаду: самае страшнае пакуль засталася ззаду

У Козыраве да фатаграфавання стаяцца сур'эзна й малыя, і старыя

Прайсці немагчыма. Заля чакання, калідоры, кожны сантымэтар густа заняты людзьмі, якія ляжаць, сядзяць скурчаныя ў самых неверагодных позах. Калі прыглядзецца, дык відаць, што сьмярдзючыя лахманы кішаць вошамі. Хворыя на тыфус курчацца й трасуцца ў ліхаманцы разам зь дзецьмі. Немаўляты страцілі галасы й болей ня могуць плакаць... Жанчына спрабуе супакоіць малое дзіця, якое плача й просіць есьці. Яна люляе яго на руках. Затым раптам б'е. Малое крычыць. Жанчына вар'яецца. У шаленстве, зь перакошаным тварам яна пачынае зьбіваць дзіця. Удары кулаком градам сыплюцца на тварык, на галаву, потым яна кідае дзіця на падлогу й б'е нагой. Вакол у жаху крычаць. Малое падымаецца, лаянка абрынаецца на маці, якая пасяля шалёнага выбуху сьціхла й абсалютна не зважае навокал. Вочы расплюшчаныя, але нічога ня бачаць.

Польскі надзвычайны камісар у справе рэпатрыяцыі Ўладыслаў Грабскі падаў наступны пратакол пра ўмовы вяртаньня:

Транспарт з Казані быў у дарозе 90 дзён. Адлегласьць да польскае мяжы складае 1739 км. Цягнік праходзіў 19,33 км за 24 гадзіны, альбо з хуткасьцю 0,8 км у гадзіну. Калі б уцякач вяртаўся пешкі й ішоў толькі 6 гадзінаў у дзень з хуткасьцю 4 км у гадзіну, ён бы прайшоў увесь шлях на 17,5 дня хутчэй, чым на цягніку. У цягніку было 1948 чалавек, зь якіх толькі 649 дабраліся да мяжы. Астатнія 1299 памерлі ў

дарозе. Сьмяротнасьць перавышала 14 чалавек у дзень, паміраў адзін чалавек кожныя 1 гадзіну 40 хвілінаў. Падчас падарожжа праз Расею ўцекачы атрымлівалі ў сярэднім 153 грамы хлеба штодня, яны таксама мусілі самі нарыхтоўваць паліва.

Да адкрыцця лягеру людзі, якія мусілі чакаць на свае цягнікі, самі шукалі жылло, начавалі ля станцыі, у паўразбураных дамах. Празь месяц пасля прыезду ў Менск, у лютым 1922, кіраўнік акругі АРА Доналд Гардзі наведаў такі дом:

Паветра затхлае, і празь некалькі хвілінаў цягне на ваніты й чалавек млее. У пакоі безь сьвятла й абагрэву месціцца ад 30 да 40 чалавек, бязь ежы й вопраткі, тамсама хворыя на тыфус. Зімой не было часу хаваць памерлых, і трупы проста кідалі ў пустыя вагоны ці пустыя будынкі ля станцыі. Аднойчы я налічыў 150 трупаў, наваленых адзін на аднаго, як мяхі.

Беларускую эвакуацыйную камісію (Белэвак), якая займалася ўцекачамі, узначальваў будучы куратар АРА Мар'ян Стакоўскі. Ад студзеня 1921 па красавік 1922, паводле зьвестак камісіі, празь менскі вакзал прайшлі 251 тысяча 734 ўцекачы. Амаль для кожнага трэцяга Менск быў канцавой станцыяй. Далей, да родных вёсак пад Лагойск ці Мар'іну Горку, яны дабіраліся самастойна. Рэшту ўцекачоў трэба было перапраўляць у Негарэлае й далей у

Сьмерць вошам! Перад будынкам — перасоўная вашабойка для абавязковай санітарнай апрацоўкі адзеньня ўцекачоў

Польшчу. Яны праводзілі ў Менску ў сярэднім каля дзесяці дзён.

Дапамогі ад цэнтральнага ўраду Беларусь не атрымала. Студэнты-медыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту сабралі больш за 2 тысячы кашуляў, сукенак, ручнікоў, прасьцінаў. Апроч збору ахвяраванняў, было вырашана правесці лятарэю на карысьць уцекачоў, на патрэбы галодных пералічвалася частка вырукі ад канцэртаў і спектакляў, гарвыканкам пастанавіў аддаваць 2% даходаў ад гарадзкой электрастанцыі. На сабраныя грошы была адкрытая сталоўка Чырвонага Крыжа на пяцьсот чалавек. Квакеры пастаўлялі рыс, шмалец, малако. У сакавіку 1922 прыйшла дапамога ад нямецкага Чырвонага Крыжа — хлеб і грошы. Два вагоны кукурузы прыслала місія Нансэна. Спачатку меркавалі карміць толькі дзяцей, але ўцекачы настолькі змарнелі ад голаду, што давялося карміць і дарослых. Аднак на чвэрць мільёну ўцекачоў сабраных сродкаў было яўна недастаткова.

У апошні тыдзень сакавіка 1922 лекар Менскай акругі Ралф Герц разам зь лекарам Белэваку Зітманам вывучалі рух уцекачоў. За той тыдзень на вакзал прыбыло 4 тысячы ўцекачоў зь Екацярынаслаўля, Смаленску, Саратава й Тулы.

У пяці цягніках не было мёртвых, толькі 10 хворых былі знятыя з вагонаў. Гэта надзвычайна, і тлумачыцца тым, што толькі хворыя зь ліхаманкай лічацца хворымі, а інкубацыйны пэрыяд не

рэгіструецца. Для параўнання, у апошні тыдзень сьнежня 1921 году з прыкладна такой жа колькасці цягнікоў было знята каля 100 памерлых і 100 хворых.

У Наркамаце аховы здароўя Герцу паведамілі, што маюць адну восьмую частку патрэбных мэдыкамэнтаў. Не было сродкаў і вакцынаў для прышчэпак ад тыфусу, халеры й вятранкі. Далёка ад Менску хваробы разносілі гэтак званыя неарганізаваныя ўцекачы, якія спрабавалі выбрацца з зоны голаду паасобку ці сем'ямі. Тыфус выбухнуў нават сярод сялянаў у Бабруйскім і Слуцкім паветах. Герц неадкладна перадаў у Маскоўскую штаб-кватэру просьбу аб дапамозе й прапанаваў распачаць у Беларусі кампанію вакцынацыі.

У заяве кіраўніцтва АРА гаварылася:

Мы ня ў стане ўзяць на сябе адказнасьць за абарону Заходняй Эўропы. Але, беручы пад увагу важнасьць працы на заходняй мяжы, мы аказваем усялякую магчымую дапамогу. Нашыя штаб-кватэры месцяцца ў Менску й Кіеве, а склады ў Гомелі й Віцебску, і адтуль мы робім даставы розных неабходных рэчаў ва ўсе раёны на заходняй мяжы й спадзяемся забясьпечыць іх у прымальна кароткі час.

Да сьнежня 1921 Белэвак збольшага спраўляўся з сытуацыяй, але ўзімку прыбыцьцё цягнікоў стала непрадказальным: часам тыдзень не было ніводнага эшалёну, часам цягам

дня восем ці дзевяць прыбывалі без папярэджання. Лекар Менскай акругі Ралф Герц пісаў:

З прычыны геаграфічнага становішча Менск заўсёды быў галоўным заходнім пунктам выезду і ўезду ў Расею, апошнім вялікім чыгуначным цэнтрам перад польскай мяжой. Голад у Паволжы пагоршыў сытуацыю. Людзі выяжджаюць з зоны голаду, і шмат каму не шанцуе: калі іхнія дакумэнты не адпавядаюць патрабаванням польскага эвакуацыйнага камітэту, іх адсылаюць назад, і звычайна яны застраюць у Менску. Дакладных лічбаў няма. Паводле апошніх ацэнак, у Менску стала жыве ад 10 000 да 11 000 уцекачоў, і, магчыма, 5000 месцяцаў ў навакольных вёсках. Ад адной да дзвюх тысяч памерла ўзімку ад тыфусу. Апроч таго, у Менску знаходзіцца што-тыдня ад 8000 да 15 000 транзытнікаў, якія некалькі дзён чакаюць свайго цягніка. Транзытнае насельніцтва, верагодна, падвоіцца ці патроіцца, паколькі рух уцекачоў павялічыцца ў наступным месяцы і ўлетку.

Паводле дакумэнтаў АРА, у Менску зьнялі зь цягнікоў каля 2 тысяч трупаў. Перад Беларусьсю цягнікі таксама правяраліся, і значная частка памерлых ужо была зьнятая альбо выкінутая з вагонаў па дарозе проста пад адхон. Але ня ўсе. Кіраўнік Менскай акругі пісаў:

Мёртвыя даяджалі да самай мяжы, і ў ваколіцах Негарэлага можна пабачыць магілы, якія

сьведчаць пра найвялікшае няшчасьце ў нашай гісторыі. Гэтыя пагоркі нагадваюць мясьціны самых жорсткіх бітваў.

Гэтак сама выглядалі ваколіцы Вязьмы, Смаленску і Воршы. Уцекачы звычайна праводзілі ў Менску каля дзесяці дзён.

Нашмат даўжэй заселі ў Менску 4 тысячы нямецкіх каляністаў з Паволжа. Немцы павярылі чуткам, нібыта яны таксама змогуць выехаць з савецкай Расеі ў Нямеччыну. Яны распрадалі ці выменялі на харч свой набытак, пакінулі хаты і гаспадаркі і цэлымі сем'ямі выправіліся ў дарогу, якая для іх скончылася не ў Бэрліне, а ў Беларусі.

Вось як апісваў побыт каляністаў, якіх высадзілі зь цягнікоў у Менску, кіраўнік місіі нямецкага Чырвонага Крыжа доктар Карстэнс:

Амаль ва ўсіх вельмі дрэнныя жыллёвыя ўмовы. Два перададзеныя ім дамы перапоўненыя. Сем'і жывуць на голай падлозе. Насякомых гэтулькі, што ўсе скардзяцца, як іх зажыва зьдаюць вошы. Печкі паламаныя, вокны разьбітыя, шчыліны заткнутыя рызьзём. Туалеты ў страшным стане. У выніку ўспыхнулі эпідэміі, шмат памерла ад тыфусу. Больш за 60% уцекачоў памерлі ўзімку. Голад быў такі ж моцны, як у Паволжы. Уцекачам мелі выдаваць ежы да 1000 калёрыяў, але толькі на паперы.

Другой пасьля тыфусу прычынай сьмяротнасьці былі сухоты. Лекар Ралф Герц, які на-

ведваў калянiстаў, падлічыў, што ў адным пакоі, дзе разам туліліся трыццаць дарослых і дзяцей, шэсьць чалавек мелі адкрытую форму сухотаў трэцяй ступені. Летам 1923 у жывых заставалася паўтары тысячы немцаў. Сьмяротнасьць пайшла на спад — тыя, хто перахварэў на тыфус, ужо мелі імунітэт. З надыходам цяпла ўцекачы атрымалі магчымасьць працаваць. Канчаткова страціўшы надзею атрымаць дазвол на выезд у Нямецчыну, калянiсты, якія перажылі зіму, пачалі вяртацца на Волгу.

1 чэрвеня 1922 адкрыўся канцэнтрацыйны лягер для ўцекачоў Козырава. За пяць кілямэтраў ад Менску па гомельскай чыгунцы на тэрыторыі 6 гектараў за калючым дротам месціліся 15 казармаў і вайсковых складоў. Частка пабудоваў была разбураная падчас вайны, але дзевяць будынкаў ацалела.

Ралф Герц апісваў:

Як увойдзеш, адразу справа месціцца шпіталь. У ім чатыры аддзяленьні, кожнае на 25 ложкаў. У адным канцы прыёмны пакой — тут запаўняюць паперы пацыента. Затым яго голяць і стрыгуць, мыюць і адпраўляюць у аддзяленьне. З другога боку — выпіска, таксама абсталяваная для памыўкі. Мы прапануем цалкам укамплектаваць яго матэрыяламі АРА й наблізіць, наколькі магчыма, да амэрыканскага шпіталю, улучна з пафарбаванымі набела сьценамі. Найбольш патрабуюцца цяпер ложкаў, а таксама не пашкоджаны пераносныя стэрылізатары, эмалевыя сталы й г.д.

У трох вялікіх казармах былі ўсталяваныя двухпавярховыя нары, яшчэ ў пяці будынках ўцекачы клаліся на падлогу. Асобна размяшчалася дэзынфэкцыйная камэра.

Уцекачы праводзілі ў Козыраве каля тыдня. Тут упершыню за некалькі месяцаў яны маглі схадзіць у лазню й пазбыцца вошай. АРА пастаўляла ў Козырава мэдыкамэнты, а таксама замовіла й прывезла францускую паравую машыну для дэзынфэкцыі, яшчэ пяць такіх машынаў былі пастаўленыя на памежныя пераходы. Раней у Козыраве стаяла японская камэра, якая апрацоўвала адзеньне фармальдэгідным газам, небясьпечным для пэрсаналу. Доналд Гардзі замовіў для Козырава таксама 1000 прасьцінаў, 150 электралямпачак ды іншыя неабходны рыштунак, які было не знайсці ў Менску.

Кожны ўцякач штодня атрымліваў адзін араўскі рацыён. Аднак часам нагрузка на менскую АРА ўзрастала шматкроць. Гардзі пісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

У лютым 1922 эшалён з 30 вагонаў з ўцекачамі з Арэнбургу быў затрыманы ў Менску на некалькі дзён. Польскі консул, які мусіў выдаваць візы, быў арыштаваны па абвінавачаньні ў шпіянажы. АРА ўзяла на сябе поўнае ўтрыманьне 650 чалавек, якія былі палякамі й таму ня надта цікавілі мясцовыя ўлады.

Увесну надалей прыбывалі неарганізаваныя ўцекачы, але іхная плынь значна скарацілася

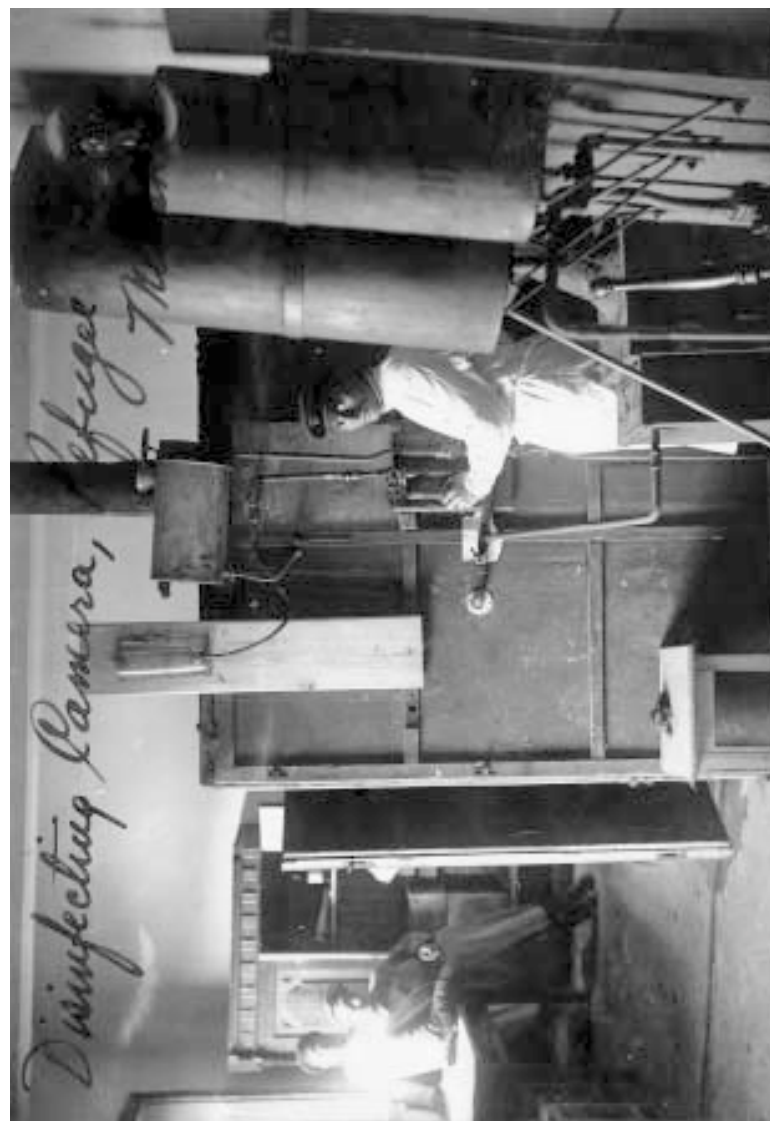
— да 300 чалавек на дзень. У Козыраве знаходзілася каля 7 тысяч уцекачоў, штодня 30—35 чалавек звальваў тыфус. Але, паводле мэдыкаў, захворваньне пачыналася яшчэ ў дарозе альбо падчас чаканьня ў вагонах. У самым лягеры санітарныя ўмовы былі добрыя.

Разам з эвакуацыйнымі камітэтамі АРА праводзіла вакцынацыю. Усе ўцекачы, якія чакалі рэпатрыяцыі, атрымлівалі прышчэпкі ад тыфусу, халеры, вятранкі, другаснага тыфусу, праводзілася таксама вакцынацыя мясцовага насельніцтва. У Менскай, Віцебскай і Гомельскай акругах прышчэпкі атрымалі каля 1 мільёна чалавек. У афіцыйным выніковым дакумэнце беларускага ўраду будзе адзначана, што 80% мэдыкамэнтаў для ўцекачоў паставіла АРА.

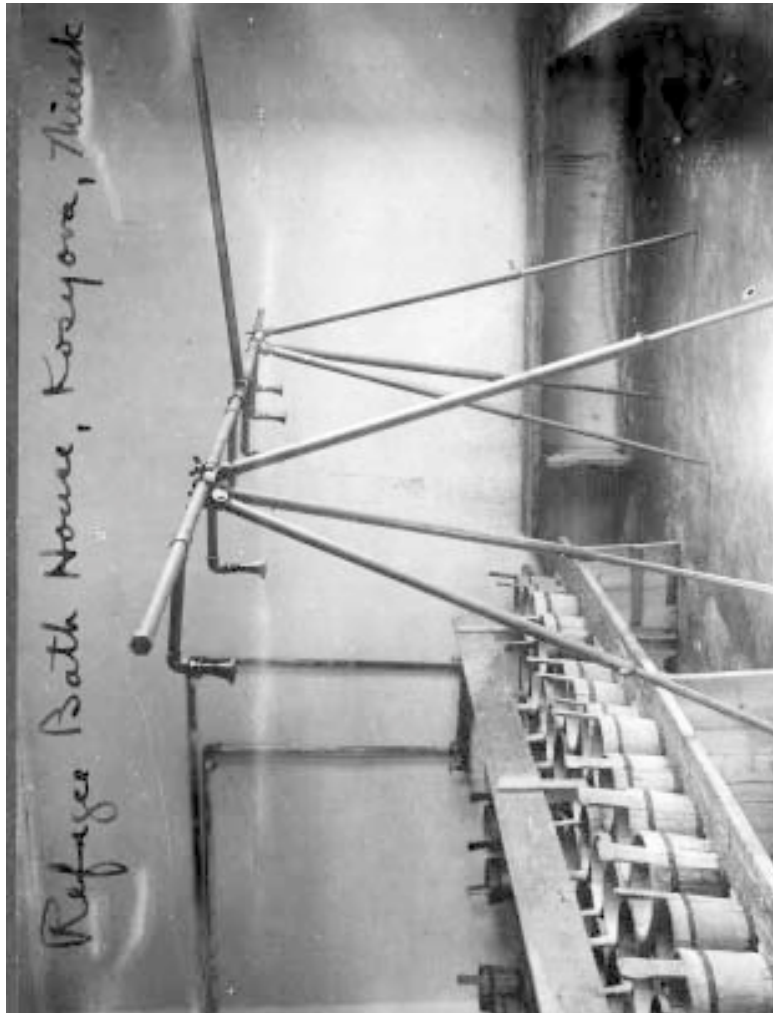
Старшыня беларускага Чырвонага Крыжа Баркусевіч так падсумуе працу АРА ў першы год у Менску:

АРА перадала Чырвонаму Крыжу 521 тысячы 164 рацыёны да сьнежня 1922, якія былі разьмеркаваныя паміж 18 тысячамі 280 галоднымі; АРА перадала шпіталям Чырвонага Крыжа мэдыкамэнтаў і матэрыялаў на многія мільярды рублёў. Прадстаўнікі АРА сп. Гардзі й лекар Герц, а таксама сп. Ёілабі й Вілі заўсёды ахвотна дапамагалі Чырвонаму Крыжу, і няма ніякага сумневу, што бязь іх дапамогі нашая праца ніколі не мела б такіх паспяховых вынікаў.

Пасьля афармленьня дакумэнтаў насельнікі Козырава выпраўляліся на захад. Каб пра-

Стацыянарная дэзынфэкцыйная камэра, куды складвалі завашыўленыя рэчы й пад ціскам запускалі фармальдэгідны газ

Усіх уцекачоў перад адпраўкай у спальны барак накіроўвалі ў лазьню – гэта была першая магчымасьць памыцца цалкам пасля некалькіх месяцаў дарогі

духіліць эпідэміі, на польскім баку пасажыраў з таварных вагонаў накіроўвалі ў канцэнтратыйныя лягеры, дзе яны праходзілі карантын³⁰. Пасьля санацыі ўцекачы адпраўляліся ў свае родныя куты, ня ведаючы, што іх там чакае, але цвёрда ўпэўненыя, што горш, чым на чужыне, ужо ня будзе.

У 1921—1923 гадох празь Менск прайшлі многія сотні эшалёнаў уцекачоў³¹. Козырава мела агульнаэўрапейскае значэньне:

Харчаваньне, а таксама дэзынфэкцыя ад вошай, шпіталізацыя й агульная санітарная апрацоўка, якую ажыццяўляў мэдычны аддзел АРА, рабілі жыццё ўцекачоў крыху менш жahlівым ды абаранілі й Польшчу, і Беларусь ад эпідэміі тыфусу.

Так завяршае разьдзел, прысьвечаны працы АРА ў Беларусі, Гаралд Фішэр у сваёй кнізе «Голад у савецкай Расеі, 1919—1923», выдадзенай у Нью-Ёрку ў 1927 годзе.

Кніга ніколі не перакладалася.

³⁰ Аднак і пасля карантыну часам даводзілася чакаць некалькі дзён на вакзале. У Баранавіцкім лягеры на 800 хворах было чатыры лекары; на адным ложку спалі двое-трое дзяцей. З харчаваньнем было лепш: у пунктах перасячэньня мяжы і ў лягерах былі адкрытыя кухні АРА. Усяго дзейнічала 1849 агульных кухняў і 210 кухняў у дзіцячых дамах, школах, шпіталёх.

³¹ Паводле статыстыкі Белэваку й польскіх зьвестак, атрыманых АРА, да лістапада 1920 празь Менск у Польшчу вярнулася каля 300 000 уцекачоў, у наступны перыяд да канца траўня 1922 яшчэ 420 000. Зь цягнікоў у Менску была зьнята 20 000 трупай.

AMERICAN RELIEF ADMINISTRATION
RUSSIAN UNIT.

Cablegrams & Telegrams:
„Childfund - Moscow“

Wm. N. Haskell,
Director in Russia

Sent
15 Ноябрь
МИНСК

Subject

уполномоченному ВЦИК и ЦИКБЕЛ
от всех зарубежных организа-
ций Заведной Области
Г-ну СТАКОВСКОМУ.-

Милостивый Государь!

Настоящим сообщаем Вам перевод письма, написанного
в Москву относительно оказания помощи профессорам

«Положение профессоров Университета и Института
Инструкторов в эпоху острой нужды»

университетов
не для
университета

публика т
но, чтобы
держать эд
тратят
ва. Вследс
тому проф
времени

учителя
ко рублей
стелей ун
оказать

Возможно ли для Американской Администрации
165 посылок Г.Р. этим учителям на срок в четыре ме-
сяца в это время даст возможность институтам
работать непрерывно до будущего апреля месяца?—

С совершенным почтением

АМЕРИКАНСКАЯ АДМИНИСТРАЦИЯ
Чарлс М. Виллорд
Уполномоченный Минск
Р а и о н а

6

ЧВАК: «ЧАСОВЫ ВЪКАНАЎЦА АБАВЯЗКАЎ КАНЯ»

Нэктар з асадам. — Жаба душыць. — Ча-
роўныя пасылкі. — Некашэрнае малако. — Афэ-
рыст з Бабруйску. — Гардзі ізноў памыляецца.
— Дэфіцыт тары. — Цяжкія пасылкі. — Цэны
падаюць. — Пайкі паэтам і акадэмікам

Калі ў гарачы чай дадаць пару лыжак амэры-
канскага сухога ці згушчанага малака й цукру,
напой у галодным горадзе можна сьмела па-
раўнаць з нэктарам. Так падавалася кіраўніку
акругі Доналду Гардзі, калі пачыналася выда-
ча пасылак АРА ў Менску. Тая дробязь, што
колькі ні разьмешвай, але ў шклянцы застаец-
ца асадак, кіраўніка акругі не бянтэжыла —

добрае малако й павінна забельваць посуд. Гардзі памыляўся, гэтаксама як памыляўся, калі думаў, што выдача пасылак выкліча ўсе агульную любоў і павагу да АРА.

Праз тры дні пасья прыбыцьця амэрыканцаў у Менск у мясцовых газэтах зьявіліся публікацыі, дзе ўхвалялася праца квакераў, якія клапаціліся пра дзяцей, і крытыкавалася АРА, якая нібыта будзе займацца толькі прыватнай дапамогай. Пасья пратэстаў АРА ўлады выбачыліся й заявілі, што гэта не афіцыйны погляд.

Гардзі ня быў перакананы, што непаразуменьне палагоджана. Ён пісаў у Маскву:

Без сумневу, многія з чыноўнікаў, якія адчуваюць нястачу, мусяць стаяць і назіраць, як шмат у якіх выпадках іхнія рэлігійныя й палітычныя праціўнікі атрымліваюць дапамогу, недаступную ім самім.

Гардзі тлумачыў палітычнымі чыннікамі тое, што звычайна ўкладваецца ў выраз «жаба душыць», але небеспадстаўна лічыў, што нядобразычлівае стаўленьне напачатку можа пашкодзіць будучай сумеснай працы:

Прадстаўнік ураду, сам камісар, сказаў: «Хаця мы цалкам падтрымліваем праграму пасылак АРА, вы мусіце зразумець, што мы ня можам ставіцца да вашай дапамогі гэтаксама, як калі б вы харчавалі дзяцей як квакеры».

Гуманітарная дапамога агульнага прызначэньня — уцекачам, дзіцячым дамам, шпіталям, настаўнікам, — першыя месяцы была амаль немагчымая. Улады ў Маскве неахвотна дазволілі АРА пачаць працу ў Беларусі, але абмежавалі яе выдачай індывідуальных пасылак, аплачаных за мяжой.

Гэта была вялікая справа. Любы амэрыканец у ЗША, які меў сваякоў у Беларусі, мог паслаць ім харчовую пасылку без пасярэдніцтва пошты, аплаты мыта, бяз клопату, ці не сапсуюцца харчы. За 10 даляраў³² АРА абавязвалася скамплектаваць пасылку са сваіх гуртовых складоў на месцах і даставіць адрасату ў Радашкавічах ці Мазыры. У сваю чаргу людзі, якія жылі ў Віцебску ці Барысаве, маглі самі паслаць паштовую картку знаёмым у Амэрыку з адзнакай мясцовай канторы АРА й папрасіць дапамогі.

Праграма пасылак была зь вялікім посьпехам апрабаваная ў краінах Эўропы. У гады першай усясьветнай вайны й пасья захопу ўлады бальшавікамі царскую Расею пакінулі сотні тысяч чалавек, многія зь якіх апынуліся ў ЗША. Пры плянаваньні пасылчнай праграмы амэрыканцы вызначылі найбольш верагодныя пункты, куды пойдучь пасылкі й дзе трэба прадугледзець адпаведны пэрсанал. Першымі ў сьпісе АРА стаялі тры гарады — Менск, Гомель і Віцебск. 16 студзеня 1922, праз тыдзень пась-

³² Паводле справаздачы Ўілабі, у студзені 1922 на чорным рынку ў Менску 1 даляр каштаваў 300 000 рублёў, у лютым — 400 000, у сакавіку — 1 600 000, у красавіку — 2 800 000, у траўні — 4 000 000.

ля прыезду АРА ў Менск, былі выдадзеныя першыя дваццаць харчовых пасылак.

Пасылка АРА каштавала 15 рублёў 40 капеек золатам³³. У набор уваходзілі 54 фунты пшанічнай мукі, 27 – рысу, 11 – цукру, 10 – тлушчу, 3 – гарбаты, 20 бляшанак малака³⁴.

Праграма выклікала бурную цікавасць. Больш за тысячу паштовак-замоваў штотыдня прымалі ў менскай канторы АРА на працягу ўсяго 1922 году. Араўская пасылка, паводле ацэнак, дапамагала выжыць сям’і зь пяці чалавек цягам тыдня. Адначасова гэтыя людзі не забіралі рэсурсы ад іншых, і такім чынам адна пасылка дапамагала дзесяці чалавекам. Каб запабегчы спэкуляцыі, на адно імя прымалася ня больш за пяць пасылак.

³³ Савецкая грашовая сыстэма была надзвычай няўстойлівая. Зь лістапада 1917 да сакавіка 1921 колькасць грошай павялічылася ў 76 разоў, а таварныя цэны — у 93,6 разу. У 1922—1923 былі праведзеныя дзве дэнамінацыі, у выніку якіх 1 000 000 рублёў старымі грашовымі знакамі стаў роўным 1 новаму рублю. У 1923 быў выпушчаны ў абарачэньне чырвонец — банкаўскі білет, які адпавядаў старой 10-рублёвай залатой манэце. З 5 лютага 1924 у абарачэньні з’явіліся казначэйскія білеты (1, 3 і 5 рублёў), а з 15 лютага 1924 перасталі выпускацца «совзнакі». Апошнія падлягалі абмену ў суадносінах: 1 рубель казначэйскімі за 50 000 «совзнаков» узору 1923 або 50 000 000 рублёў недэнамінаваных узораў.

³⁴ Сярэдняя савецкая месячная пайка напачатку 1922 складалася з 40 фунтаў жытняй мукі, 2 — солі, 7 — аўса, 1 — масла ці 2 — мяса, 1 — цукру, агулам на суму 1 рубель 88 капеек золатам.

Так выглядала стандартная пасылка АРА, якая важыла больш за паўцэнтнера. Плюс тара!

Хутка Гардзі пераканаўся, што адметны погляд на амэрыканскую дапамогу ў Менску маюць ня толькі камісары. Не без іроніі ён пісаў у Маскву:

У параўнаньні з чорным хлебам, слабым чаем і макавым насеньнем, харчовы пакет АРА мусіў бы ўспрымацца як нэктар для згаладнелай душы. Баімся, гэта ня так. Пайшла чутка, што ад араўскага малака застаецца лёгкі асадак нават пасьяла самага моцнага разьмешваньня. Таму ўчора кошт малака на мясцовым рынку за паўгадзіны ўпаў са 100 тысяч рублёў за бляшанку да 80 тысяч.

Але гэта было ня ўсё. Гардзі працягваў:

Стала вядома, што ствараецца артадаксальная група, якая неўзабаве будзе дамагацца, каб да кожнай бляшанкі была прыкладзеная даведка галоўнага рабіна Амэрыкі, што гэта сапраўды малако ад памыснай каровы з добрай рэпутацыяй і ня мае ніякага дамешку ад свайго брата — парсюка, а таксама, што была праведзеная належная цырымонія бласлаўленьня. Таксама сьцьвярджаюць, што наш цукар не такі салодкі, як расейскі, у разьліку на адну крупку. Усе гэта разам дае ўяўленьне пра зьменлівы погляд на якасьць паслугаў, якія АРА аказвае тутэйшаму шырокаму грамадзтву.

Нягледзячы на сумнеўную кашэрнасьць, пасылкі мелі надзвычайны посьпех. Прычым у першыя месяцы ў часткі мэнскай публікі

ўзьнікла ўпэўненасьць, што ўжо сама картка-замова, якую яны перадавалі АРА для адпраўкі ў ЗША, каштуе 10 даляраў. Праз пару дзён яны зьяўляліся ў кантору па пасылку й недаверліва слухалі абвяржэньні. Гардзі паведамляў:

Нейкі джэнтэльмэн з Бабруйску, які меў пэўнае дачыненне да нашага офісу, скалаціў сабе багацьце, наладзіўшы аўкцыён картак на рынку ў родным горадзе, беручы па 25 тысяч рублёў за кожную.

Дзякуючы гуртовым закупам, харчовы набор каштаваў АРА 6 даляраў 75 цэнтаў; дастава, страхоўка, іншыя выдаткі забіралі яшчэ адзін даляр. Ад кожнай замовы заставалася ў сярэднім 2 даляры 25 цэнтаў — гэтыя грошы былі скарыстаныя для бясплатнага харчаваньня дзяцей³⁵.

Папулярнасьць АРА ўсё больш раздражняла ўлады. Выдача пасылак адбывалася без уліку клясавых прынцыпаў разьмеркаваньня, без увагі на думку тутэйшага начальства. Але й амэрыканцы шмат у чым залежалі ад мясцовых уладаў. Паводле пагадненьня ў Рызе, савецкі

³⁵ У студзені 1922 АРА купляла цукар па 111 даляраў за тону, муку — 76, тлушч — 280, сухое малако — 240, какаву — 100. Усяго ў 1921—1923 на падсавецкіх тэрыторыях было выдадзена ў пасылках 75 тысяч тон харчу на суму 13 мільёнаў 680 тысяч 193 даляры. Дзякуючы розьніцы гуртовых і раздробных цэнаў АРА атрымала каля 3 мільёнаў 600 тысяч даляраў прыбытку, які пайшоў на харчаваньне дзяцей.

бок нёс выдаткі, звязаныя з разьмеркаваньнем дапамогі³⁶.

Гардзі ўзрадаваўся, калі ў сакавіку атрымаў вестку пра пашырэнне праграмы дапамогі для Беларусі. Ён сьпяшаўся паведаміць у Маскву:

У выніку нарады з Прэзыдэнтам Беларусі, на якой мы абмеркавалі будучую мэдычную праграму й харчаваньне дарослых, мы заўважылі досыць яўную зьмену ў стаўленьні да нашых патрэбаў у гэтай сувязі.

Гардзі зноў памыляўся. Калі ў Беларусь пачне паступаць амэрыканская дабрачынная дапамога агульнага прызначэньня — для дзяцей, шпіталёў, адрасныя пасылкі для рэлігійных і прафэсійных групаў, дачыненні зь мясцовым кіраўніцтвам ня толькі не палепшацца, а стануць галоўнай праблемай у працы³⁷.

Але й больш простая рэч — выдача індывиду-

³⁶ Зь бюджэту аплачвалася праца мясцовых упаўнаважаных і іх штату, разгрузка-пагрузка вагонаў АРА, а таксама заробак супрацоўнікам АРА (за выключэньнем амэрыканцаў), канторскія, падарожныя, транспартныя выдаткі, абсталяваньне й ахова складоў, утрыманьне й рамонт жылля замежных супрацоўнікаў, ражункі за электрычнасьць, вадз.

³⁷ АРА адрозьнівалася ад усіх замежных арганізацыяў прынцыпам дзейнасьці: поўная справаздачнасьць на ўсіх этапах, кантроль і праца без пасярэднікаў. Вагоны правяраліся на станцыі, і, калі плёмбы былі сарваныя, грузы ўзважваліся, фіксавалася недастача. Нават пасья выдачы прадуктаў дзіцячым дамам і шпіталям АРА лічыла іх сваёй маёмасьцю — да поўнага выкарыстаньня. Такі падыход зьлаваў улады, яны ніяк не маглі зьмірыцца з сытуацыяй, над якой ня мелі поўнага кантролю.

Менскія араміты зь мясцовымі супрацоўнікамі канторы АРА: закінуўшы нагу на нагу, у цэнтры сядзяць на крэслах (зьлева направа): лекар Фрэнк Вілі, лекар Ралф Герц, першы кіраўнік акругі Доналд Гардзі. Чацьверты амэрыканец, магчыма, намесьнік кіраўніка акругі Сэдрык Сьміт альбо другі кіраўнік акругі Чарлз Ёлабі

альных пасылак — ад пачатку вымагала настойлівасці й вынаходлівасці. І ня толькі ў сувязі з экзатычнымі патрабаваннямі артадасальных вернікаў ці бабруйскімі аферыстамі.

У Менску нечаканай праблемай сталася тара. Каб расфасаваць гуртовыя пастаўкі ў індывідуальныя пасылкі, патрабаваліся кулькі, мяшэчкі, пакеты, папера, сушчэпкі, шпагат, цэвікі, бляшанкі, драўляныя скрынкі — усё, што больш не выраблялася й не прадавалася.

Праз тры тыдні пасля прыезду, напярэдадні прыбыцця ў Менск васьмі чарговых вагонаў з харчам, Гардзі забіў трывогу:

Мы папярэдне абследавалі горад у пошуках тары й нічога вартага не знайшлі. Адзіная магчымасць — купіць 350 мэтраў дзяругі й пашыць мяшэчкі пад муку, рыс, чай і цукар. Гэтага абсалютна недастаткова, і кошт складзе 34 цэнты на адну 10-даляравую пасылку. Мы спрабуем замовіць паштовыя скрынкі на дзяржаўнай фабрыцы, але яны будуць каштаваць 25–30 цэнтаў. Хаця мы пакуль не вычарпалі мясцовых магчымасцяў, але пэўныя, што ня ўдасца здабыць патрэбнай колькасці тары для накіраваных нам 2400 пасылак.

Гардзі прасіў прысылаць тару з Масквы й зрабіў запыт пра кошты на фасавальны матэрыял у Вільні. Тымчасам у канторы АРА вывесілі абвесткі: адрасатаў прасілі прыходзіць са сваёй тарай, а таксама вяртаць араўскую для шматразовага выкарыстання. Гэта замарудзіла выданьне, і ля складоў часам таўкліся дзя-

сяткі людзей, якія ніяк не маглі атрымаць сваіх пасылак.

Тады быў уведзены наступны парадак: усе адрасаты мусілі прыходзіць прынамсі з адным вялікім мехам. Гардзі наняў трох краўцоў, якія распорвалі мяхі й з аднаго вялікага рабілі тры малыя.

Шчаслівыя адрасаты расьпісваліся ў ведамасці — і тут узнікала новая праблема. Адна араўская пасылка важыла болей за паўцэнтнэра, нават у межах гораду дацягнуць яе было цяжка³⁸.

Тады ў Менску й зьявіліся ЧВАКі — «часовыя выканаўцы абавязкаў каня».

Гардзі паведамляў у Маскоўскую штаб-кватэру:

ЧВАКі — людзі з вазкамі, якія развозілі пасылкі са складоў АРА па ўсім Менску, у любое надвор'е й на любую адлегласць. Напачатку ЧВАКу давяралі ня больш за два пакункі. Цяпер шмат хто зь іх мае коней і развозіць ад 5 да 25 пасылак за раз.

Праз тыдзень пасля пачатку пасылкавай

³⁸ Паводле перапісу, на студзень 1922 у Менску налічвалася 102 375 жыхароў. Адзіным грамадскім транспартам была конка, якая цягнулася пяць вёрстаў і за дзень перавозіла 2800 пасажыраў. У горадзе таксама было зарэгістравана 150 легкавых возьнікаў і 120 біндзюжнікаў, розныя ўстановы мелі каля 300 уласных выездаў. Але гэтая транспартная сыстэма бальшыні адрасатаў дапамогі была не па кішэні.

праграмы харчовыя кошты на рынку ў Менску ўпалі на 10%, а празь месяц яшчэ на 20%.

У лістападзе газэта «Звезда» пісала пра вынікі працы менскай канторы АРА:

У першую чаргу ўвага была зьвернутая на выдачу харчовых пасылак. Ад студзеня да 1 лістапада было выдадзена каля 43 000 такіх пасылак. Гэтаму шмат спрыяла пасылка спецыяльных картак сваякам і знаёмым у Амэрыку. За гэты час пераслана каля 50 000 картак, на 75% якіх былі высланыя пасылкі. У сувязі з усталяваньнем нармальнай сувязі з Амэрыкай карткі атрымліваюцца там на 17-ы дзень пасля высылкі.

Аднак большыня тых, каму была патрэбная дапамога, ня мела сваякоў у Амэрыцы. Напачатку лістапада кіраўнік Менскай акругі зьвярнуўся да свайго начальства з просьбай:

Становішча прафэсараў унівэрсытэту й інстытутаў, а таксама выкладчыкаў сапраўды вартае жалю. У выніку розных рэвалюцыяў, акупацыйных арміяў, наплыву ўцекачоў і заразных захворваньняў... пэрсанал, а таксама будынак унівэрсытэту моцна пацярпелі. Прафэсары й выкладчыкі атрымліваюць мізэрныя заробкі, якія часам не выплачваюцца.

У нашу кантору штодня прыходзяць выкладчыкі ў пошуках якога-кольвечы заробку, каб атрымаць некалькі рублёў дзеля існаваньня. 165 прафэсараў і выкладчыкаў унівэрсытэту й інстытутаў

18

О П И С О К

Научная реферативная по Массовому Белорусскому Культурно-образовательному Центру зарегистрированных "И У В У" на получение Американцами, письма

№ п/п	Фамилия или отчество	адрес	примечания
1	Чарынская Звядзіла	Александровская 36 кв. 13	
2	Родзевич Чеслава П.	Европей ул. д. 16-27	
3	Громовы Михаил Алекс.	Исаевы д. 23 кв. 2	
4	Дудинский Иван Феофан п. / И. Дудин	Знаменская 11-135 кв. 1	
5	Миланский Евгений Френ.	Важновская ул.	
6	Чернышова Екатерина Мих. / Кат. Чернышова	Серафимовская д. 18-1	
7	Цыганов Сергей Френ. / С. Цыганов	Знаменская д. 135 кв. 1	
8	Иванович Степан Пав.	Чувствительная ул. д. 18-17 кв. 2	
9	Авдунин Николай Фед.	Александровская ул. Савинский шоссе 3-13	
10	Харламович Павел Фед.	Серафимовская д. 18-1, д. 18	
11	Вильямович Лео.	Белорусская ул. ученики слепых	
12	Крутинский Александр Френ.	Белорусская д. 113	
13	Вайсман Павел Фед.	Александровская д. 18-20	
14	Васильев Александр Фед.	Белорусская ул. ученики слепых	
15	Васильев Александр Фед.	Ул. Водораздел и Губернаторов. 2-й дом слева	
16	Нудельсон Павел	Редакция газеты Советская Беларусь	
17	Алексеев Павел Алекс.	Серафимовская ул. 15 кв. 10	
18	Полыновский Павел Фед.	Исаевы ул. д. 23/2 кв. 1	
19	Телушкин Александр	Исаевы ул. д. 23-ча / Серафимовская д. 18-1	
20	Соловьев Андрей Анто.	Александровская 36 кв. 13	
21	Павлов Александр Фед.	И-Романовская 36 кв. 1	
22	Гурович Михаил Арон.	Прессоармейская 3	
23	Чернышова Екатерина Мих.	Пресобратская 30 кв. 4	
24	Цыганов Сергей Фед.	Загородная 9	
25	Чернышова Екатерина Мих.	" "	
26	Крипачев Александр Пав.	Коломенская 43	
27	Резницкая Людмила Павловна	Чувствительная 45	
28	Васильев Павел Фед.	И-Серафимовская 15	
29	Григорьев Александр Фед.	Белая 13	

Амэрыканскі ўнёсак у беларускую культуру й навуку – у сьпісе больш за сто прозьвішчаў

церпяць вялікую нястачу. Неабходна аказаць ім дапамогу да вясны.

Ці магла б АРА выдаваць 165 пасылак штомесяц гэтым выкладчыкам цягам чатырох месяцаў? Гэта дало б магчымасць інстытутам Беларусі працаваць бесьперапынна да наступнага красавіка.

Копію ліста кіраўнік акругі адаслаў Стакоўскаму. Прапанову абмеркавалі ва ўрадзе. Складзі сьпісы на атрыманьне дапамогі было даручана кіраўніку Акадэмічнага цэнтру³⁹ Ўсеваладу Ігнатоўскаму, які зьяўляўся старшынём Беларускай камісіі паляпшэньня быту вучоных (Белкубу). Ігнатоўскі зьвярнуўся з афіцыйным лістом на імя ўпаўнаважанага:

Сто пасылак АРА для навуковых дзеячаў Беларусі Белкубу просіць выдаць у яе адрас адпаведна пайменным сьпісам, якія будуць пададзеныя дадаткова, дзеля разьмеркаваньня гэтых пасылак паміж навуковымі супрацоўнікамі Ўнівэрсітэту, Сельска-Гаспадарчага Інстытуту, Інстытуту Беларускай Культуры і іншымі дзеячамі навукі, зарэгістраванымі ў Белкубу.

Неўзабаве ў АРА былі перададзеныя сьпісы навукоўцаў, выкладчыкаў, дзеячаў культуры.

Сярод іх — паэты й пісьменьнікі Іван Луцэвіч (Янка Купала), Канстанцін Міцкевіч (Якуб Колас), Самуіл Плаўнік (Зьмітрок Бядуля), Зьміцер Жылуновіч (Цішка Гартны), мовазнаўцы

³⁹ Існаваў у 1921—1923 у сыстэме Наркамасьветы.

Мікалай Байкоў, Сьцяпан Некрашэвіч, Язэп Лёсік, гісторыкі Ўладзімер Пічэта, Усевалад Ігнатоўскі, географ Аркадзь Смоліч, з галіны тэатру — Уладзіслаў Галубок, Фларыян Ждановіч, Лідзія Ржэцкая...

На сьпісе — рэзалюцыя: выдаць 100 пасылак.

Регистрационная Анкета. 69 86 86
 Место службы: *Дрова* Ем. должность: *Работник*
 Имя: *Борисевич* Имя с. *Андрей*
 За неверные сведения и уклонение от таковых виновные будут при
 писаны к ответственности по суду.
 1. Возраст: *30* 2. Место рождения: *Новоборисов Чугу*
 3. Место жительства: *Юрасовская ст. 8 кв. 8*
 4. Национальность: *Белорус*
 5. Род занятий (специальность): *Выходивший из Норкина*
 6. Предыдущее занятие (чем занимался родители): *Учитель школы Крест.*
 7. Прямое социальное и материальное положение: *Крест. школа*
 8. Семейное положение. Перечислить всех членов семьи и родств. и указать
 их место службы и адрес.
 9. Кто из родственников служит на командных должностях в Красной армии
 с точным указанием зв. должности и адрес.
 10. Кто из родственников служил в старой армии и в каком чине.
 11. Образованные года: *1911-1912* специальное: *Физкульт.*
 12. Какие знает языки: *русский, польский*
 13. Отношение к военной повинности: *Негоден*
 14. Служил ли в старой армии *Нет*
 15. Чем и где занимался за пять периодов: *Был в армии*
 за время войны 1914 г. *1911-1912*

7

ПАЛІТЫЧНАЯ МЭДЫЦЫНА: ВЕЛЬМІ НЕПАЖАДАНЫ ЛЕКАР

Кадровая находка. — Анкета для доктора Левина. — Погляд на савецкую ўладу. — Агульная антысанітарыя. — Няма дошак. — Пустыя абяцанкі. — Пагроза дзейнічае. — У сьпісе ня значыцца

Лекар Менскай акругі Ралф Герц ня мог паверыць, як яму пашанцавала. Для арганізацыі мэдычнай працы патрабавалася дапамога кваліфікаванага дасьведчанага спэцыяліста, які б ведаў сытуацыю ў Беларусі, разьбіраўся ў мясцовай структуры аховы здароўя, да таго ж гаварыў і пісаў па-ангельску. Доктар Залман

..... дня..... месяца 1922 г.
 Подпись
 Заметки о парамонии.

Левін ня толькі валодаў усімі гэтымі якасцямі, але вучыўся ў ЗША й меў лекарскі дыплём амэрыканскага ўнівэрсытэту.

Больш за тое, Левін меў досвед працы з АРА. Гэта была надзвычайная ўдача. Доналд Гардзі неадкладна сеў за ліст у штаб-кватэру ў Маскву:

У сувязі з мэдычнаю праграмаю доктар Герц жадае ўзяць на працу ў якасьці прафэсійнага памочніка доктара Левіна. Беручы пад увагу тое, што доктар Герц будзе вымушаны падарожнічаць у Гомель і Віцебск, мы лічым, што надзейны й дасьведчаны ў мэдыцыне чалавек павінен заступіць яго на час адсутнасьці. Доктар Левін быў звязаны з АРА некалькі гадоў як прэзыдэнт дзіцячага камітэту АРА падчас польскай акупацыі Менску й такім чынам дасканала знаёмы з мэтадамі АРА ў справах мэдыцыны й дзіцячага харчаваньня. Ён да таго ж выдатна гаворыць па-ангельску. Ён аказаў бы вялікую дапамогу нашым супрацоўнікам у мэдычнай праграме й прапанаванай праграме харчаваньня дарослага насельніцтва. Фактычна яго можна было б выкарыстоўваць на такой самай падставе, як амэрыканскага супрацоўніка.

Мы на гэтай падставе просім дазволу плаціць доктару Левіну адпаведна прафэсійнай працы ці паслугам, якія ён будзе ў стане аказаць, прыкладна 25–30 мільёнаў рублёў зь мясечнаю пайкаю. Будзем удзячныя за тэлеграфны адказ.

Ралфу Герцу патрабавалася ўся дапамога,

якую ён мог знайсці, і патрабавалася хутка. Ён быў прызначаны галоўным лекарам для Менскай, а таксама Віцебскай і Гомельскай акругаў АРА з агульным насельніцтвам каля 7 мільёнаў чалавек. У Віцебскай акрузе налічвалася 50 шпіталёў, 44 амбуляторыі й 92 дзіцячыя дамы. На Гомельшчыне — 75 шпіталёў, 54 амбуляторыі й 126 дзіцячых дамоў. У Менскай акрузе дзейнічалі 49 шпіталёў, больш за сотню дзіцячых дамоў.

Паўсюль не ставала пэрсаналу, лекарам не плацілі, шпіталі былі перапоўненыя, бракавала мэдыкамэнтаў, інструмэнтаў, бялізны. Пасля некалькіх тыдняў інспэкцыйных паездак, наведваньня дзясяткаў шпіталёў, дыспансэраў і лекарскіх пунктаў Герц падсумаваў бачанае адным сказам у справаздачы:

Агульныя санітарныя ўмовы ва ўсіх правэранных месцах аднолькава кепскія.

Асабліва непакоіла Герца якасьць пітной вады. Артэзіянскія крыніцы складалі толькі частку рэсурсаў, і нават у вялікіх гарадох ваду бралі з адкрытых сховішчаў. Падчас знаёмства з галоўным інжынэрам Менску Ашчэўскім-Круглікам Герц расказаў яму пра амэрыканскія апараты сатурацыі пітной вады рашчынай хлярыну вапняку. Рэцэпт быў пад рукой, інжынэр распрацаваў чарцяжы, у Політэхнічным інстытуце вырабілі арыгінальны апарат. АРА паставіла запасы хлярыну, і апарат падключылі да асноўнага воднага каналу.

Медычны адзел: адсюль было разьмеркавана 484 тоны лекаў, матэрыялаў, абсталяваньня для шпіталёў і дзіцячых дамоў Беларусі

Напачатку красавіка Герц замовіў праз штаб-кватэру некалькі вагонаў мыла й тлушчу пячонкі траскі. Паводле ацэнкі Герца, у адной толькі Гомельскай акрузе мелі пільную патрэбу ў рыбіным тлушчы шэсьць з паловай тысяч дзяцей. Санітарны стан і здароўе дзяцей у прытулках на Меншчыне й Віцебшчыне былі ня лепшыя.

Тымчасам дапамога, якую Ралф Герц чакаў ад дасьведчанага мясцовага калегі Залмана Левіна, усё адкладалася, як адкладаліся й іншыя просьбы АРА. У красавіку Доналд Гардзі так апісваў свае праблемы ў лісьце ў Маскоўскую штаб-кватэру:

Агульная офісная прастора – чатыры маленькія пакоі, зь якіх адзін выкарыстоўваецца як склад. Не стае мэблі. Нашыя заяўкі на сталы чакаюць ад студзеня, і мы рэгулярна шлём новыя. Скрыні выкарыстоўваюцца як крэслы. Немагчыма наняць больш пэрсаналу дзеля браку месца. У выніку – затрымкі з даставай мэдыкамэнтаў у шпіталі. Учора мы раздалі прыкладна 700 пасылак. Афармленьне папераў і наступная неабходная праца вымагала прынамсі трох пакояў і шасьці-васьмі чалавек.

Менская кантора АРА складалася з шасьці аддзелаў: харчовых даставаў, бугальтэрыі харчовых даставаў, аддзелу замоваў, аддзелу фінансаў і маёмасьці, аддзелу складаў і мэдычнага аддзелу. У якасьці адзінага станоўчага прыкладу ўрадавай дапамогі Гардзі здолеў на-

зваць наяўнасьць складоў — АРА мела ў сваім распараджэньні два складавыя памяшканьні, паковачную й даставачную станцыі.

Хоць ва ўсіх аддзелах працавалі мясцовыя жыхары, АРА ня мела права беспасярэдняга найму. Амэрыканцы праводзілі сумоўе, адбіралі людзей, але мусілі ўзгадняць прыём з мясцовым упаўнаважаным. Фармальна рэч была ў тым, што аплачваць працу мясцовых супрацоўнікаў мелі савецкія ўлады. Але ня толькі⁴⁰.

Каб паступіць на працу ў АРА, Левін мусіў запоўніць адмысловую анкету, якую потым перадавалі ў апарат упаўнаважанага Стакоўскага.

Анкета, якую запаўнялі кладаўшчыкі й бугальтары, лекары й рабочыя, усе мясцовыя супрацоўнікі АРА, на самым пачатку папярэджвала:

За непраўдзівых звесткі і ўхіленьне ад такіх вінаватых будуць прыцягвацца да судовай адказнасьці.

Звесткі, за якія пагражаў суд, былі даволі спэцыфічныя:

⁴⁰ Ужо праз тры дні пасля падпісаньня пагадненьня з АРА кіраўнік бальшавіцкага ўраду Ленін уласнаручна напісаў цыдулку: «Прапаную Палітбюро пастанавіць: скласьці камісію з заданьнем падрыхтаваць, распрацаваць і правесці праз ВЧК і іншыя органы ўзмацненьне нагляду й сачэньня за замежнікамі». (Паводле кнігі Д.Валкагонава «Ленин. Политический портрет».)

Саслоўнае паходжаньне
Ранейшае матэрыяльнае становішча
Звесткі пра сваякоў, асобна — пра тых, хто служыць у Чырвонай арміі, і тых, хто служыў у старой.

Чым і дзе займаўся за пяць пэрыядаў:

- да вайны 1914 году
- да лютаўскай рэвалюцыі
- да Кастрычніцкай рэвалюцыі
- пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі
- падчас польскай акупацыі.

Палітперакананьні:

- ці быў раней у складзе якой-небудзь партыі
- погляд на Савецкую ўладу ў кароткіх рысах і прынцыпова.

Для прыёму на працу таксама патрабаваліся рэкамэндацыі «2-х чальцоў РКП(б) альбо відных савецкіх работнікаў».

Напрыклад, селянін з-пад Наваградку Андрэй Баршчэўскі на ўсе пяць дадатковых пытаньняў пра пэрыяд 1914—1921 гадоў напісаў «быў у Амэрыцы». Адказ пра прынцыповы погляд на новую ўладу Баршчэўскага сьведчыў пра немалы жыцьцёвы досвед:

Падабаецца ўлада.

У выніку атрымаў дазвол і быў прыняты на працу ў склад АРА.

Як адказаў на гэтыя пытаньні лекар Залман Левін, невядома. Пасьля таго як ягоная анкета

была перададзеная ў апарат Стакоўскага, сакратар-перакладчык Карл Скаўронак зарэгістраваў яе й напісаў стандартнае суправаджэнне:

Пры гэтым накіроўваецца анкета супрацоўніка АРА, запрошанага імі на службу. Падстава — распараджэнне Упаўнаважанага.

Уклаў у канвэрт і паставіў новы адрас — ГПУ Беларусі⁴¹.

Парадак, паводле якога працаўладкаванне ў АРА залежала ад згоды карных органаў, быў усталяваны ў 1921 годзе. Падставай паслужыла дакладная запіска ВЧК:

Паводле нашых звестак, амэрыканцы ў арганізацыю АРА прыцягваюць варожыя да Савецкай улады элементы, збіраюць шпіёнскую інфармацыю ў Расеі й займаюцца скупкай каштоўнасцяў.

Менская кантора АРА рэгулярна атрымлівала дэпэшы з апарату Стакоўскага з патрабаваннем наоў запісак анкеты супрацоўнікаў, прайсці перарэгістрацыю, здаваць фатакарткі на новыя пасведчанні. Упаўнаважаны тлумачыў:

⁴¹ 6 лютага 1922 ВЧК была пераўтвораная ў ГПУ — Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне Наркамату ўнутраных спраў. Напачатку сакавіка пры Цэнтральным выканаўчым камітэце ССРБ было ўтворанае Дзяржпалітупраўленне, якому былі перададзеныя справы ЧК Беларусі.

Хто не атрымае новых пасведчаньняў, будзе лічыцца асобай, якая хаваецца.

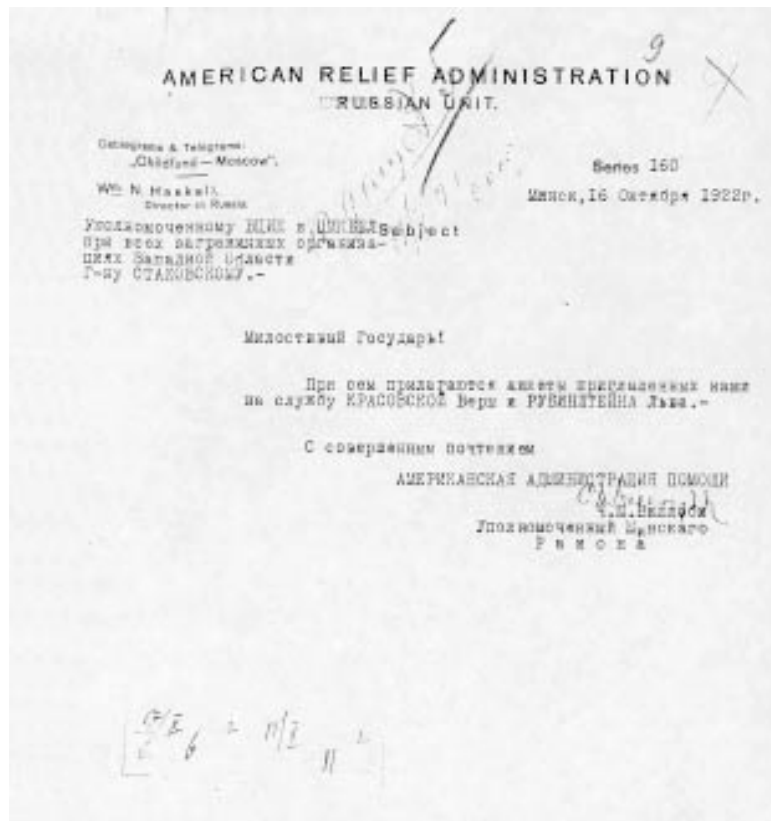
Палітбюро ЦК РКП(б) таксама патрабавала «ачысьціць склад супрацоўнікаў АРА ад непажаданага элементу». Старшыня СНК Ленін прапанаваў стварыць камісію, каб выпрацаваць «меры спецыяльнай засьцярогі на выпадак празьмернага пашырэння апарату АРА й прыцягнення ім ненадзейных элементаў».

Якім элементам быў прызнаны Левін, АРА не паведамлілі, але згоды на працаўладкаванне не далі.

У Менск, Віцебск, Гомель ішлі мэдычныя матэрыялы з ЗША, эфэктыўна разьмеркаваць якія маглі толькі дасведчаныя спецыялісты. Камплекты ўключалі 377 розных лекавых прэпаратаў, 15 гатункаў дэзынфектантаў, 11 розных вакцынаў, 133 тыпы лябараторных матэрыялаў, 627 найменьняў хірургічных інструмэнтаў і шпітальнага рыштунку. Многія зь іх былі спецыфічна амэрыканскія й патрабавалі кампэтэнтнага інструктажу перад выкарыстаннем; шмат што, як тоны хляраформу й борнай кіслаты, вакцыны ад вятранкі й тыфусу, уяўлялі небяспеку ў недасведчаных руках.

Лекар Ралф Герц, завалены велізарным аб'ёмам працы, у роспачы слаў у мэдычны адзел АРА просьбы аб дапамозе:

Улады не ўхваляюць доктара Левіна на палітычнай глебе. Але ён быў бы вельмі добрай асобай для маёй працы, і таму я так хачу ўзяць яго.

Кіраўнік акругі Доналд Гардзі зьвярнуўся да ўпаўнаважанага Стакоўскага па тлумачэньні, але не атрымаў іх. Тады ён папрасіў кіраўніка АРА ў Расеі палкоўніка Гаскела ўмяшацца на ўзроўні цэнтральнай савецкай улады. У тэлеграме ў Маскоўскую штаб-кватэру Гардзі пісаў:

Доктар Левін ня толькі безумоўна найлепшы лекар у Менску, але, калі ўлады ня змогуць дастаткова абгрунтаваць сваё рашэньне, мы павінны адстаць нашу пазыцыю.

Гаскел зьвярнуўся зь лістом да галоўнага савецкага ўпаўнаважанага Эйдука:

Прашу вас загадаць вашаму менскаму прадстаўніку альбо задаволіць хадайніцтва пра прызначэньне доктара Левіна, альбо паведаміць мне прычыны, паводле якіх гэтае прызначэньне непажаданае.

І Гаскел, і Герц маглі здагадвацца, што хуткага адказу ня будзе і, магчыма, адказу ня будзе ўвогуле. Гэта была зусім ня першая скарга ў справе мэдычнай дапамогі Беларусі. Неўзабаве пасля прыезду ў Менск лекар Ралф Герц мусіў у роспачы дыктаваць ліст у Маскву:

Калі я прыехаў сюды, мяне запэўнілі, што ўрад будзе рабіць усё магчымае, каб дапамагчы арганізаваць нашу мэдычную праграму. Аднак улады ня толькі не аказалі неабходнай падтрымкі, але часам здаецца, што яны спрабуюць нам

перашкодзіць. Галоўнаю цяжкасцю быў ремонт складу на станцыі. Мы мусілі звяртацца да двух асобных дэпартаментаў — Белэваку й Наркамхарчу, каб атрымаць дошкі для паліцаў. Мы апліцілі аванс. Улады, нягледзячы на выказаную імі зацікаўленасць у нашай мэдычнай працы ў Менску, зноў нічога не зрабілі, адно абяцалі. Мы прапануем, каб вы казалі, што, калі ад вашага мэдычнага прадстаўніка ў Менску ня будзе больш станоўчых паведамленьняў, мэдычная праграма ў Беларусі будзе скасаваная.

Праз тыдзень, 13 красавіка, у прымальню ўпаўнаважанага Эйдука быў дастаўлены ліст ад намесніка кіраўніка АРА Сырыла Кўіна, які пераказваў змест скаргі Герца й ветліва, але недвухсэнсоўна прасіў:

Нягледзячы на дадзенае ўрадам Беларусі абяцаньне зрабіць усё неабходнае для спрыяння АРА ў выкананьні яе праграмы мэдычнае працы ў Менску й ваколіцах, ён такой дапамогі нам не аказаў. Не адмоўце паведаміць Урад Беларусі, што, калі мы не атрымаем больш станоўчых звестак ад нашага мясцовага прадстаўніка на конт супрацы й спрыяння ўладаў нашай працы, нам давядзецца скараціць нашу мэдычную праграму ў Беларусі.

Невядома, ці пагроза дапамагла, ці маскоўскае начальства мела іншыя пляны, але супраца выправілася. Напрыканцы году газэта «Звезда» паведамляла:

Апошнім часам стала магчымым палепшыць забесьпячэньне шпіталёў мэдыкамэнтамі. Дзякуючы дапамозе АРА, шпіталі Менскага павету забясьпечаныя мэдыкамэнтамі на тры месяцы.

З 49 шпіталёў у Менскай акрузе пяць цалкам працавалі на амэрыканскіх пастаўках, а 20 клінік і шпіталёў задавальнялі 90% сваіх патрэбаў са складу АРА⁴². 113 дзіцячых дамоў і садкоў атрымлівалі амэрыканскія мэдычныя матэрыялы й мэдыкамэнты. Герц клапаціўся й пра мэдыкаў — хадайнічаў аб выдачы ім пасылак, адзеньня; з надыходам халадоў яму ўдалося здабыць для іх 500 коўдраў.

Невядома, ці атрымаў амэрыканскую коўдру ў сваім шпіталі лекар з амэрыканскім дыплёмам, якога Ралф Герц настойліва спрабаваў узяць на працу.

Паводле агульнага сьпісу мясцовых супрацоўнікаў АРА ад пачатку дзейнасьці ў Беларусі да завяршэньня, у Менскай акрузе працаваў 91 чалавек — хто ўсе паўтара году, хто некалькі месяцаў — рабочыя, машыністкі, фармацэўты, прыбіральшчыцы, шафёры, бугальтары, інсэктары.

Прозьвішча *Левін* у сьпісе ня значыцца⁴³.

⁴² Усяго ў 1922—1923 тры беларускія акругі атрымалі празь Менск 51 вагон мэдыкамэнтаў, рыштунку й абсталяваньня агульнай вагою 484 тоны.

⁴³ Імя *Залман Левін* сустракаецца ў сьпісе супрацоўнікаў Джойнту ў чэрвені 1923, пасада — сакратар.

Полномочный Представитель
Правительства С.С.Р.Б.

и

Уполном. Полномочного Пред-
ставителя Р.С.Ф.С.Р. при
Всех заграничных Организац.
помощи голодающим в Зап.Обл.

18 Июля 1922 г.

№ 259

М и н с к . -

Уполномоченно
Администрация
Г-ну

Милостивный Государь.

Опять имел место прискорбный случай
нютным поведением Представителей АРА.

На основании договора заключенного
АРА пребывающему в России предоставляе
движения по служебным делам в пределах
должны им выдаваться соответствующие
мандировочные удостоверения.

До сих пор моя канцелярия так и не у
давала Представителям АРА незамедлитель
ровка являлась служебной, а потому меня

е за по
умен со

возмож
ный дове
ок в от
которым
целярив
очтение
ва СССР
тва РСФ
Западн
ТАКОВС

8

■
**КВАТЭРНАЕ ПЫТАНЬНЕ: АД
«ПАРЫЖУ» ДА «САВЕЦКАЙ» БЕЗЬ
ПЕРАМЕНАЎ**

Гультаі й камсамольцы. — Жытло без пазалоты. — Бэйсбол у Аляксандраўскім сквэры. — Некамунальная спрэчка. — Візыт Гаскела. — Раскажыце Дзяржынскаму. — Гарантыі Блехера. — Габэленаў ня будзе

Вокны сталічнага гатэлю «Парыж», дзе пасяліліся амэрыканцы, выходзілі на Гарадзкі сад, былы Аляксандраўскі сквэр, у цэнтры якога месціўся першы ў Менску фантан, а побач стаяў будынак тэатру. На зіму скульптура «Амур і лебедзь» была забітая дошкамі, але тэ-

атар працаваў. Раён быў ажыўлены і ўдзень, і ўвечары.

Камсамолец Кандрат Крапіва так апіша гэты сквэр у вершы, датаваным жніўнем 1922:

Хто гуляў на Менскім сквэры,
Ці мо блізка хаця йшоў,
Той бязь ліку і бязь меры
Мог там бачыць гультаёў, —

...Вось пад руку на буксіры
Нэпман нэпманку вядзе,
Пра гешэфты нэпман шчыра,
Пра чырвонцы ёй гудзе.

...Вось дзяцей сабралась куча,
Крык паднялі, як гракі;
Вабяць хлопцаў вась, ідучы,
Ўжо «начныя матылькі».

Пасядзеў я з паўгадзіны,
Але болей-то ня мог:
Грак нацэліўся з асіны
Мне на шапку, каб ён здох!

З той пары (кажу я верна,
Ты, чытач, хоць вер ня вер),
Аж вантробы зь мяне верне,
Як уздумаю пра «сквэр».

Калі верыць байкапісцу, ён вытрываў у сквэры толькі паўгадзіны й больш да фантана не

хадзіў. Відаць, толькі дзякуючы гэтаму на пяро сатырыка не патрапіў амэрыканскі бэйсбол.

Супрацоўнікі АРА мелі магчымасьць замяўляць для сябе праз Маскоўскую штаб-кватэру рэчы й прадукты. У Менску ўжо працаваў сакратар акругі Джордж Шрэмэл, на дапамогу Ралфу Герцу ў ліпені прыбыў яшчэ адзін лекар, Фрэнк Вілі. Кіраўнік акругі Доналд Гардзі выпісаў сабе спартовы рыштунак: бэйсбольную біту, два мячы, тэнісную сетку й ракеткі, пару баксэрскіх пальчаткаў. Мінакі ў сквэры маглі назіраць за дзіўнымі амэрыканцамі, якія спрабавалі пацэліць драўлянай дубінай па мячыку.

Гатэль «Парыж», дзе спыніліся амэрыканцы, меў салідную рэпутацыю да вайны, але пасья некалькіх акупацыяў пазалота аблупілася.

Ад «Парыжу» да другога Дому саветаў, дзе на рагу Магазыннай і Губэрнатарскай⁴⁴ месцілася кантора АРА (Губэрнатарская, 23⁴⁵), было пяць хвілін пешкі. Аднак амэрыканцы былі незадаволеныя — рэч была не ў адлегласьці.

У траўні 1922 у Менск з Масквы ненадоўга прыехаў дырэктар АРА палкоўнік Ўільям Гаскел. Ён аглядзеў склады, офісы, пазнаёміўся з апэрацыямі Менскай акругі й сустрэўся з уважнаважаным Мар'янам Стакоўскім. Перад гэтым Гаскел на свае вочы пабачыў умовы жыцьця пэрсаналу, пра якія раней у Маскву пісаў Гардзі:

⁴⁴ Цяпер рог вул. Кірава й Леніна.

⁴⁵ З 1919 вуліца афіцыйна мела іншую назву — Карла Маркса, з 1922 — Ленінская. Але ў дакумэнтах АРА яна праходзіць як Губэрнатарская.

У нас пакоі ў гатэлі бяз ваннаў, бяз месца для харчавання, без адпаведных туалетаў. У менскіх рэстаранах часта няма дроваў, і мы мусім самі гатаваць у гатэльных пакоях. Мы зрабілі заяўку на адзін будынак, які пустуе ўжо тры месяцы, але ня маем адказу.

Гардзі нават завёз Гаскела й паказаў яму будынак:

Гэта былы маленькі шпіталь, чысты, вольны, усяго адзін паверх. Чатыры з адзінаццаці пакояў замалыя нават для спальняў; плюс там бы месьціўся кухар, прыбіральшчыца, камэндант і склад.

Менскія ўлады быццам пагаджаліся на перезд араўцаў у шпіталь, але давалі ім толькі частку памяшканьняў: рэшта прызначалася для іншых жыхароў. Араўцам намякнулі, што пытаньне можа вырашыць толькі ўсемагутны Фэлікс Дзяржынскі.

Па вяртаньні ў Маскву Гаскел накіраваў ліст прадстаўніку савецкага ўраду Эйдуку:

У Менску ёсьць дом, што стаіць вольны ўжо тры месяцы й быў абяцаны для АРА за вынятак аднае часткі, якую ўлады хочуць пакінуць для сябе. Вельмі нязручна мець дом, так падзелены, і, здаецца, няма сур'ёзных падставаў не перадаць нам памяшканьне цалкам. Падставы для гэтага настолькі дзіўныя, што, я ўпэўнены, яны не атрымаюць вашай згоды. Мне казалі, што,

калі Масква дасьць распараджэньне перадаць дом цалкам АРА, яно будзе выкананае. Здаецца, мясцовыя паліцэйскія ўлады маюць пярэчаньні супраць перадачы дома цалкам, і я зьвяртаюся да вас з просьбай папрасіць сп. Дзяржынскага ці іншую маскоўскую ўстанову даць менскай міліцыі распараджэньне перадаць дом.

«Дзіўныя падставы» й зварот да Дзяржынскага тлумачыліся адной архітэктурнай асаблівасьцю ўпадабанага дома — агульнай сыценкай з турмою менскай ЧК.

Эйдук, аднак, зьвярнуўся з запытам не на Лубянку да Дзяржынскага, а ў Менск да Стакоўскага. Адказ зь Беларусі быў падрыхтаваны імгненна, перасланы ў Маскву Эйдуку, і той, у сваю чаргу, накіраваў яго кіраўніцтву АРА. Доналд Гардзі потым адзначаў:

З майго досьведу працы са славянамі, у іх належным чынам аформленая папера ці пратакол ёсьць вырашэньнем усіх праблемаў; пячатка, верагодна, важнейшая за праўду.

У адказ на амэрыканскія просьбы Стакоўскі прасіў Эйдука паінфармаваць АРА ў Маскве пра тое, што Менск быў тройчы пад акупацыяй і амаль зруйнаваны. Паводле Стакоўскага, АРА ў Менску мае дадатковыя офісныя памяшканьні, а добрых канцылярскіх сталоў няма нават ва ўрадавых установах. Што да звычайных сталоў, дык Гардзі можа атрымаць колькі хоча. Дываны, дарожкі, габэлены й мяккую

мэблю Стакоўскі раіў набыць на рынку: ва ўраду нічога гэтага няма.

Гардзі, якому пераслалі адказ, не паверыў сваім вачам:

Мы маем справу з фактамі, і гэта не тлумачэнне, гэта алібі.

Менская кантора не атрымала дадатковых памяшканьняў, таму мусіла зачыніць адзін склад і аддаць плошчу пад канцылярыю. АРА ў Беларусі не прасіла ані дываноў, ані мяккай мэблі, але дамагалася ад мясцовага начальства ўсіх узроўняў, ад Чарвякова й ніжэй, сталоў і крэслаў. Гардзі падлічыў, што цягам чатырох месяцаў ён напісаў і адправіў 23 заяўкі на мэблю, — атрымана было тры сталы.

Кіраўнік Менскай акругі даводзіў:

Спадзяюся, я не згушчаю фарбы. Мы працуем не складаючы рук і не зважаем на асабістыя нязручнасьці дзеля таго, каб выканаць сваю працу. Маем выдатную дапамогу ад мясцовага персаналу, які захоўвае вылучную ляльнасьць. Аднак мы сапраўды лічым, што ўрад не выконвае сваёй часткі абавязкаў.

У сваім адказе ў Маскву Стакоўскі таксама згадваў жытло для амэрыканцаў:

Патрабаваньне перадаць тром супрацоўнікам АРА цэлы дом немагчыма выканаць з-за нястачы

жыльлёвых памяшканьняў. Мы прапануем шэсьць пакояў для трох прадстаўнікоў АРА.

Гардзі недаацэньваў Стакоўскага, калі пісаў, быццам правільна аформлены пратакол і пячатка для славянаў замяняюць справу. Стакоўскі не абмежаваўся адказам на паперы. Цягам тыдня ў спрэчным доме зьявіліся новыя жыхары: камэндант з жонкай і прыслуга, якія занялі два пакоі. З Масквы прыбыў новы супрацоўнік прозьвішчам Блехер, які заняў новаўведзеную пасаду памочніка ўпаўнаважанага ў сувязях з ЧК. Такім чынам, пяць найлепшых пакояў былі занятыя.

Амэрыканцам была прапанаваная рэшта, якая не прымыкала да турмы. Зьбянтэжаны Гардзі пісаў у Маскву, што водаправодны кран, туалет і адзіная кухонная пліта месцяцца толькі ў адным канцы дома, і ўсе жыхары мусяць хадзіць праз агульныя пакоі.

Дырэктар АРА Гаскел ізноў пайшоў на сустрэчу з Аляксандрам Эйдукам:

Я намаляваў яму плян і патлумачыў усе дэталі, і ён сказаў, што неадкладна зоймецца гэтай справай. Вядома, гэта толькі абяцаньне й я не чакаю вельмі хуткіх дзеяньняў. Мы ўздываем гэтае пытаньне на кожнай сустрэчы, і ён паабяцаў абмеркаваць справу з ЧК і паглядзець, што можна зрабіць.

Супрацоўнікі АРА хацелі жыць асобна, без суседзяў. Калі стала ясна, што ўлады не дазво-

ляць, каб амэрыканцы мелі агульную сыценку з турмой, Гардзі прапанаваў пакінуць пустымі й апячатаць тры памяшканьні, якія беспасярэдне прымыкалі да вязьніцы. Адказу ад Стакоўскага не было.

Тымчасам у Маскве памянялася кіраўніцтва. 19 ліпеня 1922 з Масквы ў Менск прыйшла тэлеграма за подпісам новага ўпаўнаважанага Карла Ландэра:

Прадстаўнікі АРА ў Менску просяць перадаць ім мясцовы дом зьняволеньня, а зьняволеных, якія чакаюць суду, перавесці ў іншае месца. Я лічу, што гэтую просьбу можна задаволіць. Аддаце неабходныя загады й паведаміце мне.

Ландэр таксама тлумачыць, як кантраляваць разьмеркаваньне мэдыкамэнтаў, не дапускаць самавольных паездак амэрыканцаў па Беларусі. Чаму зьмянілася пазыцыя Масквы, можна здагадацца з другой часткі тэлеграмы, якая сканчаецца празрыстым указаньнем:

У будучыні вырашайце такія праблемы на месцы, не дапускаючы скаргаў у цэнтар, бо гэта ўскладняе справы.

Начальства не хацела канфліктаў. Скаргі Гардзі, хадайніцтвы кіраўніка АРА Гаскела, намаганьні дайсьці да найвышэйшых чыноў быццам далі плён. Але ў Менску добра ведалі, якія загады Масквы трэба выконваць без абмеркаваньня, а зь якімі можна не сьпяшацца.

Склад АРА ў Менску – у скрынках гарбата, малако, тлушч

Жыцьцё маленькай амэрыканскай калёніі ў Менску працягвалася. У канцы чэрвеня доктар Герц на тыдзень выехаў у Варшаву й Прагу. Доктар Вілі, які прыбыў у акругу, пачаў уваходзіць у курс справаў. Усе мэдычныя даставы для Віцебску й Гомелю йшлі празь Менск, і дапамога другога лекара-амэрыканца была больш чым дарэчы. Штаб-кватэра тэлеграфам запатрабавала ацаніць аб'ём вакцынацыі. Бяз Герца Гардзі здолеў паслаць толькі прыблізны адказ: 130 тысяч вакцынаў ад халеры й 50 тысяч ад вятранкі.

У вольны час араўцы гулялі ў бэйсбол, выязджалі за горад, хадзілі на барахолкі, дзе, нягледзячы на ўсе войны й рэвалюцыі, можна было знайсці цікавы антыкварыят і творы мастацтва. Амэрыканцы давалі добрыя грошы й лічыліся зайздроснымі кліентамі. Аднак на мытні ў Негарэлым араўцаў таксама добра ведалі й абшуквалі старанна: здаецца, не засталася ніводнага чалавека зь Менскай акругі, у каго калі-небудзь не канфіскавалі б рэчы ці грошы. Сярод канфіскату — парцелянавыя вазы й срэбны каўкаскі кубак, бінокль «Цэйс» і акварэлі, чарнільны набор. Забіралі даляры, калі яны не былі аформленыя, фотаапараты; рабілі асабісты вобшук. Пратэсты звычайна мала што давалі.

Працягвалася зацяжная вайна з памочнікам Стакоўскага Блехерам, які афіцыйна адказваў за сувязь з ЧК. Перайменаваная ў ГПУ, гэтая арганізацыя мела свой інтэрас да замежнай дапамогі.

У ліпені двое чальцоў кіраўніцтва АРА,

Браўн і Рыкард, ехалі празь Менск у Варшаву. Найхутчэйшы спосаб — дабрацца на аўтамабілі да Стоўпцаў на польскім баку мяжы й там сесці на варшаўскі цягнік. Кіраўнік акругі Гардзі й лекар Герц вырашылі скарыстаць нагоду для абмеркаваньня працы ў Беларусі й паехаць да Стоўпцаў разам. Ім паабяцалі бесьперашкодны праезд празь мяжу — але супрацоўнік ЧК, адказны за дазвольную пячатку, нечакана зьнік. Гардзі запэўнілі, што неабходны дазвол будзе выдадзены на мяжы. Блехер, які таксама меўся ехаць, мусіў застацца: з-за багажу ў машыне не было месца.

У Негарэлым амэрыканцаў чакала тэлеграма ГПУ: калі на мяжы зьявіцца містэры Гардзі й Герц бязь візаў, іх трэба арыштаваць і пад аховай вярнуць у Менск. Тэлефанаваньні ў сталіцу нічога не далі. Гардзі й Герц правялі ў Негарэлым шэсьць гадзінаў у чаканьні шафёра са Стоўпцаў. Калі амэрыканцы вярнуліся ў Менск, адзін з супрацоўнікаў пераказаў ім словы Блехера, сказаныя наўздагон падарожнікам:

Я гарантую, што зраблю так, што Герца й Гардзі не прапусьцяць празь мяжу.

Гардзі пайшоў на сустрэчу са Стакоўскім, выклаў інцыдэнт і запатрабаваў звальнення Блехера. Той пагадзіўся, што выглядае ўся гісторыя нядобра, і паабяцаў разабрацца. Праз два тыдні Гардзі атрымаў афіцыйны адказ:

Ідзе адгрузка прадуктаў — біндзюжнік даставіць амерыканскі падарунак у дзіцячы дом ці шпіталь

Я правёў расьсьледаваньне выпадку ў Негарэлым і знайшоў, што Блехер ня мае да гэтага ніякага дачынення. Забарона на перасячэньне мяжы была выдадзена ГПУ, якое ахоўвае дзяржаўныя межы й не дазваляе перасякаць іх без спецыяльнага дазволу. Я ведаю, што ўсе ўрады маюць абавязковыя правілы выезду за мяжу, і я дзіўлюся, што вы ня ведаеце, што ў Расеі такія правілы таксама існуюць.

Якраз напярэдадні адбыўся яшчэ адзін інцыдэнт. У Ігумене⁴⁶ быў затрыманы Фрэнк Вілі. Прычынай арышту стала адсутнасьць камандзіровачнага пасьведчаньня ад упаўнаважанага. Улады не хацелі бескантрольных паездак амерыканцаў з інспэкцыямі, і Стакоўскі настойваў, каб штотым супрацоўнікі АРА зьвярталіся па дазвол.

Не мінула й месяца пасля інцыдэнту ў Негарэлым, як усё амаль паўтарылася. Супрацоўнікі Маскоўскай штаб-кватэры Флэш і Морсэ спрабавалі дабрацца на менскім аўтамабілі АРА зь мясцовым шафэрам да Стоўпцаў, каб там сесьці на варшаўскі цягнік. Была пятніца. На гэты раз, нягледзячы на папярэднія дамоўленасьці, празь мяжу не пусьцілі шафэра. Амерыканцы заселі ў Негарэлым на паўтара дня.

Гардзі спрабаваў атрымаць дапамогу ў Чарвякова, але таго не маглі знайсці. Тады кіраўнік Менскай акругі зьвярнуўся да начальніка

⁴⁶ Пасьля 18.9.1923 — Чэрвень.

ГПУ Ольскага, які, аднак, не пажадаў мець справу беспасярэдне з амэрыканцамі й даў адказ праз сакратара Стакоўскага. Гэта была трэцяя адмова цягам аднаго дня.

Доналд Гардзі паслаў у Негарэлае новага шафёра, якога абяцалі прапусьціць. На мяжы яго абшукалі, і Блехер сканфіскаваў два лісты Гардзі: адзін Флэшчу з прабачэньнямі, другі — Морсэ з просьбай купіць у Варшаве фотапаперу. У канвэрт былі ўкладзеныя 5 даляраў. Гардзі паслаў скаргі ў Маскву й Стакоўскаму. Праз тыдзень упаўнаважаны пісьмова паабяцаў, што Блехер больш ня будзе працаваць з амэрыканцамі беспасярэдне.

Блехер, аднак, захаваў пасаду памочніка Стакоўскага, адказнага за сувязі з ГПУ да заканчэньня працы АРА ў Беларусі. ГПУ ўмела працаваць з амэрыканцамі й не напраткі⁴⁷.

⁴⁷ 25 красавіка 1922 выйшаў загад ГПУ «Аб арганізацыі Бюро садзеяньня органам ГПУ на месцах», які ўпершыню афіцыйна ўводзіў інстытут стукацтва. Тлумачылася, што ў час ВЧК патрэбы асьведамляльніцтва замянялі апэратыўныя мерапрыемствы, якія папярэджвалі намеры ворага й ліквідавалі іх на самым пачатку. Новая ж палітычная сытуацыя звузла свабоду дзеяньняў ГПУ, адсюль узьнікла неабходнасьць «усямернага садзеяньня органам ГПУ членамі нашай партыі, якія павінны дапамагчы нам у агентурна-асьведамляльнай працы». Да загаду дадавалася падрабязная інструкцыя, якая рэгламэнтавала арганізацыю, склад, задачы й абавязкі членаў «БС».

Бюро стукачоў прадпісвалася ўтвараць «у кожнай дзяржаўнай, грамадзкай, каапэратыўнай і прыватнай установе ці прадпрыемстве, а таксама ВНУ», у складзе трох камуністаў. Калі камуністаў не было, ГПУ прызначала іншых давераных асобаў. Задачы членаў бюро: збор звестак пра антысавецкія зьявы, выяўленьне і ўлік «контррэвалю-

Гатэль «Парыж», у якім пасяліліся амэрыканцы ўзімку адразу пасля прыезду, улетку перайменавалі ў «Савецкі», а яны ўсё яшчэ жылі на апошнім паверсе, бязь ліфта, у пакоях без туалетаў і рукамынікаў. Але на іх паверсе зьявіліся новыя твары. Сакратар акругі Джордж Шрэмэл стаў праводзіць усё больш часу з упадабанай дзеўчынай, якая таксама працавала ў канторы АРА, і ўрэшце прапанаваў ёй руку й сэрца. Шлюб зарэгістравалі ў менскай канторы загсу. Шрэмэлы сталі жыць разам.

Напрыканцы жніўня Джордж Шрэмэл сур'ёзна захварэў і ў суправаджэньні лекара быў вымушаны выехаць на лячэньне ў Бэрлін. Жонка засталася жыць у гатэлі ў чаканьні ягонага вяртаньня. У Менск Шрэмэл не вярнуўся. У кастрычніку АРА дапамагла ягонай жонцы выехаць на новае месца працы мужа ў Парыж.

У гатэлі часам зьнікала вада, затое адміністрацыя гарантавала бясьпеку: на ўваходзе пастаянна дзяжурылі чырвонаармейцы й на адным паверсе з замежнікамі пасяліўся агент ГПУ.

цыйнага элементу як у дадзенай установе, гэтак і па-за яе межамі», спрыяньне пры ўладкаваньні на працу сакрэтных супрацоўнікаў ГПУ, сачэньне за кадравай палітыкай. Кожныя два тыдні асьведамляльнікі мусілі падаваць у ГПУ агульную справаздачу пра палітычны настрой супрацоўнікаў, праводзіліся рэгулярныя сустрэчы; праца вялася ў рэжыме «надзвычайнай канспірацыі». Блехер мог і ня мець непасрэднага кантакту з АРА — даносы былі пастаўлены на канвэр.

Празднование 5 годовщины Октябрь

УК
ИМИ
ИЛИ
И 7
Г
В
пос
нов
удл
А
Т)
А)
Ес
Бг
Ва
Ве
Во
Ге
Гу
Де
До

за ноябрь месяц.

План празднования.

Празднование „Октябрьской революция“ проходит под лозунгом „Праздника победы“.

6 го ноября.

Капп
стов,
тане
транс
ем.
ы к
на в
ства
под
чв и
зети.
оми-
мом
ны-
яно
з
шо-
ЦНК
СФ
тол
ных
000

В 2 часа дня в клубе Карла Маркса состоится торжественное заседание Президиума ЦБКЛБ, Совпрофбела, ЦНК'а и Горсовета, совместно с представителями союзных частей, посвященное 5 годовщине „Октябрьской Революции“.

В следующих пунктах устраиваются общие собрания профсоюзов и красноармейских частей.

Рабирос — в театре 6 Акварум в 7 час. веч. „Всемедикосантруд“ — в театре 6. Интином в 6 ч. в., Коикол — в Гиганте в 7 ч. в., Швейпром — в советской мастерской в 2 ч. дня.

Печатники — в клубе печатников в 8 час. веч. „Делевооблелети“ — на заводе „Энергия“ в 2 ч. дня.

Металлисты — на заводе „Энергия“ в 1 ч. дня, в сельско-хоз. мастерской в 1 ч. дня, в союзе металлистов в 7 ч. в., Транспортники — в авторемонтной мастерской в 7 ч. в.

Вольно-пожарная дружина — у эл. Депо.

Красноармейские части непосредственно на своих казармах направляются на Троицкую площадь.

В 12 ч. дня на Троицкой площади происходит парад войсками Минского гарнизона.

По окончании парада в 1 с пол. час шествием с Троицкой площади направляются в город, проходит памятник К. Маркса у ЦБ.

Памятник открывают Президиум ЦБ, ЦНК'а, Совпрофбела, Горсовет и по 2 представителя от каждой организации, участвующей в празднике.

В 6 ч. веч. в клубе К. Маркса — торжественное общее собрание Минской организации КИФ.

Для руководства всем планом праздника 6 и 7 ноября, выделяется Штаб техники, комиссия, который будет дежурить в помещении ЦНК и на площади Свободы.

Командующим парадом военных частей назначается г. Фабрициус.

Ответственным распорядителем по гражданской части на Троицкой

9

ГАРДЗІ АД'ЯЖДЖАЕ: РАЗЬВІТАНЬНЕ ПАД МУЗЫКУ ГПУ

Нарэшце новы дом. — Нечаканая адстаўка. — Прыезд Чарлза Ёілабі. — Ператрус падчас банкету. — Дзіўныя рабаўнікі. — Прыбіральня пад наглядам. — Занадта хуткі арышт

А 5-й вечара ў пятніцу 20 кастрычніка 1922 у памяшканьні менскай канторы АРА пачынаўся банкет. Былі запрошаныя наркам асьветы Ігнатоўскі, наркам аховы здароўя Яфэ, наркам сацзабесьпячэньня Мар'ясін, старшыня гарвыканкаму Гетнэр, прадстаўнікі іншых установаў, якія атрымлівалі дапамогу. Для банкету было дзьева нагоды. Першая сьвяточная —

Зав
Зав
Зол
Иль
Пос
Каз
Коб
Кре
Кол
Кош
Лекс
Мат
Мал
Мат
Мон
Н. Д
Н. Д
Нико
Нико
Орфо
Петро
Водго

улады нарэшце знайшлі новы будынак для амэрыканскага пэрсаналу ў цэнтры, недалёка ад вакзалу ў Захар’еўскім завулку ў доме №3⁴⁸. Празь дзевяць месяцаў пасля прыезду, калі тэрмін працы ў Беларусі пераваліў за палову, араўцы рыхтаваліся пакінуць гатэль.

Аднак Доналд Гардзі пераначаваў у доме, якога так настойліва дамагаўся, толькі адну ноч.

Напачатку кастрычніка кіраўнік акругі атрымаў вымову за нерэгулярную справаздачнасьць і ігнараваньне запытаў штаб-кватэры. Гардзі тлумачыў гэта цяжкасьцямі апошніх двух месяцаў:

У мяне не было сакратара ад 15 жніўня, калі захварэў Джордж Шрэмэл, які ад 6 верасьня шпіталізаваны ў Бэрліне. Назад ён ня вернецца, замены нам не прыслалі, а знайсці добрую машыністку з ангельскай мовай пакуль не ўдалося. Я толькі падняўся з ложка пасля двух тыдняў хваробы й чакаю на адпачынак з нагоды здароўя⁴⁹. Увесь гэты час я стараўся з дапамогай доктара Герца кіраваць апэрацыямі, лежачы хворы ў ложку, без амэрыканскага намесьніка й амэрыканскага сакратара. Доктар Герц вельмі заняты адно мэдычнай працай, а доктар Вілі

⁴⁸ Цяпер гэта пешаходны пераход пад аркай каля кнігарні «Падпісныя выданьні» ад пр. Ф.Скарыны да вул. К.Маркса.

⁴⁹ Кансультаваць Гардзі ў справе магчымай апэрацыі быў запрошаны найлепшы менскі хірург Яўген Клімаў, які правёў пасьпяховы курс лячэньня. Хірургічнае ўмяшаньне аказалася непатрэбным.

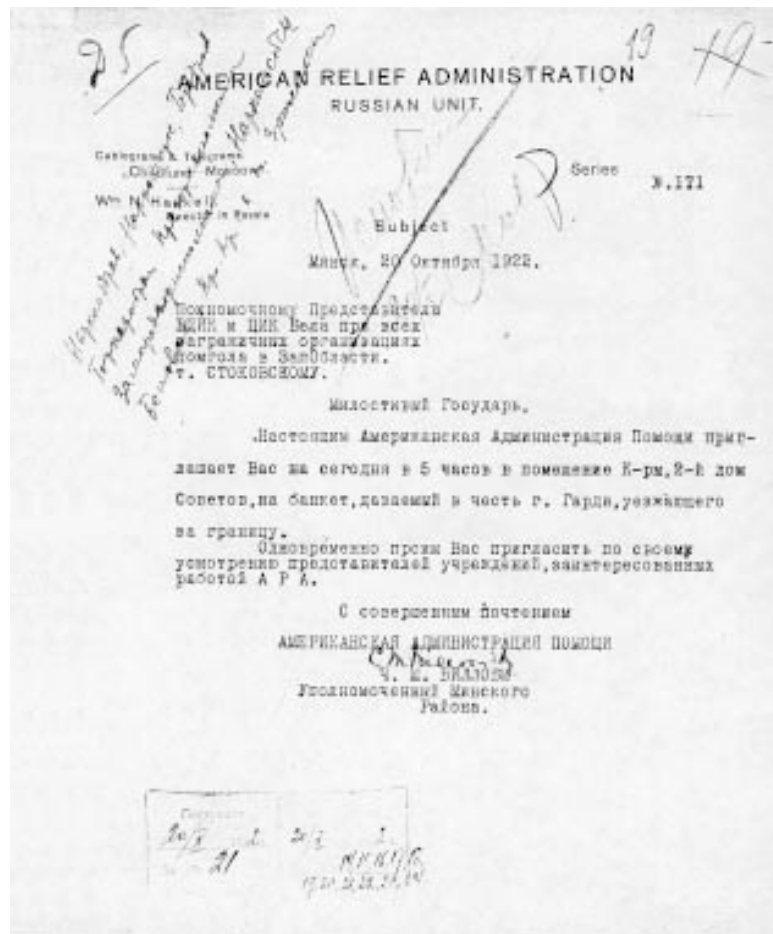
часьцей за ўсё ў дарозе альбо ў Гомель альбо ў Віцебск.

Да ліста Гардзі прыклаў нарэшце падрыхтаваныя патрэбныя дакумэнты — графік руху ўцекачоў, табліцу выдачы пасылак, структуру менскай АРА, транспартны графік грузаў, табліцу разьмеркаваньня мэдычных матэрыялаў, карту аб’ектаў, якім аказваецца дапамога. Два дакумэнты не былі гатовыя — Стакоўскі ўжо тры месяцы цягнуў з эканамічнымі зьвесткамі, і Гардзі ня меў часу напісаць агляд гісторыі АРА ў Менску ад студзеня да восені. Аднак узамен ён прыклаў фотаальбом, дзе, як ён пісаў, на сорок адным здымку адлюстраваная ўся гісторыя апэрацыяў у акрузе.

Асобна Гардзі адрасаваў ліст кіраўніку АРА палкоўніку Гаскелу з просьбай даць адпачынак на паўтара месяца для папраўкі здароўя.

Адказ Гардзі атрымаў якраз напярэдадні перасяленьня ў новы дом для амэрыканскага пэрсаналу. З Масквы зь лістом кіраўніцтва АРА прыбыў Чарлз Ўілабі: Доналда Гардзі адклікалі з працы ў Менску, ягоную пасаду займаў Ўілабі.

У кастрычніку Менская акруга з насельніцтвам менш за 2 мільёны выйшла на чацьвертае месца ў выдачы харчовых пасылак сярод усіх 17 акругаў АРА. Гэта сталася магчымым дзякуючы эфэктыўнасьці працы — ад збору паштовак да складаваньня й даставы пасылак адрасатам, якую арганізаваў, нягледзячы на ўсе перашкоды, Гардзі. Ён зьвяртаўся толькі па дазвол выехаць у Бэрлін на адпачынак і лячэнь-

Запросны на развітальную вечарыну першага кіраўніка Менскай акругі АРА Доналда Гардзі падпісаў ужо яго пераемнік Чарлз Ўілабі

не й прасіў часовае замены. Ўілабі, аднак, прыбыў з паўнамоцтвамі пераймаць справы на стала.

Гардзі папрасіў дазволу прыехаць у Маскву па тлумачэнні. Яму адмовілі й загадалі вяртацца ў Лёндан, у Эўрапейскую штаб-кватэру АРА.

Уваходзіны давялося сумяшчаць з праводзінамі.

...На развітальным банкете на адрас першага кіраўніка акругі было выказана шмат добрых словаў. Пасля афіцыйнае часткі араўцы й некаторыя госьці разам са Стакоўскім і ягонай жонкай пайшлі на Захар'еўскі завулак, у новы, яшчэ незаселены дом для амэрыканскага пэрсаналу, дзе праводзіны працягваліся.

Тое, што адбывалася ў развітальны пятнічны вечар у былым «Парыжы», а тады гатэлі «Савецкі», новы кіраўнік Менскай акругі Чарлз Ўілабі падрабязна апісаў у панядзелак:

У пакоях сп. Гардзі й лекара Герца быў зроблены ператрус. Вісячы замок на дзвярох пакою Гардзі быў сарваны, унутраны замок зламаны. Замок на дзвярох Герца таксама быў зламаны. Гэтыя два пакоі месьцяцца па суседзтву. Гэтак-сама суседзіць зь імі пакой спадарыні Шрэмэл, расейскай жонкі амэрыканца – былога сакрата-ра гэтай акругі. Яна прысутнічала на прыёме, яе пакой ня быў узламаны й ператрэсены.

Гардзі спакаваў увесь багаж напярэдадні ад'езду. Багаж Герца быў падрыхтаваны для суботняга пераезду ў новы дом для пэрсаналу.

Пакуль ішоў прыём у новым доме, усе валізкі заставаліся ў гатэлі без нагляду. Увогуле ўлады няблага ведалі маёмасць амэрыканцаў і безь ператрасу. Напачатку дзейнасці ў Расеі АРА атрымала наступную дырэктыву ад уладаў:

Паінфармуйце, калі ласка, усіх супрацоўнікаў АРА, хто мае фатакамэры, біноклі, друкавальныя машыны і да т.п.: па прыездзе ў Расею яны павінны неадкладна паведаміць наш адміністрацыйны аддзел пра вышэйзгаданыя рэчы, прывезеныя з-за мяжы. Заява на дазвол вывозіць гэтыя рэчы павінна падавацца не пазьней чым за тры дні да ад'езду.

Заможныя іншаземцы ў краіне, якая толькі перажыла некалькі гадоў вайны і ўзброеных забурэнняў, не маглі пачувацца цалкам бяспечна. Доналд Гардзі, некаторыя іншыя араўцы мелі сваю зброю, афіцыйна зарэгістраваную. Аднак у Менску таямнічыя рабаўнікі паводзілі сябе дзіўнавата. Ўілабі паведамляў:

У пакоі Гардзі ўзломнікі абшукалі гарнітуры і выцягнулі запасныя ключы, але пакінулі ў кішэні 200 даляраў. Не хапіла ключа да аднаго чамадана; ён быў узламаны. Іншыя чамаданы і скрынкі былі адамкнёныя альбо адчыненыя з дапамогай ключоў. У адным з чамаданаў дыяманты на суму каля 500 даляраў былі адкінутыя ўбок, але ўзяты нататнік. Зь дзёньніка Гардзі пра ягоную працу ў Менску вырваная частка аркушаў, затым

дзёньнік вернуты на месца. Зьніклі: некалькі лістоў, камандзіровачныя пасведчаньні, канвэрт з польскім адрасам, састарэлы польскі пашпарт, асабістая цыдулка ад спадара Кўіна, ліст у справе ягонага ад'езду й г.д. Таксама прапалі пара запінак, заколак для кашуляў і рэвальвэр.

Ўілабі адзначаў красамоўную дэталю: срэбны посуд, футра, сувэніры з Польшчы й Расеі ды іншая каштоўная біжутэрыя засталіся на месцы. Быў ня толькі ператрэсены ўвесь багаж, але й зьнятая насаўка з матраца:

У пакоі доктара Герца ўзломнікі знайшлі ключ ад чамадана, адамкнулі й забралі ўсе яго працоўныя паперы за выняткам мэдычнай справаздачы. Зьніклі: фотаапарат «Кодак» з праяўленымі й непраяўленымі стужкамі, 415 даляраў ды іншая замежная валюта.

Гатэль «Савецкі», як вынікала зь ягонае назвы, быў не прыватнай, а дзяржаўнай уласнасьцю. Дырэктар і ўвесь пэрсанал былі савецкімі службоўцамі й прызначаліся на працу ўладамі. Ўілабі, які таксама спыніўся ў гэтым гатэлі ў чаканьні пераезду ў новы дом, апісаў свае назіраньні:

Да прыбіральных ані ўдзень, ані ўначы не прайсці без таго, каб мяне нехта ня бачыў. Чырвонаармейцы сустракаюцца на кожным паверсе ў любую пару дня й ночы. Увечары ў пятніцу ўзломнікі ня толькі ўвайшлі ў гатэль, падняліся па лесьвіцы

на апошні паверх, але і ўзламалі дзьверы, узламалі адзін чамадан, перавярнулі дагары нагамі два пакоі й выйшлі незаўважаныя.

Пасля агледзінаў ператрэсеных пакояў і багажу Чарлз Ўілабі накіраваўся ў дом, дзе жыў упаўнаважаны Стакоўскі:

Я сказаў яму, што, па-мойму, гэтага ня мог зрабіць ніхто, апроч агентаў ураду; што супрацоўнік ГПУ жыве праз два пакоі ад Гардзі, і, калі Гардзі й Герц вярнуліся й пабачылі ператрус, яны паклікалі яго. Ён адказаў, што ня чуў ніякага незвычайнага шуму. Я сказаў, што амэрыканскія грошы, амэрыканскі пашпарт, дыямэнты Гардзі былі адсунутыя ўбок, і зьніклі толькі прыватныя запісы; што ахова гатэлю ў любы час рэагуе на незвычайныя гукі, і, калі б кіраўніцтва гатэлю ня мела супрацьлеглых указаньняў, ахоўнікі зрэагавалі б на шум пры ўзломе двух пакояў.

Стакоўскі пагадзіўся неадкладна адправіць тэлеграму Ландэру з просьбай прыслаць спецыяльную сьледчую камісію з Масквы. Але падзеі разгарнуліся хутчэй:

А 3-й гадзіне раніцы агенты Беларускай Рэспублікі ўвайшлі ў пакой загадчыка мэдычных складаў, які быў нашым перакладчыкам падчас допыту ў гатэлі, арыштавалі яго й заявілі, што знайшлі ў пары ягоных штаноў ля ложка партманэт доктара Герца, у якім была 21 тэлефон-

ная картка доктара Герца. Загадчык цяпер у турме ЧК.

Амэрыканцы не паверылі ў хуткі арышт сапраўднага злачынцы й настойвалі на камісіі з Масквы. Разьлік быў на тое, што сталічнае начальства прымусіць мясцовае хаця б вярнуць скрадзеныя рэчы. Спадзевы аказаліся марныя.

Так разьвітаўся Менск зь першым кіраўніком акругі АРА ў Беларусі Доналдам Гардзі⁵⁰.

⁵⁰ У 1962 Гардзі будзе ў турысцкай паездцы па СССР, наведае Ленінград, Маскву, Крым, Кіеў, але ў Менск не заедзе.

ЗАБАСТОВКА В АР

Правильный шаг.

Сотрудники женской конторы АРА объявили забастовку протеста. Они требуют сведения одного из работников АРА, бывшего и обруганного шофера.

Это—первая забастовка подобного характера у нас в Минске. Именно поэтому нам необходимо установить и мотивы забастовки, и ту цель, которую она преследует.

Забастовка по своему характеру не направлена против организации в целом. Она требует наказания лишь, разрешившего себе в России применить методы кулачной расправы, которые могут быть допустимы в странах, где у власти находятся не большевики, но уже давно вы-

которые работают в учреждениях АРА.

Мы считаем вполне правильными требования сотрудников АРА и предлагаем совет соработникам о немедленном сведении господина Смита и предания его суду.

Надо раз навсегда указать тем, которые до сих пор этого не поняли, что Россия совсем не то, что Менюка, где можно себе разрешить волю в обращении с рабочими, где человеческая личность расценивается в зависимости от того, какое положение она занимает в обществе. Там рабочие можно бить по морде, но выдать того же сделать по отношению к

2) Немедленно из АРА.

3) Требования конторы АРА не бы разрешены ССРБ гр С.

4) Счетчики не бы применены к подчиненным.

Предложение брались бы при громких трудностях:

— Прани Советом С по комсуду на себя фуста.

Собрание терминалов Союза Сов

Союз С успешно при заграни тов Стокопа на дня у АРА по Е следующий

Правильно просит нас от нас мерших законных адводу столько со стор шегося в юда—шофи

Одновременно юе события змыя со с пощению в общед и к на избыви покушался происшедт стегивонн служавших бастовки

ноября по щенению в мовуражен ами нас в

В

Вчера прекратил Контора и чие и сот

Вчера прекратил Контора и чие и сот

23-го ноября член администрации АРА гр. Смит принял к себе шофера Подберезко, к которому обратился с вопросом:

— Что ты говорил про ту женщину, которая почесала у нас? Подберезко не смог на этот вопрос ответить, ибо он не знал, о какой женщине его спрашивают.

На шутливый ответ, гр. Смит ударил Подберезко кулаком по лицу, когда Подберезко от удара упал на пол, продолжал казнить его лежачего. Подберезко еле вырвался из рук Смита. Гр. Смит гнался за ним через все комнаты.

звиль забастовку протеста с числу дня 24 го ноября.

Шофера, вынужденные поступком своего „правильника“, забастовала еще с утра.

Требования рабочих и служащих.

На общем собрании всех сотрудников были заслушаны доклады представителей союза Соработничон тов. Строчко-ского, Либмина и представителя комсуду о переговорах с администр. деп-т АРА, который были предложены следующие требования:

IO

СТРАЙК У АРА: ПАМЫЛКА СЭДРЫКА СЪМИТА

Гонар жанчыны. — Пабілі шафёра. — Ультыматум прафсаюзаў. — Сьпяваюць «Інтэрнацыянал». — Штрэйкбрэхеры будуць галадаць. — Газэтная кампанія. — Канфідэнцыйная прыпіска. — Сьміт зьяжджае

Толькі-толькі скончыўся першы месяц працы ў Менску новага кіраўніка акругі Чарльза Ёілабі, калі выбухнуў скандал, у якім зьмяшаліся ў адно жанчыны, палітыка й клясавая барацьба. З газэтных старонак у Менску скандал перакінуўся ў Маскву, і ягонае рэха дакацілася да амэрыканскай прэсы. Загалоўкі паўсюль былі аднолькавыя: страйк у АРА.

25 лістапада 1922 газеты «Савецкая Беларусь» і «Звезда» надрукавалі карэспандэнцыю пра падзеі ў менскай канторы АРА. Паведамленьне ў «Звезде», падпісанае псеўданімам Праўдзін, заняло чвэрць газэтнай паласы.

Страйкоўцы патрабуюць пакараньня асобы, што дазволіла сабе ўжыць мэтады кулачнай справы, якія дапушчальныя ў краінах, дзе ва ўладзе не знаходзяцца бальшавікі. Але даўно выйшлі з моды там, дзе ва ўладзе знаходзяцца бальшавікі, гэтак нелюбімыя панам Сьмітам.

Новы намесьнік кіраўніка акругі Сэдрык Сьміт, які за некалькі тыдняў перад тым прыбыў у Менск з Самары, бальшавікоў не любіў. Ён таксама не выносіў, калі пры ім абражалі жанчын. Напярэдадні ў новым доме, куды з гатэлю перасяліліся супрацоўнікі акругі, са згоды Чарлза Ўілабі адна госьця атрымала дазвол пераначаваць у вольным пакоі. Ўілабі мусіў апраўдвацца перад начальствам у Маскве:

Менск – горад, дзе поўна чутак. У суседніх пакоях жыў абслуговы пэрсанал, і я ведаў, што мясцовыя супрацоўнікі мусяць усё дакладваць камэнданту. Але спадзяваўся, што поўная адкрытасьць гасьцяваньня сама сабою засьцеражэ ад плётак.

Наступнай раніцай шафёр Ігнат Падбярэзка пачаў расказаць пра начную оргію з удзелам трох амэрыканцаў. Ўілабі запрасіў шафёра для

тлумачэньняў; той спаслаўся на аповед прыбіральшчыцы. Падбярэзка некалькі гадоў працаваў у Амэрыцы, гаварыў па-ангельску, але ня надта добра. Ўілабі папрасіў яго прыйсьці зь перакладчыкам, але, на няшчасьце, па дарозе іх сустрэў Сьміт.

Дачыненні між Падбярэзкам і Сьмітам былі досыць напружаныя. Адноўчы Сьміт перадаў шафёру заданьне на выезд. Той толькі скончыў разгрузку свайго аўтамабіля й паслаў Сьміта к чортавай матары, заявіўшы, што нікуды болей не паедзе. Сьміт у адказ недыпляматычна паабяцаў набіць шафёру пысу, калі той яшчэ хоць раз так яму адкажа. Падбярэзка напісаў пісьмовую скаргу, але справа далей за словы не пайшла. На рэзкае пытаньне Сьміта пра чуткі Падбярэзка заявіў, што нічога нікому не казаў. Гутарка не зацягнулася. Разьюшаны Сьміт закаціў поўху, потым другую. Шафёр схаваўся пад стол. Калі Сьміт паспрабаваў выцягнуць яго, той вырваўся й кінуўся да прафсаюзнага начальства.

У гэты ж дзень Ўілабі атрымаў пратэст ад Саюзу дзяржаўных і прыватных службоўцаў:

- Саюз лічыць, што выпадкі зьбіцьця гаспадаром свайго працаўніка нецярпімыя, асабліва на тэрыторыі РСФСР, і таму лічыць неабходным звярнуць вашу ўвагу на наступныя патрабаваньні:
1. Запатрабаваць ад сп. Сьміта публічна папрасіць прабачэньня ў Падбярэзкі.
 2. Звольніць сп. Сьміта з працы ў АРА.
 3. Пагадзіцца на перадачу справы ў суд.

4. Саюз таксама лічыць, што сп. Сьміт ня можа надалей знаходзіцца на тэрыторыі РСФСР. Мы шлём вам нашыя мінімальныя патрабаваньні ў сувязі з агідным інцыдэнтам, і з гэтай нагоды Саюз заяўляе катэгарычны пратэст супраць такіх некультурных паводзінаў афіцыйнай асобы АРА. Такія выпадкі могуць здарацца ў самых беззаконных і буржуазных краінах. Спадзяемся, што ў вашай асобе Саюз атрымае поўную падтрымку сваіх справядлівых і законных патрабаваньняў. Таксама дазвольце паведаміць, што мы будзем настойваць на гэтых патрабаваньнях усімі сродкамі, даступнымі Саюзу, у тым ліку абвясчэньнем страйку пратэсту, які будзе працягвацца аж да задавальненьня нашых патрабаваньняў.

У той дзень у канторы АРА ўпершыню прагучалі пагрозьлівыя радкі рэвалюцыйнага гімну: «Паўстань, пракляцьцем катаваны! Паўстань, хто з голаду век пух!» Удзельнікі сходу аднадушна прагаласавалі за спыненьне выдачы харчу й лекаў апухлым з голаду й ад хваробаў і стоячы прасьпявалі «Інтэрнацыянал»⁵¹.

⁵¹ АРА мела пэўны досвед дачыненняў са страйкаўцамі. Першы інцыдэнт адбыўся адразу пасля прыбыцьця самай першай партыі дапамогі. Сухагруз «Фэнікс» даставіў у петраградзкі порт 700 тон харчу. Грузчыкі пачалі знарок ірваць мяхі й адсыпаць сабе муку, рыс і цукар. Спробы спыніць рабаўніцтва й затрымаць рабочых на выхадзе з порту прывялі да страйку. Прадстаўнік уладаў заявіў, што ня можа паўплываць на пралетарыяў. Пазьней ставілі асаблівыя ўмовы й прэтэндавалі на амэрыканскі харч розныя групы — ад камуністычных прафсаюзаў да арганізаваных артэляў, чы-

25 лістапада газэта «Звезда» паведаміла:

Страйк прызначаны на заўтра, на першую гадзіну дня. Раніца даецца адміністрацыі АРА на выкананьне чатырох умоваў прафсаюзу савецкіх працаўнікоў.

Чарлз Ўілабі прыняў дэлегацыю прафсаюзу, але адмовіўся ня толькі выканаць іх патрабаваньні, але нават абмяркоўваць канфлікт. Было заяўлена, што ўсе праблемы АРА вырашае вылучна з прадстаўніком ураду Мар'янам Стакоўскім. Да абеду ніводнае з патрабаваньняў не было задаволена.

Ўілабі пісаў у штаб-кватэру ў Маскву:

Сход быў тыпова савецкі. Больш за 60% супрацоўнікаў выступалі супраць страйку й лічылі, што справу павінен вырашыць Стакоўскі са мной разам. Прафсаюзныя функцыянеры знаходзіліся ва ўсіх кутках і дапільноўвалі, каб усе галасавалі. Старшыня сходу патлумачыў, што той, хто галасуе супраць страйку, ёсьць ворагам працоўнага ўраду — штрэйкбрэхерам, і заслугоўвае страціць працу й галадаць. Бальшыня супрацоўнікаў — жанчыны. На іх было лёгка паўплываць, і яны прагаласавалі за страйк.

гуначнікі не хацелі дастаўляць грузы, а пэрсанал дзіцячых дамоў і шпіталёў патрабаваў сабе частку рацыёнаў і адзеньня. АРА ацэньвала такія заявы як шантаж і цвёрда стаяла на сваім праве ўсё размяркоўваць самастойна ў адпаведнасьці са сваімі задачамі.

А першай гадзіне дня ўсе амэрыканскія склады й кантора ў Менску былі зачыненыя. Людзям, якія прыйшлі па пасылкі й лекі, тлумачылі, што тут ідзе барацьба супраць эксплуатацыйнага, і калі АРА адновіць працу — невядома. Многія прыяжджалі па дапамогу здалёк і не маглі заставацца нанач, у шпіталёх чакалі на лекі, многія дзіцячыя дамы існавалі вылучна на араўскім рацыёне. Прафсаюзнае начальства адсылала самых нецярплівых да амэрыканцаў — яны ва ўсім вінаватыя.

Чарлз Ўілабі й Фрэнк Вілі неадкладна адправіліся на вуліцу Ўрыцкага, дзе ў доме №3 месцілася кантора ўпаўнаважанага Мар’яна Стакоўскага. Пачатак перамоваў атрымаўся ня надта ўдалы. Не паспелі бакі прыступіць да справы, як у дзьверы пастукалі: у АРА новы канфлікт, Сьміт выставіў за дзьверы аднаго з кіраўнікоў мясцовага прафсаюзу. Той занёс у дом, дзе жылі амэрыканцы, ключы й інструмэнты, пачаў спрачацца са Сьмітам, які раззваўся й выгнаў гаваркога актывіста.

Цягам пяці гадзінаў Ўілабі й Вілі вялі перамовы са Стакоўскім. Упаўнаважаны заявіў, што ня мае паўнамоцтваў спыніць страйк, але паспрабуе зрабіць што змога. Для гэтага трэба прапанаваць прафсаюзу нейкія саступкі.

Упершыню прапанова заключыць дамову між беларускімі прафсаюзамі й АРА паступіла кіраўніку акругі яшчэ ў траўні. Дамова складалася з 34 пунктаў, якія рэгулявалі працу пэрсаналу ў савецкіх установах. Прафсаюзы заяўлялі, што мясцовы пэрсанал галадае, і патраба-

Газета «Савецкая Беларусь» напісала пра страйк 26 лістапада, калі ён скончыўся

валі ня міласціны, а сапраўднага заробку, аплаты хваробаў і дэкрэтных адпачынкаў, гарантаваных месячных адпачынкаў з поўнай аплатай і кампэнсацыі за звышурочную працу.

Аўтары ліста таксама патрабавалі прызнання абавязковымі ўсіх інструкцыяў і пастановаў у галіне працы, якія выдае ўрад і прафсаюзы. Ліст заканчваўся папярэджаннем:

Прафсаюз лічыць памылковым нежаданьне АРА заключыць дамову й просіць цягам трох дзён даць станоўчы адказ на згаданыя пункты; у выпадку адмовы прафсаюз ня зможа палагодзіць сытуацыю нармальным шляхам.

Тады ж, у траўні, кіраўнік Менскай акругі пераслаў ліст у Маскву з кароткім камэнтаром: заявы пра супрацоўнікаў, якія галадаюць, — яўнае перабольшаньне⁵², заробкі пэрсаналу цалкам сувымерныя зь мясцовымі даходамі. Дачыненні ўнутры АРА нармальныя, скаргаў на аплату не паступала, і ўсё пытаньне інспіраванае прафсаюзам⁵³.

⁵² Апроч заробку, мясцовыя супрацоўнікі АРА бясплатна атрымлівалі адну амэрыканскую харчовую пасылку на месяц. У Менскай акрузе ў 1922—1923 было выдадзена такім чынам больш за 58 тон харчоў на суму 5786 даляраў.

⁵³ Прафсаюзная актыўнасьць была невыпадковая: пасля таго, як бальшавіцкі ўрад дзеля выжываньня мусіў пайсьці на саступкі й дазволіць крыху свабоды ў эканоміцы, прафсаюзы атрымалі новае заданьне — абараняць клясавы інтарэсы пралетарыяту ад нэпманскай буржуазіі. Пачалі, аднак, не з адстойваньня інтарэсаў чальцоў саюзу, а з уласнай чысткі. З чэрвеня па жнівень 1922 у Беларусі праходзіла

Паводле пагадненьня ў Рызе, АРА ня мусіла заключаць пагадненьні з савецкімі прафсаюзамі: усе канфлікты трэба было вырашаць з афіцыйнымі ўладамі. Афіцыйныя ўлады на месцах, аднак, добра памяталі ўнутрыпартыйную палітычную барацьбу з нагоды прафсаюзаў, якая цягнулася ўвесь папярэдні год і скончылася сакрушальнай паразай часткі найвышэйшага партыйнага кіраўніцтва. Трэба было быць асьцярожным — амэрыканцы зьедуць, а прафсаюзы застануцца.

Упаўнаважаны ўраду Мар'ян Стакоўскі прапанаваў Чарлзу Ўілабі тое самае, што й прафсаюз: звольніць Сьміта, забараніць яму прыходзіць у кантору, амэрыканскаму боку напісаць ліст з афіцыйнымі прабачэньнямі.

Ўілабі паведамляў у Маскву:

Я патлумачыў Стакоўскаму, што ня маю пайнамоцтваў звальняць супрацоўнікаў, а забарона Сьміту зьяўляцца ў офісе выглядала б менавіта як звальненьне. Што да прабачэньня, дык каб Стакоўскі сам быў на месцы Сьміта, пад гарачую руку ён зрабіў бы тое самае.

Мінала гадзіна за гадзінай, а Ўілабі й Вілі ўсё яшчэ не выходзілі з кабінэта ўпаўнаважанага. Ўілабі цьвёрда трымаўся аднаго пункту: ніякіх перамоваў з прафсаюзамі, гутарка можа ісьці

кампанія «добраахвотнага ўступленьня» ў прафсаюзы, у выніку чаго колькасць чальцоў зьменшылася з 49 да 40 тысяч. Затое, як афіцыйна сьцьвярджалі, «умацавалася іх клясавая аднастайнасьць».

толькі з прадстаўнікамі ўраду. Урэшце бакі пайшлі на кампраміс: Ўілабі пагадзіўся зрабіць запыт наконт пераводу Сьміта зь Менску, а Стакоўскі пагадзіўся прыняць ад Ўілабі ўсе дакумэнты страйкоўцаў разам зь пісьмовым тлумачэньнем, што АРА не прызнае прафсаюзаў.

Ўілабі выканаў абяцаньне — паслаў запыт наконт пераводу Сьміта й дадаў свой камэнтар:

З асабістых і афіцыйных прычынаў я не хацеў бы, каб Сьміта пераводзілі зь Менску. Я ўпэнены, што яго ня варта высылаць з Расеі. Ён набыў каштоўны досьвед у складавай працы й арганізацыі харчаваньня дзяцей у Арэнбургу. Гэты досьвед быў для мяне каштоўны. Я прызнаю, што ягонае далейшае знаходжаньне тут можа прывесці да працягу рознагалосьсяў паміж намі й прафсаюзам, паміж чальцамі прафсаюзу й Сьмітам. Не зважаючы на гэта, я хачу паспрабаваць.

Перад тым як адаслаць ліст, Ўілабі паказаў яго Сьміту. Допіс сканчаўся просьбай дазволіць Сьміту самому прыехаць у Маскву для тлумачэньняў.

Аднак увечары таго ж дня кіраўнік акругі надрукаваў яшчэ адзін ліст у Маскву, які пазначыў «канфідэнцыйна». У ім Ўілабі пісаў, што праблему можна было б палагодзіць на самым пачатку, калі б не адбыўся другі інцыдэнт са Сьмітам, пакуль ішлі перамовы са Стакоўскім. Гэта аслабіла пазыцыю АРА:

Я спадзяюся, што вы як найхутчэй пераведзяце Сьміта зь Менску. Гэтай рэкамэндацыі няма ў маім афіцыйным паведамленьні. Вы разумееце чаму. Ён нагэтулькі не давярае цяпер расейцам, што ня можа ўстрымацца, каб увесь час не дэманстраваць гэтага. Я баюся, што гэта прывядзе да мноства такіх сутычак, як сёньняшняя.

Мінула ноч. Загадчыкі дзіцячых дамоў, сталовак для ўцекачоў, лекары й адрасаты амэрыканскіх пасылак дарма прыйшлі наступнай раніцай — склады АРА былі замкнёныя. Супрацоўнікі зьявіліся на працу, але прафсаюзныя кіраўнікі пільнавалі, каб ніхто ня ўзяўся выдаваць прадукты. Страйк працягваўся.

Ўілабі патэлефанаваў Стакоўскаму. Той хутка зьявіўся й папрасіў дазволу правесці сход супрацоўнікаў на тэрыторыі канторы. На гэты раз Стакоўскі сказаў тое, што марна спрабавалі давесці амэрыканцы: паводле пагадненьня з савецкім урадам АРА не прызнае прафсаюзаў і права на страйк. Усе канфлікты павінны вырашацца паміж ім як упаўнаважаным ураду і Ўілабі. Стакоўскі зьявнуўся да старшыні прафсаюзу з прапановай накіраваць супрацоўнікаў на рабочыя месцы.

Газэта «Савецкая Беларусь» 26 лістапада паведаміла:

Упаўнаважаны Стакоўскі ў кароткай прамове абмаляваў свае перамовы з адміністрацыяй АРА. Упаўнаважаны канторы АРА па Беларусі сп. Ўілабі пагадзіўся задаволіць усе нашы патрабаваньні.

Хаця ніводнае патрабаваньне не было выканана, камуністычныя прафсаюзы, якія з клясавай рапучасьцю пастанавілі не выдаваць прадуктовыя амэрыканскія пасылкі сіротам, шпіталям і прытулкам, з прадстаўніком улады спрачацца ня сталі. Праз 24 гадзіны пасля пачатку страйк быў спынены.

Праз тры дні, 29 лістапада, Сэдрык Сьміт выехаў зь Менску.

4 сьнежня ў Маскве савецкі ўпаўнаважаны Карл Ландэр выклікаў намесьніка кіраўніка АРА Сырыла Кўіна й запатрабаваў тлумачэньняў. Той выклаў пазыцыю амэрыканцаў: Сьміт ударыў шафэра ў выніку надзвычай правакацыйных паводзінаў апошняга. Адначасова Кўін паслаў рэзкую вымову Ўілабі за дазвол пабочнай асобе заначаваць у будынку для амэрыканскага пэрсаналу. Ўілабі прызнаў віну.

Ландэр ня быў задаволены амэрыканскім адказам і патрабаваў новых і новых тлумачэньняў. Перапіска, якая мусіла дэманстраваць адстойваньне правоў савецкага чальца прафсаюзу, цягнулася да канца 1922 году.

Сэдрык Сьміт у Менск больш не вярнуўся — яго паслалі на працу ў Арэнбургскую вобласць. Кіраўніцтва АРА да канца стаяла на баку Сьміта. Ужо пасля завяршэньня апэрацыяў у Расеі дырэктар АРА Ўільям Гаскел напісаў свайму былому супрацоўніку ліст, які выходзіў за рамкі звычайных падзяк і характарыстык: «Мой дарагі сп. Сьміт: маю вялікае задавальненьне выказаць вам сваю ўдзячную ацэнку вашай выдатнай працы ў АРА ў Арэнбургу й

Менску. Падчас усёй вашай працы я атрымаў толькі самыя прыхільныя паведамленьні аб вашай энэргіі й здольнасьцях. Толькі дзякуючы ляяльнай і адданай працы такіх амэрыканцаў як вы, нам удалося выканаць нашыя задачы ў Расеі. Упэўнены, што набыты досьвед будзе каштоўным для вас у будучыні. Спадзяюся, што вы без сумневу зьвернецца да мяне ў любы час, калі я змагу быць карысным і даць вам рэкамэндацыю што да вашага характару і здольнасьцяў».

Імя Падбяроркі ня раз сустракаецца ў дакумэнтах АРА. Адночы ён забыўся паставіць свой аўтамабіль на ручны тормаз, той пакаціўся й пашкодзіў аўтамабіль Наркамасьветы, і АРА мусіла плаціць за рамонт. Ігнат Падбярорка ад пачатку працы меў дазвол на выезд за мяжу ды польскую візу, і яго пасылалі перавозіць амэрыканцаў празь беларускую мяжу на цягнік у Стоўпцы. 15 сьнежня 1922 Падбярорка звольніўся зь менскай канторы АРА.

Ці значыцца гэтае прозьвішча таксама ў сьпісах супрацоўнікаў ГПУ — невядома⁵⁴.

⁵⁴ Загад ГПУ «Аб бягучым моманце й задачах органаў ГПУ па барацьбе з контрарэвалюцыяй» ад 10 сакавіка 1922 ставіў наступныя задачы: «Органы ГПУ тых раёнаў, дзе працуе АРА, павінны асабліваю ўвагу зьвярнуць на яе дзейнасьць, выяўляючы шпіянаж, сувязі з контрарэвалюцыйнымі групамі, гуртаваньне белагвардзейскіх элемэнтаў, высмоктваньне золата й каштоўнасьцяў, а таксама ўсе тыя факты, нават з прыватнага жыцьця асобных дзелячоў АРА, якія маглі б у патрэбны момант служыць матэрыялам дыскрэдытацыі для адпаведных паліткампаніяў».

ПЕРЕКЛАД С АНГЛІЙСЬКОГО. № 345.
 Мінск, 5 Января 1923.
 Подпреду ВЦИК ЦИКБЕЛА
 при всех заграничных орга-
 низациях в Зап.Области.
 Т. СТОКОВСКОМУ.
 Милостивый Государь
 Отношение некоторых заведывающих Детскими Д
 продукты АРА расходуются, к меню, рекомендуемой В
 инспекторами заинтересовало меня настолько, что
 ним лично обследовать некоторые Дома.
 При обследовании выяснилось, что в некоторых
 чен следующий приказ:

"Секретно"
 Т. МАРЬЯСИН, Наркомсобес сообщает Вам, что
 АРА имеют право только проверить распре

Kitchen at Thinsk

II

**ІНСПЭКТАРКА РУМЯНЦАВА
 СУПРАЦЬ НАРКАМА МАР'ЯСІНА:
 ЧАСОВАЯ ПЕРАМОГА**

Пагрозы ў друку. — Ёлабі пратэстэе. — Неле-
 гальныя інспэцыі. — Бруд, вошы й дзеці. —
 Сыстэма ацэнак праце. — Тры небясьпечныя
 жанчыны. — Справа прынцыпу. — Сакрэтны
 цыркуля

1 сьнежня 1922 Мар'ян Стакоўскі надрукаваў
 у газэтах афіцыйнае папярэджаньне:

Апошнім часам па розных дзяржаўных устано-
 вах бадзяюцца нейкія індывідуўмы, якія абвя-
 шчаюць сябе кантралёрамі АРА. Папярэдзваю,

8/1 232 13/1 23

што права кантролю маюць толькі асобы з манда-
датам за маім подпісам. Тыя, хто ня мае манда-
таў, як шантажысты павінны неадкладна за-
трымлівацца й перадавацца міліцыі.

Толькі-толькі скончыўся канфлікт з ка-
муністычным прафсаюзам, усё яшчэ цягнула-
ся сьледства ў справе дзіўнага рабаваньня ў га-
тэлі «Савецкі», аб'ём апэрацыяў АРА ад пачат-
ку восені імкліва павялічваўся, і Ўілабі, які
працаваў усяго два месяцы, быў зусім не заці-
каўлены ў канфрантацыі з упаўнаважаным. Без
узаемадзеяньня з уладай было немагчыма эфэк-
тыўна выканаць задачы АРА. Але таксама не-
магчыма было адступіцца ад цэнтральнага
прынцыпу Гувэра: АРА сама вызначае, як і хто
атрымлівае амэрыканскую дапамогу.

Абвестка ў ранішніх газэтах, якую пераклалі
кіраўніку акругі, патрабавала неадкладнага
адказу. Чарлз Ўілабі прадыхтаваў ліст на імя
Стакоўскага й кур'ерам адправіў у кантору
ўпаўнаважанага на вуліцу Ўрыцкага:

Мы маем права кантраляваць выдаткаваньне
нашых прадуктаў бяз санкцыяў каго б там ні
было. У будучыні прадукты ня будуць выдава-
цца тым установам, якія не дазваляюць АРА пра-
водзіць абсьледаваньні. Неадкладна пасья ад-
мовы якому-небудзь інспэктару мы папросім вас
запяхатаць склад гэтай установы, дзе знахо-
дзяцца нашыя прадукты, альбо вярнуць іх у наш
склад.

Пачатак сьнежня абяцаў стаць гарачым. Ат-
рымаўшы ліст, Стакоўскі неадкладна прадых-
таваў адказ і таксама кур'ерам адправіў у кан-
тору АРА на Губэрнатарскую:

Пагаджаюся, што інспэцыі выдаткаваньня прад-
метаў харчаваньня й мэдабслугі ёсьць неад'ем-
ным правам АРА, адначасова катэгарычна ад-
маўляюся прызнаць права рэвізіі дзяржаўных
установаў расейскімі грамадзянамі, прызначанымі
АРА без майго веданьня. Толькі асобы, да якіх я
як прадстаўнік ураду пастаўлюся з даверам,
могуць разьлічваць на пацьверджаньне ад мяне
мандату, выдадзенага вамі. Дагэтуль рэвізоры
менскай АРА мне невядомыя й лічацца мною
нелегальнымі.

«Нелегалы» зьявіліся ў Менскай акрузе АРА
18 лістапада. Менавіта ў гэты дзень на працу ў
якасьці інспэктараў былі прынятыя тры жан-
чыны — Кацярына Румянцава, Рэвека Лебах і
Ганна Гольдзіна. Яны меліся наведваць дзіця-
чыя дамы, кухні грамадзкага харчаваньня,
дзіцячыя садкі, вывучаць выкарыстаньне дапа-
могі, санітарны стан, умовы ўтрыманьня дзя-
цей.

Найбольш справаздачаў былі падпісаныя
Румянцавай. Кацярына Румянцава зьявілася ў
Менску пасья пакутаў грамадзянскай вайны
ў Расеі. Невядома, ці апынулася яна ў Сібіры
разам з хваляй уцекачоў зь Беларусі падчас пер-
шай усясьветнай вайны, вядома толькі, што
паходзіла з дваранаў. У АРА ўладкавалася дзя-

куючы веданню ангельскай мовы й пачувалася цалкам незалежна ад мясцовых умоўнасьцяў. І была назіральной.

Дзён за дзесяць да папярэджаньня Стакоўскага Кацярына Румянцава ездзіла ў былы маёнтак Радзівілаў у Анопалі⁵⁵ пад Менскам. Там у дзіцячай калёніі Наркамасьветы было 84 дзіцяці ва ўзросьце ад 7 да 16 гадоў. Румянцава наведала калёнію разам з прадстаўніком гарана:

Мы ўвайшлі ў сталойку, якраз калі дзеці пачыналі есьці. Каля 25 дзяцей былі зусім голыя, стары падраны пінжак замяняў усю вопратку. Рэшта ў брудных лахманах, якія кішэлі паразытамі, усе басанож. Мэдыстра, якая пачала працаваць тры тыдні перад тым, сказала, што дзеці ня мылі рукі й твары ўжо два тыдні, бо няма ручнікоў. Ніхто ня памятае, калі апошні раз мыўся ў лазьні, а ўладальнікі кашуляў не мянялі іх ад чэрвеня.

На дварэ стаяў лістапад. Мэдыстра таксама патлумачыла, чаму дзеці голыя: занадта худыя, і бялізна не трымаецца. На абед у той дзень была капуста й паўфунта хлеба. Амэрыканскія прадукты паступілі тыдзень перад тым, але былі замкнёныя ў складзе. Інспэктарка прайшла па будынку:

Дом даволі дыхтоўны, і яго можна зрабіць вельмі

⁵⁵ Вёска ў Круціцкім с/с Менскага раёну.

Дзеці ўцекачоў з Волгі перад вяртаньнем дадому зь Менску: твары пакрыгелі, але ўсьмешак няма — ці то ад'яжджаць ня хочацца, ці то фатограф строгі

ўтульным, але паркетная падлога з інкрустацыяй мыецца раз на два месяцы, толькі тры ці чатыры пакоі ацяпляюцца, усе печы дымяць, лес даволі далёка, і паўапанутыя дзеці звычайна мусяць самі збіраць дровы. Убогі «пакой адпачынку» (былая студыя Радзівілаў) уяўляў жahlіваю карціну, якую цяжка забыць. У мармуровым, але брудным каміне тлеў агонь, і трое ці чацьвёра няшчасных дзяцей скупіліся вакол і спрабавалі сьпячы некалькі бульбінаў, выкапаных у гародзе. У доме чацьвёра настаўнікаў, але ніхто ня вучыць дзяцей, якія цэлы дзень аддадзеныя самі сабе. Многія паляць, усе лаюцца.

У спальнях Румянцава не пабачыла ніводнай прасьціны, толькі падраныя посьцілкі, поўныя паразытаў. У адным з пакояў стаяў невыносны смурод — там клалі спаць усіх малых, хто мачыўся пад сябе. Высьветлілася, што ложкаў на ўсіх не хапае, і каля дзясятка выхаванцаў сьпяць на падлозе — «як сабакі, нават без саломы». Мэдыкамэнтаў няма, на тварах болькі, многіх абсыпалі скулы. Апошні сказ справаздачы гучаў як прысуд:

Калі пачнуцца маразы, палова гэтых дзяцей мусіць абавязкова загінуць.

Шантаж — так ацэньваў падобныя высновы ўпаўнаважаны Стакоўскі, калі праз газэту заклікаў затрымліваць такіх кантралёраў і перадаваць іх міліцыі. Права правак належала вылучна асобам з мандатам самога Стакоўска-

га. Абвестка зьявілася ў першы дзень сьнежня, і ён ужо сканчаўся, калі Ўілабі паставіў свой подпіс пад новым лістом упаўнаважанаму:

Інспэктары, якіх пасылае наш офіс, адказваюць толькі перад нашым офісам. Мы ня можам дазволіць Ураду прызначаць інспэктараў, чый абавязак рабіць справаздачы нашаму офісу пра тое, як выдаткоўваюцца нашыя прадукты.

Два тыдні перад тым Ўілабі атрымаў справаздачу Румянцавай аб праверцы дзіцячай кухні ў Архірэўскім завулку⁵⁶ ў Менску. На ўліку стаяла 275 дзяцей ад 6 да 16 гадоў, якія штодня палуднавалі ў сталюцы ці забіралі ежу да хаты. У дзень праверкі на кухні быў запас прадуктаў АРА: 2 пуды какавы, 10 пудоў цукру, 59 — мукі, 12 — хлеба, 32 — рысу й 495 бляшанак малака. Улады меліся пастаўляць мяса, бульбу, гародніну, муку й масла. Інспэктарка пісала:

Насамрэч мяса звычайна няма, астатнія прадукты паступаюць у недастатковай колькасьці. Масло замяняюць зьялчэлым алеем.

Румянцава пакаштавала абед: суп, рысавая каша, кавалачак селядца з хлебам. Назаўтра інспэктарка нечакана зноў зьявілася ў Архірэўскім завулку падчас абеду. Мяса зноў не

⁵⁶ Цяпер не існуе. Раён Кастрычніцкай плошчы перад Палацам прафсаюзаў.

было, дзецям давалі вадзяністы суп і тоўчаную бульбу. Разам зь дзецьмі палуднаваў пэрсанал — дзесяць чалавек. На кухні амэрыканскія прадукты АРА захоўваліся разам зь мясцовымі.

Гэта было адкрытым парушэньнем амэрыканскіх інструкцыяў:

Усе ўстановы павінны захоўваць прадукты АРА асобна й адрозна ад іншых прадуктаў. Рацыён АРА павінен ужывацца як асобны прыём ежы. Кожная ўстанова два разы на месяц мае рабіць справаздачы аб наяўнасьці й спажываньні прадуктаў, у якіх павінна быць адзначана, колькі атрымана, колькі спажыта кожны дзень, колькі касьць дзяцей, накормленых штодня, і балянс на дзень справаздачы.

АРА пастаянна нагадвала кіраўнікам акругаў, што харчовая праграма разьлічаная вылучна на дзяцей ва ўзросьце да 14 гадоў, катэгарычна патрабавала выдаваць толькі цалкам збалянсаваны рацыён⁵⁷.

Ўілабі дазволіў парушыць інструкцыю для дзіцячага дому сьляпых на Захар’еўскай, 13: Румянцава прынесла скаргу недаверлівых вы-

⁵⁷ Усё харчаваньне дзяцей, — ад фармаваньня адпаведнай часткі бюджэту АРА, заключэньня кантрактаў у Амэрыцы, за купу новых прадуктаў, фрахту параходаў, даставы грузаў праз акіян і затым на цягніках у склады ў акругах і потым перадачы ў дзіцячыя кухні — было пралічанае дзеля канчатковага выніку: збалянсаванага абеду пэўнай калярынасьці (ад 400 да 600 калёрыяў залежна ад узросту, абставін). Адступленьне ад складнікаў вяло да разбалянсаваньня складавых запасаў і хаосу ў новых даставах.

хаванцаў, якія баяліся, што іх абкрадаюць, не дадаюць амэрыканскі цукар і малако, і прасілі, каб гэтыя харчы выдавалі кожнаму асабіста ў рукі. Са згоды дырэктаркі так сталі й рабіць.

Калі Румянцава запыталася, чаму разам зь дзецьмі харчуецца пэрсанал, загадчыца кухні патлумачыла, што многія дзеці штодня не зьяўляюцца на абед, бо хварэюць. Адсюль лішкі. Інспэктарка, аднак, надалей задавала пытаньні:

Прыватна мне назвалі іншую прычыну: каля траціны дзяцей ня маюць патрэбы ў такой дапамозе, бо на ўлік бяруць толькі дзяцей зь сем’яў чальцоў прафсаюзу, чые бацькі звычайна добра ўладкаваныя. Адна з супрацоўніц паведаміла, што яны мусяць адмаўляць хворым і галодным, каб браць тых, чые бацькі маюць уплыў наверх.

Не паспеў Ўілабі асэнсаваць паведамленьне, як Румянцава прынесла яшчэ адно непрыемнае адкрыцьцё. Падчас правэркі дзённага дзіцячага дому на Захар’еўскай вуліцы ў Менску, дзе сорок дзяцей два месяцы атрымлівалі араўскія рацыёны, інспэктарка высветліла, што туды ўвогуле афіцыйна прымалі толькі дзяцей чальцоў прафсаюзу й чырвонаармейцаў. Гэта было не звычайнае злоўжываньне ці дробны крадзеж. Амэрыканская дапамога разьмяркоўвалася паводле клясавага прынцыпу — насуперак усім дамоўленасьцям і правілам.

Чарлз Ўілабі абмеркаваў вынікі інспэкцыяў зь лекарамі Фрэнкам Вілі й Ралфам Герцам.

Кухня АРА ў Менску: інспектары пільна сачылі за чысьцінёй і парадкам

Пасьля перагляду розных магчымасьцяў амэрыканцы вынайшлі спосаб, які прымушаў саміх атрымальнікаў дапамогі клапаціцца пра паляпшэньне справаў. Была распрацаваная сыстэма ацэнак шпіталёў, дзіцячых дамоў, кухняў. Ўілабі вызначыў тры асноўныя крытэры:

1. Магчымасьць паляпшэньня ўмоваў наяўнымі ў кіраўніцтва сродкамі.
2. Посьпех кіраўніцтва ў атрыманьні максымальнага вынікаў ад дапамогі АРА і ўраду.
3. Супрацоўніцтва кіраўніцтва з АРА.

Некаторыя ўстановы, дзе не шкадавалі сілаў дзеля падтрыманьня чысьціні, санітарнага стану й дыцыпліны, атрымлівалі найвышэйшую адзнаку — пяць. Тым, хто атрымліваў адзнаку ніжэй за тройку, даваўся месяц на выпраўленьне. Пасьля гэтага, абвясціў Ўілабі, новая дапамога пойдзе туды, дзе яе ўмеюць выкарыстоўваць эфэктыўна.

У дзіцячым доме на вуліцы Падгорнай⁵⁸ жылі дзеці ўцекачоў, якія атрымлівалі пайкі АРА й прадукты ад гарадзкага аддзелу асьветы. Румянцава адзначала адносна чысьціню на кухні, але холад у доме й дрэнны стан дзіцячых спальняў:

22 хлопчыкі сьпяць у адным пакоі, дзе няма абсалютна ніякай вэнтляцыі. На 97 дзяцей 40 матрацаў, астатнія сьпяць па двое ў ложку. Па-

⁵⁸ Цяпер вул. К.Маркса.

душак няма. Двойчы на месяц дзяцей водзяць у лазню, але, паколькі бялізны вельмі мала, кашулі й нагавіцы мяняюцца раз на месяц. Натуральна, інфекцыйныя хваробы буяюць. Цяпер 7 дзяцей у шпіталі, 22 пакутуюць на розныя скурныя хваробы.

АРА пастаўляла на Падгорную 110 рацыёнаў цягам ужо двух месяцаў. Ўілабі папярэдзіў гарана, што амэрыканская дапамога можа быць пераадрасаваная ў іншае месца. Неўзабаве новая сыстэма спарадзіла саборніцтва паміж устаноўамі, якія стараліся палепшыць стан справаў і атрымаць дадатковыя амэрыканскія прадукты, мэдыкамэнты, бялізну й адзеньне.

Перад Калядамі інспэктарка Кацярына Румянцава наведала яшчэ адзін дзіцячы дом-санаторый на вуліцы Падгорнай, які належаў гарадзкой управе аховы здароўя. Там стала жылі 45 хворых на сухоты дзяцей, яшчэ два дзясяткі дзяцей з навакольных вёсак штодня прыходзілі на лячэньне й харчаваньне. На сьнежань са складоў АРА было дастаўлена 27 пудоў какавы, 14 пудоў мукі, 7 пудоў кукурузнай груцы, 2 пуды цукру, а таксама малако й тлушч. Хлеб, бульбу й мяса забяспечваў гарадзел аховы здароўя. Дзеці харчаваліся пяць разоў на дзень. 17 чалавек пэрсаналу да амэрыканскіх прадуктаў не дакраналіся. Румянцава пісала:

Дзіцячы дом месціцца ў выдатным будынку. Пакоі вялікія, поўныя паветра, цёплыя, добра асьветленыя, утульна абсталяваныя й захапляюць сва-

ёй чысьцінэй. Любоў і спачуваньне да дзяцей і няспынная барацьба супраць сухотаў адчуваюцца ва ўсіх дэталях. Робіцца ўсё магчымае, каб зрабіць больш радасным жыцьцё малых пакутнікаў. Я была ўражаная, як добра дзеці вышываюць і працуюць. Амаль усе цацкі яны зрабілі самі. Вялікая й добрая справа робіцца ў гэтым доме, і шкада, што з-за недахопу сродкаў немагчыма зрабіць больш.

Калі Румянцава пайшла разьвітвацца зь дзецьмі, дык заўважыла, што яны нешта хочучь сказаць:

— Што такое? — спытала я.

— А ці будзе што-небудзь на Каляды? — спытаўся хлопчык, і цэлы хор галасоў далучыўся: — Хаця б елачку!

Я паабяцала перадаць іхнюю просьбу й пайшла з прыемным адчуваньнем удзячнасьці дырэктару гэтага дому.

Свой погляд на падобныя візыты ўпаўнаважаны Стакоўскі патлумачыў падчас сустрэчы. Ўілабі перадаваў дыялёг:

Ён сказаў, што людзі, якія пад выглядам інспэктараў наведваюць дзіцячыя дамы, падрываюць савецкую ўладу. Я сказаў яму, што ня ведаю, на якім падмурку трымаецца савецкая ўлада, але малаверагодна, што тры жанчыны, якія заходзяць у дамы для немаўлятаў, могуць зрабіць шмат

для яе падрыву. На кон пастаўлены прынцып, адказаў ён.

У Маскоўскай штаб-кватэры ня толькі падтрымалі Ёілабі, але зацікавіліся менскай сыстэмай інспэкцыяў і градацыі дзіцячых дамоў. Кіраўніцтва папрасіла прысылаць інспэктарскія справаздачы, а таксама прыслаць падрабязнае апісаньне сыстэмы ацэнак. Праз паўгоду, калі АРА будзе рыхтавацца да ад'езду, кіраўнік АРА Сырыл Кўін пашле адпаведны цыркуляр ва ўсе акругі, у якім у якасьці ўзору прывядзе Менскую акругу. Апісаньне беларускага досьведу будзе разасланае ва ўсе акругі АРА⁵⁹.

У Беларусі начальства так ніколі й не зьмірылася з амэрыканскімі інспэкцыямі. Калі на Каляды ў 1922 годзе Ёілабі вырашыў наведаць некалькі дзіцячых дамоў, якім дапамагала АРА, яго чакаў сюрпрыз. Паўсюль атрымалі ліст наркама сацыяльнага забесьпячэньня Мар'ясіна. Пад грыфам «Сакрэтна» наркам тлумачыў:

Інспэктары АРА маюць права толькі праверыць разьмеркаваньне харчу АРА, але ніякім чынам

⁵⁹ Ад кастрычніка 1922 па чэрвень 1923 менская АРА карміла 5000 дзяцей у 113 дзіцячых установах, забясьпечваючы 74% рацыёну. У архіўных дакумэнтах прыводзіцца нацыянальны склад выхаванцаў у 79 дзіцячых дамох Беларусі: беларусаў — 1546, габрэяў — 1382, расейцаў — 192, палякаў — 525; у 34 садкох: беларусаў — 579, габрэяў — 566, палякаў — 145, расейцаў — 22.

ня могуць указваць, як яго выдаткоўваць ці гатаваць.

На новую скаргу Ёілабі ўпаўнаважаны Статкоўскі наклаў рэзалюцыю:

Лічыць непаразуменьнем тав. Мар'ясіна.

Аднак народны камісар, адрозна ад інспэктаркі Румянцавай, усё разумеў правільна.

Пятилетняя годовщина милиции.

10 го ноября в Белорусском рабочем клубе состоялось торжественное заседание представителей союза Соработников и милиции, посвященное пятилетней годовщине существования рабоче-крестьянской милиции. С приветствиями выступили председатель союза Соработников тов. Леонов, представители сотрудников ГПУ и Главмилиции. Начальник административного отдела Главмилиции тов. Кривошеин отметил большую работу, проделанную милицией в Белоруссии по борьбе с преступным элементом и бандитизмом.

Он сказал: „Милиционер должен быть первым гражданином и проводником распоряжений и законов Советской власти. Поэтому 6-й год существования милиции должна быть годом учебы“.

— В рядах милиции, закончил г. Кривошеин не должно быть неграмотных.

После почтения памяти павших милицеевских работников в борьбе за Советскую власть заседание закрылось, после чего состоялся вечер-спектакль.

Преступная бесхозяйственность.
Ревизией Наркомзема обнаружен

Справки о выезде за границу. Все граждане, выезжающие за границу и желающие получить рублиевые справки по этому вопросу, должны обращаться непосредственно в Наркоминдел.

Повышение платы за нотариальные услуги.

Установлена новая плата за услуги, оказываемые нотариальным отделом Наркомюста. За выдачу копий договоров, документов, справок из нотариальных книг и удостоверений взимается 250 р. со страницы. За посвидетельствование копий документов для торгово-промышленных и имущественных целей—200 р. с каждого полулиста, для копий либо других целей—50 р. Сверх того в этих случаях взимается местный сбор в размере 100 проц. государственного и нотариального сборов. От уплаты всяких сборов за нотариальные услуги освобождаются лица, находящиеся на социальном обеспечении, за которыми судом признано право бедности и члены профсоюзов, при условии представления от соответствующего профсоюза удостоверения о несостоятельности к уплате сборов, учащиеся и т. п.

На борьбу с туберкулезом.

26 ноября во Белоруссии объявляется трехдневная по борьбе с туберкулезом. Комитет по борьбе с туберкулезом

Наркомземом постановлено упразднить коллегии уездных земельных управлений. Ответственность за правильный ход работы возложена на начальников Уездуправлений.
Павловский беженец

тичников. Общих во-верности 1933 года итальные швать от-водкомов с совет-курсов ода с та-ого года и секрет-ни. ива. алтовом протек мрания—

то ноября в целом ряде музотте-домъ союза Соработанков устраниется спектакль д я членом союза. Идет здесь «Евреи» Чирикола. Члены союза и комслужки получают билеты в союз в понедельник, от 1 до 5 часов.

12

ЯК ПРЫМУСІЦЬ АРА: НОВАЯ ФАЗА СТАРОЙ ГУЛЬНІ

Стакоўскі скардзіцца. — Ёлабі не пагаджаецца. — Менск дае фору Маскве. — Пасылкі й антысэмітызм. — Не шкадуйце ўказаньяў. — Джойнт становіцца самастойным. — Квакеры як Санта-Клаўс. — Не пустыя пагрозы

Амэрыканскія пасылкі рабілі фурор. Скакаў угору сацыяльны статус шчаслівых атрымальнікаў, на базары за амэрыканскія прадукты давалі добрыя грошы. Сваякі з-за мяжы істотна папраўлялі справы жыхароў Беларусі без усялякага ўмяшаньня ўладаў. 9 сьнежня Мар'ян Стакоўскі зьвярнуўся да свайго на-

чальніка ў Маскве, упаўнаважанага савецкага ўраду Карла Ландэра зь лістом:

Араўцы настойваюць, каб прынцып разьмеркаваньня адпавядаў жаданню ахвярадаўцаў. Менскі рабін дайшоў да таго, што патрабуе разьмеркаваньня прысланых у яго распараджэньне пасылак групе «Талмуд-тора» й яшчэ нейкай, назву якой якраз забыўся. Ужо некалькі месяцаў даводзіцца гандлявацца з амэрыканцамі наконт прынцыпаў разьмеркаваньня. Я настойваю, каб адзіным прынцыпам была патрэба, а яны вымагаюць спаўненьня волі ахвярадаўцаў.

Ліст быў адпраўлены ня поштай, а кур'ерам: сакратар Стакоўскага таксама вёз сьпіс усіх мясцовых супрацоўнікаў АРА й прапановы рэформаў. У сьнежні ў менскай АРА працавала 32 чалавекі — Стакоўскі прапаноўваў пакінуць 14. Такім чынам, на думку ўпаўнаважанага, разьвязалася адразу некалькі балючых праблемаў: скарачаліся выдаткі на заробкі, палягчаўся нагляд і, галоўнае, АРА была б вымушаная скасаваць інспэкцыі й перадаверыць разьмеркаваньне дапамогі дзяржаўным органам.

Стакоўскі прапанаваў вырашыць праблему ў Маскве й прасіў Ландэра адстойваць сваю пазыцыю. Праз тыдзень, 16 сьнежня, зь Менску ў Маскву ідзе яшчэ адзін ліст — на гэты раз Ўілабі піша свайму кіраўніцтву:

Немагчыма ні для Стакоўскага, ні для мяне пагадзіцца наконт мэтадаў разьмеркаваньня гурто-

вых даставаў. Стакоўскі настойвае, што ўрад мае права не дазволіць разьмеркаваньня асобам пэўнай нацыянальнасьці ці веравызнаньня. Я мяркую, што, калі нью-ёрскі офіс атрымлівае грошы, каб пэўная колькасьць пасылак была дастаўлена тым, хто мае патрэбу, у пэўнае месца, мы маем права пры выдачы абмежавацца людзьмі гэтай нацыянальнасьці й мясцовасьці. Інакш кажучы, 100 пасылак для габрэяў Ігумену павінны быць разьмеркаваныя паміж габрэямі Ігумену. Стакоўскі лічыць, што гэта выкліча нацыянальную варажнечу, і ўрад Беларусі патрабуе, каб ён не дапускаў такога «клясавага падзелу».

У габрэйскіх арганізацыях Нью-Ёрку хіба вельмі здзівіліся б, каб пачулі, што, адмаўляючы ў перадачы пасылак габрэям, Стакоўскі змагаецца з антысэмітызмам. Менавіта такі аргумэнт прыводзіў упаўнаважаны ў лісьце ў Маскву:

У Беларусі, дзе антысэмітызм глыбока запусьціў свае карані, нельга пагаджацца на паглыбленьне гэтага настрою, ставячы габрэйства ў прывілеяванае становішча.

Напачатку студзеня кіраўніцтва Маскоўскай штаб-кватэры АРА ў лісьце да Ўілабі так пракамэнтуюе беларускую сытуацыю:

Мы бачым спробы ўраду Беларусі дыктаваць, хто можа атрымліваць нашыя харчовыя пасылкі. Гэта цалкам новая фаза гульні ў перашкоды. Мы ду-

малі, што ўсе віды перашкодаў ужо былі прыдуманыя цэнтральнымі савецкімі ўладамі. Цікава адзначыць, што вашыя мясцовыя ўлады далі тут фору цэнтральным.

Ўілабі настойваў на безумоўнай даставе пасылак адрасатам. Адначасова яшчэ напрыканцы лістапада кіраўнік акругі зьвярнуўся ў Маскоўскую штаб-кватэру з просьбай:

Пераважная бальшыня пасылак ідзе габрэям, якія маюць сваякоў у Штатах. Атрымальнікі, у выніку, знаходзяцца ў даволі добрых умовах. Але тысячы расейцаў і беларусаў ня маюць сваякоў за мяжой. Ці не палічылі б вы магчымым паслаць нам неадкладна хаця б 500 пасылак агульнага прызначэння?

У складах было крыху пасылак агульнага прызначэння, якія кіраўніцтва акругі мела права разьмяркоўваць самастойна. Яшчэ ў лістападзе галоўны лекар Менскай акругі Ралф Герц прапанаваў выдаць усім чальцам мэдычнай камісіі АРА пасылкі як знак заахвочваньня. На паседжаньні прысутнічаў Стакоўскі. Чальцы камісіі выказалі ўдзячнасьць, але палічылі немагчымым узяць пасылкі асабіста сабе. Тады Герц прапанаваў разьмеркаваць 50 пасылак сярод мэдычнага пэрсаналу, які меў найбольшую ў гэтым патрэбу, а таксама раздаць мэдыкам паўтысячы коўдраў. Дапамога была прынятая.

Але Стакоўскаму гэтага было мала. У лісьце

ў Маскву ён запэўнівае Ландэра, што нічога рэзка непрыемнага паміж ім і амэрыканцамі няма, і ўдакладняе клясавую прычыну свайго клопату:

Калі ж нарэшце яны пачнуць «Дапамогу Расеі» празь дзяржорганы...

Упаўнаважаны беларускага ўраду просіць свайго начальніка:

Навучыце, калі вы маеце спосаб, як прымусіць іх разьмяркоўваць празь цэнтральныя органы. Бо мы тут вымушаныя атрымліваць беспасярэдне тымі ячэйкамі, дзе гэтая амэрыканская дапамога выдаткоўваецца. Кожны дзіцячы дом, шпіталь, кожная амбуляторыя павінны зьяўляцца беспасярэдне па атрыманьне. Гэта вельмі стамляе й адрывае шмат людзей ад штодзённай працы. Можа быць, дзе-небудзь гэтага ўжо пазбавіліся, навучыце тады й астатніх.

Хаця Стакоўскі й просіць навукі ў начальства, яго ўласная прапанова — скараціць штат АРА — магла сапраўды радыкальна зьмяніць сытуацыю.

Ўілабі тлумачыў:

У мэдычным аддзеле працуе 17 чалавек, якія атрымліваюць заробак ад уладаў. Доктар Вілі згадзіўся скараціць двух. Ні ён, ні я ня верым, што можна эфэктыўна працаваць нават з такім малым скарачэньнем, але мы паспрабуем. Ста-

коўскі лічыць, што можна ўдвая скараціць штат у дзіцячым харчаванні. Гэта так, калі мы хочам, каб прадстаўнікі ўладаў самі забіралі й размяркоўвалі прадукты з нашых складоў. На гэта мы пайсьці ня можам.

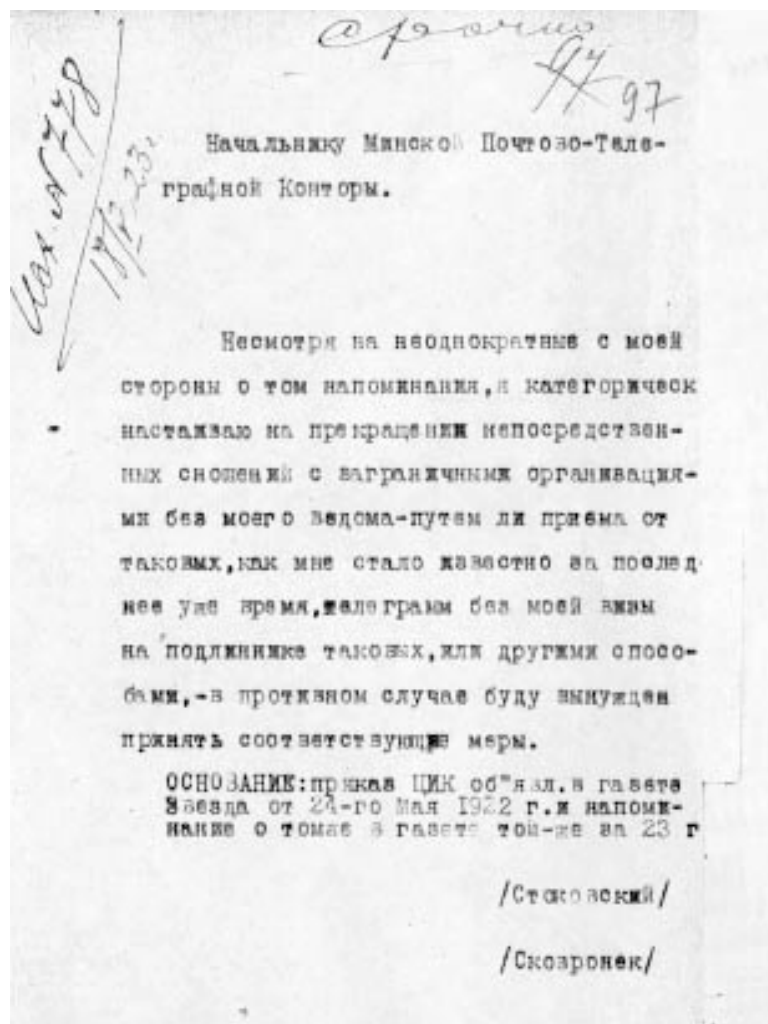
Стакоўскі й сам апынуўся ў складанай сытуацыі. Яшчэ ў кастрычніку ўпаўнаважаны цэнтральнага ўраду Карл Ландэр разаслаў цыркуляр са зьменамі ў фінансаванні апэрацыяў замежнай дапамогі, які пачынаўся словамі:

У сувязі зь вялікім недахопам сродкаў упаўнаважаны ў рэгіёнах павінны зьменшыць да мінімуму ўсе свае расходы.

Паводле новага парадку, цяжар фінансавання цэнтар перадаваў на месцы. Ўілабі прасіў сваё кіраўніцтва пакінуць стары парадак:

Праца значна палегчыцца, калі можна было б і надалей атрымліваць нашыя ўрадавыя фонды з Масквы. Бо калі супрацоўнікі прыйдуць да высновы, што іхняя праца, у тым ліку падвышкі заробку і г.д., залежыць ад Стакоўскага, бальшыня зь іх імгненна пачне працаваць на Стакоўскага, а не на АРА.

Але й Стакоўскі, нягледзячы на быццам спрыяльную зьмену, ня быў задаволены. Бюджэт Беларусі быў мізэрны, і задача на месцы здабываць грошы для апэрацыяў АРА ў Менску была малаўдзячнай.

Праць месяц пасля гэтай дэлецы Мар'ян Стакоўскі напіша ў выніковай справаздачы: «АРА ўвесь час вырывалася з-пад кантролю»

У стане паміж двух агнёў патрабавалася апаратная падстрахоўка — і ўпаўнаважаны зьвяртаецца да Ландэра «па навуку». Перад тым як паставіць напрыканцы ліста абавязковае «з камуністычным прывітаньнем», Стакоўскі піша:

Чакаю агульных гаспадарчых і палітычных кіроўных інструкцыяў. Не шкадуйце ўказаньняў.

Ландэр не шкадаваў. Цыркулярныя лісты рассылаліся па ўсіх адрасох:

Мы не павінны даваць права ніводнай замежнай арганізацыі самастойна выбіраць раён працы, а таксама формы й мэтады. Усё павінна рабіцца пры нашым найбліжэйшым удзеле, з нашага фактычнага ўказаньня й кіраўніцтва, праз адпаведныя ведамствы і ўстановы.

У снежні 1922 са складу АРА арганізацыйна выйшла габрэйская дабрачынная арганізацыя Джойнт. Дырэктарам Менскага бюро быў прызначаны Эдвард Розэнблум, які меў досвед працы ў Польшчы, Аўстрыі й Францыі. 19 лютага 1923 Розэнблум накіраваў упаўнаважанаму Стакоўскаму ліст аб пачатку самастойнае працы. Джойнт у Беларусі, а таксама ў Віцебскай і Гомельскай губэрнях збіраўся аказваць вытворчую дапамогу, пастаўляць электратраттары для габрэйскіх сельгаскамунаў, а таксама заняцца разьмеркаваньнем харчу й адзеньня.

Гэтая навіна прымусіла Ўілабі неадкладна

звярнуцца ў Маскву з настойлівай прапановай узгадніць правілы працы АРА й Джойнту й праводзіць аднолькавую лінію. Кіраўнік Менскай акругі ўжо меў досвед адначасовай працы з дабрачыннай арганізацыяй квакераў:

Дзейнасьць квакераў, як нішто іншае, ускладніла працу АРА ў Беларусі. Квакеры выступалі ў ролі сапраўднага Санта-Клаўса, бо не патрабавалі рэальнай справаздачы. Вялікая колькасьць даставаў перадавалася дзяржаўным установам дзеля разьмеркаваньня на пазначаныя квакерамі адрасы. Ці была дапамога дастаўленая туды насамрэч, квакеры ніколі ня ўведаюць. Калі мы пачыналі працу, урад і розныя ўстановы чакалі ад нас такіх самых паслугаў. Яны штодня расказваюць нам, як рабілі сваю працу квакеры, як яны ім давяралі. Калі Джойнт пачне праграму харчаваньня й будзе весьці разьмеркаваньне, як квакеры, нашу палітыку патрабаваць справаздачнасьці за кожны грам прадуктаў, засьведчаць справаздачы грамадзкіх кухняў будучь крытыкаваць нашмат болей, пачасьцяцца скаргі.

Трывогі Ўілабі былі небеспадстаўныя. Джойнт хутка пашыраў сваю дзейнасьць і за няпоўныя тры месяцы разьмеркаваў дапамогі на суму 45 тысяч 235 даляраў. За правільнай выдачай пільна сачылі ў Габрэйскім бюро пры ЦК КП(б)Б⁶⁰ і ў афіцыйным «Евобщесткоме» —

⁶⁰ Габрэйскае бюро пры ЦК КП(б)Б дзейнічала з 1920 па 1930 (з 1924 — Галоўнае бюро габрэйскай сэкцыі пры ЦК КП(б)Б).

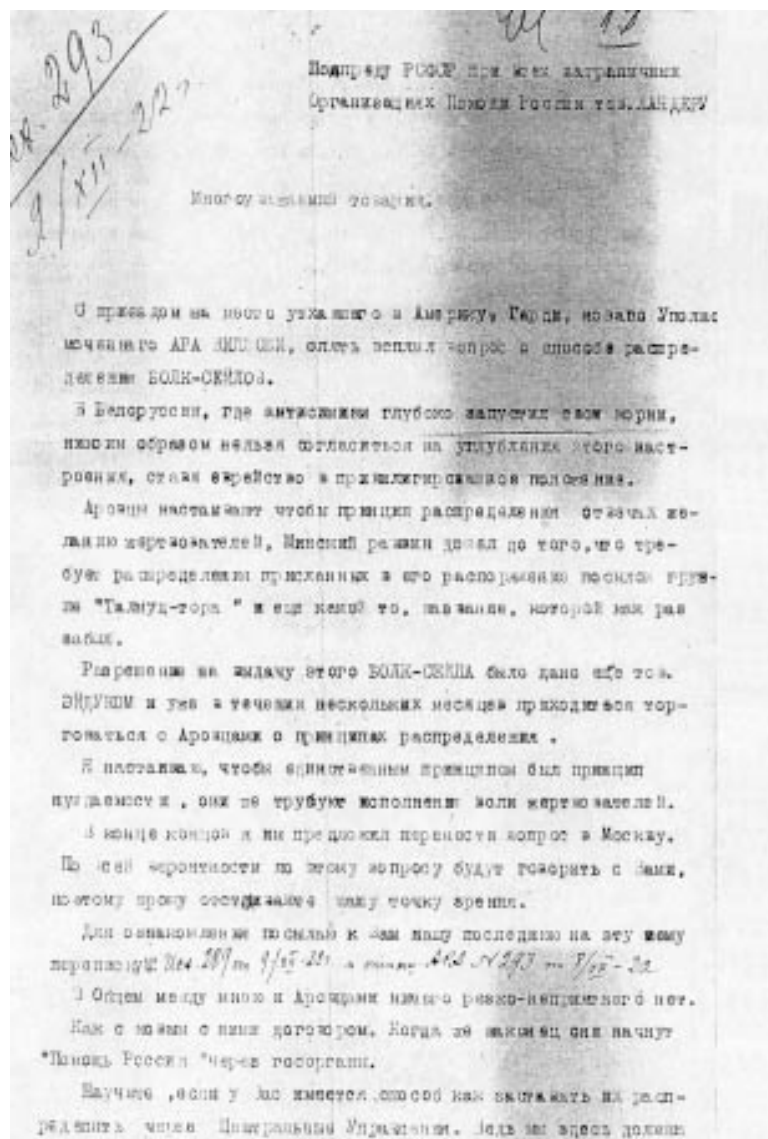
Габрэйскім грамадзкім камітэце дапамогі ахвярам пагромаў. Ужо ў 1922 годзе ў справаздачах камуністычнай габрэйскай сэкцыі барацьба з антысавецкімі элемэнтамі ў АРА й Джойнце ацэньвалася як пасьпяхова:

У павятовых гарадох і мястэчках органам «Евобщесткома» ўдалося запабегчы арганізацыі камітэтаў з клерыкальных і антысавецкіх элемэнтаў і самім праводзіць працу разьмеркаваньня пасылак, атрыманых праз АРА з Амэрыкі.

Камуністы яўна перабольшвалі: АРА да канца так і ня выпусьціла кантролю за разьмеркаваньнем са сваіх рук. Але калі Джойнт выйшаў са складу АРА, ягоная палітыка шчыльнае супрацы зь мясцовымі ўладамі была ўжо па-за межамі ўплыву Чарльза Ўілабі. Калі ўпаўнаважаны ўраду Стакоўскі будзе падводзіць вынікі працы іншаземцаў у Беларусі, ён напіша ў Маскву, што Джойнт у Беларусі спрабаваў напачатку працаваць самастойна, але:

Мне ўдалося канчаткова, здаецца, прымусіць яе (арганізацыю) адмовіцца ад бескантрольнага й бясплянавага разьмеркаваньня дапамогі, і цяпер праца праводзіцца цалкам узгоднена празь мяне з нашымі дзяржорганамі.

Эдвард Розэнблум, са свайго боку, наступным чынам ахарактарызуе супрацу зь менскімі ўладамі ў службовай справаздачы пры закрыцьці Джойнту ў кастрычніку 1923:

Стакоўскі ня можа адмовіцца ад прынцыпаў, але давядзецца...

Нашыя ўзаемадачыненні з прадстаўнікамі ўлады, установамі й службовымі асобамі былі надвычай цёплыя й добрыя. Праца выконвалася пры вельмі вялікай супрацы з боку ўрадавых органаў...⁶¹

АРА, аднак, да канца адстойвала свае прынцыпы разьмеркаваньня дапамогі. Канфлікт у разьмежаваньні паўнамоцтваў і правоў так ніколі й ня вырашыцца — аж да ад'езду амэрыканцаў зь Беларусі. Асобныя папярэджаньні Стакоўскі будзе слаць начальніку тэлеграфу, дзе бралі тэлеграмы АРА бязь візы ўпаўнаважанага на арыгінале, іншым органам і ўстановам. Але цалкам забараніць такія кантакты не ўдавалася, і тады па-беларуску ў «Савецкай Беларусі», па-расейску ў «Звезде», на ідыш у габрэйскіх газэтах «Der Wekker» («Будзільнік») і «Waker» («Рабочы») зноўку друкаваліся абвесткі за подпісам Стакоўскага:

Папярэджваю, што ўсе зносіны з замежнымі арганізацыямі дапамогі павінны ажыццяўляцца вылучна праз упаўнаважанага ўраду. Тыя арганізацыі і ўстановы, якія самавольна ўступаюць у зносіны з замежнымі арганізацыямі, будуць прыцягвацца да адказнасьці.

⁶¹ Э.Юфэ й Б.Мельцэр у кнізе «Джойнт в Беларусі» пішуць: «Джойнт праяўляў максымальную гнуткасьць і здольнасьць ісьці на кампрамісы. Кіраўніцтва Джойнту пагадзілася, каб у склад камісіяў для разьмеркаваньня калектыўных пасылак былі ўключаныя прадстаўнікі прафсаюзаў і мясцовых камісіяў дапамогі тым, хто галадае».

Змаганьне ішло ня проста за бюракратычныя правы. Публікацыі маглі быць як спробай апраўданьня для Стакоўскага за тое, што дапусьціў свабоду амэрыканскіх дзеяньняў у Беларусі, гэтак і сыгналам.

Калі для Ўілабі й астатніх амэрыканцаў ён азначаў толькі дадатковую бюракратычную калатнечу, дык для мясцовага пэрсаналу АРА гэта быў знак трывогі на будучыню.

четверть 1928 года истекает 31 декабря. После этого срока на невыборку патентов будут накладываться штрафы в пятикратном размере. В случае обнаружения беспатентной торговли виновные будут привлекаться к судебной ответственности, а предприятия закрываться.

Лекция.

25 декабря в 7 ч. веч. в клубе имени Свердлова состоится лекция профессора Вольфсона на тему: „Современная Америка и ее место в мировой экономике и политике“. Вход по билетам, распределенным по конслужам.

Хроника происшествий.

Любители американских писем.

Угрозыском раскрыта организация получавшая из АРА посредством подложных доверенностей в документов для гр. г. Борисова провозвольственные посылки. Руководитель организации житель г. Борисова Иосифе скрылся. Организация успела получить около 20 посылок. Были готовы документы для дальнейшого получения посылок Арестована участница организации Л. Валькес, М. Турецкий (сотрудник АРА), Л. Шпилькин и Н. Вросголь.

Задержание афериста.

для регистрации на предмет
Срок явки в ЦКПО
вається с 25 по 27 декаб
Часов

Не зарегистрировавшиеся
лишаются права беспла

№ 81—2—1

Центробе

возобновлен

ДРОВ

со своего склада

Государственным учреждениям
и организациям, а частным
возмо:

Warehouse, M...
вещами торгашкожа состоится со
вещание секретарей плечек, руко-

Гладитбед Минск, № 288—9000 Белтрестпечать.

ІЗ

ЗЛОДЗЕІ СУПРАЦЬ АРА: АМЭРЫКАНЦЫ АБАРАНЯЮЦА

Барысаўская афэра. — Арышты махляроў. —
Агенты ГПУ пад судом. — Вярніце пасылку. —
Фальшывая АРА. — Сувязь з сынагагай. —
Скрадзенае малако. — Аблава на Камароўцы.
— Вынаходзтва Ёілабі

Наведнік складу АРА ніяк ня мог уцяміць,
чаму на яго пазіраюць падазрона й зноў пера-
глядаюць дакументы: ён прыехаў з Барысава па
харчовую пасылку, якую аплаціў сваяк у Амэ-
рыцы. Праўда, ён ня меў паштоўкі-выкліку зь
менскай канторы АРА, але трымаў ліст з Чы-
кага, у якім сваяк цікавіўся, чаму ніхто не па-

дзякаваў за пасылку, аформленую два месяцы таму. Прозьвішча ў сьпісе адрасатаў дапамогі супадала, імя таксама. Калі спыталі імя й амэрыканскі адрас дабрадзея, ён назваў — таксама правільна. Тым ня менш, пасылку яму выдаць адмовіліся.

Паводле правілаў АРА, калі на выклік па харчовую пасылку адрасат не зьяўляўся цягам 90 дзён, замова скасоўвалася й адпраўнік у ЗША мог атрымаць свае грошы назад. У Менску, аднак, сутыкнуліся з адваротнай сытуацыяй: па адну пасылку зьяўляліся два чалавекі.

Вось і зьбянтэжанаму наведніку патлумачылі, што ён, згодна з паперамі, свае прадукты ўжо ня толькі атрымаў месяц таму, але, верагодна, і зьеў.

Было крыўдна, вяртацца з пустымі рукамі ў Барысаў не хацелася, і наведнік запатрабаваў сустрэчы з амэрыканскім начальствам. Яму паабяцалі разабрацца. Пачалося службовае дасьледаваньне, якое хутка выйшла за межы АРА.

...На пошце Барысава й некаторых іншых гарадоў паведамленьні пра амэрыканскія псылкі забіралі й перадавалі не адрасату, а пэўнай асобе. Асоба вярталася ў Менск і паказвала карткі з выклікам аднаму са знаёмых супрацоўнікаў канторы АРА. Той разгортваў службовыя паперы й выпісваў зь іх прозьвішчы й адрасы донараў: гэтую інфармацыю спраўджвалі пры выдачы пасылак.

Пэўная асоба затым вырабляла даверанасьці на атрыманьне пасылак, засьведчвала іх пячат-

кай натарыюса й зьяўлялася ў склад па пасылку.

Двое супрацоўнікаў менскай канторы паведамілі пра непрыемнае адкрыцьцё Чарлзу Ёілабі. Самастойнае дасьледаваньне выявіла з тузін падманутых адрасатаў. Ёілабі выклікаў міліцыю.

У лістападзе 1922 было арыштавана чатыры чалавекі, у тым ліку супрацоўнік АРА. Як выявіла сьледства, крадзяжы пачаліся яшчэ ў ліпені. Разам паводле фальшывых ордэраў было выдадзена каля 300 пасылак.

У сьнежні было арыштавана яшчэ чатыры чалавекі. Рабочы АРА Майсей Турэцкі прызнаўся, што выдаў як мінімум 150 пасылак на падробленыя дакумэнты.

ГПУ, якое вяло сьледства, забараніла згадаць пра яго ў друку: на волі заставаўся галоўны аўтар схемы й арганізатар апэрацыі.

Як неўзабаве высьветлілася, афэрыстам аказаўся агент ГПУ Іофэ, які карыстаўся таксама пашпартам на імя Шпільдорф. Ён здабыў пачатку барысаўскага натарыюса Страгуцкага, якой засьведчваліся паперы. У ліку арыштаваных былі нехта Шпількін (ягоны пашпарт крыху зьмяніў Іофэ), Вількес і Ёросгаль. Апошнія двое атрымалі ад Іофэ 354 мільёны рублёў кожны, а Турэцкі — 900 мільёнаў.

Злодзеяў судзіў Рэвалюцыйны ваенны трыбунал Менску. На судзе ўсплыло прозьвішча яшчэ аднаго супрацоўніка ГПУ — Ліпскага, таксама вядомага як Моня Гарадзецкі, які вымагаў гро-

шы з Турэцкага. ГПУ заявіла, што такога чалавека ў сьпісах няма.

АРА дамагалася вяртаньня скрадзенага, але амаль нічога немагчыма было вярнуць, нават калі было вядома, што амэрыканская пасылка памылкова патрапляла не на той адрас. Так здарылася з жыхаркай Менску Ганнай Адамайт, якая напачатку атрымала дзьве карткі-запросіны наведць склад АРА. Адно пасылку аплацілі бацькі, якія жылі ў Латвіі. Другая картка была выпісаная памылкова. Калі інспэктары ў Рызе знайшлі памылку, яны запатрабавалі ад бацькоў даплаты й пагражалі судом. Дачка пісала ў менскую кантору АРА:

Няўжо вы ня можаце зразумець, што мае бацькі ня маюць магчымасьці заплаціць такую суму, як 10 даляраў! Яны ўжо дапамаглі мне ўсім, чым маглі. Таму я прашу ў гэтай справе зьвяртацца да мяне як да адрасата другой пасылкі. Але адначасова мушу сказаць, што я таксама ў цяжкім стане й яшчэ бяднейшая, чым мае бацькі. Дзесяць даляраў для мяне вельмі вялікая сума. Я ледзь зарабляю на жыцьцё. Што рабіць? Мяркуюце самі!!! Ці мушу я прадаць апошнюю сукенку на рынку, каб заплаціць за прадукты, выданыя мне з-за вашай памылкі й даўно спажытыя? У кожным разе, не турбуйце маю маці.

Справа цягнулася некалькі месяцаў. За гэты час Ганна Адамайт пераехала зь Менску ў Пскоў, і тады кіраўнік Менскай акругі змог

пераадрасаваць справу ў Петраградскую акругу, да якой належаў Пскоў.

Тымчасам узьнікла новая зьява — фальшывая АРА. У канторы АРА ў Віцебску, Менску, Гомелі сталі прыходзіць людзі па пасылкі з прадуктамі й адзеньнем, якія іхныя сваякі аплацілі ў Амэрыцы. У АРА пра іх нічога ня ведалі. Квітанцыі на атрыманьне, перасланыя поштаю, выдалі арганізацыі, якія лучыла тое, што іх назвы мелі падабенства да АРА⁶².

Усе гэтыя дакумэнты яднала безьліч памылак у ангельскай мове.

АРА не прымала іх да разгляду, і гэта ў сваю чаргу вяло да спрэчак і канфліктаў. Некаторыя пасылкі прыходзілі поштаю, але, каб іх атрымаць, трэба было заплаціць мыта, якое перавышала кошт дапамогі. Тымчасам у ЗША было заведзена некалькі крымінальных справаў — амэрыканскія газэты пісалі пра злоўжываньні й папярэджвалі пра небясьпеку.

У Беларусі пра злоўжываньні таксама пісалі — але абвінавачвалі ў іх амэрыканцаў. Габрэйская газэта «Der Wekker» выкрыла сувязь сынагогі й менскай канторы АРА:

⁶² Амэрыканскае бюро даставы расейскай дапамогі падала на квітанцыі свой адрас: Бродўэй, 487, Нью-Ёрк і пазначала адзьяленьні ў Бэрліне, Гамбургу й Петраградзе, а таксама ажно 60 прадстаўніцтваў у ЗША й Канадзе. Расейска-амэрыканская перасылачная кампанія дапамогі ніякага зваротнага адрасу не давала. Кампанія расейскай дапамогі, паводле дакумэнтаў, месцілася ў Нью-Ёрку на вуліцы Пэзл, 59—61. Ліст на такім блянку з Кліўленду ўпаўнаважваў адрасата ў Віцебску атрымаць пасылку, аплачаную амаль годам раней.

Рабочы Рубін Шнэйдэр расказвае: рабочаму Ізраілю Сагаловічу прысланая пасылка. Некалькі месяцаў таму ён памёр, і жонка пайшла атрымаць пасылку. Яна ня мела пашпарту, і ёй не хацелі яе выдаць. Тады яна пайшла ў саюз шчотачнікаў, дзе атрымала два пасьведчаньні, што яна й ёсьць Сагаловіч. Калі яна прыйшла з паперамі, той, хто выдае пасылкі, кінуў іх назад і заявіў: «Мы не прызнаём такіх цыдулак, прынясіце нам пасьведчаньне ад рабіна Лейзара, тады выдадзім». Рабін Лейзар выдаў пасьведчаньне. Калі яна прыйшла ў АРА, гэты дакумэнт прызналі, выдалі пасылку й сказалі: такія дакумэнты добрыя, мы іх прызнаём. Службоўцы АРА, відаць, забыліся, дзе яны знаходзяцца, што ў нас і «Der Wekker» у руках рабочых і толькі подпіс рабочага — сапраўдны.

Упаўнаважаны Стакоўскі тэрмінова загадаў зрабіць пераклад і накіраваў яго Чарлзу Ўілабі з патрабаваньнем:

Просім Вас даць вычарпальнае тлумачэньне па гэтым пытаньні.

Ўілабі распарадзіўся правесці дасьледаваньне. На адрас нябожчыка, пазначаны ў кнізе выдачы пасылак, паехалі прадстаўнікі АРА. Буня Сагаловіч напісала тлумачэньне:

Зьвесткі ў нататцы Шнэйдэра цалкам не адпавядаюць сапраўднасьці. Наадварот, мяне вельмі карэктна й ветліва прынялі ў канторы АРА. Па-

сылку мне выдалі пры першым паказаньні маіх дакумэнтаў. Цыдулку ад рабіна Л.Рабіновіча я ўзяла пасля парады сваёй знаёмай, а не з патрабаваньня канторы АРА.

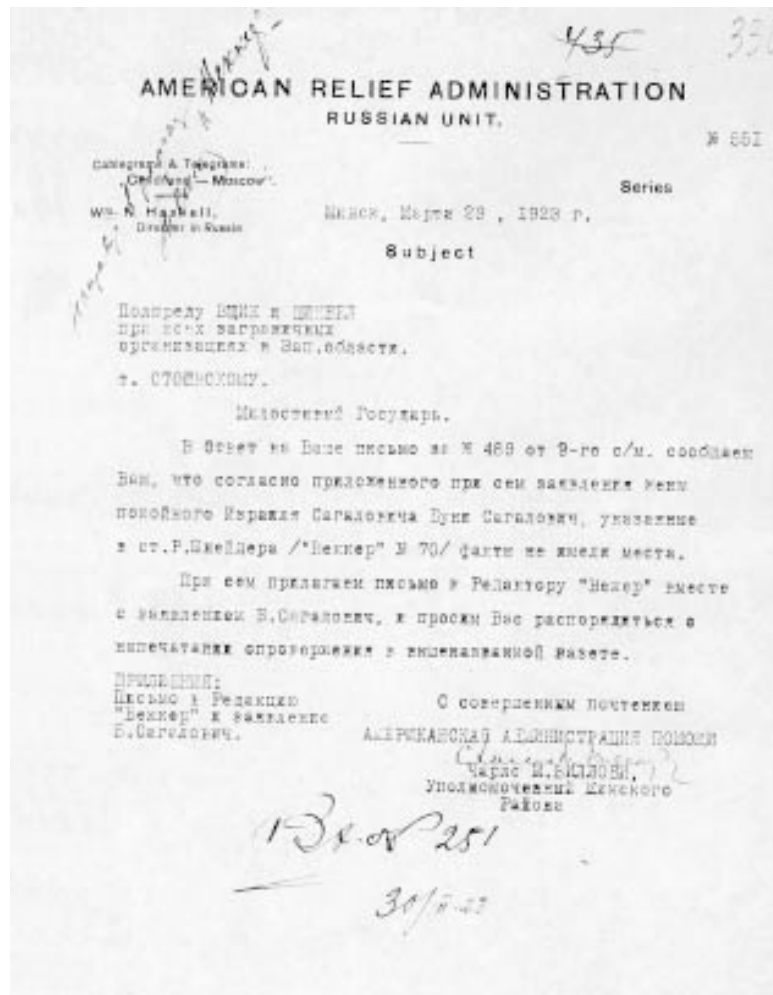
Высьветлілася таксама, што Буня Сагаловіч не атрымлівала ніякіх дакумэнтаў ад прафсаюзу кушнярроў, куды ўваходзіў муж-нябожчык. Ўілабі напісаў адказ Стакоўскаму, у якім, выклаўшы вынікі дасьледаваньня, таксама выказаў просьбу:

Просім Вас распарадзіцца пра надрукаваньне зьняпраўджаньня.

Прыкладна ў той самы час, калі выкрываліся афэры й зьняпраўджваліся абвінавачаньні, Ўілабі назіраў за рэйдам міліцыі на Камароўцы. Шукалі кансэрваванае амэрыканскае малако.

Напярэдадні рабаўнікі прабраліся ў склад дзіцячага дому й вынеслі 200 бляшанак малака з этыкеткамі АРА. Раніцай па трывозе былі паднятыя чырвонаармейцы, якім сказалі пра спэцзаданьне. Рынак акружыла таксама конная міліцыя. Спачатку агенты ў цывільным прайшліся ля прылаўкаў, выглядаючы тавар. Затым пачаўся татальны ператрус. Вынікі, аднак, былі сьціплыя: сканфіскавана пяць бляшанак малака, арыштаваныя два гандляры.

Набеглі цікаўныя — за якое менавіта малако арыштоўваюць. Назаўтра кошты малака на рынку падскочылі з 2 да 4 мільёнаў. Малако

Перамога Ўілабі — пасля трох тыдняў праверак і нэрвання

прадавалася ў бляшанках, але ўжо з абарва-
нымі этыкеткамі.

Ўілабі прыйшоў да высновы, што дапамога
павінна быць лепш пазначаная. Ён паведамляў:

На маю замову вырабленыя дзве пячкі:

«А.Р.А. Менск. Дар амэрыканскага народу»

і «А.Р.А. Менск. Дар амэрыканскага народу (рэчы
могуць быць выкарыстаныя толькі ў дадзенай
установе),

каб пэрсанал у шпіталёх не падмяняў новую
амэрыканскую бялізну падранай, прынесенай з
дому.

Часова на працу былі ўзятыя адзін рабочы й
адзін хлопчык, якія ставілі пячаткі на бля-
шанкі з малаком. Аднолькавыя бляшанкі вы-
даваліся ў харчовых пасылках, перадаваліся
дзіцячым дамам ды ішлі ў араўскія кухні ў роз-
ных установах. Красьці ня будуць, вырашылі
амэрыканцы, калі на кожную бляшанку па-
ставіць нумар.

У красавіку ГПУ й міліцыя правялі масавую
аблаву на трох найбуйнейшых менскіх рынках.
На Камароўцы затрымалі 5 тысяч чалавек, па-
куль не былі правераныя ўсе прылаўкі. Не было
знойдзена ніводнай бляшанкі амэрыканскага
малака, ніводнай пары амэрыканскіх чараві-
каў, ніводнай прасьціны з пячаткай АРА.

Ці сапраўды вынаходзтва Ўілабі аказалася
нагэтулькі эфэктыўнае, ці чарніла на штампе
ўсё ж можна было змыць...

ПО МИНСКУ

Реорганизация библиотечного дела.

Толстовская, Александровская и еврейская библиотеки реорганизованы в отделения центральной Пушкинской библиотеки и вместе с последней переданы в ведение Горпаробраза.

Субсидия клубам.

По постановлению Наркомпроса Гор-ово выдает ежемесячные субсидии только клубам КСМ и профтехшколам школ. Остальные клубы переведены на само-оплату или существуют на средства своих организаций.

Открытки в Америку.

АРА отменила оплату открыток, направляемых через нее в Америку. Почтовые расходы по пересылке этих открыток производятся за счет АРА.

Борьба с неграмотностью.

В совхозах Минского уезда организованы 10 школ. Намечено проведение кампаний по ликвидации неграмотности среди взрослых. Для этой цели мобилируются все интеллигентные силы живущие в совхозах.

Объединение ж. д. узлов.

В виду происходящего во всероссийском масштабе объединения ж. д. узлов объединяются Минский и Оршанский ж. д. узлы.

Ликвидация топливного кризиса.

либо не проведено—бюро или ответственный секретарь с ним самостоятельно выделять тощай и направлять их в Ано. ление в школы для всех ичеезательно. В школы выделяют вариши, не занимающиеся в них партшколах Горрайкома, лах ликвидации безграмотности союзах и предприятиях, ВУЗ и как при клубе. Члены всех осных кружков подлежат определ в школы на общем основании. выделенные в школе обязанности я ся в Ано для регистрации 23 декабря.

-- Сегодня, в 7 часов вече клубе Карла Маркса, состоится собрание городского ра Порядок дня: 1) о работе Ко та, 2) утверждение членов, 3) шие дела.

— 21 декабря в 8 час. вечера в щении сельско-хозяйственного нист состоится общее собрание членов и дилатов Александровской районной ганизации КПБ.

Повестка дня:

1) Итоги 4-го Всебелорусского (Советов.

2) Информация Райкома.

3) Текущие дела.

— Минский Уком, оглашая ниже сок товарищей, позавших заявлен вступления в кандидаты Партии

и в члены и учителей, и х мотивирова тех или д мвления в

даты:

ронова, Упр тели: Агол т; Наймен г. Мануком I ильнич през ьсовета пору "Мислячик

в члены: ч член по Варанчик с , Шефран с Козлик с 1918

Г 4

МАЛІТВА РАЗЪДЗЕТАХ: ДАЙ АДЗЕНЬНЕ НАДЗЁННАЕ Й ПАЗБАЎ АД ДЗІРАВАГА

Панчохі ад суседкі. — Завязваем матузкі. — Газета замест бялізны. — 25 тысяч чаравікаў для босых. — Малюнак з шыбеніцай. — Рэклама па-араўску. — Камуністы апранаюцца. — Гарнітуры для прафэсуры

Наведніца, якая завітала ў менскую кантору АРА, пакідала прыемнае ўражаньне: інтэлігентная, добра апранутая. Інтэлігентных людзей у Менску ў 1920-я гады можна было сустраць даволі часта, але вось прыстойна апранутыя інтэлігенты былі рэдкасьцю. Аднак калі

просьбамі, расчотані і сетаўнікамі грамадамі па пятніцам ад 1-го часу да 4 х часав дня.

Желатальна посещение музея группами в составе не свыше 20 чел. каждый.

Усплознываць о часе осмотра музея группами необходимо по четвергам от 9

Ответственный редактор

В. Моев

Чарлз Ўілабі зрабіў наведніцы камплімент, яна ледзь не расплакалася. Ўілабі пісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Я хачу пераказаць, што распавяла нам гэтая маладая лэдзі. Вось яе словы: гэты капялюш – адзінае, што належыць мне. Паліто належыць цётцы, спадніца ад маці, туфлі й панчохі дала суседка. Мы чацьвёра склаліся, каб я змагла прыйсьці даведацца наконт пасылак.

Ўілабі любіў мэлядраматычныя дэталі й адчуваў важнасць эмацыйнай аргументацыі на карысьць дадатковай дапамогі Беларусі⁶³:

Нямецкія вытворцы папяровага адзеньня, верагодна, запазычылі ідэю зь Беларусі, бо прынцып тэўтонскай мануфактуры быў вынайздзены тут. Газэты, абгортчаная й васковая папера, у якой АРА пастаўляе тлушч, выкарыстоўваюцца як ніжняя бялізна. Вельмі часта можна пабачыць пад расхінутым палітом парванья штаны ці панчохі, і празь дзіркі можна прачытаць тэкст з учорашняй газэты.

Напрыканцы 1922 году менская кантора АРА атрымала 3 тысячы пар абутку для разьмерка-

⁶³ Яшчэ да АРА Ўілабі займаўся журналістыкай у Нью-Ёрку й Вашынгтоне й пасля вяртаньня ў Амэрыку стаў заснавальнікам і выдаўцом некалькіх газэт. Падчас працы ў Беларусі многія ягоныя справаздачы перасылаліся з Масквы ў прэс-службу АРА ў Нью-Ёрку й распаўсюджваліся як прэс-рэлізы, цытаваліся ў друку.

ваньня. Неўзабаве ў Маскоўскай штаб-кватэры разглядалі фатаздымак: кіраўнік акругі Чарлз Ўілабі схіліўся перад 10-гадовым хлопчыкам і завязвае яму матузкі на новых чаравіках. Ўілабі не стамляўся шукаць аргумэнты й працягваў бамбаваць сваё начальства просьбамі:

Калі можна зьмяніць разьмеркаваньне абутку й шкарпэтак на карысьць Менскага рэгіёну, дык гэта трэба зрабіць. Ад Менску да Масквы толькі 21 гадзіна. Калі б спадар Болдўін мог прыехаць на адзін дзень, мы б за 15 хвілін паказалі яму, як будуць разьмеркаваньня 3000 выдзеленых нам пар абутку, а цягам наступнай гадзіны пераканалі б яго, што толькі для гораду патрабуецца ўтрая больш.

Ўілабі зноў і зноў настойліва нагадвае:

Сем гадоў празь Беларусь праходзілі войскі, чатыры акупацыйныя арміі, і насельніцтва дагэтуль не акрыяла. Нам трэба 25 000 пар абутку й панчохаў і гэтулькі сама гарнітураў і сукенак. Гэта мінімум.

АРА не магла апрануць і абуць цэлы народ, дык ня холад, а голад быў яе галоўным праціўнікам. Ўілабі, аднак, не губляў надзеі «выбіць» дадатковыя фонды:

Новая вопратка практычна невядомая. Калі бачыш паліто, якое выглядае як новае, можна быць упэўненым, што гэта пераніцаванае старое. Ця-

пер яны шукаюць трэці бок сваёй старой вопраткі.

Мала хто мог дазволіць сабе купіць новае адзеньне на рынку. Разам з паляпшэньнем харчовай сытуацыі падалі цэны на прадукты, але адначасова расьлі на мануфактуру. Калі ў студзені 1922 за пуд жыта давалі 14 аршынаў мусьліну ці флянэлі, дык праз год абмен ішоў адзін да аднаго. Калі напачатку толькі грузчыкі АРА хадзілі ў штанох і куртках з амэрыканскага радна, дык праз год такую ж вопратку пачалі насіць і прадстаўнікі інтэлігенцыі.

У ноч на новы 1923 год у менскую кантору АРА прыйшоў наведнік. Нікога з амэрыканцаў не было на месцы, і тады, папрасіўшы паперу й асадку, ён прысеў за пісьмовы стол. Ліст атрымаўся кароткі, але не зусім звычайны: пасярэдзіне аркуша намаляваная шыбеніца й чалавечая галава ў пятлі. Наведнік паставіў подпіс — Мануэль Смольскі — і пакінуў ліст для перадачы кіраўніку акругі. Кароткія фразы вымаляўвалі драматычную й досыць звычайную гісторыю.

Я блукаю бяз мэты па вуліцах Менску ў рызьзі, абутку й адзеньні не майго памеру. Мне няма чаго есьці. Маё паліто дарэшты парванае. Мне пагражае сьмерць, бо няма хлеба. Я хачу скончыць жыцьцё, як паказана на малюнку. Я не хачу ўжываць звычайнае слова «павесіцца», і таму зрабіў малюнак.

Мануэль Смольскі пісаў, што раней працаваў у гарадзкой управе, Наркамземе, але захварэў, застаўся бяз працы, бяз хлеба й вопраткі. Ліст зь менскім малюнкам з Масквы пераслалі ў офіс АРА ў Лёндане, а пасьля ў ЗША. Ўілабі не стамляўся дадаваць новыя й новыя аргумэнты — пакуль яго не пачулі.

Мінакі ў цэнтры Менску спыняліся як зачараваныя: за шклом вітрынаў стаялі прыгожыя дзяўчаты, усміхаліся глядачам і паказвалі на раскладзеныя й разьвешаныя рэчы. Плякат з надпісам «АРА» тлумачыў амэрыканскі стыль рэклімы:

Ці ёсьць у вас сябры або сваякі ў Амэрыцы ці Эўропе? Калі так, прыходзьце ў кантору АРА ў Менску, там вам растлумачаць, якім чынам атрымаць рэчавую пасылку за 90 рублёў.

Дзяўчаты дэманстравалі багацьце, якое лёгка ператварала абадранца ў саліднага чалавека. У пасылачны набор уваходзіў ваўняны матэрыял для аднаго гарнітура ці сукенкі з падшэўкай, гузікамі й іншымі прыладамі. Да гэтага дадавалася палатно для дзвюх пар ніжняй бялізны, флянэля для дзвюх мужчынскіх кашуляў ці дзвюх жаночых блюзак. Таксама прыкладаліся ніткі, іголки, гузікі і ўвесь ніжні прыклад для шыцьця бялізны⁶⁴.

У вітрыне таксама былі раскладзеныя ўзоры

⁶⁴ Рэчавая пасылка разам з дастаўкай каштавала амэрыканскім адпраўнікам 20 даляраў. На рынку ў Менску пасылку перапрадавалі ўдвая даражэй.

паштовак на беларускай, габрэйскай, польскай і расейскай мовах. У канторы АРА можна было ўзяць блянкі, купіць маркі на 90 рублёў — ме-навіта гэтулькі каштавала перасылка паштоўкі ў Эўропу і ў Амэрыку, і на месцы здаць для ад-праўкі. Пошта да ЗША даходзіла за 17 дзён, і недзе празь месяц можна было атрымаць вы-клік: вам пакет.

Рэкламная кампанія працягвалася па ўсёй Беларусі. Дзяўчаты працавалі ў менскіх вітры-нах ад 9-й раніцы да 10-й вечара; плякаты-тлу-мачэньні былі разьвешаныя ва ўсіх памяшкань-нях АРА, абвесткі зьмешчаныя ў друку. Кіраў-ніцтва чыгункі паабяцала Ўілабі разьвесіць плякаты на кожнай са сваіх 51 станцыяў; з ды-рэктарамі кінатэатраў удалося дамовіцца, каб перад пачаткам сэансаў паказвалі слайды з рэ-клямай АРА; такую ж дамову заключылі зь мяс-цовай тэатральнай трупай.

Блакітныя, чырвоныя й белыя плякаты з тэк-стам абвесткі былі зробленыя на тканіне й пры-мацаваныя на аўтамабілях АРА, якія двойчы на дзень па гадзіне разьяжджалі па менскіх вуліцах. Нават Стакоўскі асабіста перадаў паўтары тысячы картак у некалькі прафсаюз-ных камітэтаў дзеля раздачы чальцам саюзу. Ўілабі адкрыў у канторы спэцыяльны адзел пад назвай «Зьніклыя сваякі». Тыя, хто ня ве-даў поўнага адрасу сваіх родных ці знаёмых у Амэрыцы, усё роўна мог запоўніць картку, а габрэйская газэта «Forward» («Наперад») у Нью-Ёрку паабяцала друкаваць запыты на сваіх старонках.

Гуманітарная дапамога зьбівала цэны, і гэта ня ўсім падабалася. Паспрабавалі пратэставаць прадаўцы гатовага адзеньня. Аднак Ўілабі знайшоў саюзнікаў сярод краўцоў. Амэрыкан-цы патлумачылі, які бум будзе для іхнага бізнэ-су, калі ўдасца да Калядаў разьмеркаваць 25 тысяч пасылак.

Нават камуністы не маглі супрацьстаяць націску Ўілабі. Бабруйская газэта «Комму-нист» пісала:

У рэчавых пасылках, як і ў харчовых, — вылучна першаклясны матэрыял найвышэйшай якасьці. Матэрыял ня скроены — з мэтаю, каб кожны мог пашыць зь яго што трэба адпаведна зь неаб-ходнасьцю й густам.

Краўцы імгненна зразумелі сваю выгаду, і ў газэтах сталі рэгулярна зьяўляцца прыватныя абвесткі пра пашыў адзеньня з матэрыялаў АРА. Як пісаў Ўілабі:

Нават калі краўцы ня здолеюць дамовіцца між сабой пра цэны, іхная барацьба толькі дадасць нам папулярнасьці.

Намаганьні Чарлза Ўілабі апрагнуць жыхароў Беларусі й амэрыканская рэкламная кампанія выклікалі бурную рэакцыю. Ужо ў першы дзень было запоўнена 300 паштовак, і неўзабаве Ўілабі тэлеграфавалі ў Маскву, каб прыслалі дадаткова 10 тысяч картак.

Энтузіязм Ўілабі аказаўся заразьлівы. Ад-

№ 267 1268

А—Р—А

Имеются ли у вас друзья
или родственники
в Америке или Европе?
если да, приходите в контору
АРА в МИНСКЕ
там Вам объяснят, каким образом сумеете получить
А ВЕЩЕВУЮ ПОСЫЛКУ
за 90 рублей.

Американская администрация помощи
Отделение в России.

А—Р—А

**Об обязательной помощи учащих обще-
образовательных курсов.**

Генеральный при Наркомпросе и Куплетова и Сипрофелда доводит до сведения членов Профсоюзного комитета (или комитетов) которых обучают на общеобразовательных курсах, что для них установлена плата в следующем размере: а) Члены союза, зарабатывающие до 10.000 руб. в месяц, от платы освобождены; б) зарабатывающие от 10.000 руб. до 12.500, платят 500 руб. в мес. и столько же количество обучающихся детей на курсах; в) получающие от 12.500 р. до 15.000 руб. платят 1000 руб. в мес. также независимо от количества обучающихся на курсах детей; г) получающие от 15.000 р. платят за одного обучающегося на курсах 1000 р., а за остальных по 500 руб.; д) получающие свыше 17.500 руб. платят по 1000 руб. за каждого обучающегося на курсах.

Рэклама па-амэрыканску: скарот АРА зьмешчаны ў абвешчцы пяць разоў.
Папулярызаваньне брэнду на дзесяцігодзьдзі раней за зьяўленьне гэтага тэрміну

нойчы ў студзені ў кантору АРА прыйшоў наведнік, які вылучаўся нават на стракатым фоне жыхароў паваеннага Менску. Уражаны кіраўнік акругі паслаў у Маскоўскую штаб-кватэру падрабязнае апісаньне візыту, у якім параўноўваў госьця са знакамітымі амэрыканскімі актэрамі й пэрсанажамі:

Фрэд Стоўн выглядаў бы дробным скнарам, нябожчык Нэт Ёілз звычайным аматарам, Пыльны Шлях і Стомлены Ёлі з коміксаў беднымі імітатарамі побач з узорам чалавечай расы, які напярэдадні прасьлізнуў у офіс АРА, каб узяць картку на замову вопраткі. Ён быў у рызьзі. Ніводная вар'яцкая падшываная коўдра з абрэзкаў нават блізка ня можа мець столькі разнастайных латак усіх колераў, абрысаў і формаў, як вопратка, што прыкрывала цела наведніка. На маскарадзе ён атрымаў бы першы прыз, аднагалосна й бяспрэчна. Аднак ён насіў свае лахманы, як каралі носяць гарнастаевую мантыю.

Але ня толькі маляўнічы выгляд уразіў Ёїлабі. Наведнік загаварыў па-ангельску, ды так, што супрацоўніку АРА, які шэсьць гадоў працаваў у Амэрыцы, стала сорамна за сваю мову. Тады да наведніка зьвярнуўся мясцовы супрацоўнік-паляк, і той адказаў на выдатнай польскай. Тое самае, пісаў Ёїлабі, адбылося з мовай габрэяў, загадкавы наведнік адказваў па-нямецку, француску, латыску й чэску:

Нарэшце, каб канчаткова выпрабаваць яго, ук-

лючыўся супрацоўнік-беларус. У адказ імгненна прагучала знаёмая беларуская гаворка.

Наведнік дастаў з-пад лахманаў шэсьць карткаў з выклікам на атрыманьне пасылак з вопраткай, якія ўразілі Ўілабі яшчэ больш, чым усё папярэдняе:

Калі гэты наведнік не атрымае шэсьць пасылак з вопраткай ад вядомага брокера з Ўол-Стрыт, ад знакамітага вашынгтонскага дыплямата, ад сталёвага магната зь Пітсбургу, ад пэўнай папулярнай асобы найвышэйшага сьвету Нью-Ёрку, ад уплывовага выдаўца з Чыкага й ад папулярнага амэрыканскага спартоўца, дык толькі таму, што гэты малады чалавек не належаў да арыстакратыі, ніколі ня быў у Штатах, але мае свой уласны друкарскі станок, на якім і надрукаваў карткі.

Сустрэча з паліглётам-круццалём не астудзіла энтузіязму Ўілабі, які распачаў новую кампанію дапамогі вельмі важнай, на ягоную думку, катэгорыі насельніцтва. Ён пісаў свайму начальству ў Маскву:

Так здарылася, што інтэлігенцыя дагэтуль была больш-менш забытая. Гэта не вылучная віна АРА. З прычыны вялікае нястачы нашая дапамога была разьмеркаваная яшчэ да таго, як мы змаглі разгледзець асабістыя звароты. Як вядома, прафэсары, настаўнікі, музыканты, інжынэры, юрысты

самыя апошнія выходзяць наперад, каб папрасіць нешта для сябе асабіста.

Лекцыі не чытаюць у паліто, — так тлумачыў кіраўнік акругі сваё рашэньне перадаць першыя рэчавыя пасылкі ў Беларускі дзяржаўны ўнівэрсытэт:

Першыя 19 пасылак адзеньня былі перададзеныя 19 унівэрсытэцкім прафэсарам, якія былі апранутыя значна горш, чым прыдатна для іх працы. Яны мусілі ня толькі пераносіць холад у рыззі, але, што горш, мусілі штодня прыходзіць так чытаць лекцыі ў вялікай аўдыторыі. Зьняць паліто ў такой аўдыторыі, незалежна ад тэмпературы й працягласьці лекцыі, было для іх немагчыма — з прычыны гонару.

Харчовыя пасылкі дапамагалі перажыць дзень, рэчавыя дапамагалі выжыць.

Многія гады пасья ад'езду амэрыканцаў у Беларусі будуць насіць спадніцы й гарнітуры, пашытыя з араўскай тканіны. Іх уладальнікі будуць пазнаваць адно аднаго — але будуць навучаныя, што хваліць амэрыканскую якасьць ужо ня час.

но несли самогонку. Неудивительно, что тайная выгонка самогонки не прекращается, и тот, кому надлежит бороться с этим злом, своим

Уход поставивших медикаменты на тайной аллее вернуть обратно и на отдельных складах обсудить вопрос о содержании аптеки при врачебном пункте.

Ф.—Н.

Американская помощь Белоруссии

Беседа с директором АРА, г-р. Виллебги.

Новый директор минской конторы АРА г-р. Виллебги сообщил нашему сотруднику некоторые данные о проделанной работе и предстоящих перспективах АРА в Белоруссии.

Выдача посылок.

Работа АРА в Белоруссии началась с января с. г. В первую очередь было обращено внимание на оказание помощи населению выдачей продовольственных посылок. До 1-го ноября было выдано около 43000 таких посылок. В этом отношении много содействовала населению посылка через АРА специальных карточек и родственникам и знакомым в Америку. За это время переслано около 50000 карточек, по которым на 75 прел. была послана посылки. Нам удалось установить нормальную связь с Америкой, карточки получают там на 17-й день после высылки. По количеству посылочных открыток Белоруссия, по сравнению с другими конторами АРА в РСФСР, занимает 4-е место.

Помощь детям и беженцам.

Постепенно работа АРА была направлена на оказание продовольственной и медицинской помощи детям, беженцам и разным обществен-

ной АРА о высылке дополнительных продуктов.

Междувидимая часть.

Что касается распределения медикаментов, то до настоящего времени в Минске получено 60 вагонов с медикаментами, из коих 25 вагонов уже распределены, остальные медикаменты везутся на местных складах. Стоимость полученных в Минске медикаментов и медицинских принадлежностей выражается в 1750000 долларов. Для закупки медикаментов конгрессом Соединенных Штатов было ассигновано 4 миллиона долларов.

Отделение АРА в уездах.

До настоящего времени связь с уездами была почтовая и через доверенных лиц. Сейчас намечены и открыты отделения АРА во всех уездах Белоруссии. В первую очередь будут открыты отделения в Бобруйске, Борисове и Слуцке.

Вещевые посылки.

Сейчас в АРА идет подготовительная работа к предстоящей выдаче вещевых и мануфактурных посылок. Первый транспорт уже выехал из Нью-Йорка и в Минске первая партия этих посылок ожидается

после для в 5 р. 1 тит по Для ных с разбит ВУЗ ставит КСМ, ты ос фак, 1 лица, нов Р двести лица, лом, 1 устав: нимум Поме

В в дм за БГУ, станог ших с шизаце Вельб Для ми на двали щатэв Прист стаюн

В тн змски 7.629; по трн но 7.1

00

Но 1 Богаде сатице де Зас лет оз На . Вели тпогт жей в шустуь ответа в неде тнгу в внаде! Инт графа: польас шрафт извест статок в негт

Ремонт вагонов и вагонов. На Минском участке Зав. ж. д. в по

Бирже Труда замечается большой надлив фиктивных безработных. В связи с этим временно прекраще-

15

ДЗЕЦІ, ДЗЕЦІ, ДЗЕЦІ: МЕНСК Выходзіць наперад

Згубіла дачку. — Аргументы для прэсы. — Брызэнт замест чаравікаў. — Рацыён павялічаны. — Немарксісцкія парады. — 1 тысяча пудоў мыла. — Амэрыканскі аўкцыён без амэрыканцаў. — Пэдыятры ад АРА

Ёй было тры гады, Яна гаварыла толькі на цяжкай мове беларусаў, Яна была напалоханая.

Так пачыналася нататка для амэрыканскае прэсы, якую напісаў Чарлз Ёілабі. Такія публікацыі спрыялі збору ахвяраваньняў у ЗША для

дзяцей, якіх карміла, лячыла й апранала АРА ў Беларусі.

Магчыма, яе звалі Тацяна. Напэўна сказаць цяжка, бо:
 Ёй было тры гады,
 Яна шапялявіла,
 Яна гаварыла толькі на цяжкай мове беларусаў,
 Яе пакінулі адну,
 Яна была напалоханая.
 Яна сядзела ў пакоі выдачы пасылак АРА ў Менску й ня ведала, што рабіць.

Паўтузіна супрацоўнікаў спрабавалі высветліць, як дзяўчынка тут апынулася. Пару гадзінаў перад тым яна прыйшла разам з маці, якая чакала пасылку з пшанічнай мукой, цукрам і какавай. Ёй паведамлілі, што пасылкі выдаюць у суседнім складзе. Маці патлумачылі, як яго знайсці, і яна пабегла, пакінуўшы дзіцё. Праз колькі гадзінаў напалоханая малая звярнула на сябе ўвагу.

Ўілабі пісаў:

Беларуская мова адрозніваецца ад расейскай. Малая была напалоханая, і цяжка было ўведаць яе адрас. Калі офіс зачыніўся, нехта ўзяў яе да сябе. Наступнай раніцай бяспамятная маці зьявілася ў доме, дзе жылі амэрыканцы, і забрала дачку. Узрушаная пасылкаю зь ежай, якая была большая, чым яна меркавала, — а ежы было на суму 10 даляраў, унесеных сваяком у Штатах, — маці забылася на дачку.

Мэлядраматычны стыль, які Ўілабі часам ужываў у сваіх паведамленьнях, меў на мэце перш за ўсё прыцягнуць дадатковую дапамогу дзецям у Беларусі. Нягледзячы на канфлікты з уладамі, ГПУ, прафсаюзамі, Ўілабі закідваў цэнтральны офіс просьбамі:

Найвялікшая патрэба Беларусі сёньня — абутак і вопратка для дзяцей. Зімой надта халодна, а дзеці практычна распранутыя, маюць толькі летняе адзеньне. Менскай акрузе тэрмінова трэба 25 тысяч пар абутку з панчохамі й сама меней 20 тысяч камплектаў адзеньня для хлопчыкаў і дзяўчатак.

Паводле ацэнкі Ўілабі, урад клапаціцца пра дабрабыт і адукацыю дзяцей Беларусі больш, чым дзе-кольвек. Аднак бракуе грошай, і вучыцца дзецям зусім ня проста:

Школы такія перапоўненыя, што даводзіцца займацца ў начную зьмену. На вуліцах Менску можна назіраць даволі звычайную карціну, калі васьміці дзесяцігадовыя дзеткі з падручнікамі пад пахай ці ў заплечніку а 10-й вечара вяртаюцца з заняткаў.

Але гэтая акалічнасьць для Ўілабі — толькі нагода для наступнага назіраньня, якім ён сьпяшаецца падзяліцца:

Гэтыя дзеці ходзяць ці басанож, ці ў абутку, які ня надта беражэ ногі. Шмат у каго брызэнтавыя

чаравікі. Бальшыня дзяцей у сіроцкіх дамох носіць абутак з тканіны, у якім ня выйдзеш на двор.

Калі на складах АРА няма патрэбнай вопраткі й абутку, няхай бы замовілі ў іншых гуманітарных арганізацыях, пераконвае Ўілабі сваё начальства:

У нашым рэгіёне ў пяці дзіцячых дамох 2500 дзяцей практычна распранутыя. Клімат тут халодны. Мы лічым, што нястача ў Беларусі вялікая, калі не найбольшая, чым ва ўсіх астатніх рэгіёнах, за выняткам Волгі. Просім выдзеліць нам як мінімум 15 тысяч пар абутку й панчохаў. Калі магчыма, могуць быць выкарыстаныя 25 тысяч, і кожная пара пойдзе дзіцяці, якое інакш застаецца басанож.

Араўцы не забываліся й пра бацькоў. Калі ў Менску абвясцілі Тыдзень ратавання маці й дзіцяці, на распараджэнне Ўілабі амэрыканскія аўтамабілі, якія разьяжджалі гарадзкімі вуліцамі, былі абсталяваныя плякатамі з парадзі для маці й цяжарных.

Плякаты былі таксама развешаныя па горадзе, выстаўленыя ў вітрынах, газэты зьмяшчалі парады амэрыканскіх лекараў. «Звезда» надрукавала антымарксісцкі артыкул Фрэнка Вілі. Публікацыя расказвала пра доктара Фрэнсіса Галтана й эўгеніку — навуку, паводле якой інтэлект і фізычныя здольнасці перадаюцца ў спадчыну. Клопат пра маці й догляд дзіцяці, даводзіў Вілі, вядзе да паляпшэння ці пагар-

шэння фізычнага й псыхічнага здароўя наступных пакаленняў⁶⁵.

Галоўным клопатам АРА заставалася пакаленьне цяперашняе: увосень 1922 амэрыканскае харчаваньне атрымлівалі дзеці ў больш чым сотні прытулкаў. 21 лістапада «Звезда» пісала:

Цягам апошніх 5-ці месяцаў менскай канторай АРА размеркавана ў дзіцячых дамох і шпіталёх 12 500 ваўняных коўдраў. Кошт кожнай — 12—16 залатых рублёў. Ад чэрвеня АРА было арганізавана ў дзіцячых дамох каля 2 мільёнаў памывак. Дзеля гэтага было выдаткавана 1000 пудоў звычайнага й 260 пудоў туалетнага мыла.

Выдача рацыёнаў харчаваньня ўцекачам, дзіцячым дамам і шпіталям штодня дасягнула 20 тысяч. А ў лістападзе дзеці й хворыя атрымалі амаль мільён рацыёнаў. Лекар Фрэнк Вілі так апісваў адну асаблівасьць мэдычнай дапамогі дзецям:

Рыбін тлушч, які атрымлівала Менская акруга з мэдычных складоў АРА, быў вельмі карысны, але спосаб ужываньня выклікаў здзіўленьне. Яны

⁶⁵ У інтэрвію для амэрыканскай прэсы ў траўні 1923 Вілі асабліва адзначаў мясцовых лекараў: «Нідзе ў Расеі не панілі амэрыканскую мэдычную дапамогу больш, чым у Менску. Лекары заўсёды жвава цікавіліся амэрыканскай грамадзкай сыстэмай аховы здароўя й гігіены. Я часта даваў ім нумары мэдычных часопісаў і літаратуру, якую дасылаў мне з дому, з чаго яны надта цешыліся».

пілі яго як ваду, макалі хлеб і нават аблізвалі з пальцаў.

Патрабаваўся ня толькі харч. Справаздачы зь Менску ў штаб-кватэру ў Маскве поўныя сабраных інспэктарамі падрабязнасьцяў пра ўмовы ў дзіцячых дамох Беларусі:

...Дзіцячы дом на Захар'еўскай вуліцы, 98 дзяцей плюс 15 дзяцей – уцекачоў з Волгі. Спальні ў жахлівым стане. Ложкаў не хапае, і 3–4 дзяцей сьпяць у адным. Дзеці з Волгі сьпяць на голых дошках. Няма ніводнай прасьціны й наўлечкі. Штотыдня дзяцей водзяць у лазню, але паколькі няма зьменнай бялізны, вынік нулявы. Бальшыня ня мае абутку, амаль ні ў кога няма цёплай вопраткі, таму яны ня ходзяць у школу...

...Дзіцячы дом на Падгорным завулку⁶⁶, 120 габрэйскіх дзяцей. На ложках толькі па адной прасьціне, шмат дзяцей хворыя на заразную каросту; розныя мэдыкамэнты, якія яны ўжываюць, канчаткова зьнішчылі бялізну. Яны ізаляваныя, ня маюць панчохаў і абутку...

У сьнежні ў Беларусі праходзіла кампанія дапамогі дзецям: зьбіраліся ахвяраваньні, праводзіліся лятарэі, дабрачынныя канцэрты. У оперным тэатры меў прайсьці «амэрыканскі аўкцыён» — амэрыканцы да яго ня мелі ніяка-

⁶⁶ Пралягаў паміж сучаснымі вул. Жірава й Першамайскай ад вул. Я.Купалы да Чырвонаармейскай. Цяпер тут сквэр.

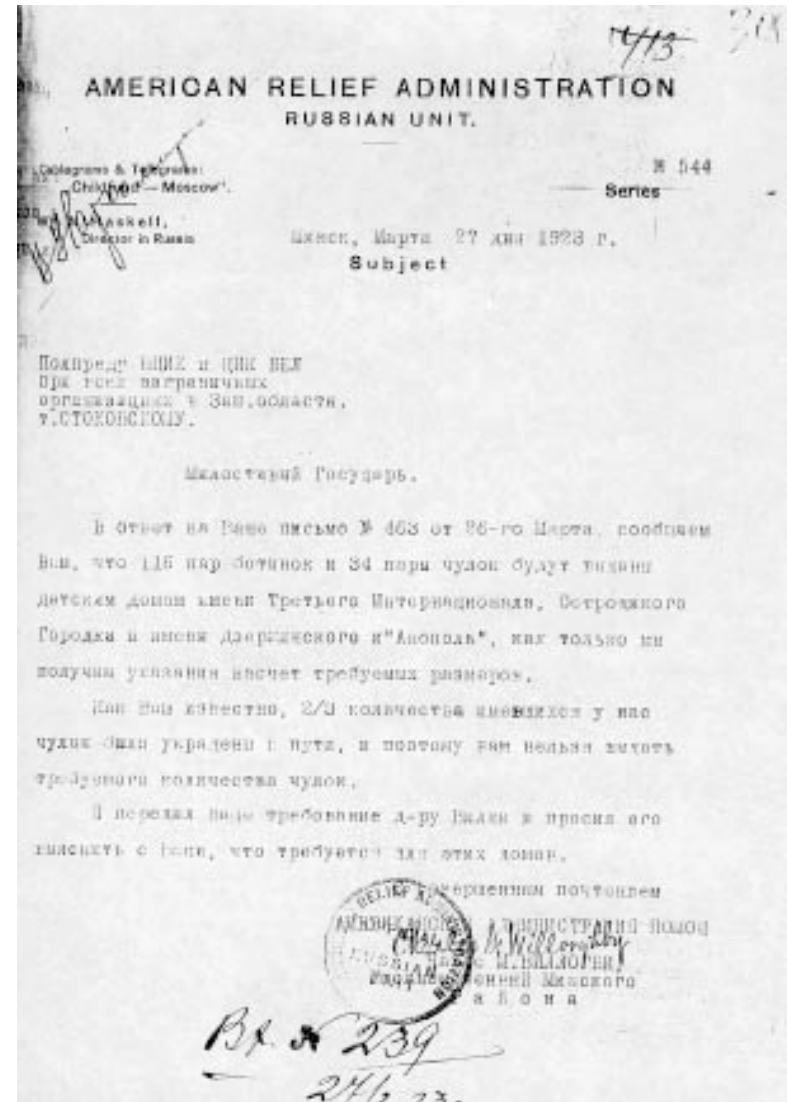
Уцекачы накормлены, надвор'е добрае, амэрыканцы прывезьлі баксэрскія пальчаткі – матч на прыз АРА пачаўся

га дачынення, такая назва захавалася здавён. Меркавалася сабраць 600 мільярдаў рублёў. Гэтых грошай мусіла хапіць на 2500 жалезных ложкаў і на 10 тысяч камплектаў ніжняй бялізны, адзеньня й паліто адпаведна. Таксама неабходна было купіць ваконнае шкло, фарбу, сантэхнічны й пячны рыштунак. Амэрыканцы сумняваліся, ці ўдасца сабраць хоць палову велізарнай сумы, але пагаджаліся, што патрэбы ацэненыя правільна.

Ўілабі пісаў у штаб-кватэру:

Калі б АРА паставіла вопратку, абутак і панчохі, коўдры й пасьцельную бялізну, тады сабраныя сродкі пайшлі б вылучна на капітальны рамонт дзіцячых дамоў і на набыццё дроваў. Урад можа даць толькі 1/8 кубамэтру дроваў на адну печку на месяц. У такім халодным клімаце абсалютна неабходна прынамсі 7/8 на печку. Зіма толькі пачалася, але ртутны слупок ужо дасягаў 15 градусаў марозу з паўтузіна разоў за апошнія тры тыдні. Дзеці ня могуць выйсьці на вуліцу з-за браку вопраткі. Праўда, яны маюць дастаткова фізычнай нагрузкі ў закрытых памяшканьнях, бо мусяць цэлы дзень рухацца, каб ня зьмерзнуць.

Амэрыканцы аддалі свае грузавікі дастаўляць дровы з чыгуначнай станцыі ў дзіцячыя дамы. Чарлз Ўілабі не стамляўся шукаць аргументы, якія б дазволілі павялічыць дапамогу дзецям. У сьнежні ён зьвярнуўся да ўпаўнаважанага Стакоўскага:

Нехта скраў 82 пары панчохаў — добра, што не чаравікі

АРА штодня размяркоўвае 285 тысяч рацыёнаў ва Украіне й Беларусі. На Беларусь прыпадае 20 тысяч. Ці не маглі б вы як найхутчэй паведаміць мне пра эканамічныя ўмовы ва Украіне? Тады мы здолеем параўнаць іх з умовамі ў Беларусі й дазнацца, ці можна разлічваць на павелічэнне рацыёнаў для Беларусі. Мы іх атрымаем, калі гэта акажацца неабходным.

Ўілабі прасіў інфармацыю як найхутчэй, да разьмеркаваньня паставак на наступны месяц. Стандартны дзіцячы рацыён АРА складаўся з разьліку 600 калёрыяў на дзень. Ужо 6 студзеня 1923 Ўілабі змог напісаць Стакоўскаму пра вынікі сваіх намаганьняў:

Мне вельмі прыемна паведаміць вам, што ад 1 лютага памер араўскага рацыёну ў Беларусі будзе павялічаны прыкладна на 25%. Гэтага рацыёну будзе даволі для падтрыманьня дзіцяці да 14 гадоў.

У студзені 1923, да гадавіны адкрыцьця Менскай акругі, некалькі амэрыканскіх газэт зьмясьцілі прэс-рэліз АРА зь лістом Ўілабі:

Кожны супрацоўнік, які хаця б тыдзень меў дачыненне да працы кухняў АРА, ведае больш розных спосабаў, як ня даць дзіцяці-ўцекачу праглынуць кубак, зь якога пілі какаву, чым расеец можа знайсці нагодаў для сьвятаў. Празь месяц ці два ён становіцца пэдыятрам; ён так сама дасьведчаны кухар і яшчэ лепшы шэф-

кухар; ён можа так запаліць мокрыя дровы ў разьбітай печцы, што пазайздросьцяць індзейцы; ён агулам можа высветліць, што здарылася з аўтамабілем, і адрамантаваць яго хутчэй, чым растлумачыць гэта мясцоваму шафёру, які ўсё роўна нічога не разумее.

Але найбольш Ўілабі ганарыўся яшчэ адной кваліфікацыяй, якую набылі супрацоўнікі менскага офісу:

Цяпер, калі прыйшоў абутак для дзяцей, супрацоўнік АРА стаў сапраўдным абутковым спэцыялістам. Аднаго позірку на пару ног, загорнутых у рызьзё ці радно, дастаткова, каб у 9 з 10 выпадкаў вызначыць патрэбны памер. Мы, зразумела, усё роўна мераем іхныя ногі. Наш цясляр зрабіў некалькі мерак, і, на вялікае здзіўленьне дзяцей, яны цяпер атрымліваюць чаравікі, якія ня ціснуць і не такія вялікія, каб іхныя старэйшыя браты маглі забраць іх сабе.

Калі ў Маскоўскай штаб-кватэры падводзілі вынікі году, усе акругі былі расстаўлены паводле эфэктыўнасьці харчаваньня дзяцей у разьліку на аднаго супрацоўніка. Намесьнік кіраўніка АРА Сырыл Кўін рэкамэндаваў тым акругам, дзе лічба была меншай за тысячу, падумаць над рэарганізацыяй працы.

З 17 акругаў гэтая парада ня тычылася толькі адной: 1052 дзіцяці ў разьліку на аднаго супрацоўніка ў сьнежні кармілі ў Менску.

шесло

тоқпозиван вое еще не пажит.

режденья?

ышний
те ком-

им рас-
зма по
наемым

в бли-
ширнов
для ви-
и ви-

иссия в
а, Гель-
звления
теяного
и вы-
затны

СНИ

сборов
оходо-
в в сбо-
ду.

ПО МИНСКУ

Медицина для Белоруссии.

В течение последнего месяца количество продуктов и медикаментов, получаемых АРА, значительно увеличилось. На прошлой неделе АРА получило 60 вагонов продовольствия и медикаментов.

Помощь беженцам.

НКВД достигнуто соглашение с Белорусским Красным Крестом по вопросу о снабжении продовольствием беженцев, подлежащих отправке в Польшу. Продукты будут отпускаться с питательного пункта по Добромысленскому переулку. Приняты меры к открытию общежития для 500 особо нуждающихся беженцев.

Вещевые посылки АРА.

Минской конторой АРА получена из Америки 1-я партия пробных вещевых посылок. В ближайшие дни ожидается получение 2-й партии в 350 посылок. В связи с этим у склада АРА по Захарьевской

улице дано распоряжение сигналами, путем короткого света, за 15 минут до выезда поездов. Улучшение материального положения рабочих и служащих, повышение культуры просвещения

Всем Уоно Белоруссии циркуляр, разъясняющий, что вырученные от обязательных взносов родителей учащих, чтение книг в библиотеках, отказ от продажи изделий народных промыслов, занятия в воскресных школах и т. д. являются лучшими средствами улучшения материального положения рабочих и служащих.

Доклад в гражданском Наблюдательном Комитете.

В воскресенье, 28 января, в зале заседаний Народного Суда Республики (Подгорная улица) состоялось открытое заседание Наблюдательного Комитета по делам гражданскому Кодексу. Докладчиком выступил т. Шнаков. После доклада Явка сотрудников НКЮ, сотрудников государственных учреждений и правозащитников об

о взятках милиции. Докладчик сообщил, что за последние три месяца в Минске было выявлено 114 случаев взятки.

ов. Голубовский ГПУ с провокацией. Улицу тамбовскую, где проживают т. Г. за время ее отсутствия более чем на два года.

детские массы. Органом центральной комиссии и при 4-й переделке

прошед

доме рабобитков просвещения цикл лекций по новейшей русской литературе конца 19 и 20-го века. Цикл лекций начнется с Чехова, затем будет дана характеристика отечественной литературы

Вещи помещика Граб. Сотрудниками Угрозмышено на хуторе Веснянского у. у гр Набрэдквейней бежавшего в По

ств.

16

ПЕРШАЯ ГАДАВІНА АРА: ВІНШУЮЦЬ САМІ СЯБЕ

Вечарына без гасьцей. — Зноў мала грошай. — Рэкордныя даставы. — Чайная дыпляматыя. — Шчыраваныні Стакоўскага. — Экспарт падчас голаду. — Бессардэчнасьць як неабходнасьць. — Пахвалы без пратаколу

Тэлеграфіст набіраў адрас: АРА, 42 Бродзўэй, Нью-Ёрк, Гербэрту Гувэру, зь Менску:

Шлём сардэчныя вітаньні старшыню Гербэрту Гувэру ў першую гадавіну апэрацыяў АРА ў Менску. Няхай нашая супольная праца працягваецца на карысьць гуманізму.

Тэлеграма была падпісаная не кіраўніцтвам Беларусі, не галоўнымі лекарамі шпіталёў, якія атрымлівалі амэрыканскія мэдыкамэнты й абсталяваньне, не дырэктарамі сіроцкіх дамоў, якія кармілі дзяцей араўскімі рацыёнамі. Гувэра віталі самі мясцовыя супрацоўнікі менскай канторы АРА.

Сьвяткаваньне гадавіны было прызначанае не на 8 студзеня — дзень, калі ў 1922 годзе першы цягнік з амэрыканскімі грузамі прыбыў у Менск, а тыднем пазьней, калі была выдана першая харчовая пасылка. Гасьцей чакалі 15 студзеня ў доме амэрыканскага пэрсаналу на Захар’еўскім завулку.

Спачатку ўпаўнаважаны ўраду Мар’ян Стакоўскі паабяцаў арганізаваць сьвяткаваньне ад імя ўладаў. Плянаваліся выступы наркамаў, меркавалі запрасіць старшыню ўраду Аляксандра Чарвякова, іншых высокапастаўленых асобаў.

Аднак у апошні момант упаўнаважаны паведаміў, што ў дзяржавы скончыліся грошы (на вечарыну патрабавалася 25 мільярдаў рублёў) і ніхто з наркамаў ня прыйдзе.

Тады мясцовыя супрацоўнікі АРА самі сабралі грошы й паслалі віншавальную тэлеграму Гербэрту Гувэру.

Аркестар суседняга 8-га пяхотнага палку быў запрошаны раней, запрасінаў адмяняць ня сталі. Усе сабраліся ў доме амэрыканскага пэрсаналу, былі агучаныя віншавальныя тэлеграмы, а затым прачыталі ліст падзякі амэрыкан-

цам, пад якім паставіў подпіс кожны мясцовы супрацоўнік.

Пад духавую музыку, з гарэлкай і прынесенаю з дому закускаю адсьвяткавалі гадавіну ў сваім коле. З гасьцей быў адзін Стакоўскі.

Падчас вечарыны гаварылі й пра справы. Напачатку студзеня амэрыканцы не маглі забраць свае грузы з чыгункі: іх не падпускалі да вагонаў з прадуктамі без папярэдняй аплаты фрахту. Чыгунка не падпарадкоўвалася мясцовым уладам. Ўілабі бамбаваў Маскву тэлеграмамі, прасіў умяшаньня Ландэра. Тэлеграмы Стакоўскага на імя Ландэра таксама заставаўся без адказу. Амаль тыдзень 16 вагонаў сталі неразладаваныя.

Грошы сталі галоўным клопатам менскай канторы напачатку году. У Беларусі не выконвалі новай дамовы, паводле якой мясцовыя ўлады меліся цалкам фінансаваць выдаткі АРА, улучна з заробкам неамэрыканскага пэрсаналу, і пакрываць вытворчыя выдаткі.

Сума, якую акруга атрымлівала раз на месяц з Маскоўскай штаб-кватэры на пабежныя выдаткі, скончылася ў першыя дзесяць дзён. Ўілабі тлумачыў у справаздачы:

Ужо два месяцы з Масквы не было ніякіх даставаў бэнзіну. У выніку ўсе ўрадавыя грузавікі й аўтамабілі застаюцца ў гаражах. Ва ўраду няма грошай на бэнзін для нас. Мы мусілі купляць паліва на рынку за грошы, што атрымалі з Масквы. Цэны надзвычай высокія, бэнзін у асноўным перапрадаюць шафёры, мэханікі, рабочыя зь

дзяржаўных гаражоў. З 36 тысяч рублёў нашага бюджэту мы ўжо аддалі на бэнзін 5 тысяч⁶⁷.

Запчасткі, якія дастаўляліся кантрабандай з Польшчы, можна было набыць толькі на рынку й па надзвычайных коштах. Ўілабі пісаў:

Адзіны вульканізатар у горадзе цяпер у турме, і хаця нас не цікавяць прычыны ягонага арышту, мы паспрабавалі схіліць ГПУ выпускаць яго няхай бы раз на тыдзень, каб ён мог даглядаць нашыя шыны. Аднак наш уплыў пакуль не сягае гэтак высока.

Яшчэ 12 тысяч рублёў пайшлі на аплату рахункаў мінулага месяца, 4 тысячы — на выраб кантэйнераў для выдачы топленага сала. Грошы ішлі на рамонт складоў, аплату працы падрадчыкаў і перавозчыкаў. Хаця кошт рубля вагаўся нязначна, цэны надалей расьлі. Ўілабі прыводзіў афіцыйную статыстыку за сьнежань:

Цана на чорны хлеб узрасла з 280 тысяч рублёў за фунт да 320 тысяч; на белы хлеб з 500 тысяч да 600 тысяч, бульба не падаражэла, капуста падскачыла ад 60 мільёнаў за пуд да 75 мільёнаў, а цана на яйкі вырасла з 483 тысяч да 650 тысяч за тузін.

⁶⁷ У Менскай акрузе было чатыры машыны: «Кадылактурынг» магутнасьцю 45 конскіх сілаў, «Додж-сэдан» — 24 конскія сілы, і два трохтонныя грузавікі — «Ўайт» і «Паккард». Тэхніка зьядала за месяц 130 пудоў бэнзіну, 5 пудоў машынага алею, 4 пуды тавоту й 4 пуды газы.

Пасьля першай шасьцідзённай затрымкі грузаў чыгункай у Менску з трывогай чакалі, што адбудзецца з новымі даставамі — пасьля Новага году на адрас АРА былі адпраўленыя 35 вагонаў. Але новую партыю ўдалося атрымаць безь цяганіны: савецкія ведамствы часова паразумеліся.

У студзені АРА атрымала 59 вагонаў прадуктаў і два вагоны мэдычных матэрыялаў — найбольшы аб'ём даставаў за ўвесь час працы. У справаздачы Ўілабі адзначыў яшчэ адну прыемную рэч:

Газэты ў гэты пэрыяд былі выключна шчодрыя зь месцам на паласе. Мы атрымалі 14 згадак у дзвюх вялікіх менскіх штодзённых газэтах на працягу 15 дзён (без уліку дзвюх аплачаных нам абвестак).

Ўілабі прыклаў да справаздачы газэтныя нататкі, прысьвечаныя АРА, а таксама рэцэнзію на кнігу амэрыканскага сэнатара Пэтыгру «Плютакратыя» й памфлет «адзелу прапаганды Беларусі» як узор агітацыі супраць елак і Дзеда Мароза, што лічылася буржуазным перажыткам.

Кіраўніцтва АРА цаніла й заахвочвала такія рэчы, якія давалі магчымасьць адчуць мясцовае жыцьцё за калёнкамі лічбаў. Тымчасам Маскоўская штаб-кватэра пачала ўдакладняць пляны на 1923 год. У студзені Ўілабі атрымаў просьбу ад свайго начальства: запрасіць савецкага ўпаўнаважанага на шклянку гарбаты, каб

у нефармальнай атмасферы высветліць наст-роі й ацэнкі.

Самавара ў менскай канторы АРА не было. Амэрыканцы пілі каву, якую замаўлялі праз Маскоўскую штаб-кватэру й прывозілі з Польшчы, а таксама распушчальную гарбату. Наўрад ці буры парашок, які Ёілабі паставіў на стол, быў найлепшым пачастункам для абмеркаваньня вострай тэмы — ці варта надалей даваць хлеб тым, хто сам яго прадае.

Нягледзячы на голад, зь Беларусі вывозілі збожжа ў Расею: у Саратаўскую губэрню й Чувашыю было адгружана 230 тысяч пудоў насеннага жыта. Але гэта лічылася ўнутранай справай. Міжнародны скандал выбухнуў пазьней.

У лістападзе 1922-га, калі галадалі 36 мільёнаў чалавек і штодня ад недаядання заўчасна паміралі тысячы людзей, у Маскве Палітбюро пад старшыняўствам Леніна прыняло сакрэтную пастанову:

Прызнаць дзяржаўна неабходным вываз збожжа ў памеры да 50 мільёнаў пудоў⁶⁸.

Гэты дакумэнт будзе схаваны ў архівах наступныя сем дзесяцігодзьдзяў. Але маштаб апэрацыі быў такі, што не дапамаглі ніякія грыфы сакрэтнасьці. Амэрыканскі друк імгненна абляцела паведамленьне пра бізнэс па-баль-

⁶⁸ Гісторык Д.Валкагонаў, які прыводзіць гэтую цытату з архіваў Палітбюро ў кнізе «Ленин. Политический портрет», называе прынятую 7 лістапада 1922 пастанову «па-сапраўднаму злачыннай».

В настоящее время магазин Белшвей отпущает одежду всем рабочим и служащим с 10 проц скидкой.

Перерегистрация медперсонала.
Перерегистрация медперсонала на право получения профессиональной практики продолжена до 15 янв. До настоящего времени в Наркомздраве зарегистрировано 430 медработников, большей частью врачей.

Работа Ава.
За все время деятельности Минской конторы Ара в Белоруссия выдано около 50 000 продовольственных посылок.

К выдаче паспортов.
В виду большого скопления заявлений и необходимости снабдить паспортами членов профсоюзной прием заявил, на выдачу паспортов прекращен до 23 января. Заявления, которые будут поступать в этот период по почте, будут направляться обратно.

Акушерская помощь.
Наркомздравом принято постановление о расширении и улучшении акушерской помощи в городах и сельских местностях Белоруссии. Для этой цели Горздрав совместно с Минздравом открывает родильный приют, который будет обслуживать Минск и его уезд. Намечена переброска квалифицированного акушерского медперсонала в уезд.

Поправка.
В помещенном у нас в прошлом номере постановлении коммунальной секции Горсовета по тарифу на жилища вкралась опечатка: было напечатано „повысить на 100 проц тариф для рабочих и служащих учреждений, не находящихся на хозрасчете“; должно быть: „находящихся на хозрасчете“.

Г. Валкагонаў, Мінск, № 306—0500 Белгосттвечать.

Предложения представител
кетах в комнату № 8
4 ч дня Завед
Примечан
количество предоста
куляцию стоимости
Зав. По
Ко

В среду, 17 янв
Ка
состоится общее с
„ОБЪЕДИН
По
1) Отчет временного
оператива.
2) Выборы правления
3) Текущие дела.
Если к 6 час. кворум
для собрания состоится пр
Вход по членским ка
После собрания сост
Пр
142-3-2.

шавіцку. У Наварасійскім порце грузілі збожжа й муку. З трумаў аднаго карабля грузчыкі выносілі мяхі з адзнакай «АРА» й перакідвалі іх у вагоны, якія чакалі адпраўкі ў раёны голаду. Побач мяхі з мукой і збожжам рухаліся ў адваротным кірунку: загружаўся паражод, які меў везьці расейскія тавары на экспарт.

Расея вывозіла хлеб, адначасова атрымліваючы дапамогу ЗША. Амэрыканская прэса, палітыкі й публіка задавалі пытаньне: ці не прыйшоў час спыніць апэрацыі АРА.

Гэтае пытаньне першым і закрануў Мар'ян Стакоўскі, калі пакаштаваў амэрыканскага распушчальнага напой. Пазыцыя ўпаўнаважанага ў пераказе Ўілабі выглядала наступным чынам:

АРА не павінна цяпер пакідаць Беларусь. Дзьве траціны дзіцячых дамоў у Беларусі зачыняцца празь месяц пасля вашага ад'езду. Сёлетні ўраджай не дазволіць Беларусі самастойна стаць на ногі. Колькасьць тых, каму трэба дапамога, занадта вялікая. Праз 15 месяцаў будзе іначай. Пасьля лета 1924 году я асабіста ня бачу, як Расея можа дазволіць любой замежнай арганізацыі дапамогі разьмяркоўваць харчаваньне на сваёй тэрыторыі. Расея павінна ператварыцца з атрымальніка ў пастаўшчыка сваіх уласных прамысловых тавараў і сыравіны.

Стакоўскі тлумачыў, што, пакуль краіна будзе атрымліваць харч з Амэрыкі ці іншых месцаў, ейных фінансавых і гандлёвых прад-

стаўнікоў ня будуць паважна прымаць за мяжой. Упаўнаважаны, аднак, прызнаваў, што пакуль колькасьць тых, каму патрэбная дапамога, занадта вялікая і ўрад яшчэ ня можа ахвяраваць іхнымі інтарэсамі дзеля вонкавага палітычнага й камэрцыйнага прызнаньня.

Аднак на практыцы савецкі ўрад паступаў менавіта такім чынам. Чарлз Ўілабі спытаўся пра гандаль хлебам, які Масква пачала, не зважаючы на голад у краіне. Як растлумачыць амэрыканскай публіцы, чаму трэба пасылаць бясплатны харч у Расею, калі яна экспартуе хлеб?

Стакоўскі тлумачыў:

Палітыка ёсьць гульнёй у шахматы. Расея хоча павялічыць свой крэдыт. Дзеля гэтага яна павінна паказаць, што стала на шлях эканамічнага адраджэньня. Ніхто лепш за амэрыканцаў ня ведае, што ў Расеі няма лішкаў харчаваньня. Аднак каб атрымаць прызнаньне, атрымаць крэдыты, нават малыя, урад мусіць рабіць крокі, якіх асобныя людзі ня могуць зрабіць.

Гаспадары налілі яшчэ гарбаты й задалі наступнае пытаньне — пра інцыдэнт у Наварасійску. Стакоўскі даводзіў:

Памылка, зробленая там, палягала ў тым, што начальнік порту ні ў якім разе не павінен быў даваць дазвол двум караблям адначасова швартавацца ў адным порце. Ён мусіў затрымаць

адгрузку расейскага харчу, пакуль не разгрузіўся амэрыканскі карабель.

Даставы харчу, на думку Стакоўскага, умацавалі давер да Расеі ў сьвеце. На трывожны запыт амэрыканцаў Масква заявіла, што спыніць экспарт, калі ЗША пазычаць грошы. Гувэр катэгарычна адмовіўся дапамагаць бальшавіцкаму ўраду крэдытамі й выступіў з абвінавачаньнем:

АРА пратэстуе супраць антыгуманнай палітыкі ўраду забіраць хлеб на экспарт ад людзей, якія галадаюць, каб набыць тэхніку для паляпшэньня эканамічных умоваў тых, хто выжыве. Любое падобнае дзеянне ўскладае беспасярэднюю адказнасьць за сьмерць дзясяткаў мільёнаў людзей на ўладу і ўрад.

Глынуўшы гарбаты, Мар'ян Стакоўскі даверліва прапанаваў Чарлзу Ўілабі сакрэтнае тлумачэньне, якое Масква даводзіла да партактыву:

Мне паведамілі, што Расея купляе хлеб для ўнтрапага спажываньня ў Эўропе. Тады, калі гэтыя пастайкі перасякаюць савецкую мяжу, іншае расейскае збожжа вывозіцца за мяжу. Расея, верагодна, плаціць за імпорт больш, чым выручае ад экспарту. Але замежныя краіны гэтага ня ведаюць. Расея зрабіла рэкламу свайму экспарту, а импорт паступаў у краіну глыбокай ноччу, сакрэтна.

знакамі 22 года. При вточ от лотереи было выручено 1.263.474 р., от коммерческих операций 766.950 р. Через Наркоминдел поступило 486.052 р. и от разных лиц и учреждений 184.434 р.

Восстановление губернской советской больницы.

Наркомздравом проведена большая работа по восстановлению губернской больницы, 9-го января закончен капитальный ремонт и открыт главный корпус больницы на 75 коек. Ремонт обошелся в 35 мил. лярдов рублей. Открыта также амбулатория. С открытием главного корпуса больницы значительно расширяет производственную способность и сумеет удовлетворить потребности населения в хирургической, гинекологической, терапевтической и др. медицинской помощи.

Главным врачом больницы сейчас назначен доктор М. Шандро.

Продукты от Ара.

Все учреждения, как городские, так и уездные, заинтересованные в получении продуктов от Ара, обязаны представить требования на февраль месяц в свои главные; последние заявки представлять в Управление Полпреда СОВБ при всех Заграничных Организациях помощи России по адресу февральскую разверстку к 15 му января.

Не представленные требования одновременно не будут включены в общую разверстку.

Дезинфицирующие аппараты.
Наркомздравом получено из варшавской конторы Лига Наций 6 больших дезинфицирующих аппаратов, которые будут распределены по уездам.
Химико-фармацевтическая лаборатория.

На центральном складе медицинском и НКЗ ведутся работы по организации химико-фармацевтической лаборатории для изготовления сложных фармацевтических препаратов.

В пользу детей.

Вал-маскарад, устроенный на прошлой неделе комиссией помощи детям, дал чистого дохода до 4 миллиардов руб.

Легалко Петра 40 р. Геймана Капала 30 р. Майсельса М. 30 р. Тубалского Иосифа 30 р. Златкина Зисела 30 р.

За нарушение противопожарных мероприятий.

Бажлава 50 р. Крейдолов 25 р. Зав. дома № 7 и 9 по Нов. Романовской 50 руб., Левина 30 р. Гезовкула 50 р. Привытева 30 р. Лавова 25 р. Пожарного 25 руб. Стражковский 25 р. Карпиловича 25 р. Шантмана 25 р. Капана 25 руб. Грингауза 25 р. Зальберлата 25 р. Аппелштата 25 р. Писловича 30 р. Богдальская д. № 22-50 р. Пред. дома № 40 по Неминской ул. 100 р. Фужса 50 руб.

КНИЖКИ
БЕЛ
Поступила

Все для учреждений.

Книг конторских разных
Книг входящ и исходящ
Книг разносных.
Книг алфавитных.
Обложки для дел.
Общих тетрадей.

ИМЕИ
Государственный
Цены ниже рыночных.

Ня ў стане ўмяшчацца ў выдачу дапамогі, Стакоўскі бярэ пад кантроль наступленьне заявак

Ўілабі запісаў наступнае шчыраваньне Стакоўскага:

Такія рэчы здаюцца жорсткімі й бессардэчнымі, але часта яны неабходныя. Краіна перажывае крытычны пэрыяд, але я не лічу, што мы робім нешта горшае за тое, што мусілі рабіць іншыя першаклясныя дзяржавы, каб выжыць напачатку свайго існаваньня.

Гутарка працягвалася ва ўсё цяплейшай атмасфэры. Не зусім пасьлядоўна Стакоўскі заявіў, што АРА павінна пакінуць пасьяля сябе арганізацыю-пераемніцу, якая б захавала структуру й пэрсанал АРА. Вызначыць характар будучай арганізацыі, на думку Стакоўскага, таксама мог бы Гербэрт Гувэр:

Ленін цяпер хварэе. Можа прайсьці ня менш за шэсьць месяцаў, пакуль ён зноў вернецца да працы. Троцкі, верагодна, ня зойме ягонага месца на гэты час. Хутчэй Каменеў стане наступнікам. Каменеў як ніхто іншы з савецкіх афіцыйных асобаў блізкі да АРА, ведае пра яе дасягненьні, разумее праблемы й цэніць вынікі. Калі Каменеў стане на месца Леніна, у АРА будзе сябар, сяюзьнік і абаронца, найуплывовейшы ў Расеі. Каменеў, на маю думку, хоча, каб АРА заставалася ў Расеі яшчэ год. У такім разе АРА атрымае дапамогу й судзеяньне ў любой частцы краіны, і ейнай працы ня толькі нічога ня будзе замінаць, але ёй будзе дапамагаць кожны савецкі службовец.

Ўілабі зноў напаўняў шклянкі, а Стакоўскі працягваў хваліць працу па-амэрыканску. Кіраўнік акругі не пасьпяваў запамінаць кампліменты, каб пазьней уключыць іх у справаздачу:

Стакоўскі настойліва выказваўся за працяг амэрыканскай дапамогі. Вось дакладны запіс ягоных словаў: АРА добра вядомая й не выклікае недаверу. АРА, на думку ўладаў і людзей, дэманструе тыпова амэрыканскую дзелавітасьць і карпатлівасьць. У Беларусі працуюць розныя амэрыканскія й іншыя замежныя арганізацыі. Некаторыя больш лібэральныя, чым АРА, і не патрабуюць справаздачнасьці за маёмасьць і харчаваньне. Іншыя больш спадзяюцца на дзяржаўныя ўстановы ў справе разьмеркаваньня.

Далей Ўілабі прывёў агульную ацэнку Стакоўскага:

Аднак, на маю думку, АРА прадэманстравала, што сапраўды спраўны спосаб кіраваньня дапамогай такога маштабу – гэта спосаб АРА.

Калі ў Маскоўскай штаб-кватэры атрымалі ліст, дык мелі падставы засумнявацца, ці суразмоўцы абмежаваліся адно гарбатай.

„За труды.“

12 января с. г. Управлением Уголовного Ровиска Белоруссии был командирован в качестве понятого при выгрузке медикаментов и госпитальных принадлежностей, полученных на имя медотдела АРА, агент Уголовного Ровиска тов. А.

По окончании работ, завскладом был присутствовавший при выгрузке неизвестному железнодорожнику кусок мыла. Это не ускользнуло от внимания агента А. Такая наблюдательность пришлось не по вкусу завскладом, который стал шептаться со своим помощником на иностранном языке, продолжая в то же время некое поглядывать на агента.

После составления акта, агент ее брался уходить, но тот же завскладом вручал агенту такой же кусок мыла, не объяснив причинам такой щедрости.

Этот кусок мыла был представлен агентом начальнику Уголовного Ровиска при рапорте, где цель по-

зитор и руководитель разведывательных служб.

Для бей Фиса идет Милорад Гордица с участием лерши Тамары Мравинной.

ИЗВЕЩЕНИЯ

— 31 января в 3 ч. веч. во всем собрание членов союза в Доме Работников Просвещения (Анваррум) Коммунистическая (Мурманск-ам).

— Сегодня в 3 ч. веч. в помещении союза комсомольцев общее собрание всех братьев комсомольцев, спонсоров, и в шариков.

— Уч.-распр. отдел ЦК РКК кся ко всем товарищам с просьбой выслать в учетный отдел по мере вычитки, по одному экземпляру звания, книги, справочника, журналы, газеты и проч., в которых товарищи выступают как авторы и составители.

— Горрайком предлагает учетный отдел Горрайкома и вни своих делных дел и других организаций следующие: К. И. Милорад Ф. Е., П. В., Келькович К. В., Ковалевский И. И., Ровинский Ф. И., Заминин И. Ф., Заминин И. Ф., Березин П. А., Яковлев Н. П., Смирнов Н. П., Хрущев Н. Т., Заблудный Г. К., Е. Ф., Трофимов А. Г.

Сведения членов коллегии заседания коллегии. Алю мелодить ежедневно по часе утра.

— Ком'ячейка Наркомпроса к членов союза Работос, по на газеты через ком'ячейку завинеси только на местным аг их по почте на дом, не же на местные и центральные ком'ячейки должны ежедневно в „Доме просвещения (т. е. Коммунистическая 19), (быв. „Анвар

На бирже труда.

19 января на бирже труда началась первичная регистрация безработных. Выбывающего двухмесячного периода на бирже труда обозначилось

— 5-ое
объявляет, что
в помещении У.

17

ЧЫСТКА АРА: ДЗЕ ЖЫВЕ КАРЛ
МАРКС

Кароткія падзякі. — Джэнтэльмэны кажуць «Ага!» — Праверка на ляльнасьць. — Бляндынка Роза Люксэмбург. — Дробныя паскудзтвы. — Мыла для НКВД. — Чакаюць даносаў. — Ніхто ня звольнены, але...

Люты для АРА ў Менску пачаўся з прыемнасьцяў. Напачатку месяца Чарлз Ўілабі й Ралф Герц атрымлівалі віншаваньні. Беларускі Чырвоны Крыж наладзіў вечарыну з нагоды адкрыцьця мэдычнай клінікі ўнівэрсытэту, і кіраўнік акругі й галоўны лекар былі ганаро-

вымі гасьцямі. Ўілабі паведамляў у штаб-кватэру:

Выступаў было шмат, але кароткіх, і насуперак агульнапрынятай у Беларусі звычцы кожны прамойца заяўляў, што без дапамогі АРА большыня дзіцячых дамоў і шпіталёў у Беларусі была б змушаная пазбавіцца сваіх выхаванцаў і пацыентаў і зачыніць дзьверы. Прысутныя камісары й высокапастаўленыя ўрадавыя чыноўнікі, а таксама выбітныя настаўнікі, лекары й навукоўцы выказвалі гэтыя пачуцьці ў прамовах.

У лютым менская кантора скончыла прыём картак-заявак на вопратку, але працы не паменшала. Працягваліся паездкі ў дзіцячыя дамы й шпіталі, разгрузка вагонаў і выдача пасылак, кожныя два тыдні трэба было пісаць справаздачы ў штаб-кватэру. Пасьля таго як Менск пакінулі Джордж Шрэмэл і Сэдрык Сьміт і замены ім не прыслалі, частку абавязкаў, якія звычайна выконвалі амэрыканцы, давалося даручыць мясцовым супрацоўнікам. Ўілабі наняў на працу машыністку, якая валодала ангельскай мовай. Лекары Герц і Вілі праводзілі час у паездках па велізарнай тэрыторыі мэдычнай акругі, рыхтуючы грузы для Магілёва, Смаленску, Віцебску й Гомелю. Інспэктарская група на чале з Кацярынай Румянцавай у дадатак да дзіцячых дамоў і кухняў грамадзкага харчаваньня ў Менску стала правяраць выкарыстаньне амэрыканскай дапамогі ў Барысаве, Бабруй-

ску, Слуцку, Ігумене, а таксама ў шпіталёх і амбуляторыях.

Таксама напачатку лютага Ўілабі атрымаў доўгі, на тры старонкі, ліст ад кіраўніка АРА Ўільяма Гаскела й кіраўніка аддзелу інспэкцыяў Болдўіна, які пачынаўся не зусім афіцыйна:

Мы хацелі б з удзячнасьцю пацьвердзіць, што атрымалі вашу паўмесячную справаздачу. Гэтыя справаздачы мы вітаем задаволеным «Ага!», якое магло б зьяець з вуснаў джэнтэльмэна, які нядзельнай раніцай уладкоўваецца ў камфортабельны фатэль у халаце й хатніх пантофлях і вітае сваю нядзельную газету. Мы чакаем, што будзе цікава й забаўна, і мы не расчараваныя. Вы напэўна заслугоўваеце прызнаньня за працу, якую ўкладаеце ў падрыхтоўку матэрыялу, і мы запэўніваем, што прызнаньне будзе такім, як належыць. Выдатны матэрыял.

Гаскел і Болдўін абяцалі дапамагчы зь некаторымі заяўкамі, а таксама прасілі прысылаць у Маскоўскую штаб-кватэру справаздачы мясцовых інспэктараў, якія, на іх думку, давалі вельмі добрую карціну мясцовых умоваў. У лісьце ішла гаворка пра вопыт Самары, дзе АРА дапамагла аднавіць даўно зачыненую лазню — вялікая рэч для завашыўленага насельніцтва. Ўілабі прасілі падумаць, што можна зрабіць дадаткова, каб пакінуць па сабе добрую памяць ў акрузе:

Сяброўскае абмеркаванне зь мясцовым упаўнаважаным за шклянкой гарэлкі ў доме амэрыканскага пэрсаналу можа адкрыць самыя розныя магчымасьці дзеля гэтага.

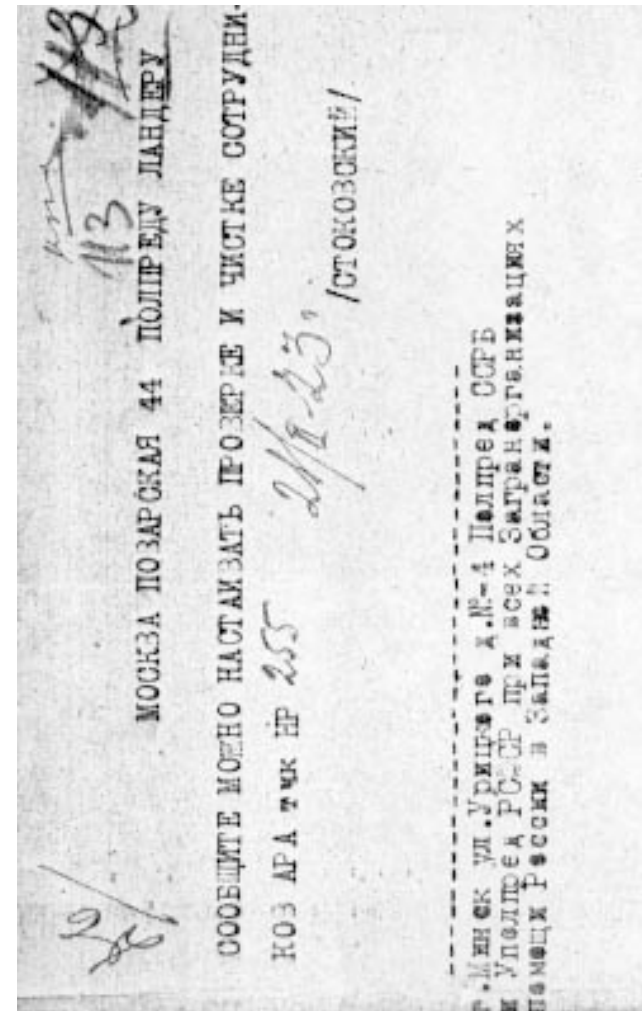
Ідэя чысьціні была блізкая Стакоўскаму, але зусім ня так, як маглі меркаваць амэрыканцы. 21 лютага 1923 зь Менску ў Маскву на імя ўпаўнаважанага савецкага ўраду Ландэра была адпраўленая афіцыйная тэлеграма ўпаўнаважанага ўраду ССРБ:

Паведамце, ці можна настойваць на праверцы й чыстцы супрацоўнікаў АРА.

Праверка на палітычную льяльнасьць і чыстка апарату савецкіх устаноў праводзілася камуністычнымі ўладамі, якія вялі няспынную клясавую барацьбу з рэшткамі эксплуатацыйнага ўраду. Правяралася сацыяльнае паходжаньне, род заняткаў, маёмасны стан, вывучалася біяграфія — што рабіў да 1917 году, пасьля лютаўскай рэвалюцыі, падчас і пасьля кастрычніцкага перавароту⁶⁹, падчас грамадзянскай вайны. Апроч анкетаў, на спэцыяльным іспыце правяраліся палітычныя веды супрацоўнікаў.

Праз тыдзень у Менск прыйшоў адказ з Масквы ад савецкага ўпаўнаважанага Карла Ландэра:

⁶⁹ Пераваротам, адрозна ад зьмены ўлады ў лютым 1917, у тагачасных афіцыйных дакумэнтах называўся захоп улады бальшавікамі.

Копія тэлеграмы Стакоўскага ў Маскву. Адказу дзевядзецца чакаць тыдзень

Не пярэчу. Старайцеся ўнікнуць інцыдэнтаў.

У Менскай акрузе АРА працавала блізу ста чалавек: рабочыя й грузчыкі ў складах, шафёры, бугальтары, машыністкі, вартаўнікі, лекары, інспэктары, адміністрацыйны персанал. Усе яны былі беспартыйныя. АРА не прызнавала савецкіх прафсаюзаў, і таму прафсаюзная праца ў калектыве таксама не вялася. Аднак калі амэрыканцы спадзяваліся, што дыктатура пралетарыяту сканчаецца за ўваходам на тэрыторыю АРА, дык спадзевы былі марныя.

На наступны дзень пасля тэлеграмы Ландэра, 28 лютага, Стакоўскі напісаў Ўілабі:

У сувязі з агульнымі правіламі, якія тычацца праверкі й чысткі супрацоўнікаў установаў — уключна з замежнымі арганізацыямі, — хачу вам паведаміць пра стварэньне камісіі пад маім кіраўніцтвам для праверкі вашых супрацоўнікаў. Камісія пачне сваю працу ў найбліжэйшай будучыні.

Чысткі праходзілі ва ўсіх установах і наркаматах. У Наркамаце фінансаў Беларусі 53 супрацоўнікі са 105 правалілі экзамэн і былі звольненыя. Амэрыканцам, якія спрабавалі ўцяміць, што такое чыстка, расказалі, як гучала першае пытаньне. Уражаны Ўілабі прывёў дыялёг у сваім лісьце ў Маскоўскую штаб-кватэру:

— Дзе Карл Маркс?

На менскім тэлеграфі зьявіліся новыя блянкі — зь сярпом і молатам

- Ён памёр.
- Вы памыляецеся. Карл Маркс не памёр: ён жыве ў сэрцы кожнага сапраўднага камуніста.

«Вычышчаным» супрацоўнікам было забаронена займаць адказныя пасады й працаваць у органах улады. Кіраўнік акругі мог ужо пераканацца, што ў пытанні ідэалёгіі слова й справа ўлады не разыходзіліся. Яшчэ напачатку лютага Ўілабі пісаў у Маскву пра антырэлігійную кампанію ў Менску:

Захапіўшы Біскупскі дом пад музэй, камсамольцы цяпер рыхтуюць захоп самай гістарычна значнай рэлігійнай установы Менску — вялікай сынагогі, каб адкрыць там рабочы клуб⁷⁰. Пасля гэтага яны пагражаюць захапіць усе сынагогі гораду.

Празь месяц ён ужо паведамляў вынікі: у памяшканні сынагогі адкрыты клуб, пачынаецца новая кампанія супраць касцёлаў.

Кожны вечар пасля закрыцця канторы менскія супрацоўнікі АРА сталі заставацца на заняткі палітграматы.

У гэты ж час у друку з'явіўся крытычны артыкул старшыні прафсаюзу савецкіх служачых. Прафсаюз праводзіў дабрачынны кірмаш і з'яўраўся да Ўілабі з просьбай даць некалькі

⁷⁰ Галоўная (харальная) сынагога пазней была аддадзена габрэйскай савецкай драматычнай групе. Цяпер — Дзяржаўны расейскі драматычны тэатар.

пасылак на аўкцыён. Кіраўнік акругі патлумачыў, што гэта немагчыма — кожная пасылка аплачаная ў Амэрыцы й мае канкрэтнага адрасата. Адмова была расцэненая як помста за страйк, які адбыўся ў лістападзе.

Мясцовы пэрсанал нэрваваўся. Ўілабі, аднак, яшчэ глядзеў на ўсю справу хутчэй як на недарэчнасьць, чым на сапраўдную пагрозу. Ён пісаў у Маскву:

Супрацоўнікі АРА, якія ня здолеюць адразу згадаць імя Леніна, дзе жыве цяпер Карл Маркс, афіцыйную дэфініцыю камунізму, і тыя, хто ня ў стане каротка пераказаць канстытуцыю, даволі моцна хвалююцца. Кажуць, што ўсе яны неўзабаве будуць адказваць камісіі экзамэнатараў і сьведчыць свае палітычныя перакананні й веданьне камуністычных справаў.

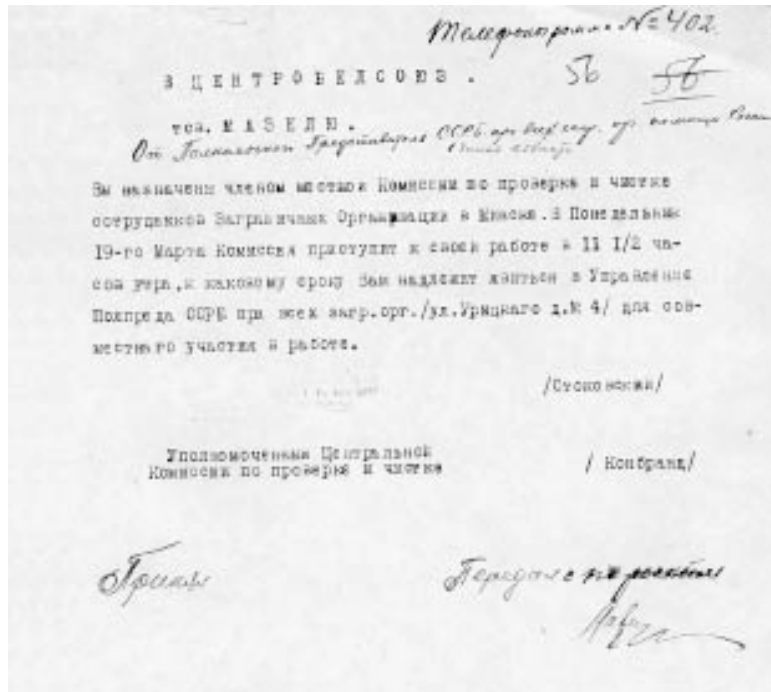
Кіраўнік акругі не хаваў сарказму:

Мы ня лічым, што ўлады маюць права звольніць нашага супрацоўніка, калі ён ня ведае, была Роза Люксембург натуральнай ці фарбаванай бляндынкай.

Ўілабі пытаўся, ці правільная яго пазыцыя й прасіў парадаў.

Але падзеі пачалі разгортвацца хутчэй, чым ён атрымаў адказ. 7 сакавіка «Звезда» надрукавала абвестку:

Камісія, арганізаваная для праверкі пэрсаналу

Любімы занятак савецкай улады – правяраць і чысьціць. У тым ліку й саміх чысьцільшчыкаў

заможных арганізацыяў дапамогі ў Расеі, просіць усіх грамадзянаў, якія што-кольвек ведаюць пра злоўжываньні пэрсаналу АРА, Джойнту й місіі Нансэна падчас іхнае працы, рабаваньне, хабар і неляляльнасьць да Савецкай улады, паведаміць пра гэта Камісіі.

Заявы ў пісьмовай форме ці вусна прымаюцца старшынём Камісіі т. Стакоўскім у канторы Наркамату аховы здароўя на пляцы Волі ад 12.00 да 15.00 і з 10.00 да 11.00 у Белэваку.

Камісія гарантуе поўную таемнасьць асобам, якія прынясуць заяву. Ананімныя скаргі разглядацца ня будуць.

Абвестка была як гром зь яснага неба. Напярэдадні Ўілабі сустракаўся са Стакоўскім і прасіў паспрыяць у атрыманьні візы для жонкі. Ўілабі меўся сустрэць яе ў Варшаве й разам вярнуцца ў Менск. Стакоўскі напісаў кароткае хадайніцтва савецкаму паўнамоцнаму прадстаўніку ў Польшчы і ўручыў паперу кіраўніку акругі. Пра абвестку ў заўтрашняй газэце не было гаворкі.

Сытуацыя пачынала выглядаць зусім ня сьмешнай.

Ўілабі тэрмінова папрасіў сустрэчы з упаўнаважаным і адправіўся на вуліцу Ўрыцкага. Новы ліст у Маскву быў пазбаўлены ўласьцівых для стылю кіраўніка акругі жартаў:

Тлумачэньне ўладаў што да публікацыі абвесткі не праліло дадатковага сьвятла на справу. Супрацоўнікі АРА дужа заклапочаныя, асабліва з

нагоды фразы пра «неляяльнасьць да Савецкай улады». У мінулым, пры любой сутычцы паміж мясцовым супрацоўнікам і прадстаўніком уладаў, апошні заўсёды выстаўляў абвінавачаньне ў неляяльнасьці да ўладаў проста з тае прычыны, што супрацоўнік выконваў нашыя інструкцыі, інструкцыі АРА з Масквы, і абараняў інтарэсы АРА.

Падчас размовы Стакоўскі паабяцаў, што асабіста будзе праводзіць чыстку ў АРА. Ўілабі паведамляў:

Стакоўскі – камуніст, але адначасова разумны й дальнабачны чалавек, які ня робіць дробных паскудзтваў, як практыкуюць шматлікія Добрыя Таварышы.

Добрыя таварышы, зь якімі даводзілася мець справу АРА, сустракаліся паўсюль. Напачатку лютага ў «Звезде» зьявілася малая нататка за вялікім подпісам «Управа крымінальнага вышуку». Назва «За працу» была ў іранічным двукосьці:

Управай крымінальнага вышуку быў камандзіраваны як паняты пры выгрузцы мэдыкамэнтаў і шпітальнага рыштунку для мэдаддзелу АРА агент крымінальнага вышуку таварыш А. Пасьля заканчэньня працы загадчык складу даў невядомаму чыгуначніку, які прысутнічаў пры разгрузцы, кавалак мыла. Гэта не прасьлізнула міма ўвагі агента А. Такая назіральнасьць прыйшла

недаспадобы загадчыку, які стаў шаптацца са сваім памочнікам на замежнай мове й працягваў адначасна скоса паглядаць на агента.

У выніку таварышу А. таксама быў уручаны кавалак мыла. Загадчык складу, пісала газэта, не патлумачыў прычыны такой шчодрасьці. Але агент А. застаўся нямытым. Мыла было прыкладзена да рапарту, управа крымінальнага вышуку паведамляла, што сродак гігіены перададзены ў аддзел сацыяльнага забесьпячэньня й папярэджвала, што надалей такія падарункі будуць лічыцца рэчавымі доказамі для суду. Чытачы газэты такім чынам былі паінфармаваны пра чыстыя рукі супрацоўнікаў НКВД⁷¹ і ня надта чыстыя справы супрацоўнікаў АРА, якія перашэптваюцца на замежных мовах.

У АРА расказвалі гэтую гісторыю крыху іначай. Ўілабі пісаў:

Намесьнік загадчыка складу падарыў прадстаўніку сакрэтнай службы кавалак мыла пасьля таго, як апошні стаў прасіць наліць яму колькі «грамаў сьпірту, бо надта халодна тут стаяць». Супрацоўнік АРА параіў агенту «выкінуць гэтую дурную думку з галавы» й даў яму мыла, каб прамыць зьвіліны. Абураны адмовай і баючыся, што з АРА паведамаць начальству пра ягоня заходы, агент здаў мыла й склаў рапарт пра хабар. Аднак намесьнік загадчыка складу паведамаў пра

⁷¹ Народны камісарыят унутраных справаў БССР (НКУС).

інцыдэнт лекару акругі. Праз тры тыдні ў «Звезде» з’явіўся артыкул.

Нягледзячы на нязначнасьць выпадку, публікацыя закранала істотную праблему. АРА настойвала на поўным кантролі сваёй дапамогі аж да талеркі на стале дзіцячага дому й пасьлкі, уручанай непасрэдна адрасату — без пасярэдніцтва ўладаў. Улады глядзелі на гэта з падазрэньнем, ацэньвалі практыку АРА як неэфэктыўную й нават падрыўную. Кожны, нават дробны, укол на адрас амэрыканцаў быў дарэчы.

Падыход АРА, у сваю чаргу, вымагаў адпаведнага штату — дзясяткаў людзей, якія забясьпечвалі прыём, разгрузку, складаваньне, фасоўку, выдачу й даставу грузаў, кантроль за выкарыстаньнем, вядзеньне ўліку й справядчнасьці, фінансавыя разьлікі. Людзі на працу патраплялі розныя. І часам без дапамогі міліцыі было не абысьціся. Кіраўнік акругі некалькі разоў зьвяртаўся да Стакоўскага з просьбамі праз губвышук абараніць маёмасьць АРА:

Кужалеў, шафёр АРА, забраў з нашага гаража адзін з араўскіх грузавікоў без дазволу з майго боку й з боку загадчыка гаража. Калі так, гэта сур’ёзнае злачынства. Я прашу вас зьвярнуцца да Губвышуку й папрасіць правесці належнае расьсьледаваньне... і, калі Кужалеў сапраўды езьдзіў на грузавіку, арыштаваць яго й прыцягнуць да адказнасьці.

Адначасна прашу распарадзіцца, каб Губвышук

правёў расьсьледаваньне, хто засыпаў наждачны парашок у рухавік «Кадылака», што прывяло да сур’ёзнага пашкоджаньня аўтамабіля.

Праз тыдзень Кужалеў быў звольнены.

Крымінальныя выпадкі, аднак, ня мелі нічога агульнага з палітычнай чысткай. Кіраўніцтва АРА пастаянна падкрэсьлівала сваю бесстаронасьць у падборы мясцовага пэрсаналу:

Выбіраючы нашых супрацоўнікаў, як і харчуючы расейскіх дзяцей, мы не пытаемся ні пра нацыянальнасьць, ні пра веравызнаньне, ні пра палітычныя погляды й спадзяёмся, што савецкія ўлады будуць ставіцца да іх гэтак сама.

Улады й прафсаюзы, аднак, мелі супрацьлеглую думку.

17 сакавіка Ўілабі перадалі тэлефанаграму з апарату ўпаўнаважанага Стакоўскага:

У панядзелак 19 сакавіка ў 11.30 раніцы прыступіць да сваёй працы Камісія па правярцы супрацоўнікаў у даверанай вам арганізацыі ў Менску. Просьба падрыхтаваць да пазначанага часу для мяне пайменныя сьпісы вашых супрацоўнікаў, якія працуюць як у канторы й мэдадзеле, гэтак і на складох і г.д.

Апроч Стакоўскага, тэлефанаграму падпісаў упаўнаважаны Цэнтральнай камісіі па правярцы й чыстцы нехта Конбранд. Але больш цікавай была прыпіска на арыгінале, якой Ўілабі ня

мог бачыць. Над тэкстам быў дадаткова выстаўлены грыф «Сакрэтна» й дададзены новы адрасат:

Копія ў ГПУ тав. Карэйва.

Копія важыла больш за арыгінал. Падчас кампаніі чысткі дэлегаты Ўсебеларускага зьезду саветаў паслалі спэцыяльнае прывітаньне ГПУ, якое надрукавалі газэты:

Няхай сусьветная буржуазія, няхай сацыял-здраднікі ўсіх колераў і рангаў вас кляймаць званьнем забойцаў і вылюдкаў — для нас, працаўнікоў Савецкай Беларусі, вы лепшыя нашыя сыны, самыя аддадзеныя справе рэвалюцыі працаўнікі.

З гэтага часу кліны й іронія ў лістох Ўілабі зьнікаюць. Кіраўнік акругі прыняў рашэньне абараняць сваіх супрацоўнікаў і больш не зьвяртаўся ў Маскву па параду, а інфармаваў штаб-кватэру пра сваё рашэньне й патрабаваў адказу пра захад адміністрацыі АРА пры найгоршым разьвіцьці падзеяў:

Мы не зьбіраемся нікога звальняць толькі з тае прычыны, што супрацоўнік ня здаў палітычнага экзамену, і мы хацелі б ведаць, што Масква будзе рабіць, калі нашага супрацоўніка выключаць з прафсаюзу і ў гэты момант умяшаюцца ўлады й арыштуюць яго.

Як насамрэч адказвалі менскія супрацоўнікі АРА на пытаньні, якога колеру валасы мела Роза Люксембург і пад якім адрасам жыве грамадзянін Карл Маркс, застаецца невядомым і сёньня нават жыхарам менскіх вуліцаў, якія дагэтуль носяць імёны вечна жывога Карла Маркса й брунэткі Розы Люксембург.

Але частка супрацоўнікаў была ўнесена ў адмысловы сьпіс прафсаюзу. Менавіта гэтаму сьпісу будзе прысьвечаны ліст, які кіраўнік акругі Ўілабі напіша ў свой апошні дзень у Менску.

К убиству сотрудника таможни.
Сотрудниками Губминусадрозьска
задержан в дер. Толушинево Семко-
во-Городецкой вол. контрабандист
и убийца сотрудника таможенного
округа Мендыка—Запеко.

Задержанки воров.

Угрозьском задержаны воры-реци-
дивисты Я. Булавко и И. Гунько,
совершившие в Мянске ряд краж.

В ТЕАТРАХ.

Бенефис Е. А. Степной.

Завтра, 5го января, бенефис с
успехом гастролирующей в русской
труппе Е. А. Степной. Идет известная
пьеса из еврейской жизни «За океаном»
Якова Гордина. Заглавную роль Эсфирь
исполняет Е. А. Степная.

дом № 4) Оудут прои

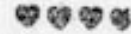
Т

на продажу движе
ст

Реализуемое имуще
торгами.

Подробные справки в
Госфондов.

Зампредседатель
Секретарь

ГОСТ

ДАР АМЕРИКАНСКОГО НАРОДА

Герберт Гузер
ПРЕДСЕДАТЕЛЬ

1 Американской Администрации Помощи.

и служаних вл.-ст., бань и праче-
шнях—6 ч. веч.

2. кл. электро-ст.—для рабочих
парикмахер.—8 ч. веч.

3. кл. полиграфир.—для рабочих
фабрики ГИЗ и части подшефных...

Управление

стали

стали

кооперати
да наличны

ин,

ьный экстр

оль

«Револьвер
пятьдесят

английский
черный

а андиновд

чка электри

асоженный

правочная

я Б

выходит

предварительн

18

НАВУЧАЊНЕ АНГЕЛЬСКОЙ МЭТАДАМ АРА: «MILK» НЯ ТОЛЬКІ «МАЛАКО»

Няма тары. — Загадкавыя этыкеткі. — Экза-
тычная статыстыка. — Прага да ведаў. — На-
бор у клясу АРА. — Засакрэчаная дапамога
настаўнікам. — Што азначае «Беларусь»? —
Машынка з дэфіцытным шрыфтам

На плякаце была намаляваная міс Калюм-
бія⁷², якая раздавала ежу дзецям. Зьверху ішоў

⁷² Жаночы сымбаль Злучаных Штатаў (мужчынскі —
дзядзька Сэм), у гонар адкрывальніка Амэрыкі Хрыстафора
Калюмба.

надпіс па-расейску: «Дар Американскага народа», «АРА». І збоку подпіс па-ангельску: «Herbert Hoover, Chairman». Плякаты былі вывешаныя ў кожнай араўскай кухні й на кожным складзе — і бянтэжылі нават адукаваных наведнікаў. Прозьвішча кіраўніка АРА ў мясцовым друку пісалі «Гербэрт Гувэр», праз «г». У дадатак да выдачы пасылак, харчаваньня ўцекачоў, апрапаньня дзяцей супрацоўнікам АРА даводзілася даваць лінгвістычныя даведкі.

Ангельская мова прысутнічала ня толькі на плякатах. Нечаканы практычны эфэкт у Менску зрабілі надпісы на бляшанках з амэрыканскім малаком.

Кансэрваванае малако ўвогуле было самай каштоўнай часткай дзіцячага харчаваньня. Ўілабі пісаў у нататцы для амэрыканскага друку:

Малако адыграла найвялікшую ролю ва ўратаваньні паўжывых дзяцей, якія паміралі з голаду, ад недаяданьня. Малако было іхнай ежай і напоем. Яны ніколі ня бачылі такой колькасці малака, бо большыня гэтых дзяцей нарадзілася пасля пачатку ўсясьветнай вайны... Маці й бацькі, сёстры й браты, старэйшыя за ўзроставы бар'ер дзіцячага харчаваньня АРА, галадалі, пакуль 14-гадовыя й маладзейшыя іхныя родзічы штодня атрымлівалі дастаткова амэрыканскай ежы ня толькі каб не памерці з голаду, але й нарасьціць мяса на свае шкілетападобныя целы.

Бляшанкі былі двух памераў: у большай было

парашковае малако, у меншай згущанае. Важылі прыкладна аднолькава, крыху меней за паўкіля, і пасья разьвядзеньня вадой з кожнае выходзіла больш за літар малака. Яго разьлівалі пераважна адразу на амэрыканскіх кухнях, у дзіцячых дамах, і дзеці выпівалі свае кубкі на месцы. Какава, белы хлеб, цукар, крупы рабілі сваю справу. Красамоўны Ўілабі тлумачыў:

Як чалавек, які паволі прачынаецца пасья доўгага забыцьця й напачатку заўважае рэчы навокал як у тумане і, нарэшце, цалкам ачуняўшы, пазнае навакольле, гэтак і галодныя дзеці, калі яны сталі на шлях папраўкі, на якім праз кожныя пару мэтраў стаяць паказьнікі, пачалі заўважаць сваё навакольле.

Навакольле, пра якое ўзвышана пісаў кіраўнік Менскай акругі АРА, складалі завалы пустых бляшанак з-пад малака, якія расьлі з кожным днём.

Амэрыканская тара прыцягвала ня толькі дзіцячую ўвагу. Калі ўлада мяняецца кожныя пару месяцаў — ці то пасья чарговай рэвалюцыі, ці то пасья зьмены лініі фронту, — сыціраецца ня толькі розьніца паміж акупацыяй і вызваленьнем, але пачынаюць бясьсьледна й надоўга зьнікаць самыя звычайныя рэчы. У тым ліку — шклянкі, кубкі, слоікі, найпрасцейшыя ёмістасьці, безь якіх у хатняй гаспадарцы не абысьціся.

У снежні 1922 у менскіх газэтах з'явілася абвестка:

Скрынкі й пустыя бляшанкі з-пад малака прадаюцца ў складах АРА. Інфармацыя ў канторы АРА, в. Губэрнатарская, 23.

Паводле правілаў, АРА не магла проста раздаць рэчы, якія афіцыйна не патраплялі пад вызначэнне гуманітарнай дапамогі. Меркавалася, што бляшанкі будуць купляць, а грошы пойдучь на рахунак АРА.

Але асаблівага прыбытку не было: часцей за ўсё тару проста не вярталі ў склад, яна назапашвалася на кухнях і ў шпіталёх. Тады дзеці атрымалі дазвол браць пустыя бляшанкі дахаты — але пагуляць з новымі цацкамі не ўдавалася, бо іх адразу канфіскоўвалі дарослыя. Ўілабі тлумачыў:

Пайшлі сотні просьбаў ад дзяцей і дарослых, каб атрымаць хаця б адну бляшанку на сямейніка. Пустая тара ня мела ніякай каштоўнасці для АРА за выняткам бугальтарскага ўліку. Для сярэдняй беларускай сям'і бляшанкі былі посудам, зь якога можна піць гарбату — самы распаўсюджаны й абавязковы напой. Пяць акупацыйных арміяў за сем гадоў прывялі да нястачы, апроч іншага, кухоннага й сталовага посуду.

Амерыканская традыцыя ілюстраваць лічбы ўражальнымі вобразамі не абмінула й агульнай

справаздачы АРА пра апэрацыі ў савецкай Расеі:

Колькасць малочных бляшанак дасягнула 57 мільёнаў 256 тысяч 960. Калі пустыя бляшанкі пакласьці адну за адной, яны працягнуцца ад Саваны, штат Джорджыя, да Сыэтлу ў штаце Вашынгтон, і яшчэ застанецца досыць, каб злітаваць трубу ад самай вяршыні вежы будынка Ўолварта да зямлі й зрабіць яшчэ дзеве падобных труб даўжынёй 264 футы да вяршыні дваццаціпавярховага дома на Пятай авэню, нумар 212. І яшчэ застаюцца днішчы й накрыўкі. Калі іх акуратна выразаць, імі хопіць пакрыць вялікі бульвар шырынёй 100 футаў ад броўкі да броўкі й трынаццаць з паловай міляў даўжынёй...

Бляшанкі перараблялі на кубкі, на вазоны, на газоўкі й алейныя лямпы, на цацкі. Але было й яшчэ адно незвычайнае выкарыстанне амэрыканскай дапамогі, якое выйшла нават за межы пабудовы транскантынэнтальнага бляшанкаправоду.

У гімназіях ды інстытутах Менску, Віцебску, Гомелю традыцыйна вывучалі клясычныя мёртвыя мовы, а з жывых — французскую й нямецкую. Ангельскую амаль нідзе не выкладалі: не было слоўнікаў. Бляшанкі далі штуршок падзеям, якія ўвайшлі ў канчатковую справаздачу АРА ў Менску:

Малочныя бляшанкі хутка сталі важнаю часткаю

кожнае хатняе гаспадаркі ў Беларусі, спустошанай вайной і ўцекачамі. І на кожнай бляшанцы была налепка з інструкцыямі па-ангельску. Цікаўныя дзеці й дарослыя хутка захацелі ўведаць, што ж там напісана. І неўзабаве ў Менску ўзьнік попыт на ангельскія падручнікі й граматыкі. Прафэсар Георгі Блок, кіраўнік факультэту ангельскай мовы ўнівэрсытэту, мусіў прасіць большыя памяшканьні для заняткаў, каб зьмясьціць усіх ахвочых. Пасьля 12 месяцаў супрацы з АРА Блок адчыніў курс пад назовам «Кляса ангельскай мовы АРА». Кожныя дзевяць месяцаў кляса мае ад 50 да 75 выпускнікоў, якія могуць дастаткова добра разумець і гаварыць па-ангельску.

Ўілабі паведамляў, што ў Беларусі ўпадабалі менавіта амэрыканскі варыянт ангельскае мовы. Настаўнікі цяпер могуць лёгка зарабляць дадатковыя грошы, даючы ўрокі мноству людзей, якія зацікавіліся непатрэбнаю раней моваю пасля зьяўленьня ў Беларусі АРА.

Араўцы добра ведалі, што галадаюць ня толькі дзеці. Ўілабі даводзіў свайму начальству:

Што да становішча настаўнікаў: у Беларусі 4000 настаўнікаў, зь іх тры чвэрці ў вялікай нястачы. Яны атрымліваюць ад 8 ад 13 залатых рублёў штомесяц бяз пайкі, часта з затрымкай. Падчас вакацыяў заробку няма. Шмат дзе настаўнікі не атрымалі ні капейкі за кастрычнік і лістапад. Нам удалося зацікавіць праграмаю дапамогі Нодэля, рэдактара «Звезды», самай уплывовай га-

зэты, які патлумачыў настаўнікам, што АРА зробіць усё магчымае, каб палепшыць іхнае становішча. Калі б дапамога была аказаная хаця б 3000 настаўнікаў у Беларусі да 1 чэрвеня, гэта ня толькі дапамагло б усёй рэспубліцы, але й АРА атрымала б дадатковае прызнаньне свае працы.

Калі АРА пачала праграму дапамогі настаўнікам, улады зноў паспрабавалі ўзяць выдачу пасылак пад кантроль. Галоўны ўпаўнаважаны савецкага ўраду Карл Ландэр тлумачыў у цыркулярным лісьце ўсім мясцовым упаўнаважаным:

АРА пагадзілася дапамагаць перш за ўсё беспрацоўным настаўнікам, а пасля тым, хто церпіць нястачу, і ўключыць у праграму дапамогі тэхнічны пэрсанал школаў, прычым абмежаваць колькасьць першых 20%, а другіх – 2%. Сп. Гаскел раіць сваім упаўнаважаным скараціць да мінімуму колькасьць пасылак для пазначанай катэгорыі. Вашай задачай, аднак, павінна быць дасягненьне цалкам пазначанага працэнту.

У сярэдзіне сакавіка пачалася выдача пасылак настаўнікам Беларусі, але даведацца пра акцыю яны маглі толькі ад прадстаўніка прафсаюзу ці ўлады. Ландэр не хацеў розгаласу. Цыркулярны ліст з Масквы так тлумачыў мясцовым упаўнаважаным правілы паводзінаў:

Што да апублікаваньня гэтай галіны дзейнасьці АРА ў друку, дык мясцовыя газэты могуць абме-

жавацца толькі перадрукам нататак з цэнтральных газет альбо нататкамі, якія даяце вы, прычым вам трэба даваць у друк толькі тыя нататкі, якія мы вам будзем пасылаць.

У Віцебску ўлады паспрабавалі выканаць інструкцыю Ландэра звыклым спосабам: у кантору АРА быў перададзены сьпіс 196 настаўнікаў. Кіраўнік Віцебскай акругі, які шматразова вусна й пісьмова тлумачыў, як гэты сьпіс павінен быць аформлены, не паверыў вачам: не было ані хатніх адрасоў настаўнікаў, ані адрасоў школаў, аніякай іншай інфармацыі, якая б дазволіла араўцам самім, без пасярэднікаў, накіраваць дапамогу гэтым людзям.

У адказ на тэрміновы запыт улады паабяцалі назаўтра даць поўныя звесткі, каб не адкладаць дапамогу. Адрасы не паступілі ані празь дзень, ані праз два. Толькі на пяты дзень араўцы атрымалі неабходныя звесткі й адразу разаслалі запросіны на атрыманьне дапамогі. Минула тры дні, многія настаўнікі ўжо пасьпелі наведаць склады АРА, як улады ў пажарным парадку паспрабавалі спыніць амэрыканцаў.

Кіраўнік акругі паведамляў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Савецкі ўпаўнаважаны амаль не спаліў тэлефонны дрот, спрабуючы прымусіць нас спыніць раздаць дапамогу. Ён заявіў, што з Масквы паступілі новыя распараджэньні. Мы ня бачылі падставаў прыпыняць працу — сьпіс быў зацьверджаны трыма подпісамі прадстаўнікоў прафсаю-

заў, яшчэ адзін чыноўнік таксама запэўніў нас, што ў сьпісе настаўнікі, якім найбольш патрэбная дапамога. Пазьней высветлілася, што прафсаюзы знайшлі новых асобаў, якія, на іхнюю думку, мелі яшчэ большую патрэбу.

Тымчасам у пошуках аргументаў у перамовах з Маскоўскай штаб-кватэрай Ўілабі паспрабаваў прадметна разабрацца з гісторыяй і назвай краіны, дзе ён працаваў. Ён пісьмова звярнуўся да Стакоўскага па тлумачэньні. Запыт перадалі ў Акадэмічны цэнтар прафэсару Сыцяпану Некрашэвічу. У афіцыйнай даведцы Некрашэвіч пісаў:

У адказ на Ваш допіс ад 10 траўня паведамляю: Адносна слова «Беларусь» няма поўнага адзінства думкі навукоўцаў. Большасьць зь іх бачыць у слове «Беларусь» вольную, свабодную Русь (белы сьвет, белы цар, г.д.), бо Беларусь не была захопленая ў рабства татарамі. Упершыню слова «Беларусь» сустракаецца ў помніках у XIV стагодзьдзі. Да Люблінскай уніі 1569 году Беларусь разам зь Літвой складала адну дзяржаву пад назовам «Літоўска-Рускага княства». Пад словам «рускага» трэба разумець «беларускага», бо тады цяперашняя Расея называлася «Масковіяй». Цэнтрам Літоўска-Рускага Княства была Вільня. Літоўска-Рускае (Беларускае) Княства яднала ўсю этнаграфічную тэрыторыю Беларусі: цяперашнія губэрні Віленскую, Гарадзенскую, Віцебскую, Магілёўскую, Менскую, Смаленскую, часткі Кур-

ляндзкай, Ковенскай, Сувальскай, Чарнігаўскай губэрняў.

Зь ліста прафэсара амэрыканцы таксама даведліся пра падзел Рэчы Паспалітае, калі ў канцы XVIII стагодзьдзя Беларусь адышла да Расеі й была перайменаваная ў Паўночна-Заходні край, пра аднаўленьне Вялікага Княства Літоўскага за Напалеонам, пра абвешчаньне БССР у 1919 годзе. Беларуская Народная Рэспубліка ня згадвалася. Даведка сканчалася геаграфічнаю заўвагаю палітычнага зьместу:

Сучасная Савецкая Беларусь зараз аб'ядноўвае нязначную частку этнаграфічнай Беларусі (частку былой Менскай губэрні).

У траўні Менская акруга атрымала 10 тысяч дадатковых паек для харчаваньня хворых у шпіталёх. Агульная штодзённая лічба выдачы дасягнула найвышэйшага ўзроўню — 30 тысяч порцыяў. Але ня толькі хлеб надзённы для Беларусі турбаваў амэрыканцаў. 10 траўня, у той самы дзень, калі АРА атрымала тлумачэньне гісторыі краіны, Ўілабі паслаў тэлеграму ў Маскву з клопатам пра будучыню:

Просім дазволу перадаць друкавальную машынку з ангельскім шрыфтам Менскаму ўнівэрсытэту для выкарыстаньня на занятках ангельскай мовы. Ужо больш за 500 студэнтаў займаюцца ў клясе «АРА». Калі немагчыма, дазвольце прадаць

за намінальны кошт Ўілабі, каб падарыць ад імя АРА. Удзячныя за станоўчы тэлеграфны адказ.

Ўілабі не давялося выкупляць машынку. На наступны дзень з Маскоўскай штаб-кватэры прыйшла тэлеграма:

Перадача друкавальнай машынкi з ангельскім шрыфтам Менскаму ўнівэрсытэту ўхваляецца.

У чэрвені 1923 ангельскую мову паводле АРА ў Менску вывучалі ўжо больш за дзьве тысячы чалавек.

Последнее место, в порядке указанном мною, занимает АРА. Это

*«White Russian» Child.
Thank.*

ю материальную помощь, все
ых Органов.-Преследую опре
у, сколько рекламировать аме
огать государству, сколько
требовала постоянной бдит
сопротивления со стороны
при них.-

ших себя этой организацией
ранк. Оту задачу, мне думаю
нования тех материалов, кото
исполнительных, собираемых

а нам помощь медсестры значи
а все время 195.500 месячны
о, в распределении некоторы

е организационных нами кухн

но АР-ов открытых кухон не было. Помесячно общественная помощь
предоставляется следующим образом.

Год.	Месяц	Кормилось население двухлетнего лет	Сколько столов открытых. закрытых
1922	Январь	-	-
	Февраль	-	-
	Март	200	800
	Апрель	200	800
	Май	500	1500
	Июнь	500	1500
	Июль	1500	1500
	Август	1500	2500
	Сентябрь	1500	2500
	Октябрь	4001	3511
	Ноябрь	8425	11467
	Декабрь	7425	12575
1923	Январь	7326	12674
	Февраль	7423	12577
	Март	7315	12575
	Апрель	6185	13815
	Май	6577	13423
	Июнь	9307	20653

Размер годового на выдаваемых АР-ов паек, а также калорийное
содержание в таблице № 1.

19

GOOD BYE ПА-ТУТЭЙШАМУ: АРА ЎВЕСЬ ЧАС ВЫРЫВАЛАСЯ З-ПАД НАГЛЯДУ

Сакрэтны цыркуляр. — Падрыхтоўка да ад'езду. — Строгі ўлік тары. — Абмен камплімантамі. — Ўлабі абяцае вярнуцца. — Карысныя й карысьлівыя. — Апошнія дні. — Апошняя месца. — Апошні ліст

А 8-й гадзіне вечара 15 чэрвеня 1923 у доме амэрыканскага пэрсаналу пачыналася разьвітальная вечарына. Удзень былі падпісанья акты перадачы складоў, канторы, маёмасьці, якую АРА пакідала ў Беларусі. Вечарыну ла-

дзіў ня ўрад БССР, не атрымальнікі харчовай і мэдычнай дапамогі, а самі амэрыканцы.

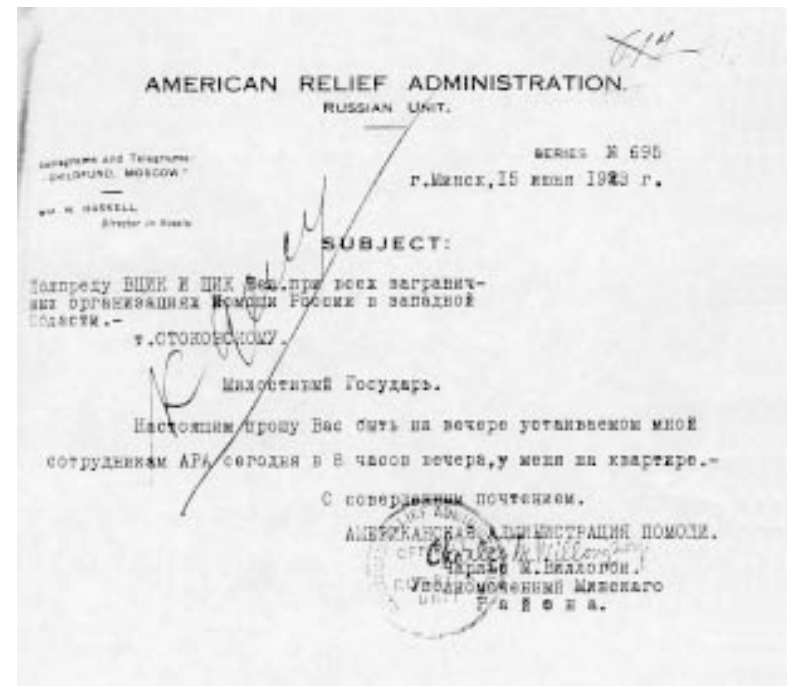
Ад'езд АРА не засьпеў уладаў зьнянацку. Яшчэ ў красавіку беларускі ўрад атрымаў сакрэтны цыркуляр з Масквы. Ліст папярэджаў, што ў ліпені замежныя арганізацыі дапамогі пачынаюць згортваць працу. Паколькі шмат якія дзіцячыя дамы цалкам залежалі ад дабрачыннасьці, рэкамэндавалася тэрмінова шукаць новыя крыніцы забесьпячэньня, ствараць дзіцячыя фонды, а найперш правесці ўлік рэштак замежнай маёмасьці й прадуктаў.

Чарлз Ўілабі таксама рыхтаваўся да закрыцьця канторы й плянаваў паступовае скарачэньне пэрсаналу й апэрацыяў. Але ў красавіку ў лісьце ў Маскоўскую штаб-кватэру пісаў:

Мы спадзяваліся пачаць скарачэньне пэрсаналу 15 красавіка. Аднак гэта аказалася немагчыма, бо аб'ём нашай працы цяпер толькі крыху меншы, чым быў у пік дзейнасьці, хаця пэрсаналу маем менш.

16 траўня ў Менск прыйшоў яшчэ адзін цыркуляр з Масквы:

Абсалютна сакрэтна. Цыркулярны ліст-інструкцыя. Пытаньне аб ліквідацыі дзейнасьці АРА можна лічыць беспаваротна вырашаным. 15 чэрвеня спыняецца пасылачная праца, пачалася ліквідацыя мэдычнай, на чарзе астатня. Афіцыйна АРА заявіла пра спыненне харчаваньня ў ліпені, але відавочна, што яна фарсіруе працэс ліквідацыі.

Перадапошні ліст Ўілабі Стакоўскаму. Да ад'езду застаецца два дні

Адусюль нам паведамляюць пра спробы прадаць маёмасць, у прыватнасці, аўтамабілі АРА. У сувязі з будучай ліквідацыяй вам трэба будзе выканаць надзвычай сур'ёзную й адказную працу.

Апісаньне адказнай працы заняло пяць старонак і складалася з 25 пунктаў. Найчасцейшыя словы ў інструкцыі ўпаўнаважанага савецкага ўраду Ландэра — неадкладна правесці дакладны, строгі й поўны ўлік, дамагацца, каб уся дапамога перадавалася савецкім органам, а не беспасярэдне шпіталю, сталоўкам, дзіцячым дамам. Падрабязна рэглямэнтавалася перадача аўтамабіляў і мэблі, канцылярскага рыштунку й коней.

У інструкцыі не было ані слова пра арганізацыю разьвітання, падзяку ад мясцовых органаў улады ці дзяржаўных установаў — атрымальнікаў дапамогі. Затое асобны разьдзел быў прысьвечаны тары:

Паколькі АРА афіцыйна перадала ўсю тару дзіцячым установам, трэба строга сачыць за тым, каб не было продажу тары. Прысьпешвайце прыём тары, якая перадаецца нашым установам. На месцах правядзіце поўны ўлік тары. Справаздачныя ведамасьці павінны быць пададзеныя ў цэнтар.

Гербэрт Гувэр яшчэ ў 1922 годзе меркаваў, што, калі наступны ўраджай будзе добры, дзей-

насьць АРА ў Расеі, Украіне, Беларусі й іншых рэгіёнах будзе спыненая⁷³.

У красавіку абвясцілі пра ад'езд арганізацыі Чырвонага Крыжа Нямецчыны й Францыі, заявіла пра згортваньне місія Нансэна.

Амэрыканцы паставіліся да ад'езду як да магчымасьці працягнуць справу дапамогі. Кіраўнік АРА Сырыл Кўін, які замяняў Ўільяма Гаскела, адправіў усім кіраўнікам акругаў цыркулярны ліст:

Калі прыйдзе час ад'езду, вельмі пажадана пакінуць які-небудзь сталы адбітак аб працы АРА, і кожны кіраўнік акругі мусіць пільнаваць, каб не прапусьціць адпаведнай нагоды. Канструктыўны эфэкт можа прынесці выкарыстаньне нашых запасаў харчу як стымулу для паляпшэньня санітарных умоваў закрытых установаў. Ёсьць добрыя шанцы, што многія ўстановы, якія ўпарадкаваліся ў адказ на нашыя патрабаваньні, будуць пільнавацца санітарных стандартаў і пасьля нашага ад'езду.

За ўзор пільнасьці Сырыл Кўін прыводзіў Менск, дзе распрацавалі сыстэму ацэнак шпіталёў, дзіцячых дамоў, кухняў, паводле якой вымяралася эфэктыўнасьць разьмеркаваньня

⁷³ На гэтае рашэньне таксама паўплываў продаж хлеба за мяжу, які бальшавіцкі ўрад пачаў у 1922 (гл. зноску 68). У траўні 1923 стала вядома, што ад пачатку году было прададзена за мяжу каля 400 000 тон, збожжа вывозілі з губэрняў, суседніх з галоднымі рэгіёнамі. Вывозілі збожжа й зь Беларусі ў той час, калі там працавала АРА.

дапамогі. Апісаньне беларускага досьведу было разасланае ва ўсе акругі.

Закрыцьцё акругаў і перадача маёмасьці праходзіла без надзвычайных здарэньняў і перашкодаў. Масква яшчэ з інэрцыі патрабавала праяўляць пільнасьць, не дапускаць размантваньня й перадачы мэдычных грузаў прыватным лекарам, загадвала ўлічыць нявыкарыстаныя лекі й матэрыялы ў шпіталёх. Але ў канцы доўгага сакрэтнага ліста ўпаўнаважаны Ландэр выказвае пажаданьне правесьці ліквідацыю «безбалесна»:

Прапаную ў ліквідацыйнай працы строга трымацца інструкцыяў, не ствараць дробных інцыдэнтаў і канфліктаў з прадстаўнікамі замежных арганізацыяў, а, строга праводзячы нашу лінію, вырашаць усе пытаньні паводле магчымасьці шляхам пагадненьня на месцы.

Удзень 15 чэрвеня Чарлз Ўілабі разам з прадстаўнікамі ўладаў аформіў акт перадачы рэшты прадуктаў з амэрыканскіх складоў у фонд камітэту ліквідацыі наступстваў голаду:

Мука пшанічная — 348 мяхоў,
груца кукурузная — 75 мяхоў,
цукар — 107 мяхоў,
гарбата — 11 пудоў 35 фунтаў,
малако — 10 260 бляшанак,
какава — 176 пудоў,
мыла — дзьве скрынкі, вагой 9 пудоў 31 фунт.

У Менск тэлеграма Ландэра прыйшла за тры дні да ад'езду амэрыканцаў. Але была зарэгістравана ў апарце Стакоўскага толькі праз два дні пасля закрыцьця акругі АРА

Пра рэшткі тлушчу напісана наступным чынам:

Тлушч у бляшанках, кожная вагой 10 амэрыканскіх фунтаў, якія складаюць 11,076 расейскага фунта: 354 скрынкі па 6 бляшанак у кожнай і асобна 1 цэлая й палова адной бляшанкі, што складае 2125 з паловай бляшанак.

На наступны, апошні дзень у «Звезде» зьявілася публікацыя пад загалоўкам «Ліквідацыя АРА ў Беларусі». Спачатку ішлі словы Мар'яна Стакоўскага:

У сваёй працы АРА давала дапамогу тым, каму яна была патрэбная. Я павінен адзначыць найвялікшую заслугу кіраўніка акругі містэра Чарлза Ёілабі, які заўсёды разглядаў пытаньні й праблемы з практычнага боку, надаваў належную ўвагу ўказаньням савецкага ўраду і ўзгадняў працу. Дзякуючы ягоным намаганьням харчовыя пайкі павялічыліся з 6 тысяч штомесяц да 20 тысяч, а цягам апошніх двух месяцаў да 30 тысяч. Гэта аказала вялікую падтрымку нашым дзіцячым дамам і шпіталям. Мы перакананыя, што містэр Ёілабі, сапраўдны сябар Савецкай Расеі, працягне сваю працу шляхам дапамогі савецкай уладзе, пачатай тут, і там, у Амэрыцы. Будзем спадзявацца, што, калі містэр Ёілабі прыедзе ў Амэрыку, ён стане актыўным чальцом «Сяброў Савецкай Расеі». Я хацеў бы яшчэ раз выказаць удзячнасьць ад імя ўраду містэру Ёілабі перад ягоным ад'ездам у Амэрыку.

Побач было зьмешчана інтэрвію Чарлза Ёілабі:

Пасьля 18 месяцаў працы ў Беларусі АРА ад'яжджае 15 чэрвеня. Напачатку хачу прывесьці некаторыя лічбы, якія ілюструюць працу нашай акругі.

Ад студзеня 1922 году мы атрымалі 490 вагонаў розных грузаў – прадукты, мэдыкамэнты, абсталяваньне. Да 15 чэрвеня насельніцтва атрымала больш за 75 тысяч харчовых пасылак. Розным катэгорыям насельніцтва Беларусі было выдадзена больш за 200 тысяч харчовых рацыёнаў. Больш за 2 тысячы атрымалі псылкі з адзеньнем з Амэрыкі, зь якіх больш за 700 былі бясплатна раздадзеныя тым, хто меў нястачу. Дзіцячыя дамы атрымалі наступную колькасьць матэрыялаў для адзеньня да закрыцьця акругі: ваўнянай тканіны 3 тысячы ярдаў, флянэлі 12 тысяч ярдаў, мусьліну 24 тысячы ярдаў, нітак 5 тысяч шпуляў і шмат іншых рэчаў⁷⁴.

Хаця мне надзвычай шкада спыняць тут працу й ад'яжджаць зь Беларусі, аднак я рады, што гэтая вельмі важная рэспубліка зноў здольная сама парупіцца пра свае патрэбы, што больш няма неабходнасьці атрымліваць дапамогу зь іншых крыніцаў.

Я правёў у Расеі 18 месяцаў, бываў ці працаваў практычна ва ўсіх частках РСФСР. У Менску мне спадабалася больш, чым у любым зь іншых мес-

⁷⁴ Гэтыя папярэднія лічбы пазьней былі ўдакладненыя статыстыкамі АРА (гл. с. 461).

цаў, куды мяне пасылалі. У нас была цудоўная супраца ня толькі з урадавымі афіцыйнымі асобамі, але й са сваімі працаўнікамі, і з грамадствам у цэлым.

Праца ў Менску выклікала поўнае задавальненне маскоўскага офісу. Гэта было б немагчыма без сардэчнай і пастаяннай супрацы з урадам і з паўнамоцным прадстаўніком таварышам Стакоўскім.

А 4-й гадзіне дня ў пятніцу нашыя офісы й склады будуць перададзеныя ўраду, і праца АРА ў Менску скончыцца.

Я хацеў бы скарыстаць нагоду й падзякаваць урадавым афіцыйным асобам, зь якімі я меў справы, а таксама кіраўнікам і службоўцам установаў, у якіх АРА разьмяркоўвала прадукты, за іхнюю шчырую й сумленную супрацу. Я спадзяюся вярнуцца ў Беларусь калі-небудзь у блізкай будучыні.

Пасьля разьвітальнага абмену камплімантамі ў друку й падзякамі на банкце Мар'ян Стакоўскі сеў пісаць канчатковую справаздачу ў Маскву ўпаўнаважанаму Ландэру. Спаслаўшыся на папярэднія статыстычныя звесткі аб дзейнасьці замежных арганізацыяў дапамогі, якія рэгулярна пасылаліся зь Менску, Гомелю й Віцебску, аўтар папярэдзіў:

Гэтая нататка хутчэй бэлетрыстычнага характару й ахопіць той бок дзейнасьці, які немагчыма выказаць лічбамі.

І патлумачыў свой канчатковы погляд на замежныя арганізацыі дапамогі ў Беларусі:

Трэба іх падзяліць на менш карысьлівыя й тыя, што шукалі сабе карысьці.

Першае месца заняла місія Нансэна, хаця й аказала найменшую дапамогу. Нансэнаўцы разьмеркавалі сярод адрасатаў 4 тысячы 222 харчовыя псылкі, кожная коштам 2,5 даляра. Дзіцячым установам было перададзена 63 пуды какавы. Ніякіх выдаткаў у сувязі зь місіяй Нансэна ўлады ня неслі.

На другое месца Стакоўскі паставіў Таварыства сяброў — Квакеры, што, як і місія Нансэна, ужо спыніла сваю дзейнасьць. Усю дапамогу квакеры перадавалі ў дзяржаўныя органы, кармілі каля 13 тысяч дзяцей, а таксама перадавалі старую вопратку й бялізну. Як адзначаў упаўнаважаны:

Грамадзянін Томас (Клівэр), які працаваў ад іх у нас, наагул працу сваю праводзіў, вылучна кіруючыся атрыманымі ад мяне ўказаньнямі.

Трэцяе месца заняла габрэйская арганізацыя Джойнт, якая пакуль не ад'яжджала. Стакоўскі пісаў:

Толькі апошнім часам мне ўдалося канчаткова, здаецца, прымусіць яе адмовіцца ад бескантрольнага й бясплянавага разьмеркаваньня дапа-

могі, і цяпер яе праца праводзіцца цалкам узгоднена празь мяне з нашымі дзяржорганамі.

АРА ў справаздачы Стакоўскага было адвездзена больш за ўсё месца. І гэтае месца было ў канцы:

Апошняя месца, паводле вызначанага мной парадку, займае АРА. Гэтая арганізацыя, якая аказала нам параўнальна вялікую матэрыяльную дапамогу, ўвесь час вырывалася з-пад нагляду ўрадавых органаў. Маючы пэўную мэту, ня гэтуты дапамагаць дзяржаве, колькі рэкламаваць амэрыканскую дабрачыннасць, ня гэтуты дапамагаць дзяржаве, колькі падтрымліваць мяшчанскія пласты насельніцтва, яна патрабавала безупынай пільнасці, а часам і пэўнай цвёрдасці й супраціву з боку тых, каму было даручана быць пры іх упаўнаважаным.

На заканчэнне Стакоўскі ляканічна канстатаваў:

Канечне, у Беларусі АРА аказала нам дапамогу выдачай значнае колькасці мэдыкамэнтаў, 195 500 месячных рацыёнаў, што складае 66 105 пудоў брута, і разьмеркаваньнем пэўнай колькасці мануфактуры.

Так была ацэненая найвялікшая ў XX стагодзьдзі замежная дапамога Беларусі.

Увечары 16 чэрвеня амэрыканцы пакідалі Беларусь. 23 чэрвеня ў адміністрацыйным

адзеле АРА ў Маскве быў падпісаны «Агульны мэмарандум №73»:

Менская акруга закрытая 17 чэрвеня 1923. Увесь пэрсанал прыбыў у Маскву.

Аднак справы Менскай акругі закрыліся не для ўсіх. Напярэдадні канчатковага ад'езду зь Беларусі Чарлз Ўілабі напісаў асабісты ліст Мар'яну Стакоўскаму. Упаўнаважаны ня згадвае гэтага допісу ў выніковай справаздачы. Але без увагі ён не застанецца.

Адказ на свой зварот Ўілабі прачытае ўжо ў Амэрыцы. Гэта будзе паведамленьне ў газэце «New York Times». Але яно зьявіцца амаль праз год.

20

ВІЦЕБСК: КАРТКАЯ АДЛІГА ў 30-ГРАДУСНЫ МАРОЗ

Амэрыканцаў чакалі. — Ні складу, ні жытла, ні офісу. — Начуюць у вагоне. — Першыя пасылкі. — Губвыканкам мяняе пазыцыю. — Вада зь Дзьвіны. — Крывадушны Канаплін. — Манія Айкера

А палове пятай раніцы 7 студзеня 1922 на станцыю Віцебск прыбыў спецыяльны цягнік⁷⁵. На станцыі адпраўленьня, у Маскве, ён

⁷⁵ Паводле ўспамінаў Джона Айкера, напісаных у кастрычніку 1922. У іншых спраздачах дата прыезду пазначена 13 студзеня.

быў даўжэйшы на дванаццаць вагонаў, — але ў Воршы цягнік перафармавалі, і большая частка пайшла на Менск. З адзінага салён-вагону на 30-градусны мароз выйшлі два амэрыканцы — Джон Айкер, кіраўнік будучай акругі АРА, і сакратар Джон Макмілан. Калі іхны вагон адцягнулі на запасныя рэйкі, замежныя пасажыры пайшлі праверыць вагоны з харчам. Усе плёмбы былі ў парадку, і а 10-й раніцы амэрыканцы ўжо былі ў губвыканкаме.

Губвыканкам месціўся ў былым губэрнатарскім палацы на вуліцы, якая раней называлася Губэрнатарскай, але на час прыезду АРА была перайменаваная ў Савецкую⁷⁶. Зьяўленьне Джона Айкера для віцебскага начальства не было нечаканасьцю. За тыдзень да прыезду групы АРА ў Віцебск з Масквы адправіўся перакладчык прозьвішчам Якабс, які меў падрыхтаваць умовы для хуткага пачатку апэрацыяў.

Улады падрыхтаваліся: на сустрэчы са старшынём губвыканкаму Крыловым прысутнічаў рабочы, які быў на заробках у Амэрыцы й крыху гаварыў па-ангельску. Ён і быў прызначаны прадстаўніком уладаў. Амэрыканцам казалі, што склад, памяшканьне пад кантору й жытло для іх ужо падабралі. Быў выкліканы службовы аўтамабіль, і араўцы разам з прадстаўніком губвыканкаму рушылі аглядаць памяшканьні.

⁷⁶ Вуліца захавала свой назоў да цяперашняга часу, захаваўся й губэрнатарскі палац, у якім у 1812 месцілася штаб-кватэра Напалеона. «Збор помнікаў архітэктуры» апісвае дом 18 на вул. Савецкай як «адміністрацыйны будынак» — там цяпер месціцца абласная ўправа КГБ.

Склад аказаўся ў цэнтры гораду, але ўяўляў сабой невялікі пакой у нежылым будынку. Ані памерам, ані разьмяшчэньнем ён не пасаваў да апэрацыйных патрэбаў. Зьбянтэжаны прадстаўнік губвыканкаму параіў зьвярнуцца да чыгуначнікаў. Паехалі ў чыгуначную ўправу. Там гасьцям здзівіліся, але выслухалі й прапанавалі стары ангар — пры ўмове, што новыя гаспадары самі вывезуць сьмецьце й падрыхтуюць умовы для складавай працы. Айкер пагадзіўся.

У адным з вагонаў прыбыў аўтамабіль «Форд-Каміянэт», але завесьці машыну не ўдалося. Адсутнічалі часткі, якія запакавалі асобна. Паколькі плёмбы на дзвярох былі на месцы, верагодна, іх забыліся пакласьці ў Маскве. Амэрыканцы распакавалі скрынку з друкавальнай машынкай, але з-за дрэннай упакоўкі яна амаль рассыпалася й вымагала сур'ёзнага рамонту. Першыя справаздачы зь Віцебску даваліся пісаць ад рукі.

Ужо прыцемкам араўцы прыбылі ў гатэль, дзе пасяліўся перакладчык і дзе былі зарэзэраваныя месцы. Аднаго погляду хапіла, каб амэрыканцы заявілі, што, пакуль няма сталага жытла, лепш будучь начаваць у вагоне, не зважаючы на сапсаваную печку й люты мароз.

Перакладчык застаўся ў гатэлі, прадстаўнік губвыканкаму падвёз амэрыканцаў да станцыі й паабяцаў заехаць наступнай раніцай, каб далей шукаць жытло й памяшканьне пад кантору. Спальны вагон амэрыканцаў стаяў у тупіку

побач з таварнымі вагонамі, пераабсталяванымі пад часовае жылло, калі меркаваць па комінах.

Наступнай раніцай, 8 студзеня, абяцаны губвыканкамам аўтамабіль спазьніўся на дзье гадзіны. Прадстаўнік уладаў выбачаўся і ўсяляк спрабаваў палепшыць першыя ўражаньні. Амэрыканцы занесьлі ў газэту абвестку пра набор на працу й пачалі знаёміцца з горадам. Якабс паказаў некалькі незанятых пабудоваў. Пусты школьны будынак пасаваў для канторы й выдачы пасылак. Амэрыканцы накіраваліся на вуліцу Савецкую, у губвыканкам, але там спаслаліся на «тэхнічныя прычыны». Аднак прапанавалі іншыя адрасы — выглядала, што ў Віцебску ўлады хочучь дапамагчы амэрыканцам распачаць працу. Старшыня губвыканкаму Крылоў паслаў тэлеграму ў Маскву ва ўрад:

Тыдзень таму ў Віцебск прыбыў прадстаўнік АРА Айкер для арганізацыі тут абласнога аддзяленьня дапамогі дзеля абслугоўваньня Віцебскай, Смаленскай і Гомельскай губэрняў. У сілу пагадненьня ўраду з АРА, падпісанага 20 жніўня летась у Рызе, губвыканкам бярэ на свой рахунак усе выдаткі, зьвязаныя з прадастаўленьнем аддзяленьню АРА памяшканьняў, разгрузкай вагонаў, карыстаньнем аўтамабільным транспартам і да т.п. Ня маючы крыніцаў для пакрыцьця ўсіх выдаткаў, прэзыдыюм губвыканкаму просіць тэрмінова перавесці на вышэйзгаданыя мэты два мільярд рублёў, а таксама даць падрабязныя дырэктывы ў справе ўзаемадчыненьняў губвыканкаму й АРА.

Віцебская акруга паводле тэрыторыі была адной з найбольшых. Межы акругі захоплівалі землі чатырох губэрняў і праходзілі па лініі Холм—Асташкаў—Белы—Вязьма—Юхнаў—Чэрыкаў—Быхаў—Талачын—Лепель—Полацк—Дрыса—Апочка—Наваржэў—Холм.

Напачатку студзеня, калі Айкер і Макмілан ад'яжджалі з Масквы, кіраўніцтва АРА паставіла задачу як найхутчэй пачаць даставу пасылак. Справаздачу пра выдачу першай дзясяткі патрабавалася адразу адправіць тэлеграфам. На трэці дзень па прыездзе, калі былі разладаваныя вагоны, амэрыканцы адправіліся шукаць адрасатаў.

Сонца ўжо села, і машына зь цяжкасьцю прабівалася праз гурбы сьнегу на нячышчаных вуліцах. Пасажыры мусілі час ад часу выскокваць і штурхаць аўтамабіль праз сумёты. Удалося знайсці толькі трэці адрас. Джон Айкер пісаў:

Мы самі занесьлі прадукты, і трэба было бачыць, як узрадалася ўся сям'я, каб пераканацца, што нашыя намаганьні не былі марныя. На гадзінніку быў пачатак 11-й ночы, 10 студзеня 1922, калі мы атрымалі расьпіску пра даставу першай віцебскай пасылкі. Я добра памятаю тую ноч, бо мы думалі, што ніколі ўжо не адтаем, і леглі ў ложка у ледзь ацпленым вагоне ў вопратцы й безь вячэры.

Наступнымі днямі Айкер і Макмілан па чарзе дастаўлялі пасылкі й аглядалі памяшканьні.

Напачатку 1922 на тэлеграфныя блянкі ў Віцебску наклеівалі яшчэ паштовыя знакі з двухгаловым арлом

Застрашаныя дрэннай ежай у рэстаране, амэрыканцы дамовіліся харчавацца прыватным чынам у сям’і. Праз пару дзён захварэў перакладчык. Айкер паслаў у Маскоўскую штаб-кватэру тэлеграму:

Лекары знайшлі ў Якабса сымптомы тыфусу. Перакладчыка паклалі на сані й адвезлі ў чыгуначны шпіталь. Гэта звычайны жылы дом, які да таго ж амаль не ацяпляецца. Хворыя атрымліваюць палову фунта хлеба на дзень, бракуе амаль усіх патрэбных лекаў. Прашу неадкладна пачаць даставу мэдыкамэнтаў і абсталяваньня ў Віцебскую акругу.

Штовечар, пасля працы ў складзе й раздачы пасылак, Айкер і Макмілан вярталіся ў халодны вагон. Яны надалей жылі на рэйках, але ўжо было знойдзенае прыдатнае памяшканьне пад жытло й кантору — будынак статыстычнай управы непадалёк ад моста празь Дзвіну. Аднак патрабаваўся рамонт і замена ацяпленьня: пакоі абаграваліся печкамі-буржуйкамі. Губвыканкам прыслаў арцель будаўнікоў, якія ўзяліся за працу.

Сытуацыя зьмянілася 26 студзеня. У гэты дзень з Масквы ў Віцебск прыйшла тэлеграма ў адказ на тэлеграфны запыт старшыні губвыканкаму. Упаўнаважаны савецкага ўраду Аляксандар Эйдук пісаў:

На ваш нумар 205 паведамляю: прадстаўнікі АРА прыехалі ў Віцебск не для аказаньня дапамогі

тым, хто галадае, а вылучна для разьмеркаваньня харчовых пасылак асобным адрасатам, за якія заплачана ў Амэрыцы дзесяць даляраў за кожную пасылку. Патрабаваньне двух мільярдаў ня можа быць задаволеннае: за ўсе паслугі, якія вы робіце АРА, апошня абавязаная разьлічыцца на месцы за выняткам платы за наём кватэры й складавых памяшканьняў.

Нягледзячы на сыцісласьць тэлеграфнага адказу, віцебская просьба «даць падрабязныя ўказаньні ў справе ўзаемадачыненьяў губвыканкаму з АРА» была цалкам задаволеная.

«Да ведама й выкананья» — гэтая рэзалюцыя зьявілася на тэлегране Эйдука на наступны дзень. Выконваць рэзалюцыю меў ужо новы ўпаўнаважаны.

Айкер пісаў пазьней:

Першы прадстаўнік губвыканкаму, які гаварыў па-ангельску, неўзабаве сам папрасіўся на працу ў АРА. На ягонае месца быў прызначаны «найразумнейшы камуніст у горадзе» — ён жа пракурор, ён жа прафэсар у мясцовай бальшавіцкай школе й сябра губвыканкаму прозьвішчам Канаплін. Як можна бачыць, яму лёгка было знайсцьці прычыну — недахоп часу, каб не займацца нашымі патрэбамі — і гэтая прычына заўсёды знаходзілася. Гэтая асоба навучыла мяне, якой крывадушной можа быць чалавечая істота.

Амэрыканцы пазнаёміліся з тэлеграмай Эй-

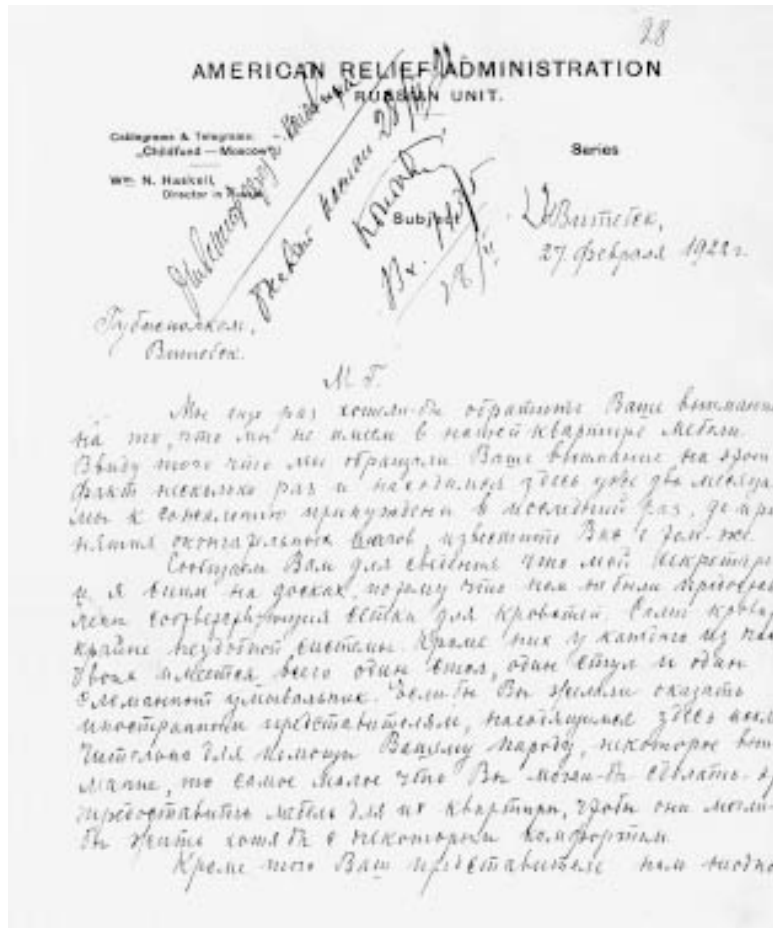
дука толькі празь месяц, але яе дзеянне адчулі нашмат раней. Будаўнікі, якія рамантавалі памяшканьне былой статыстычнай управы, запатрабавалі выплаты авансу. Айкер скіраваў іх у губвыканкам. Там адмовіліся плаціць і параілі будаўнікам патрабаваць грошы ад кіраўніка акругі альбо скардзіцца ў Маскву. Айкер паслаў будаўнікоў назад у губвыканкам. Упаўнаважаны зноў адаслаў іх да амэрыканцаў. Жарсьці хутка разгарэліся, і брыгадзір будаўнікоў нават пагражаў забіць кіраўніка акругі.

Жыць далей на рэйках не выпадала. Чыгуначнікі ўжо патрабавалі вызваліць вагон. Трэба было тэрмінова завяршаць рамонт, і Айкер выплаціў будаўнікам грошы з касы АРА. З халоднага вагону амэрыканцы перабраліся ў два маленькія пакі на верхнім паверсе статыстычнай управы. Айкер успамінаў:

Каб быць чыстым, выбар быў — альбо сьнегавая ванна, альбо нічога. Часам ваду нам прыносілі з рэчкі, электрычнасьці не было, не хапала дроваў, хаця горад акружаны лесам.

Празь месяц, у канцы лютага, Айкер напісаў на імя старшыні губвыканкаму афіцыйны ліст:

Паведамляем вам, што мой сакратар і я сьпім на дошках, таму што нам не былі дадзеныя адпаведныя сеткі для ложкаў. Самі ложкаў надзвычай нязручнай сыстэмы. Апроч іх, кожны з нас мае толькі адзін стол, адно крэсла й адзін зламаны рукамыйнік. Калі б вы жадалі надаць

Крык адчаю Джона Айкера пасля студзеньскай тэлеграмы Ландэра ў Віцебск пра абмежаванне супрацы з АРА: нічога няма, нават друкавальнай машынкi

за межным прадстаўнікам, якія знаходзяцца тут вылучна для дапамогі вашаму народу, нейкую ўвагу, дык найменшае, што вы маглі б зрабіць – гэта даць мэблю для іхнае кватэры, каб яны маглі жыць хаця б зь нейкім камфортам.

Айкер нагадаў, што ранейшыя шматлікія просьбы пра мэблю для жылта, канторы й складоў застаюцца без адказу. Афіцыйную скаргу, як Айкер назваў свой ліст, завяршала прыпіска:

Мы пасылаем вам гэты ліст, каб не было непаразуменьня, што вам невядома вышэйвыкладзенае.

Падрыхтаваць гэкт адказу было даручана ўпаўнаважанаму Канапліну:

Ваш ліст ад 27 лютага выклікаў у нас пэўную долю здзіўленьня. Мы неаднаразова заяўлялі вам пра нашу гатовасьць задаволіць усе вашыя патрабаваньні, наколькі яны не прэчаць інструкцыям з цэнтру. Але паколькі вашыя патрабаваньні дагэтуль галоўным чынам засяроджаныя на мэблі й іншых дробных рэчах, пра якія ў нас няма ніякіх канкрэтных указаньняў, дык губвыканкам мусіць абмежавацца толькі парадаю набыць пазначаныя рэчы за кошт АРА. Мы абавязаны ўзяць на сябе толькі рамонт складавага памяшканьня, калі б ён патрабаваўся. Пра ўсё астатняе, як вы можаце пераканацца з далучанай тэлеграмы, ніякіх указаньняў няма. Што

да мэблі, абяцанай вам прадстаўніком, дык гэта ёсьць вылучна ягонай ветлівасьцю да вас, і, калі мэбля яшчэ не дастаўленая, маем гонар вас запэўніць, што тут былі адпаведныя тэхнічныя прычыны, якія паступова здымаюцца.

У скарзе Айкер асобна пісаў пра Канапліна:

Калі ваш цяперашні прадстаўнік ня мае даволі часу, каб рупіцца пра нашыя просьбы, дык можна было прызначыць іншага, пра што мы вам ужо пісалі.

У афіцыйным адказе старшыні губвыканкаму гаварылася:

Прызначаючы свайго прадстаўніка, губвыканкам ведаў, каго й для чаго ён прызначае. Карыстаемса гэтай нагодай, каб паведаміць, што наш прадстаўнік цалкам у курсе сваіх функцыяў.

Канаплін, які сам рыхтаваў тэкст адказу, сам і перадаў яго разам з копіяй тэлеграмы Эйдука кіраўніку акругі. Ні гэты, ні наступныя адказы не спрыялі паляпшэньню дачыненняў. Пазьней у справаздачы ўпаўнаважанага Віцебскага губвыканкаму для Масквы дзейнасьць АРА ў першыя месяцы будзе падсумаваная наступным чынам:

Са студзеня па ліпень — пэрыяд няспынных спрэчак паміж губвыканкамам і Айкерам, якога пе-

расьледуе манія парушэньня паўсюль і ўсімі Рыскага пагадненьня.

Кожныя некалькі дзён па прыездзе ў Віцебск амэрыканцы назіралі адну й тую ж карціну: зь цягнікоў з Волгі здымалі па 10—15 целаў памерлых дзяцей. Яны заставаліся ў вагонах аж да канечнай станцыі, у Віцебску трупы згружалі на сані й везьлі на могількі голыя целы — распраналі памерлых адразу ў дарозе.

У выніковай справаздачы Айкер гэтак ацэніць першыя месяцы свае супрацы зь мясцовымі ўладамі:

Мы рабілі ўсё магчымае, каб давесьці да іх, што мы хочам пачаць працу як найхутчэй, але з такім самым посьпехам мы маглі кідаць словы на ўзьвей ветру.

ЛОЗАНСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

делегация выехала в Лозанну.

1. Из Москвы в Лозанну выехала Российская делегация в составе т.т. Чичерина и Мдивани. Тов. Раде выехал в Лозанну, заехали германский посол и турецкий министр.

Греческая граница Турции.

На вчерашней сессии Исмед-паша настаивал на том, чтобы граница между Грецией и Турцией осталась по линии Марицы. Керзон отметил, что союзники и все балканские государства решили передать западную Фракию Греции.

Изочарована конференция.

Исмед-паша сожалеет об участии кемалистов в Лозаннской конференции и ожидает прибытия тов. Чичерина для принятия окончательного решения.

Олжны принадлежать Турции.

Исмед-паша заявил, что советская делегация должна принадлежать Турции.

Помощь иностранцев Советской России.

в МОСКВА, 25.11. АРА в ноябре обидет 950 000 пайков детям и больным. В январе предполагается идать до 2 000 000 пайков. к Нансеновская организация будет чорыть до первого января 492.000 слоек в месяц, преимущественно детей.

Квакеры предполагают ежемесячно корыть 200.000 человек и предоставить крестьянам до 1000 лошадей и 10 тракторов. Католическая миссия рассчитывает в ближайшее время корыть 50.000 челов, преимущественно детей.

Американско-еврейский объединенный комитет с 1-го ноября распределит 8 миллиона продпайков. На продпайки для взрослых ассигновано 275 000 долларов. Для детских учреждений ассигновано дополнительно 400.000 долларов.

Международные организации ассигновали на восстановление сельского хозяйства 1.240.000 долларов.

Германский конгресс фабрично-заводской

Все внимание конференции уделено вопросу о предоставлении экспансии железнодородных и нефтяных концессиях в Моссулле. БОРДО, 27.11 Сегодня в Лозанне велись переговоры по вопросу о предоставлении экспансии Лигана и Фессонии.

АФИНЫ, 26.11. Сформированное новое кабинетом поручено полковнику Бонатапу. Фашистское "просвещение". РИМ, 24.11 Товарищ министра просвещения нового фашистского

21

ВИЦЕБСК: СЪЛЁЗЫ, А НЕ ДАПАМОГА

Габрэйскі горад. — Загадчык складу з «Grand Orega». — Крадзе й ня дзеліцца. — Няма шчасця. — Ура амэрыканскім братам! — Начная зьмена. — Даў па пысе. — Вайна з Джойнтам. — Айкер ад'яжджае

Празь дзень пасья прыезду ў Віцебск, позна ўвечары 9 студзеня, калі амэрыканцы вярталіся ў вагон, іх чакаў першы кандыдат уладкавацца на працу.

Абвестка ў мясцовым друку прыцягнула пільную ўвагу гараджанаў. Шмат хто зь мясцовага насельніцтва быў на заробках у Амэры-

цы, меў там сваякоў, крыху ведаў ангельскую. АРА не была першай арганізацыяй, якая дастаўляла дапамогу ў гарады й мястэчкі над Дзвіной. Першы кандыдат распавёў, як усяго некалькі месяцаў таму, калі Віцебск быў акупаваны палякамі, у горадзе працавала польская дабрачынная арганізацыя. Пасля вяртаньня бальшавікоў некалькі яе супрацоўнікаў зь мясцовага насельніцтва былі расстраляныя. Сярод іх была й дзяўчына.

Але гэтая гісторыя не напужала шматлікіх ахвочых уладкавацца ў амэрыканскую кантору. Насельніцтва бедавала, і праца ў АРА гарантавала больш чым дзе прстойныя ўмовы⁷⁷.

Айкер пісаў:

Мы мусілі напачатку браць на працу пераважна габрэяў, большасьць якіх былі ў Амэрыцы, гаварылі па-ангельску і ў бальшыні сваёй зьяўляліся агентамі ўладаў. Віцебск на 90% ёсьць габрэйскім горадам, але ў тыя дні здавалася, што блізка да 100%.

У справаздачы Віцебскай акругі кароткая гісторыя рэгіёну тлумачылася наступным чынам:

Перад 1793 годам большая частка акругі належала да Польшчы, і пасля другога падзелу шмат

⁷⁷ У дадатак да заробку мясцовыя супрацоўнікі АРА бясплатна атрымлівалі адну амэрыканскую харчовую пасылку на месяц. У Віцебскай акрузе ў 1922—1923 было выдадзена такім чынам больш за 41 тону харчу на суму 4263 даляры.

палякаў, асабліва шляхты, засталася тут. У гарадох можна сустрэць даволі шмат немцаў, а бальшыню сялянаў складаюць расейцы. Па ўсёй акрузе расьсеяныя таксама літоўцы й латышы. Але найбольшую частку насельніцтва складаюць габрэі, бо гэта быў рэгіён, вызначаны для іх расьсяленьня пры старым рэжыме. Расейская й габрэйская зьяўляюцца мовамі гандлю, старая шляхта карыстаецца польскаю.

Віцебск у 1922 годзе ўваходзіў у склад РСФСР, у горадзе не выдавалася ніводнай беларускай газэты, адсутнічалі беларускія школы. Сялянства было беларускамоўным, але ў справаздачах цяжка адшукаць якія-небудзь згадкі пра гэта. Мясцовых моваў амэрыканцы ня ведалі й залежалі ад перакладчыкаў. Голад на вёсцы быў куды меншы, чым у гарадох, перапоўненых уцекачамі. Асноўныя апэрацыі прызначаліся для гарадоў і мястэчак, дзе былі сканцэнтраваныя адрасаты пасылак, дзіцячыя дамы й мэдычныя ўстановы. Сярод гараджанаў АРА й набірала супрацоўнікаў. Айкер пісаў:

У ліку першых, хто зьвярнуўся, аказаўся былы саліст амэрыканскай «Grand Opera» Зімін, і я хачу выказаць на ягоны адрас камплімент, які магу адрасаваць толькі некалькім людзям, якіх я сустрэў у Расеі, — ён сумленны чалавек.

Зімін быў прызначаны загадчыкам складу. Айкер хваліў яго за добрую працу, але думкі пра віцебскіх кандыдатаў на працу не зьмяніў:

Гэты джэнтэльмэн, Зімін, таксама выкладаў у кансэрваторыі, дзе былі іншыя інтэлігентныя людзі, якія гаварылі па-ангельску й шукалі працу. Аднак прапанаваная аплата для іх была занізкая, і пазней я ўведаў, што яны спрабавалі не дапускаць іншых людзей да працы ў АРА ў спадзяванні, што я буду вымушаны падвысіць заробак. Чаго можна чакаць ад масаў, калі так паводзіць сябе старая інтэлігенцыя.

Скептыцызм Айкера што да мясцовага персаналу будучь змушаныя падзяліць і наступныя кіраўнікі акругі. Эдвард Рэмі паведамляў у сакавіку 1923:

Камітэт складавых рабочых уручыў мне пэтыцыю з патрабаваннем звольніць загадчыка складу. Яго абвінавачваюць у крадзяжы й перапродажы харчу. Я сустрэўся зь дзевяццю аўтарамі пэтыцыі, пасля з загадчыкам складу й затым зьвёў іх разам. Такім чынам я ўведаў шмат чаго, што заставалася для нас невядомым. Я імгненна звольніў загадчыка й яшчэ пяць чалавек. Паколькі ўсе звольненыя належалі да розных групак, я атрымаў дастаткова інфармацыі, каб паправіць справы. Зрэшты, страты не такія ўжо сур'ёзныя. Загадчыка абвінавачваюць у продажы рэшткаў, якія зьбіраліся цягам месяца, і выглядае, што аўтараў пэтыцыі больш за ўсё злавала тое, што яны не дзялілі прыбытак.

Напачатку асноўным клопатам АРА ў Віцебску была адрасная выдача харчовых пасылак,

аплачаных у ЗША. Першую партыю картак-замоваў Айкер прывёз з сабою з Масквы й адразу пачаў збор новых. У мясцовай прэсе друкаваліся абвесткі, у канторы АРА афармляліся паштоўкі-замовы й перапраўляліся ў Амэрыку. У амэрыканскіх газэтах АРА таксама друкавала свае абвесткі, якія прыцягвалі ўвагу нацыянальных, рэлігійных і прафэсійных суполак. Хутка віцебскі адрас АРА стаў адным з найпапулярнейшых сярод габрэйскіх арганізацыяў Амэрыкі. У дакумэнтах АРА гэта тлумачылася рысай аселасьці й гістарычнымі акалічнасьцямі:

Ад часу пагрому 1881 году пачалася сталая плынь эмігрантаў з гэтай акругі ў Злучаныя Штаты, і кожны новы пагром стымуляваў яе. Менавіта з гэтае прычыны сума харчовых пасылак за сем месяцаў дасягнула амаль 200 тысяч даляраў.

16 лютага ў газэце «Известия Витебского губисполкома» зьявілася нататка пад загалоўкам «1052 пуды прадуктаў для беднякоў Лепелю ад працоўных габрэяў, якія эмігравалі ў Амэрыку». Паведамлялася, што эмігранты зь Лепелю праз АРА адпраўляюць пасылкі сваім землякам. У нататцы было ўдакладненьне, важнасьць якога Айкер неўзабаве ацэніць на практыцы:

Сакратар Нью-Ёрскага таварыства дапамогі Саламон Фрыдман паведамляе, што большая частка грошай сабраная з працоўных габрэяў. Бага-

тыя габрэі не жадаюць дапамагаць у няшчасных сваім супляменьнікам, і таму нас просяць стварыць камітэт з прадстаўнікоў усіх клясаў, але большую частку іх павінны складаць працоўныя. Ура нашым амэрыканскім братам!

У красавіку было выдадзена 918 пасылак, у траўні 3498, у чэрвені 4097. Айкер пісаў у справаздачы:

Людзі прыяжджалі па пасылкі здалёк, і часам не пасьпявалі атрымаць да закрыцьця складу. Вяртацца з пустымі рукамі не хацелі, пераначаваць не было дзе, і тады кладаўшчыкі прапанавалі выйсьце: яны будуць працаваць дапазна, пасья закрыцьця канторы. Разьлічвацца з кладаўшчыкамі мелі самі наведнікі, прыватным чынам.

Праца закіпела, аднак вырасла ня толькі выдача пасылак, але й колькасць скаргаў. Адрасат Канцапольскі са смаленскага Рослаўлю пісаў у Маскву:

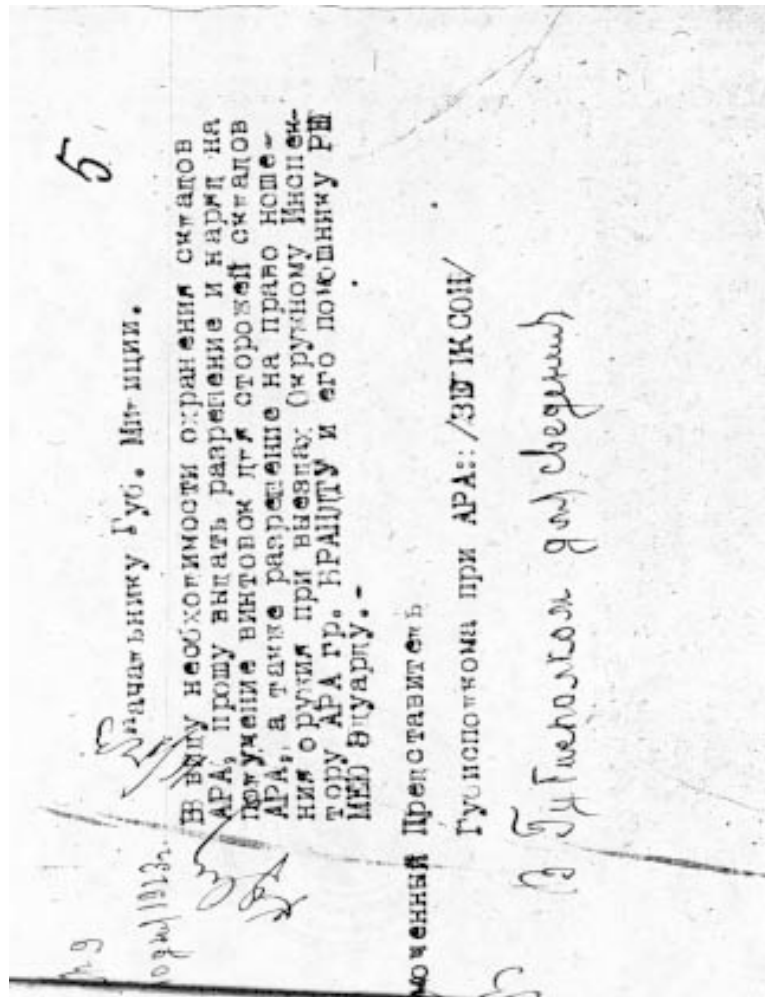
Прыехаў у Віцебск у панядзелак, кантора замкнёная й напісана ў вакне, што з нагоды другога дня Тройцы. Адно зло цягне за сабой другое. Назаўтра быў вялікі натоўп народу, а праз вакно відаць, што нашыя паненкі на абцасіках паварочваюцца, а народ як быдла таўчэцца. Прапусьцілі да абеду чалавек трыццаць, столькі ж пасья абеду. Народ хваляваўся. Адзін гуманны малады чалавек выйшаў і супакоіў, што будуць

працаваць пазьней. Сабралі па 500 000 рублёў, і за гадзіну пасья часу закрыцьця было адпушчана нашмат болей, чым за ўвесь дзень. Назаўтра серада, тое ж самае, і пасья часу закрыцьця папрасілі па 1 500 000 рублёў. Я пачуваўся пакрыўджаным і пайшоў, але што з таго, давялося з усходам валяцца ля плота, каб патрапіць зь першымі ў чаргу. Мушу сказаць, што адмаўляюся надалей ад паслугаў АРА, гэта адныя сьлёзы, такое мае ўражаньне.

Айкеру даводзілася змагацца адразу на чатырох франтах: ішла вайна зь мясцовымі ўладамі, трэба было пісаць тлумачэньні ў Маскву, даводзілася ваяваць са сваім пэрсаналам і абарняцца ў прамым сэнсе слова ад агрэсіўных наведнікаў:

Наш пэрсанал быў зь ліку жонак былых расейскіх консулаў ды іншых важных асобаў, і каб ня іхняя беднасьць, іх бы звольнілі за дробны крадзеж. Адночы ўрадавы агент пагражаў правесьці ў канторы рэйд ЧК, што напалохала супрацоўнікаў толькі часова. Яшчэ прыклад удзячнасьці па-віцебску – чалавек, які ня здолеў прабіцца ў офіс без чаргі, плюнуў у твар амэрыканскаму прадстаўніку. Гэта, натуральна, вымагала адпору, які быў дадзены й зрабіў добрае ўражаньне на натоўп.

Наведнік, якога Айкер спусьціў з прыступак, аказаўся ўплывовым камуністам. У мясцовай газэце зьявіўся востракрытычны матэрыял пад

У Віцебску неспакойна — абараняцца лепш самім

загалоўкам «Да ведама АРА». Айкера абвінавачвалі ў антысэмітызьме й саркастычна камэнтавалі амэрыканскі досьвед у боксе. Габрэйскія актывісты-партыйцы паспрабавалі наняць найлепшага ў горадзе адваката й прыцягнуць Айкера да суду. Вывучыўшы абставіны інцыдэнту, адвакат адмовіўся ад справы.

Тымчасам Айкер правёў дасьледаваньне выдачы пасылак і рэвізію, пасля чаго імгненна звольніў некалькі «гуманых» супрацоўнікаў і скасаваў начную зьмену. Аказалася, што амаль усіх наведнікаў можна абслужыць цягам звычайнага працоўнага дня.

Аднак задаволіць патрабавальную віцебскую публіку было цяжка: атрымальнікі пасылак расьпісваліся за прадукты й цяжка ўздыхалі: «Няма шчасьця!» Зьбянтэжаныя амэрыканцы доўга не маглі зразумець, у чым рэч. Высьветлілася, што пакрыўджаныя інтарэсы ўплывовай групы гандляроў — амэрыканскія прадукты прывялі да падзеньня коштаў на рынку. Гандляры й адрасаты дапамогі ў Віцебску нярэдка сумяшчаліся ў адной асобе. Айкер мусіў пакінуць усе спадзяваньні на ўдзячнасьць.

Зь лета пачаліся даставы мэдыкамэнтаў і іншай гуманітарнай дапамогі агульнага прызначэньня. У Віцебскай акрузе налічвалася ўжо 22 штатныя супрацоўнікі — інспэктары, шафэры, складавы пэрсанал. Нягледзячы на перашкоды, амэрыканцы пашыралі склады, рамантавалі офісы, вучылі супрацоўнікаў, узмацнялі ахову — былі пасьпяхова перапыненыя некалькі спробаў рабаўніцтва. У адной са справа-

здачаў мімаходзь згадваюцца ўмовы, у якіх дзейнічала АРА:

Летам па нашай машыне некалькі разоў стралялі салдаты, у бальшыні ад няведання, а аднойчы вар'яты.

Айкер невыпадкова напіша пра здарэнне без ацэнак і камэнтароў, як пра звычайную рэч. Бандытызм і ўзброеныя напады не былі рэдкасьцю на пасьялаваеннай Віцебшчыне. 27 студзеня 1923 быў забіты агент, які вёз 12 пасылак АРА ў Воршу, разам зь ім загінулі два спадарожнікі. За дзесяць дзён вакол Віцебску было забіта 15 чалавек. Міліцыя арыштавала 12 чалавек, якія прызналіся ў злачынствах і былі расстраляныя. Матыў усіх нападаў — рабаўніцтва, прычына — галеча.

Неўзабаве дастава вырасла да 600—700 пасылак у дзень, а аднойчы дасягнула 1150, — але хутка пайшла ўніз. На ўстрыжваньне запыт Маскоўскае штаб-кватэры Айкер мусіў паведаміць пра новую нечаканую перашкоду.

Гэтым разам працы заміналі не карысьлівыя супрацоўнікі, не крывадушныя ўлады, не наравістыя адрасаты, а іншая амэрыканская дабрачынная арганізацыя — Джойнт.

Пазыцыя АРА — дапамогу павінны разьмяркоўваць тыя, каму яна адрасаваная. Улады могуць толькі наглядаць, каб не было злоўжываньняў. Аднак прадстаўнікі ўлады ўвайшлі ў склад камісіяў Джойнту, і адрасаты АРА сталі

атрымліваць пагрозы арышту, канфіскоўваліся сьпісы, рэквізаваліся нават паштовыя маркі.

28 чэрвеня Айкер скардзіцца: Джойнт зайшоў так далёка, што захапіў частку гуртовых пасылак АРА для свайго выкарыстаньня. Айкер прапанаваў нават спыніць даставу харчу для дзіцячага дому, якім апекаваўся Джойнт, пакуль гэтая арганізацыя не адмовіцца ад такіх мэтадаў і не палагодзіць канфлікту.

Праз тры дні Айкер зноў звяртаецца да дырэктара АРА Ўільяма Гаскела:

Мы ня бачылі ўпаўнаважанага ўладаў ужо тры месяцы, і губвыканкам ігнаруе ўсе нашыя лісты. З другога боку, улады не прамінаюць выпадку зрабіць нам непрыемнасьць праз камітэт Джойнту.

Ціск на Айкера нарастаў. Афіцыйны прадстаўнік губвыканкаму адмаўляўся ўступаць у любыя кантакты й вырашаць праблемы. У Віцебск прыбыў доктар Ралф Герц, і ўсё было гатова для пачатку мэдычнае дапамогі, але перадаць лекі й абсталяваньне ў шпіталі аказалася немагчыма: улады хацелі рабіць гэта самі, бяз АРА. Мэдычны камітэт зь мясцовых лекараў, скліканы Айкерам, ня быў прызнаны губадзелам аховы здароўя. Зь вялікімі цяжкасьцямі ўдалося разьмеркаваць адзін вагон дапамогі.

Напярэдадні чарговай вялікай даставы мэдыкамэнтаў у Віцебск прыбыў лекар зь Менску Фрэнк Вілі — і адбыў назад ні з чым. Губвыкан-

кам прызначыў свой камітэт з правяраных камуністаў, якія, аднак, не былі лекарамі, і тады іх не прызнаў кіраўнік Віцебскай акругі.

Скаргі на Айкера, што меў даволі моцны характар, ішлі як ад уладаў, гэтак і ад актывістаў Джойнту, якія таксама рэпрэзэнтавалі ўлады. У Маскоўскай штаб-кватэры пачалі прыходзіць да высновы, што брак супрацоўніцтва зь мясцовымі ўладамі становіцца галоўным тормазам працы.

Яшчэ ў чэрвені Айкер пачынаў сваю справаздачу ў Маскву аптымістычна:

Усё, што тычыцца мэдычнай дапамогі ў Віцебскай акрузе, добра рухаецца наперад. Зразумела, губаддзел аховы здароўя стварае пэўны клопат, але мы спадзяёмся хутка палагодзіць справы. Чыгуначнікі не залежаць ад губаддзелу, і зь імі асабліва прыемна працаваць. Калі губаддзел захоча зноў блякаваць нашу працу, мы можам цалкам перанесці яе на чыгуначнікаў.

Кіраўніцтва АРА не падзяліла ні аптымізму кіраўніка акругі, ні зьмены курсу на дапамогу прафэсійнай групе чыгуначнікаў, якая й без таго пачувалася параўнальна няблага. Трывожлі абвінавачаньні ў антысэмітызьме й поўны разрыў сувязяў зь мясцовымі ўладамі. У адным з амэрыканскіх дакумэнтаў, напісаным амаль праз год пасля падзеяў, сытуацыя была падгульненая наступным чынам:

Інтрыгі супраць містэра Айкера пачалі прыносіць плён.

21 чэрвеня на месца сакратара акругі Макмілана, які вяртаўся ў Амэрыку, зь Петраграду прыбыў Доналд Ліндсэй. Напачатку ліпеня Айкер атрымаў новае прызначэньне — у Саратаў — і пачаў перадачу справаў новаму сакратару, які мусіў часова выконваць абавязкі кіраўніка акругі. Таксама напачатку ліпеня атрымаў віншаваньні з посьпехам і склаў абавязкі ўпаўнаважанага пры АРА віцебскі пракурор і прафэсар камуністычных навук Канаплін.

11 ліпеня першы кіраўнік Віцебскай акругі АРА Джон Айкер разьвітаўся з калегамі й выехаў на працу ў эпіцэнтар голаду — на Волгу.

Котловский 189
Деятельность АРА в Витебске
 (Из беседы с представителем Витебского отделения АРА).

С начала своей деятельности по 1 сентября Витебская контора АРА распределила до 60.000 пудов продовольствия, на сумму в один триллион руб.
 Распределены 4 вагона с медикаментами, которыми снабжены амбулатории, больницы и детские дома.
 Возбуждено ходатайство перед Москвой о кормлении местных студентов.

Первые посылки АРА в Витебске были везены 13 января тек. года, канона дат и считается началом деятельности Американской администрации помощи в Витебске. За все это время по 15 августа Витебская контора АРА распределила 18,343 посылки частным лицам и 1356 1/2 благотворительных посылок. Всего до 1 сентября можно считать распределенными до 60 тысяч пудов продовольствия на сумму в один триллион рублей.

Весь такого количества продовольствия значительно возросло цена на

о разрешении открыть столовую для кормления нуждающихся детей и взрослых, но, ввиду голода Поволжья, Московская АРА, считая, что все силы, должны быть направлены на борьбу с последним, не сочла возможным удовлетворить ходатайство.

В настоящее время местная контора АРА послала в Москву ходатайство о разрешении кормить учащихся 7 высших учебных заведений и профессионально-технических школ Витебска. Удовлетворение этого ходатайства зависит от общего положения в других

ной помощи, да населением ими инвентаризированным 4 итальных при- все амбулатор- е дома снаб- я, на послед- их домов и распределено: стерилизован- о колениора, пакетов пер- 2 724 лотки. ичество арт- лентов. Кроме переданных и в ближай- е еще меди- каментами и редкомагнетис

Колма 27

Вопросы
 нем. Вообще, владение на досылки поступают в большем количестве, и, надо полагать, и впрямь они будут по ступать пограничником время, так, что все слухи о предстоящем закрытии АРА лишены всякого основания.
 Кроме Дикойга (еврейской благотворительной организации) через АРА работают еще организации, — католическая, белая, еврейская и лютеранская, кроме того, еще АРА и отдельные лица, помогающие не только индивидуально, но и благотворительные посылки.
 С самого начала своей деятельности в Витебске Амер. администрация по-

Отношения АРА с местной властью были вполне согласные, и при содействии местных властей, АРА владеет помощью нуждающимся Витебского округа (в который входят: Витебская, Смоленская, часть Псковской и Гомельской губерний).

Помощь АРА всей России.
 По всей России Амер. администрация помощи снабдила медикаментами и госпитальными принадлежностями 1.700 больниц с 200.000 койками, кормила в своих столовых 9.000.000 людей, выдала 400.000 посылок на сумму 4.000.000 дол. и распределила 788 878 тонн (тонна около 60 пудов)

ВИТЕБСК: НЯХАЙ ЖЫВЕ Й КВІТНЕЕ АМЭРЫКА!

Кадровая карусель. — Связь з ГПУ. — Дзіўны арышт. — Упаўнаважаны хваліцца. — Краўцы бяз вопраткі, шаўцы бяз чобатаў. — Ліст у Каліфорнію. — Спадчына Айкера. — Ex Occidente lux — сьвятло з Захаду

У кабінэт кіраўніка акругі АРА былі запрошаныя два чалавекі: жанчына, якая прыйшла па сваю пасылку, і мясцовы супрацоўнік. На пытаньне, ці ведаюць яны адно аднаго, абодва адказалі адмоўна. Калі жанчына на просьбу ўпаўнаважанага напісала сваё прозьвішча — Енкіна — і расьпісалася, подпіс параўналі з

почыркам у даверанасьці на атрыманьне трох пасылак, якую меў супрацоўнік АРА прозьвішчам Канстанцінаў. Почыркі не супалі. Падробка была відавочная.

У кабінэце быў яшчэ адзін чалавек. Ён пазваніў начальніку губэрскага крымінальнага вышуку й папрасіў прыслаць канвой.

Так пачаўся дзень 1 жніўня для Доналда Ліндсэя, які выконваў абавязкі кіраўніка акругі пасья ад'езду Джона Айкера. Пры вочнай стаўцы прысутнічаў новы ўпаўнаважаны губвыканкаму Шымялёвіч. Празь месяц у сваёй першай справаздачы ў Маскву ўпаўнаважаны паведаміць:

Усталяваны шчыльны кантакт паміж мною й ГПУ.

Пасья ад'езду Айкера й адстаўкі пракурора Канапліна на месца ўпаўнаважанага быў адразу прызначаны нехта Пайкін, але пратрымаўся на пасадзе толькі тыдзень. Выглядала, што ўлады ў Маскве таксама турбавалі канфлікты ў Віцебску, і з апарату Ландэра вырашылі прыслаць свайго чалавека. Так 20 ліпеня ў Віцебску зьявіўся лекар Шымялёвіч.

Новы пачатак ў дачыненьнях АРА й віцебскіх уладаў быў шматабяцальны. Штодзень на дарозе на працу Ліндсэю прапанавалі купіць амэрыканскія прадукты. Для складоў АРА працаваў рынак, дзе зьмесьціва пасылак прадавалі й абменьвалі на іншыя прадукты й рэчы. Не пасьпеў Ліндсэй выказаць сваю занепакоенасьць, як новы прадстаўнік імгненна выдаў

пастанову зьліквідаваць базар. Таксама разьвязаўся працяглы канфлікт з аўтабазаю губвыканкаму. Айкер абвінаваціў начальніка аўтабазы ў самавольным захопе аўтамабіля АРА, той апраўдваўся, што меў дазвол на паездку ў Смаленск, але амэрыканец забыўся пра гэта. Ліндсэй і Шымялёвіч пагадзіліся лічыць інцыдэнт непаразуменьнем.

Празь месяц у сваёй першай справаздачы ў Маскву Ландэру новы ўпаўнаважаны адзначыў, што ўвесь папярэдні пэрыяд амэрыканцы ў Віцебску працавалі без нагляду ГПУ. Зь ягоным прыездам сытуацыя памянлася. Першая справаздача за пэрыяд 20 ліпеня — 1 верасьня заняла 11 старонак і складалася з 14 разьдзелаў, прысьвечаных выдачы пасылак, мэдычнай дапамозе, дзіцячаму харчаваньню, узаемадачыненьням амэрыканцаў з мясцовымі ўладамі. Найбольшы разьдзел быў названы «Арышт супрацоўніка АРА гр. Канстанцінава». Шымялёвіч, які падпісваўся як «лекар», сьведчыў пільнасьць, уласьціваю супрацоўнікам ня толькі гэтае прафэсіі:

Ужо зь першага дня мае працы ў АРА супрацоўнік Канстанцінаў прыцягнуў маю ўвагу як сваімі паводзінамі, гэтак і шырокім ладам жыцьця.

Канстанцінава дапытвалі, шукалі суўдзельнікаў, але той адпіраўся, сьцьвярджаў, што даверанасьць купіў, а пячатку набыў у незнаёмага супрацоўніка губсаўнаргасу ў рэстаране. Нікога знайсці не ўдалося, і праз тры тыдні

крымінальны вышук палічыў сваю працу завершанай. Але справу Канстанцінава не перадалі ў суд і самога яго ня вызвалілі. Упаўнаважаны губвыканкаму пераслаў справу ў ГПУ. У справаздачы ў Маскву Шымялёвіч дакладаў:

Канстанцінаў, 1906 г.н., сын былога дырэктара дзяржбанку ў Віцебску, скончыў юнкерскую вучэльню, змагаўся на Ёрангельскім фронце супраць Савецкай Расеі, быў паранены, кантужаны, па адступленьні патрапіў у Канстантынопаль. Адтуль паехаў да бацькі ў Парыж, дзе бацька ёсьць чальцом Расейскага ўраду ў Францыі. У Расею вярнуўся па амністыі, у АРА паступіў толькі таму, што АРА ведае ягонага бацьку (словы Канстанцінава). У АРА паступіў 7 лютага. Пры ім знойдзенае пасьведчаньне Чырвонага Крыжа ў Віцебску, што ў пэрыяд з 6 па 20 лютага знаходзіўся на лячэньні ў лязарэце з агняпальным раненьнем у грудзі.

Сукамэрнікам у турме Канстанцінаў расказаў, што ваяваў супраць Чырвонай арміі на паўднёвым фронце, быў засуджаны на расстрэл, але ўцёк. Аднак падчас допыту ён нечакана заявіў, што служыў у ЧК. Месцам службы назваў Кіеў. Далейшае сьледства было спыненае, матэрыялы ў суд не паступілі. Канстанцінаў быў перапраўлены зь Віцебску ў распараджэньне асобага аддзелу Кіеўскай ваеннай акругі.

У сваёй першай справаздачы ў Маскву новы ўпаўнаважаны Шымялёвіч так ацаніў працу АРА за час да свайго прыезду:

Галоўнай мэтай АРА было толькі разьмеркаваньне індывідуальных дзесяцідаляравых пасылак... Пастаянна напружаная атмасфэра, разьходжаньні, непаразуменьні... Айкер усё ацэньваў з гледзішча парушэньня Рыскага пагадненьня... Такі, у кароткіх рысах, агляд дзейнасьці АРА са студзеня па ліпень – пэрыяд няспынных спрэчак паміж губвыканкамам і Айкерам, якога перасьледуе манія парушэньня паўсюль і ўсімі Рыскага пагадненьня.

Далей Шымялёвіч паведамляе:

20 ліпеня я ўступіў у выкананьне абавязкаў пайнамоцнага прадстаўніка губвыканкаму. Дачыненні губвыканкаму й АРА з гэтага моманту набываюць цалкам нармальны характар.

Дзеля падмацаваньня Шымялёвіч прыклаў да справаздачы нататку з газэты «Известия Витебского губисполкома» ад 31 жніўня пад назвай «Дзейнасьць АРА ў Віцебску». Артыкул меў падзагалавак «3 гутаркі з прадстаўніком віцебскага аддзяленьня АРА». Публікацыю пачынала набраная буйным шрыфтам на дзьве калёнкі ўрэзка:

Ад пачатку сваёй дзейнасьці да 1 верасьня віцебская кантора АРА разьмеркавала да 60 000 пудоў харчаваньня на суму адзін трыльён рублёў. Разьмеркаваньня 4 вагоны з мэдыкамэнтамі, якімі забясьпечаныя амбуляторыі, шпіталі й дзіцячыя

дамы. Распачатае хадайніцтва перад Масквой аб харчаваньні мясцовых студэнтаў.

Хадайніцтва распачаў ня хто іншы, як хворы на манію парушэньня пагадненьняў Джон Айкер. Нягледзячы на канфлікты, якімі былі пазначаныя паўгоду працы ў Віцебску першага кіраўніка акругі, аказалася, што й зроблена нямала, і АРА займела высокую рэпутацыю паза сьценамі губвыканкаму. Выглядала таксама, што калі пра гэта не гаварылі адкрыта, дык прызнавалі і ў самім губвыканкаме. Менавіта з губвыканкаму, які афіцыйна апошнія тры месяцы не кантактаваў з Айкерам, у кантору АРА перадалі засьведчаную пячаткай просьбу дапамагчы вучням.

Ліст быў падпісаны будучымі шаўцамі, сталярамі й швачкамі, якія рэпрэзэнтавалі шэсьць віцебскіх прафэсійна-тэхнічных вучэльняў. Напачатку ліста амэрыканцам даволі лірычна тлумачылі сэнс гэтых установаў:

Раней гэтыя падлеткі мусілі б ісьці вучыцца да саматужнікаў і праводзіць свае маладыя гады пад вечным біцьцём сярод пакутаў і адначасова не атрымліваць ніякай адукацыі, заставацца за-турканымі, цёмнымі, неадукаванымі людзьмі.

Так было. Стала:

ПТВ рыхтуюць з падлеткаў майстроў, не прымушаюць іх цярпець зьнявагаў чалавечай годнасьці

і ўводзяць іх у галіну высокіх дасягненьняў культуры й цывілізацыі.

Каб амэрыканцы лепш ацанілі перамены, прынесеныя рэвалюцыяй у Віцебск, аргумэнты паўтараліся яшчэ раз:

Раней шэры затурканы падлетак мусіў няньчыць дзяцей у свайго майстра, даглядаць жывёлу, цярпець біцьцё й зрэдку з сумам марыць аб прывольным жыцьці школьнікаў. Цяпер жа падлетак вучыцца працы зь дзясяткамі сваіх адналеткаў у школьным памяшканьні, мае ўтульны дах над галавой і працуе толькі тады, калі гэта не перашкаджае разьвіцьцю ягонага арганізму, і ў вольны час займаецца разьвіцьцём свайго інтэлекту.

Аднак паколькі на мэце было атрыманьне амэрыканскай дапамогі, ідэальная частка на гэтым сканчалася й пачыналася больш рэалістычнае апісаньне ПТВ швейнікаў:

З 58 падлеткаў круглыя сіроты – 8%, бяз бацькі – 43%, бяз маці – 13%, усяго сіротаў 64%. Амаль усе мусяць харчавацца за свой мізэрны заробак (500 000 за месяц). Ня варта думаць, быццам астатнія 36% добра харчуюцца, бо ў бальшыні ў сям’і 5–6 чалавек, зь якіх працуюць сама больш два. Натуральна, што ў такіх умовах дзеці вымушаны часткова недаядаць, а часткова літаральна галадаць. Іхны крохкі дзіцячы арганізм разбураецца й лёгка паддаецца хваробе. У згаданай

школе нярэдка выпадакі, калі падлетак самлее ля сваёй кравецкай машынкi.

Аўтары ліста далей працягваюць апісаньне новага быту: вучні жывуць у брудных падвалах, пазбаўленых сьвятла, цяпла і ўтульнасьці, бракуе вопраткі й абутку. Пасьля пераходзяць да ўмоваў навучаньня «высокім дасягненьням цывілізацыі»:

Ня лепшыя справы з навучальнымі дапаможнікамі. Няма ані кніг, ані сшыткаў, ані прыстойных машынаў, ані варштатаў. Такая сытуацыя характэрная ня толькі для згаданых школаў, а для ўсіх бяз вынятку ПТВ.

Ліст сканчаўся просьбамі арганізаваць абеда для 430 чалавек, забясьпечыць навучэнцаў цёплай вопраткай, падручнікамі й абсталяваньнем. Подпісы былі засьведчаныя круглаю губэрскаю пячаткаю.

Айкер пераслаў зварот у Маскву й далучыў свае аргумэнты, але з Маскоўскай штаб-кватэры прыйшла адмова — пакуль усе дабрачынныя рэсурсы забірала Волга.

Публікацыя ў «Известиях Витебского губисполкома» ўвогуле ставіла пад сумнеў ранейшую тэлеграму Эйдука пра характар працы АРА ў Віцебску, быццам скіраванай вылучна на выданьне адрасных пасылак прыватным асобам. Высьветлілася, што ў дадатак да 18 343 адрасных пасылак было таксама разьмеркавана 1356 дабрачынных пасылак. Яшчэ ў траўні віцеб-

ская АРА атрымала груз дабрачыннай дапамогі з Чэхаславаччыны, ад фонду газэты «Prager Tagblatt». Айкер тады паведамляў у Маскву:

Адзін з атрымальнікаў нядаўна пацярпеў вялікія страты ад пажару й залежыць цяпер ад дабрачыннасьці. Трое іншых падзялілі адну пасылку, яны належаць да клясы інтэлігентных людзей, якія займаюць адказныя пасады на паўгалодным заробку. Дапамога таксама была выдадзеная мастаку, хвораму з-за нястачы ежы, мастацкія здольнасьці якога высока цэняць ягоныя калегі.

Лісты ўдзячнасьці ад мастака й іншых былі таксама адпраўленыя ў Прагу.

Амэрыканскія прадукты прывялі да значнага падзеньня коштаў на мясцовых рынках, і ад гэтага выйгралі ўсе пакупнікі, прызнавала газэта. З артыкула таксама вынікала, што віцебскай АРА ўдалося пераканаць сваё цэнтральнае кіраўніцтва ў неабходнасьці пашырыць мэдычную дапамогу для акругі:

За апошні тыдзень сярод дзіцячых дамоў і мэдустановаў разьмеркавана: 23 575 ярдаў простаі і стэрылізаванай нітніцы, 5700 ярдаў паркалю, 900 ваўняных коўдраў, 5000 пакетаў першай дапамогі, 1234 прасьціны, 2724 бахматыя ручнікі й вялікая колькасьць іншага інвэнтару й мэдыкамэнтаў. Апроч таго, днямі атрыманая перасоўная дэзынфэкцыйная камэра.

Айс ваіну з 1941 па 1-м Бел. фронце. Камандар батальёна капітан С. вызна-чаўся 1—3.12.1943 у баях за в. Чырво-ны Слабада Дубровенскага р-на: група ваінаў у 30 чал. на чале з ім штодзённа аб'явала па 10—12 кантракт ворага; калі батальён гітлераўцаў і 15 танкаў зноўна аб'яравалі групу, С. змясціў зноў саб. артылерыя на сабе; палічаны загінуўшым. Цяжка паранены трапіў у палон, з 1946 у Канадзе, за што са жн. 1977 да 4.12.1992 сав. ўладамі быў па-баўлены звання Героя Сав. Саюза.

САПУНОЎ Аляксей Парфенавіч (1857) 3.1851, м.ст. Усвяты Веліцкага г.уб. Віцебскай губ., цяпер Пскоўская обл., Расія — 2.10.1924), гісторык, археограф, краязнавец. Скончыў Аляксандраўскую гімназію ў Віцебску (1869), літ.-філал. ф-т Пецярбургскага ун-та (1873). У 1873—96 настаянік лат. і грэц. шк. у Віцебскай гімназіі. З 1896 археограф Віцебскага админістрацыйнага арліна сярэдняшколаў аспіку. З 1897 выкладчык Маскоўскага ун-та. У 1901—07 і з 1913 сакратар Віцебскага губ. стат. к-та. У 1907 выбраны дэпутатам ад Віцебскай губ. у Дзярж. думу 3-га склікання, дзе напрыклад правае крыло акцыянарыстаў. З 1918 заг. секцыя дзямаграфіі ў губернскай стат. бюро, з 1919 — у Віцеб-скай губ. архіве. Актыўна ўдзельнічаў у стварэнні Віцебскага царкоўна-археала-гічнага музея і Віцебскай аучэнай друка-рняй каміі. Адна з ініцыятараў адкрыцця Віцебскага аддзялення Маскоўскага архівалягічнага інстытута, у якім выкла-даў у 1911—22 (з 1913 праф.). Дасле-даваў гісторыю, л-ру, этнаграфію, археа-графію, архітэктуру, фальклор Беларусі, пераважна Паліччыны. Выявіў і зрабіў палеаг. апісанне стараж. рукапісных помнікаў, апісаў Барысавы камяні, арку Віцебшчыны, Мясцішчыны, Мяска. Сярод яго твораў: «Полішкі Са-фііскі сабор» (1888), «Дзвінскі, або Барысавы камяні» (1890), «Рэка Заход-няя Дзвіна: Гісторыка-геаграфічны агля-дак» (1893), «Помнікі часоў старажыт-ных і найноўшых у Віцебскай губерні» (1903), «Універсітэт у Полацку» (1908) і інш. Самая буйная праца С. — зборнік дакументаў «Віцебская дэўшчына» (т. 1, 4—5, 1883—88).

Літ.: Стукелая В.К. А.П.Сапуноў: К 25-ціцю яго аучэнай і літ. дзейнасці. Веліцк, 1905; Падліпскі А. Летапісец Ві-цебшчыны. Мн., 1993. Алена Фельцова

А.П.Сапуноў

(1987) і падручніка «Гісторыя мітайна Беларусі (1917—1994)» (1995). Літ.: Гісторык дзяржавы і права Беларусі. Мн., 1997 (разам з А.Ф.Вішнеўскай).

САРАКІ, веснавое світа нар. календары, якое праводзіць шэрага адзначае як дзень 40 пакутнікаў (9 сак. старога стылю). Дзець 40 часта абыгрывалася ў паняўках і абрачальных дзеяннях. На С. дзвучыты пераломвалі 40 луччынак і разравалі 40 вярочкач, якія сімвалізавалі сілы, што скоўвалі зямлю, каб наблізіць надыход цяпла, абудзіць ад зімовага сну ўсю жы-вую прыроду. Калі на С. заарэўся ма-роч, то чакалі шчыг 40 марозаў і за кожным з іх з'явілі па аднаму з 40 хлебных шарыкаў, спечаных да світа. На С. звычайна чакалі пацшпленак, «адлу-шчэнне» дрэў і прылёту птушак. Калі ад трамвія да С. трымалася добрае су-хое надвор'е, то летам чакалася засуха.

Уважліва Вясновіч

САРАЦЫНЫ, негатыўная назва му-сульман у сярэднявечных зах.-сўрал. краінах. Рымскі гісторык грэчаскага паходжання Аміян Марцэлін (4 ст.) згадаў С. як адно з арабскіх плямён на ПнЗ Аравійскай пустыні. Паступова тэрмін «С.» пачаў ўжываць для абазначэння спачатку ўсіх арабаў, потым му-сульман, а часам у шырокім сэнсе ўсіх некаталікаў. Тэрмін быў вядомы і на Русі, ён набыў шырокае распаўсюджан-не ў сувязі з крыжовымі паходамі. З канца 12 ст. яго этымалогія звязалі з

У чэрвені, за месяц да ад'езду, Айкер сустра-каўся з прафэсарамі віцебскіх інстытутаў, якія перадалі яму пэтыцыю аб дапамозе. Айкер вы-рашыў зьвярнуцца ў сваю альма-матэр — у Каліфарнійскі ўнівэрсытэт у Бэрклі. У супра-ваджальным лісьце ён пісаў:

Джэнтэльмэны, чые подпісы стаяць пад гэтым дакумэнтам, ёсьць годнымі рэпрэзэнтантамі тае моцна панішчанае й амаль зніклае клясы інтэлігентных людзей, якія некалькі гадоў таму вучылі моладзь Расеі ў добра абсталяваных інсты-тутах. Цяпер жа, апроч таго, што іх менш, ім недастаткова плацяць і яны недастаткова ядуць, іхныя клясы й лябараторыі практычна без абста-ляваньня. Прычына, дзеля якой іхная просьба перададзеная ў вашу ўстанову, — тая, што калі прафэсары змогуць атрымаць патрэбныя рэчы й такім чынам здолеюць лепш вучыць сваіх сту-дэнтаў, — тыя, у сваю чаргу, зробіць найлепшыя высілкі дзеля вызваленьня Расеі са стану гола-ду.

Айкер накіраваў такі самы ліст ва ўнівэрсы-тэт Джонса Гопкінса ў Балтымары.

Празь некалькі месяцаў у віцебскую канто-ру АРА прыйшоў ліст, які пачынала цытата з Эвангелья:

Я быў галодны, і вы накармілі мяне, я прагнуў, і вы далі мне напіцца.

Да ліста была прыкладзеная кніга, якая рас-

казвала пра заслугі аўтара, прафэсара Аляксея Сапунова, у дасьледаваньні гісторыі Віцебшчыны. Археограф, краязнавец, заснавальнік царкоўна-археалагічнага музэю, былы дэпутат Дзяржаўнай думы й стацкі саветнік пісаў:

Я прыношу сваю найглыбейшую падзяку вялікаму й шчодраму, далёкаму, але цяпер блізкаму майму сэрцу амэрыканскаму народу, які даў сілы мне, як і многім іншым працаўнікам навукі, перажыць гэтыя невыносна цяжкія часіны. Як быццам зырккі прамень сьвятла, які раптоўна зазьзяў з далёкага Захаду, асьвятліў глыбокую цемру вакол мяне⁷⁸.

У дакумэнтах АРА ёсьць тлумачэньне, што сямідзесяцігадовы прафэсар перад гэтым асьлепнуў, але пасьпяхова апэрацыя вярнула яму зрок. Аднак былы выкладчык клясычных моваў меў на ўвазе нешта іншае, калі скончыў ліст услаўленьнем:

І для мяне напраўду «ex Occidente, non ex Oriente, lux! Vivat, crescat, floreat America in saecula saeculorum!»

⁷⁸ Пасьля 1917 А.Сапуноў кіраваў аддзелам статыстыкі губвыканкаму, 1 студзеня 1922 яго звольнілі — «перавалі на зьдзельную аплату працы». З тае пары ён практычна галадаў. Больш чым праз год пасьля ад'езду АРА, 1 кастрычніка 1924, за навуковыя заслугі 73-гадоваму навукоўцу была прызначана пажыцьцёвая пэнсія — 100 рублёў на месяц. Назаўтра, 2 кастрычніка, Сапуноў памёр.

Невядома, ці Джон Айкер разумеў лаціну, каб дакладна перакласьці выраз «з Захаду, не з Усходу, сьвятло! Няхай жыве, расьце, квітнее Амэрыка на вечныя вякі!», але напэўна зразумеў бы сэнс.

Айкер ніколі не пабачыў гэтае падзякі.

М.Т.

Ваше последнее письмо от 27-го апреля известно у нас известным делом удаленным.

Мы неоднократно указывали Вам о необходимости удовлетворить все Ваши требования, поскольку они не противоречат, являющимся у нас инструкциям на Центр.

Но так как Ваши требования до сего времени, главным образом, сосредоточиваются вокруг мебели и других мелких предметов, относительно чего у нас нет никаких конкретных указаний, то в данном случае Губернскому приходится ограничиться лишь советом приобрести единичные предметы не через А.А.П.

К тому же считаем своим долгом прибавить, что по урегули-

ВИЦЕБСК: ІЗНОЎ ПАЎТАРЭНЬНЕ ПРОЙДЗЕНАГА

Новы кіраўнік акругі. — Шымялёвічу цяжка. —
Арышт і вызваленне рабіна. — Упаўнаважаны
зьнік. — Дружба з губэрнатарам. — Зэліксон
папярэджвае. — Абвінавачаньні ў друку. —
Блаславенне біскупа

Напачатку жніўня ўпершыню за тры месяцы
ў будынку губвыканкаму на вуліцы Савецкай,
18 зьявіўся амэрыканскі грамадзянін. У Ві-
цебск зь Вены прыбыў новы кіраўнік акругі —
вэтэран АРА Рэйманд Брэнд. Адбылася сустрэ-
ча з кіраўніцтвам губвыканкаму, затым упаўна-
важаны Шымялёвіч пазнаёміў Брэнда з кіраў-

нікамі аддзелаў асьветы, аховы здароўя й сацыяльнага забесьпячэння. Здавалася, Віцебск быў гатовы забыцца на старыя крыўды й павесьці супраць з АРА па-новаму.

Новы кіраўнік пачаў са знаёмства з апэрацыямі ў губэрскім цэнтры, наведаў шпіталі й дзіцячыя дамы. У Віцебск зь Менску прыяжджаў Фрэнк Вілі, зь якім абмяркоўвалі праблемы далейшых мэдычных паставак, затым Брэнд выправіўся ў падарожжа па акрузе.

Упаўнаважаны Шымялёвіч стараўся як мог, але й сам мусіў скардзіцца ў Маскву — няма асобнага штату, апарат губвыканкаму перагружаны, цяжка атрымаць адказы на запыты:

У выніку самому даводзіцца хадзіць з адной установы ў іншую, настойваць, патрабаваць, пагражаць прыцягненьнем да адказнасьці, без чаго, верагодна, увогуле нічога не даможасься. Досыць сказаць, што АРА ўвесь час ня мела электрычнасьці, пакуль, нарэшце, губкамунаддзелу не была дадзена тэлефанаграма з прапановай прывесці электрычнасьць у парадак за 48 гадзінаў з прыцягненьнем да адказнасьці за невыкананьне. Гэта дало добры вынік, і сьвятло хутка зьявілася.

У тым самым дакумэнце, толькі на дзевяць старонак раней, Шымялёвіч ускладаў віну за брак сьвятла на былога кіраўніка акругі:

Айкер на ўсё глядзеў пад вуглом парушэння Рыскага пагадненьня й пра ўсе дробязі паве-

дамляў Цэнтар, пра аплату за рамонт, пра электрычнасьць. Губвыканкам прапанаваў АРА несцьці ўсе выдаткі да высьвятленьня ў цэнтры, АРА адказвала тым самым, і ў выніку АРА сядзела без электрычнасьці, была пазбаўленая й іншых зручнасьцяў, што яшчэ болей раздражняла Айкера й давала яму магчымасьць згушчаць атмасфэру.

Вельмі хутка згушчаць атмасфэру пачаў сам Шымялёвіч:

Даводзіцца выступаць ня толькі ад імя губвыканкаму, але й Цэнтру. Неабходнасьць пашырэння складу АРА й далучэння суседняга пакаўзу чыгункі выклікала з боку апошняй ня толькі абьякавае стаўленьне, але й злачыннае адцягваньне адказу тыднямі, хаця чыгунцы склад быў не патрэбны. Затое склад адразу быў аддадзены, калі я заявіў, што дам тэлеграму Эйдуку й Дзяржынскаму.

Непаслядоўнасьць ці, магчыма, бюракратычная й палітычная спрактыкаванасьць Шымялёвіча пачала прыносіць плён: упаўнаважаны ня толькі дапамог з электрычнасьцю й складамі, але паспрыяў вырашэнню канфлікту ў Вяліжы.

Амэрыканскія габрэі, якія аплацілі 124 паясылкі, у якасьці адрасата, адказнага за іх размеркаваньне, прызначылі мясцовага рабіна. Аднак губвыканкам і габрэйскі камітэт Вяліжы, у склад якога ўваходзілі камуністы, настойвалі

на сваім праве складаць сьпіс паводле клясавага прынцыпу.

Рабін напісаў скаргу ў віцебскую кантору АРА, пасля чаго быў абвінавачаны ў здрадзе, арыштаваны й пасаджаны за краты. У адказ амэрыканцы адмовіліся выдаваць вяліскія пасьылкі са складу. Падобныя канфлікты ўспыхнулі ў Лепелі й Дрысе. У выніку АРА паставіла прыпыніць выдачу групавых пасьлалак цалкам. Шымялёвічу ўдалося дапамагчы вызваліць рабіна й пагасіць канфлікт.

Нягледзячы на крытыку на адрас АРА, Шымялёвіч прызнаваў неабходнасьць амэрыканскай дапамогі. У самай першай справаздачы ў Маскву віцебскі ўпаўнаважаны выклаў адзінаццаць просьбаў — ад пашырэння паўнамоцтваў да вылучэння дадатковых грошай і штату, неабходных для пасьпяховай працы. Першым пунктам ішла агульная просьба да Ландэра:

Спрыяць са свайго боку пашырэнню дзейнасьці мясцовай канторы АРА ў галіне дзіцячай, мэдычнай, у адкрыцьці сталовак і гэтак далей з прычыны цяжкага становішча дзяцей Паволжа, а гэтаксама ўсяго насельніцтва, якое пацярпела ад стыхійнага бедзтва.

Віцебскі губэрскі камітэт партыі меў іншы погляд і звярнуўся ў ЦК РКП(б):

Беручы пад увагу непатрэбнасьць і нават шкоднасьць знаходжаньня АРА на тэрыторыі Віцеб-

скай губэрні як прыфрантавой паласы, і з улікам таго, што АРА перш за ўсё арганізуе свае базы ў гэтак званых стратэгічных пунктах і што яна, як прыхаваная ваенная арганізацыя, ставіць варожыя РСФСР мэты, губкам хадайнічае перад ЦК аб недапушчэньні дзейнасьці АРА ў Віцебскай губэрні.

У верасьні ў Маскве адбылася агульная канфэрэнцыя ўпаўнаважаных пры замежных арганізацыях дапамогі. Калі Шымялёвіч вярнуўся з канфэрэнцыі, дык адразу прыпыніў выдачу мэдычных паставак. На сустрэчы з Брэндам ён стаў з падвоенай настойлівасьцю зноў дамагацца беспасярэдняга ўдзелу ў разьмеркаваньні дабрачыннай харчовай дапамогі. Уражаны новай непаслядоўнасьцю, Брэнд паведамляў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Я пераказваю ўсё гэта, каб толькі паказаць, з чым мы хутчэй за ўсё сутыкнемся ў будучыні. Гэта, безумоўна, вынік апошняе канфэрэнцыі, і ён не абячае бесперашкоднай працы.

Брэнд не памыляўся наконт будучыні й таму, мабыць, ня надта шкадаваў, калі 5 кастрычніка Шымялёвіч раптоўна выехаў у Маскву дзеля прыватнай, як ён сказаў, справы — і не вярнуўся. Падсумоўваючы пазьней узаемадачыненьні з уладамі пасля ад'езду першага кіраўніка акругі Айкера й адстаўкі ўпаўнаважанага Канапліна, Брэнд пісаў:

Быў прызначаны новы ўпаўнаважаны ў справах АРА прозвешчам Пайкін. Ён пратрымаўся на пасадзе тыдзень, і яго змяніў супрацоўнік з маскоўскага апарату ўпаўнаважаны Шымялёвіч. Новы ўпаўнаважаны паспрыяў вызваленню вяліскага рабіна. Але ў Віцебску жыцьцё савецкага прадстаўніка нядоўгае, і пасля паездкі ў Маскву прадстаўнік апарату Ландэра паведаміў, што ня вернецца.

25 верасня з Маскоўскай штаб-кватэры ў Віцебск прыйшла тэлеграма: у акрузе пачынаецца праграма дзіцячага харчавання, якой дамагаўся яшчэ Джон Айкер. Патрабуецца новы склад, трэба наняць інспэктараў і арганізаваць іхнюю працу, вызначыць адрасатаў. Месца Шымялёвіча заставалася вакантным, і адзінай асобай, якая магла вырашаць пытаньні АРА, нечакана стаў старшыня губвыканкаму Крылоў. Брэнд пісаў:

У гэты пэрыяд дачыненні ўладаў і АРА былі самымі сардэчнымі за ўвесь час — зь дзвюх прычынаў: характар старшыні (малады чалавек раней служыў на флёце) і той факт, што Віцебская акруга атрымала 5000 рацыёнаў дзіцячага харчавання для закрытых устаноў. Калі старшыня губвыканкаму гаварыў, што нешта будзе зроблена, гэта рабілася. Калі яму казалі, што патрабаванні перадаць пастаўкі ў аддзелы губвыканкаму ці камітэту, які б стаяў над кіраўніком акругі, немагчымыя з прычыны палітыкі АРА, ён

прыняў гэта як факт і не спрабаваў прымусіць кіраўніка акругі да кампрамісаў.

Нягледзячы на спрыяльнае стаўленьне, вырашаць штодзённыя справы кожны раз з кіраўніком губэрні было нязручна. І калі новым упаўнаважаным пры АРА быў прызначаны старшыня губэрскага аддзелу аховы здароўя Елізары Зэліксон, Брэнд нават узрадаваўся:

Новы прадстаўнік быў ворагам свайго папярэдніка, і будучыня выглядала ружовай, калі ён заявіў, што хоча супрацы, і даў зразумець, што ягоныя мэтады будучь супрацьлеглыя тым, якімі карыстаўся чалавек зь ведамства Ландэра.

Ці то Брэнд недаацэньваў папярэдняга ўпаўнаважанага Шымялёвіча, ці пераацэньваў новага, але неўзабаве яму давялося пераканацца, што віцебская рэчаіснасьць больш складаная.

Зь Менску зноў прыехаў лекар Фрэнк Вілі, і разам з Брэндам яны адправіліся ў Полацк, каб агледзець гарадзкі шпіталь і дзіцячыя дамы. У шпіталі амаль не было мэдыкамэнтаў і абсталяваньня, але амэрыканцы былі ўражаныя чысьцінёй, парадкам і надзвычай добрай арганізацыяй працы. Вілі склаў сьпіс, і ў Віцебску падрыхтавалі ўсё для перадачы. Але калі лекар з Полацку прыбыў у губэрскі цэнтар, яго сустрэў загад: дапамогі ня браць. Яна не была папярэдне ўхвалена губаддзелам аховы здароўя.

Пачаліся спрэчкі: араўцы гаварылі пра сваё права беспасярэдне дапамагаць тым, каго яны вызначылі, Зэліксон настойваў на афіцыйным пасярэдніцтве. Афіцыйнага камітэту разьмеркаваньня дапамогі не прызнавалі амэрыканцы, другога камітэту не прызнавала віцебскае начальства. Неўзабаве Брэнд напісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Мы патлумачылі ўпаўнаважанаму, што дзякуючы такой тактыцы Віцебск ужо страціў шмат вагонаў мэдыкамэнтаў, і ягоныя афіцыйныя пасланьні пакінулі вельмі адмоўнае ўражаньне. Ён адразу пачаў выбачацца й зрабіў заяву, якую мы заўсёды згадваем у падобных выпадках. «Што я магу зрабіць, калі з апарату таварыша Ландэра патрабуюць, каб я рабіў адно, з выканкаму — другое, з губаддзелу аховы здароўя — трэцяе, і ніводнае з гэтых патрабаваньняў не задавальнае вас».

Асабліваю насцьцярожанасьць упаўнаважанага выклікала гуртовая дапамога, якую дабрадзеі з Амэрыкі прызначалі канкрэтным групам адрасатам (габрэям у мястэчку, лекарам ці навукоўцам). Спачатку Брэнд і Зэліксон дамовіліся, што пры раздачы будучь прысутнічаць прадстаўнікі мясцовых выканкамаў і, у разе праблемаў, яны змогуць прыпыніць выдачу. Усё ішло добра, пакуль упаўнаважаны няўведаў, што гэтым роля выканкаму й абмяжоўвалася. Выканкамы не давалі й не выкрэсьлівалі імёнаў атрымальнікаў. Зэліксон запатрабаваў, каб ніводны багацей не атрым-

ліваў пасылак, назваў АРА буржуазнай арганізацыяй і папярэдзіў, што гуртовая дапамога стварае выдатную глебу для контррэвалюцыі.

Брэнд пісаў:

Калі яму казалі, што пры самым нязначным сьведчаньні, быццам кіраўнік акругі ці любы супрацоўнік АРА займаецца такой дзейнасьцю, усё, што ад яго патрабуецца, — напісаць у Маскву й дадаць доказы, ён адразу стаў шматслоўным і падрабязным наконт асабістай сумленнасьці віцебскіх супрацоўнікаў, але вось жа няма такой упэўненасьці пра АРА як арганізацыю.

Справу пераслалі ў Маскву ў апарат Ландэра — адтуль у губвыканкам прыйшло ўказаньне не перашкаджаць выдачы такой адраснай дапамогі. Сытуацыя зноў абвострылася, калі ў Віцебск стала паступаць гуртовая дапамога агульнага прызначэньня, разьмяркоўваць якую меў права сам кіраўнік акругі. У кантору АРА, а не ў губвыканкам пайшлі просьбы з усёй губэрні. Улады адчулі пагрозу свайму аўтарытэту. На хуткую дапамогу з Масквы асабліва спадзявацца не выпадала, і было вырашана паўзьдзейнічаць на амэрыканцаў іншым чынам.

Зэліксон меўся падрыхтаваць выступ у друку са сьпісам прэтэнзіяў да АРА, але перад публікацыяй папярэдзіць Брэнда й паспрабаваць дамагчыся саступак. Апроч галоўнай хібы — адхіленьня ўладаў ад разьмеркаваньня пасылак, АРА вінавацілі ў дрэннай арганізацыі мэ-

дычнае дапамогі, няправільным падыходзе да сіротаў, якіх кармілі толькі ў дзіцячых дамах, дзе амэрыканцы пабывалі з інспэкцыямі. Як прыклад прыводзілася місія Нансэна, якая перадавала ўсю дапамогу афіцыйным уладам.

Прафіляктычная сустрэча прайшла досыць нэрвова. Брэнд паведамляў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Упаўнаважаны запатрабаваў, каб усе звароты па дапамогу праходзілі празь ягоны офіс. Мы адказалі, што маем права на свабоду кантактаў. Ён запярэчыў, што, калі ўсё ня будзе праходзіць празь ягоны офіс, ён ня зможа кантраляваць дзейнасці АРА. Я палічыў да дзесяці й сказаў, што ў нашым разуменьні ягоная задача не кантраляваць, а дапамагаць нам. Я думаў, ён перастане ўжываць слова «кантроль», але ён працягваў і заявіў, што менавіта гэтага чакае ад яго выканкам.

Брэнд паказаў упаўнаважанаму тоўсты стос просьбаў аб дапамозе. Той заявіў, што палову іх ён сам бы лёгка выкрасьліў са сьпісу, і амэрыканцам ня трэба было б увогуле сустракацца з гэтымі асобамі. Брэнд адказваў, што праверка просьбаў аб дапамозе ўваходзіць у ягоныя абавязкі й ён мусіць мець магчымасьць свабодных сустрэчаў.

Неўзабаве выступ з крытыкай быў надрукаваны і ўтрымліваў усе ацэнкі й абвінавачаньні, пра якія папярэдзваў упаўнаважаны, — за выняткам аднаго патрабаваньня. Брэнд пісаў:

Упаўнаважаны сам сябе перамог, бо ў апошнім абзацы гаварылася, што ўсе звароты павінны адрасавацца беспасярэдне нам. Мы здзівіліся, калі пабачылі гэты абзац, бо якраз мелі працяглую гутарку пра найпроставыя звароты й патрабавалі гэтага права.

У газэце была памылка. Назаўтра зьявілася нататка пад загалоўкам «Сур'ёзная папраўка». Але Брэнд, які ад пачатку не спадзяваўся на палётку, і ня думаў саступаць:

Мы будзем надалей выдаваць дабрачынныя харчовыя наборы паводле зваротаў, якія ўжо атрымалі, бо людзям патрэбны харч больш за ўсё астатняе. Калі будуць скаргі, мы гатовыя да наступстваў.

У Віцебску ўмелі чытаць газеты — Брэнд штодня стаў атрымліваць дзясяткі просьбаў аб дапамозе. Кожная просьба разглядалася індывідуальна, з наведваньнем адрасатаў:

Усе дамы былі амаль аднолькавыя. Ложак ці два ў кутку, часам матрацы на падлозе, стол і пара зламаных крэслаў — вось і ўся мэбля. Брудныя малыя ціха сядзяць навокал. Месяцамі іхная ежа складалася з капусты, чорнага хлеба й гарбаты, і нам кажуць, што ім яшчэ пашанцавала. Яны дранцьвелі, калі атрымлівалі наш пакет з такой колькасьцю прадуктаў адразу, усе акуратна запакаваныя й бясплатна.

Амэрыканцы не адмаўляліся разглядаць просьбы, якія зрэдку ішлі й на адрас упаўнаважанага, але правяралі іх гэтаксама, як усе астатнія. У сярэдзіне лістапада ў Віцебску, як і ўсюды ў зоне дзеяння АРА, пачалася кампанія замоваў цёплай вопраткі. Араўцы зьбіралі паштоўкі-замовы, сваякі ці знаёмыя з Амэрыкі й Эўропы аплачвалі пасылкі з матэрыяламі для пашыву, якія выдаваліся са складоў АРА.

Аднойчы ў кантору ўвайшоў высокі, пад два мэтры, дзябёлы наведнік у чорнай сутане. Ён блаславіў пэрсанал і групу віцяблянаў, якія чакалі выдачы пасылак. Тыя сталі ў чаргу да сьвятара, каб пацалаваць руку. Незвычайны наведнік расьпісаўся за сваю пасылку й папрасіў сустрэчы з кім-небудзь з амэрыканцаў. Яго правялі да новага сакратара акругі Эдварда Рэмі. Наведнік аказаўся праваслаўным біскупам.

Рэмі пісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Сьвятар папрасіў мяне перадаць амэрыканцам, якія прыслалі дапамогу, словы ўдзячнасьці за іхнюю дабрыню ад сябе й іншых сьвятароў. Біскуп ужо быў у турме, і неўзабаве яго чакае суд у справе канфіскацыі царкоўных скарбаў. У яго ўжо адабралі царкву, на пасадзе яго зьмяніў «чырвоны біскуп»⁷⁹.

⁷⁹ Паводле дасьледнікаў («Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст.)»), у 1922 у Беларусі быў расстраляны 201 прадстаўнік праваслаўнага духавенства.

Дапамога незалежна ад клясавых, нацыянальных і рэлігійных прынцыпаў спрыяла аўтарытэту АРА ў Віцебску, нягледзячы на ўсе публікацыі ў камуністычным друку.

Гэтая акалічнасьць хавала ў сабе новыя канфлікты.

61

ОБЯЗАТЕЛЬНОЕ ПОСТАНОВЛЕНИЕ №136

Полномочного представителя Губисполкома при
АРА.

последнее время наблюдается, что получатель продо-
вольственных посылок АРА производит возле складов по-

медков;
ученик
слонья
Всякого
шлок во
Винозна
к прода
тя.

Е ул./ продажу
рся до сведения

родовольственным

оняк покунт
рого ответстве

вожнеем всег

СР ЕМЕЛИОВИЧ/
ОМ / ИГНАТЬЕВ

Привѣтъ изъ Витебска. Катедральный Соборъ.

Verlag des E. Jachels, Witebsk.

24

ВИЦЕБСК: СЕРП І МОЛАТ НА
КРЫЖЫ

Калядная атака. — Інструкцыі з Масквы. —
Вошы на транспарце. — Зіма ў зямлянках. —
Тактоўнасьць і цярплівацьць. — Дзіцячыя дамы
паляпшаюцца. — Загадкавы прагноз. — Брэнд
просіцца ў адпачынак

Каляды 1922 году ў Віцебску амэрыканцам
запомніліся зусім не сьвяточнаю калатнечаю. У
сярэдзіне сьнежня ўпаўнаважаны губвыканкам
му Зэліксон выправіўся на нараду ў Маскву.
Адразу па ад'ездзе ў мясцовай газэце зьявіла-
ся нататка пра дапамогу дзецям. У артыкуле
гаварылася пра 180 дзяцей, якімі апекаваўся

Джойнт, і ні словам ня згадвалася АРА, якая карміла больш за тысячу — нашмат болей, чым усе астатнія замежныя арганізацыі разам.

Кіраўнік акругі Рэйманд Брэнд мог здагадацца пра прычыну. Калі ў канцы кастрычніка АРА пачала праграму харчавання ў дзіцячых дамох, ён пісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

У шмат якіх дзіцячых дамох у Віцебску дзеці мусяць заставацца ў сьценах усю зіму, бо іхная адзіная адзежа — нешта кшталту начной кашулі. Вельмі многія ня маюць абутку й шкарпэтак. У Гарадку мы бачылі, як дзеці басанох хадзілі па сьнезе. Такі ж стан у Магілёве. Дзеці сядзяць вакол кафляных грубак, захутаныя ў араўскія коўдры. Памяшканьні не праветрываюцца. Калі мы зьвярталі на гэта ўвагу мясцовых кіраўнікоў, яны казалі пра брак адзеньня. Усе дзіцячыя дамы маюць моцны пах.

Калі Брэнд са сваімі супрацоўнікамі агледзеў шэраг дзіцячых дамоў, ён паставіў умову: амэрыканская дапамога пойдзе толькі ў тых ўстановах, дзе навядуць парадак.

Паводле статыстыкі губаддзелу аховы здароўя, увосень 1922 у Віцебскай губэрні дзейнічала 25 дзіцячых дамоў, ясьляў і дыетычных кухняў для 1700 дзяцей. Брэнд атрымаў гэтыя лічбы, але вырашыў спачатку паслаць інспэктараў з праверкамі. У выніку агульная колькасць заявак скарацілася на траціну.

Гэта не дадало папулярнасьці кіраўніку акругі ў кабінэтах віцебскай улады. Калі Зэліксон

вярнуўся з Масквы, дык патлумачыў Брэнду, што замоўчваньне дапамогі АРА ў газэце было наўмысным, каб паўплываць на разьмеркаваньне бюджэту. (У сьнежні АРА карміла ўжо 1751 дзіця: пасля пажару ў Бешанковічах бяз даху засталіся каля 500 дзяцей, і Брэнд накіраваў значныя рэсурсы ў мястэчка, якое было амаль дашчэнтэ вынішчанае).

Але публікацыя была толькі пачаткам каляднага наступу на АРА, які супаў з адсутнасьцю ў Віцебску ўпаўнаважанага.

Прыходзіў з праверкай прадстаўнік губстраху й высвятляў, як тут апякуюцца здароўем супрацоўнікаў. Гэта быў ужо другі візыт. Яму зноў паказвалі пагадненьне, паводле якога АРА ня несла абавязкаў страхаваньня. Аднак неўзабаве Брэнд атрымаў чарговы ліст з патрабаваньнем патлумачыць, чаму супрацоўнікі не застрахованыя.

28 сьнежня віцебская пошта прыслала папярэджаньне, што больш ня будзе прымаць бясплатных тэлеграмаў ад АРА (падобныя выдаткі пакрываліся коштам мясцовых уладаў).

Раптоўна пагоршыліся дачыненні зь Віцебскай чыгункай. Стаялі маразы, і склады на чыгунцы патрабавалі абагрэву. Зэліксон прапанаваў, каб АРА сама паставіла печкі, а аплату губвыканкам зробіць пазьней. Брэнд ведаў, што атрымаць грошы ад губвыканкаму хутчэй за ўсё ня ўдасца. Але каб не перапыняць выдачы пасылак, араўцы ўсталявалі часовае ацяпленне.

Чыгунка запатрабавала зьліквідаваць печкі й падаць дакумэнты, на падставе якіх амэры-

канцы займалі склады. Спасылка на губвыканкам не задаволіла чыгуначнікаў, і за дзень да Новага году ў АРА прыйшоў ліст з патрабаваннем прыбраць печкі й неадкладна вызваліць памяшканні — іначай гэта будзе зроблена з дапамогай ГПУ. Чыгунка таксама папярэдзіла, што будзе браць штраф за грузы, якія прастойваюць у вагонах.

Не паспеў Брэнд адбіцца ад чыгуначнікаў, як у той самы дзень, 30 снежня, атрымаў ліст з патрабаваннем даць памяшканне канторы для ўстаноўчага прафсаюзнага сходу й не перашкаджаць яго правядзенню. Брэнд спаслаўся на Рыскае пагадненне й адмовіўся. У адказ прагучалі пагрозы.

На адрас упаўнаважанага Мар'яна Стакоўскага зь Віцебскага губвыканкаму пайшла скарга на бяздзейнасць Брэнда й Герца: дапамогі ад АРА амаль ніякай. Стакоўскі паказаў скаргу кіраўніку Менскай акругі Чарлзу Ёілабі й пераслаў скаргу ў Маскву.

З Масквы Брэнд атрымаў суцяшэнне ад кіраўніка АРА Сырыла Кўіна:

Вашыя дачыненні зь мясцовымі органамі ўлады характэрныя для ўсіх акругаў. Розныя арганізацыі спазматычна спрабуюць узяць пад свой кантроль нашых супрацоўнікаў. Нашая палітыка была й застаецца нязьменнай: абсалютна не ўступаць ні ў якія дыскусіі й спрэчкі зь імі й не рабіць розніцы пры прыёме на працу паміж чальцамі й не чальцамі саюзаў. Мы ўпэўненыя, што тактоўнасць і цярплівасць з вашага боку

не дазваляць гэтым спазматычным спробам прынесці вам турботы.

Цярплівасьці Брэнду сапраўды патрабавалася шмат. Межы Віцебскай акругі АРА не супадалі зь межамі губэрні: амэрыканцы апекаваліся дзіцячымі ўстановамі ў Неўлі, Смаленску, Вязьме, Рослаўлі, Магілёве, часткова на Гомельшчыне. Калі перад Новым годам Брэнд папрасіў дапамагчы здабыць праязныя дакумэнты на чыгунку, каб наведаць шэраг кухняў, упаўнаважаны Зэліксон спаслаўся на інструкцыю з апарату Ландэра, якая забараняла рабіць такія паслугі для амэрыканцаў. Апроч таго, Зэліксон паведаміў, што яго не цікавяць патрэбы АРА па-за межамі Віцебскай губэрні.

Брэнд у сваім паведамленьні ў Маскоўскую штаб-кватэру пра віцебскую калядную калатнечу паразы не прызнаваў:

Мы лічым непажаданым з прычыны транспарту прыпыняць харчовую дапамогу па-за межамі Віцебску, хаця пасля таго, як давялося збіраць вошы па ўсім целе пасля падарожжа на лодцы па Дзьвіне, я маю такія-сякія падозранні й што да спальнага вагону.

У ноч на Новы год Брэнд наведаў дзіцячы дом, дзе жылі дзеці ўцекачоў з Волгі. Установа атрымлівала амэрыканскае харчаванне й мэдычную дапамогу й лічылася адной зь лепшых у сыстэме народнай асьветы. З нарасьветай Брэнд працаваў напрасткі, без пасярэдніцтва

Зэліксона, і быў задаволены вынікамі. Кіраўнік акругі бачыў дзяцей пяць месяцаў перад тым і цяпер адзначаў іх значна лепшы выгляд. Прадстаўнік нарасьветы выступіў з навагоднім віншаваньнем, у якім расказваў пра дапамогу АРА ў Паволжы й на Віцебшчыне.

У тыя ж дні разам з новым сакратаром акругі Эдвардам Рэмі Брэнд наведаў яшчэ адзін спецыфічны адрас амэрыканскай дапамогі — зямлянку ля чыгункі на ўскрайку Віцебску, дзе туліліся 118 уцекачоў з галоднага Паволжа. Брэнд пісаў:

Мы лічым, што ад сьмерці іх уратавала толькі тая акалічнасьць, што паблізу можна было здабыць дровы — нам ня варта высвятляць занадта дакладна, якім чынам, — і яны маглі прыціскацца да печак, на хапок складзеных з цэгля. Вопраткі, каб выйсьці на двор, хапае на дзесяць ці дванаццаць мужчынаў. Аднак гэтая вопратка ня больш чым кавалкі рызьзя. Мусяць штодня разьвязваць галаваломку, як апрануцца.

У студзені Віцебская акруга АРА адзначала гадавіну. Раней улады гаварылі пра намер урачыста ўганараваць гуманітарную працу, але ні афіцыйных прадстаўнікоў, ні віншаваньняў, ні публікацыяў у мясцовым друку не было. Мясцовы пэрсанал і амэрыканцы вырашылі разам адсвяткаваць стары Новы год і гадавіну пачатку апэрацыяў. На вечарыне зачыталі некалькі прыватных лістоў з падзякамі. Апошнімі тыднямі акруга атрымала гуманітарную дапамогу

агульнага прызначэньня, якую раздавалі тым, каму найбольш было трэба.

Дабрачынная акцыя спрыяла аўтарытэту АРА сярод насельніцтва і ўстрывожыла ўлады. Па вяртаньні з Масквы Зэліксон няспынна заводзіў размовы пра палітычныя аспекты дапамогі, нават калі сам ухваляў перадачу мэдычнага абсталяваньня й лекаў у шпіталі губаддзелу аховы здароўя. Брэнду не давалі поўнай інфармацыі пра стан шпіталёў, бо гэта, на думку ўпаўнаважанага, магло пашкодзіць рэпутацыі губаддзелу аховы здароўя. Амэрыканцы меркавалі, што дапамога АРА складае каля 75% паставак у мэдычныя ўстановы губэрні. Выручалі добрыя дачыненьні з аддзелам народнай асьветы, другім па значнасьці партнэрам. Нарасьвета забясьпечвала транспартам і аплачвала вартаўнікоў на складах.

Моцныя сьнегапады крыху запаволілі жыцьцё. У сярэдзіне студзеня Брэнд вырашыў наведаць Бешанковічы, дзе АРА разам з Джойнтам карміла амаль паўтысячы дзяцей пагарэльцаў. Але аўтамабіль штохвіліны спыняўся перад гурбамі сьнегу; за дзьве гадзіны здолелі ад'ехаць толькі на дзесяць кілямэтраў і мусілі павярнуць назад.

Аднак бюракратычнае жыцьцё працягвалася амаль бязь зьменаў, паведамляў Брэнд:

Савецкага ўпаўнаважанага няма ў горадзе, вернецца празь дзесяць дзён. Ён не прызначыў намесьніка. У мінулым, калі яго не было ў Віцебску, розныя аддзелы мясцовай улады выстаўлялі

нам свае скаргі. Калі гэта здарыцца ізноў, дык навядзе на думку, што ягоная адсутнасць і скаргі ня проста супадзеньне.

Брэнд як у ваду глядзеў — імгненна выставіла фінансавыя прэтэнзіі тэлефонная станцыя. Брэнд ізноў мусіў тлумачыцца. У канцы студзеня выканаўца абавязкаў кіраўніка АРА Сырыл Кўін пісаў Брэнду:

Вашыя двухтыднёвыя справаздачы надзвычай здавальняючыя, і мы сардэчна дзякуем за іх. Не маглі б вы ў наступных допісах прысьвячаць абзац ці каля таго агульным эканамічным умовам, уллучна з цэнамі на хлеб, наяўнасцю іншай замежнай дапамогі акрузе й г.д., — для нас гэта было б вельмі каштоўна.

Дакладную інфармацыю ў Віцебску здабыць было цяжка. Яшчэ перад Калядамі кіраўніцтва АРА пачало збіраць звесткі пра перспэктывы ўраджая ў раёнах дапамогі. Трэба было высветліць, як і ў якіх памерах плянаваць дапамогу на наступны год.

Віцебская вобласць не была аднесеная цэнтральным урадам да ліку галодных, і ўвесь 1922 год збожжа адсюль дастаўлялася ў Петраград і Маскву⁸⁰. Засьнежаныя палі давалі магчы-

⁸⁰ У 1922 на Віцебшчыне галадалі ня толькі ўцекачы. Улады прызнавалі, што быў неўраджай. Тлумачылася, што пасья здачы харчпадатку ў сялянаў не засталася збожжа на продаж і таму ў кастрычніку пачаўся рэзкі рост цэнаў. На дзяржпрадпрыемствах выдавалі заробак не грашыма, а

масьць сьцьвярджаць толькі, што, нягледзячы на моцныя маразы, азімыя пасевы не загінуць пад тоўстай сьнежнай коўдрай і ня будзе засухі. Брэнд зьвярнуўся да ўпаўнаважанага, але не атрымаў ніякіх звестак ні пра плошчы, ні пра запас насеньня, ні пра патрэбы. У справаздачы ў Маскву Брэнд скардзіўся, што ня можа нічога паведаміць пра разьлікі на ўраджай, апроч наступнага прадказанья:

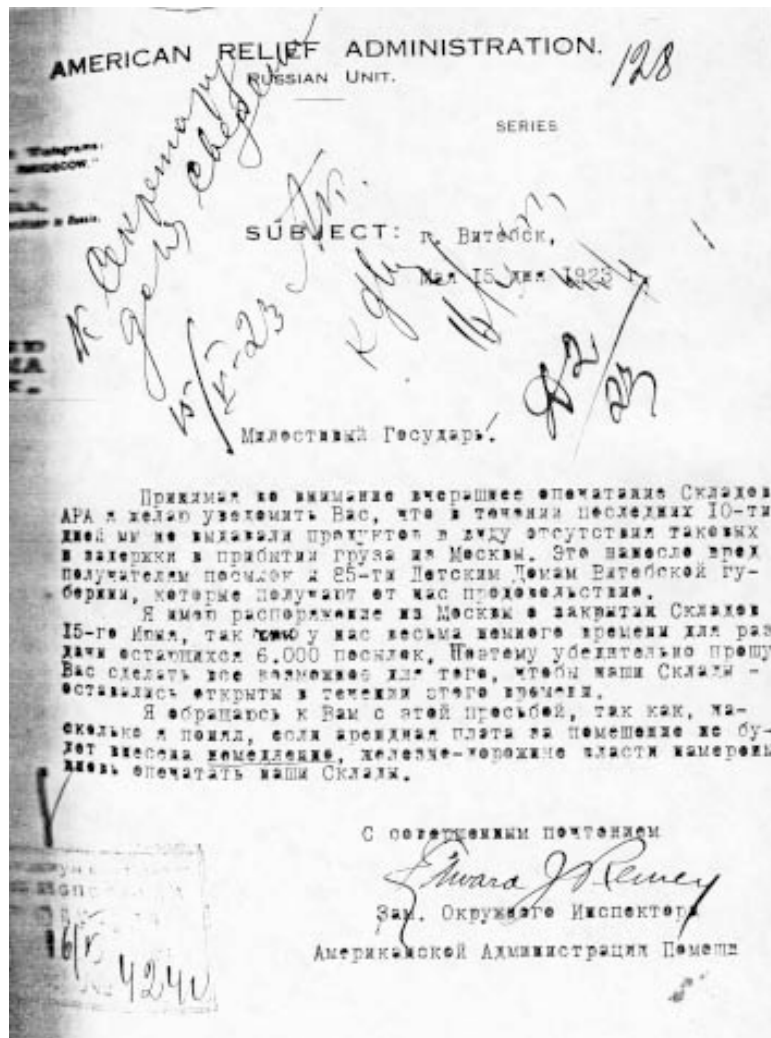
Уначы 27 студзеня былі гримоты й маланка, што, як кажуць сяляне, азначае голад налета. Нам здавалася, яны хутчэй скажуць, што напэўна будзе вайна. Адзін вясковец заявіў, што тае начы бачыў молат і серп на крыжы, і гэта ставіць яго на прыступку вышэй за Канстанціна⁸¹ й значна наперадзе Апостала Паўла, але ў апошніх дастойнікаў не было сьвятаў Вадохрышча⁸² й 9 студзеня, каб накіроўваць іхныя фантазіі.

У той самы дзень, 27 студзеня, быў забіты кур'ер АРА. Ён меўся даставіць дванаццаць харчовых пасылак у Воршу. Трупы пасыльнага й двух ягоных спадарожнікаў былі знойдзеныя непадалёк ад Віцебску.

прадукцыяй, якую не маглі прадаць; працягвалася сумятня з паралельнымі валютамі й тарыфамі. «Усё гэта ўзмацнялася страшэннай безгаспадарчасцю й некампэтэнтнасцю новай улады й назначаных адміністратараў», — адзначаецца ў акадэмічных «Нарысах гісторыі Беларусі».

⁸¹ Канстанцін Вялікі (Flavius Valerius Constantinus, к. 280—337) — рымскі імператар з 306. Абаронца хрысьціянаў. На сьмяротным ложы прыняў хрост.

⁸² 6 студзеня.

Вагоны й склады АРА ня раз апячатваліся, і даставы дапамогі прыпыняліся, але амэрыканцы не здаваліся

Калега Брэнда Эдвард Рэмі тымчасам зьехаў на месяц у адпачынак, і кіраўнік акругі застаўся ў адзіноце. Але сумаваць не было калі. Зэліксон ізноў умяшаўся ў выдаваньне гуманітарнай дапамогі калектыўным адрасатам. Калі Брэнд не прызнаў права губвыканкаму разьмяркоўваць пасылкі па «сацыяльных» прыкметах, упаўнаважаны загадаў прыпыніць выдаваньне наагул. У лісьце ў Маскву ў апарат упаўнаважанага Ландэра Зэліксон тлумачыў:

Я патрабую, каб прадстаўнік губвыканкаму браў удзел у складаньні сьпісаў на атрыманьне калектыўных пасылак з правам адводу той ці іншай асобы, калі высветліцца, што ёй ня трэба дапамога.

Ішлі бясконцыя спрэчкі пра ўмовы дапамогі гандлёвай вучэльні: АРА карміла толькі дзяцей да 14 гадоў і настойвала на асобнай выдачы сваіх абедаў, а Зэліксон выстаўляў свае ўмовы. Трэба было шукаць транспарт для паездак у Магілёў і Смаленск. Зь Менску меўся прыехаць лекар Вілі.

АРА надалей карміла дзяцей у сіроцкіх дамох у Віцебску, Полацку, Гарадку, Лёзьне й Бешанковічах, дзе не было дзяржаўных харчовых паставак. На канец лютага ў віцебскіх складах было запасаў для дзіцячага харчаваньня на паўгоду наперад і асобна — на камплектацыю пяці тысяч аплачаных з-за мяжы пасылак. Аднак безупыннае напружаньне пачало давацца ў знакі. Напрыканцы лютага меў вярнуцца з ва-

кацыяў Рэмі, і Брэнд пісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Я зноў з усёй сур'ёзнасцю прашу дазволіць мне выехаць у Маскву. Мае вакацыі плянаваліся на гэты час, і я нецярпліва іх чакаю. Я гатовы адмовіцца ад вакацыяў за мяжой, але дзеля свайго здароўя, нэрваў і духу мне неабходна хоць на кароткі час выехаць зь Віцебску. Я лёгка магу пісаць старонку за старонкай пра гэтае месца, але, спадзяюся, даволі таго, што я тут ужо сем месяцаў і апошнія пяць тыдняў быў адзін.

Надалей дапамогу разьмяркоўваў Эдвард Рэмі.

Пасля адпачынку кіраўнік акругі паведамляў у Маскву:

Нашыя інспэктары сьведчаць, і я пераканаўся ў гэтым падчас паездак, што ўстановы, якія атрымліваюць нашыя прадукты, навучыліся весьці дакладны ўлік. Шмат дзе дзеці выглядаюць значна лепш.

АРА працягвала карміць 23 сям'і ўцекачоў, якія жылі ў зямлянках на ўскрайку гораду. У сярэдзіне траўня Рэмі пісаў:

Узімку дзеці, якія, здавалася, ніколі не ўсьміхаліся і не гулялі, туліліся ў сваіх лахманых да печак. АРА разьмеркавала некалькі пасылак з вопраткай, якую іхныя маці перарабілі для дзяцей. Падчас нядаўняга наведваньня мы пабачылі чы-

стых і здаровых дзетак, якія гулялі на двары. Нягледзячы на жahlівыя ўмовы, у якіх жывуць гэтыя людзі, не было сьмяротных выпадкаў. Фактычна наадварот: нарадзілася некалькі дзяцей, у адной пары – блізняты, што прывяло да павелічэньня колькасці выдадзеных рацыёнаў.

Узаемадачыненні з уладамі не паляпшаліся: насьпеў чарговы крызіс. У час, калі Рэмі пісаў пра блізнятаў у зямлянках, амэрыканскія пасылкі не выдавалі ў Віцебску ўжо дзесяць дзён. Чыгунка запатрабавала аплаціць арэнду складоў і апячатала памяшканьні. Губвыканкам марудзіў з аплатай, Зэліксон слаў паведамленьні ў Маскву ў апарат Ландэра і ў Менск упаўнаважанаму Стакоўскаму. Разьлікаў дамагаліся ня толькі чыгуначнікі. Без аплаты заставаліся рахункі за ваду, тэлефон, электрычнасьць, дровы, прыбіраньне. Спадзеючыся, што іх аплацяць улады губэрняў, якія ўваходзілі ў Віцебскую акругу АРА, Зэліксон пераслаў гэтыя рахункі ў Смаленск і Пскоў. Адказу не было.

Кіраўнік акругі тымчасам пераконваў віцебскія ўлады неадкладна выканаць сваю частку абавязацельстваў паводле Рыскага пагадненьня і пісаў пра наступствы:

Гэта нанесла шкоду атрымальнікам пасылак і 85 дзіцячым дамам Віцебскай губэрні, якія атрымліваюць ад нас харчаваньне. Я маю распараджэньне з Масквы аб закрыцьці складоў 15 чэрвеня, такім чынам, у нас няшмат часу для раздачы 6000 пасылак рэшты.

У красавіку Рэйманд Брэнд разьвітаўся зь Віцебскам — ён вяртаўся ў Амэрыку, каб заняцца журналістыкай. Але першая публікацыя пра АРА ў Віцебску, якая зьявілася ў амэрыканскім друку ў ліпені 1923, была зьвязаная з Эдвардам Рэмі, які стаў выконваць абавязкі кіраўніка акругі. Нягледзячы на лета, артыкул пачынаўся паведамленьнем пра калядную вячэру, якую для віцебскіх сіратаў забяспечыў «Санта-Клаўс з Брукліну» Эдвард Рэмі:

У нас былі лішкі некаторых прыпасаў, — так тлумачыць сп. Рэмі шанцунак віцебскіх сіратаў, — і нам удалося выдаць іх непасрэдна дзіцячым дамам. Гэтага мусіць хапіць для дадатковага харчаваньня шасьці тысяч чалавек аж да Раства. Сярод прыпасаў — какава й тлушч, такім чынам яны змогуць сьпячы на Каляды з мукі АРА пірог, абліты шакалядам — а гэта значная падзея ў жыцьці бальшыні тутэйшых дзяцей.

Публікацыя пра Санта-Клаўса ў Віцебску зьявілася ў некалькіх выданьнях, а яе героі тымчасам ужо вярталіся праз акіян на радзіму. Але перад гэтым была падрыхтаваная выніковая справаздача пра паўтара году АРА ў Віцебскай акрузе: дастаўлена й разьмеркавана 9 вагонаў мэдыкамэнтаў і абсталяваньня, укамплектаваныя 32 шпіталі, мэдыкамэнты, бялізну, мыла атрымлівалі 28 дзіцячых дамоў, дзецям перададзена 650 пар абутку й 650 пар шкарпэтак, 1147 набораў адзеньня раздадзена бясплат-

на, адрасатам уручана 58 269 харчовых пасылак...

Афіцыйнае падзякі ад віцебскіх уладаў АРА не атрымала.

У канцы чэрвеня ў штаб-кватэры АРА ў Маскве быў падпісаны «Агульны мэмарандум №81»:

Віцебская акруга закрываецца 25 чэрвеня. Пэрсанал прыбудзе ў Маскву 28 чэрвеня.

Амэрыканцы ўжо ад'едуць зь Віцебску, а Зэліксон усё яшчэ будзе слаць лісты ў Менск, Смаленск і Пскоў з патрабаваньнем аплаціць частку выдаткаў на дровы, ваду, ачыстку тэрыторыі, склады. На ўсіх архіўных дакумэнтах аднолькавая нешматабяццальная рэзалюцыя:

Да ведама.

30 чэрвеня віцебскі ўпаўнаважаны напісаў яшчэ адну скаргу ў Маскву ўпаўнаважанаму Ландэру, якая пачыналася словамі «Выдаткі на камунальныя паслугі АРА паводле Рыскага пагадненьня...». Зэліксон падрыхтаваў тэкст за двума подпісамі — старшыні й сакратара губвыканкаму. Сакратар падпісаў, але калі паперу паклалі на стол кіраўніку губэрні Крылову, той наклаў ляканічную рэзалюцыю:

Ня трэба.

25

ГОМЕЛЬ: ДРАМА Ў ЧАТЫРОХ АКТАХ. АКТ I

Адзінокі Мэйтланд. — Жыцьцё на рэйках. —
Начальніцкі калейдаскоп. — Прыезд Рамсэя.
— Энтузіязм растае. — Аблога АРА. — Узялі
банк. — Дзеці-шкілеты. — Дапамога з Лузіяны

Раніцай у пятніцу 24 лютага 1922 на пэрон
гомельскага вакзалу выйшаў Джон Мэйтланд.
Будучы кіраўнік акругі АРА выехаў з Масквы
за тыдзень перад тым, але па дарозе спыніўся ў
Менску. Чатыры дні ён назіраў, як кіраўнік
Менскай акругі Доналд Гардзі арганізоўваў
працу, вывучаў сыстэму раздачы харчовых па-
сылак і асабліва сці стасункаў зь мясцовымі

ўладамі. У беларускай сталіцы Мэйтланд таксама знайшоў сабе перакладчыка Абрама Левіна, які пагадзіўся ехаць у Гомель.

Адразу з вакзалу Левін накіраваўся ў губвыканкам і дамовіўся пра сустрэчу са старшынём. А 3-й гадзіне дня Мэйтланд ужо сядзеў насупраць кіраўніка губэрні й тлумачыў празь перакладчыка параграфы Рыскага пагаднення паміж савецкім урадам і АРА. У Гомельскай акрузе жыло каля двух з паловай мільёнаў чалавек, тэрыторыя цягнулася ад польскай мяжы амаль да Бранску на ўсходзе па чыгунцы Гомель—Масква, па чыгунцы Петраград—Кіеў ад Магілёва да Чарнігава на поўдні й ахоплівала частку земляў, якія адміністрацыйна падпарадкоўваліся ўраду Беларусі.

Старшыня губвыканкаму паабяцаў безумоўную падтрымку й дапамогу ўсіх мясцовых чыноўнікаў і органаў улады. У прысутнасці гасцей старшыня даручыў чыноўнікам неадкладна знайсці зручныя памяшканні. Гэтая задача ніколі не была простаю. Гомельшчына стала полем вайсковых бітваў, і кожнае войска ня толькі экспрапрыявала хлеб і свойскую жывёлу, але пакідала па сабе разваленыя будынкі, разбураныя склады й фабрычныя памяшканні, спаленыя масты.

Але пасля году працы ў Гомелі ў адной са справаздачаў Мэйтланд наступным чынам удакладніць прычыны разрухі:

Летась тут цярпелі ад нястачы ежы не з прычыны засухі альбо кліматычных умоваў, а з-за на-

ступстваў вайсковых дзеянняў і дрэннага кіравання цяперашніх уладаў.

Калі ў Менску амэрыканцы пасяліліся ў гатэлі ўжо ў дзень прыезду, а ў Віцебску араўцы жылі ў вагоне некалькі тыдняў, пакуль не было падрыхтаванае сталае жылло, дык у Гомелі жыцьцё на рэйках зацягнулася на месяцы. Мэйтланд меў ня толькі асабістыя падставы прыраўняць разбуральныя наступствы савецкага кіравання да сямі гадоў войнаў:

Калі мы прыехалі, кіраўніцтва Гомелю было вельмі дэзарганізаванае, цягам першых пяці тыдняў на чале губвыканкаму змянілася пяць розных старшыняў. Дэмаралізацыя гарадскога кіраўніцтва адбілася амаль на кожнай галіне гарадскога жыцця. Улады нічога не рабілі, каб упарадкаваць разбураныя будынкі. Нічога не рабілася, каб трымаць у норме санітарны стан, і вуліцы былі перапоўненыя жahlівым брудам, чароды свіней рыліся, шукаючы ежы, у кучах смецця.

Першы тыдзень Мэйтланд правёў у спробах атрымаць памяшканні пад кантору й склад. Выконваючы сьвежы загад, супрацоўнікі камунальнага адзелу паказвалі памяшканні, але ўсе яны альбо вымагалі рамонту й істотнай перабудовы, альбо былі замалыя, альбо месціліся далёка на ўскрайку.

Між тым у цэнтры гораду, на галоўнай вуліцы, стаяў напаяўпусты будынак банку. Імпантанная камяніца мела асобны ўваход з двара,

і, пакуль не было складу, можна было паспрабаваць сумясыціць кантору з фасаваньнем і выдаваньнем пасылак. У губвыканкаме не прэчылі выбару Мэйтланда, але нехта паведаміў банкаўскім службоўцам пра намер АРА засяліцца ў памяшканьне. Тыя імгненна заявілі, што даўно плянавалі заняць пусты другі паверх пад кватэры. Пачалася барацьба за правы працоўных, але Мэйтланд меў падтрымку ў губвыканкаме, і памяшканьне было замацаванае за АРА. Праўда, энтузіязм, зь якім сустрэлі амэрыканца ў калідорах мясцовай улады, раставаў з кожнай новай зьменаю кіраўніцтва. Каб знайсці сталы, крэслы й іншую ўжываную мэблю, спатрэбілася яшчэ тры тыдні.

Тымчасам Гомель жыў чуткамі пра АРА. Мэйтланд успамінаў:

Навіна пра наш прыезд у Гомель распаўсюдзілася як лясны пажар, і наш вагон на рэйках быў круглыя суткі ў аблозе людзей, якія хацелі ўладкавацца на працу ці атрымаць дапамогу⁸³.

Першай мясцовай супрацоўніцай стала рэмінгтаністка, як называлі выпускніц курсаў стэнаграфіі й машынапісу. У Менску кіраўнік акругі Доналд Гардзі перадаў Мэйтланду першыя 1700 ужо аплачаных у Амэрыцы картак

⁸³ У Гомельскай акрузе, як і ў іншых, мясцовыя супрацоўнікі АРА ў дадатак да заробку бясплатна атрымлівалі адну амэрыканскую харчовую пасылку на месяц. У 1922—1923 было выдадзена такім чынам больш за 23 тоны харчу на суму 2262 далары.

на атрыманьне пасылак, якія адрасаваліся гомельцам. Мэйтланду ўдалося пазычыць друкавальную машынку, і неўзабаве пачалося стварэньне індэксу адрасоў.

1 сакавіка з Масквы адправіліся першыя таварныя вагоны з прадуктамі для Гомелю. 10 сакавіка кур'ер з Масквы прывёз яшчэ тысячу квіткаў на пасылкі. На наступны дзень у Гомель на дапамогу кіраўніку акругі прыбыў Г'ю Рамсэй. Мэйтланд пісаў:

Пасьля некалькіх тыдняў адзіноты ў самай забытай Богам дзіры на сьвеце было надзвычай прыемна зноў пабачыць амэрыканца. Я тады яшчэ не пасьпеў прызвычайціцца да мёртвай цішыні й гарадзкога бруду. Рамсэй прыехаў аб 11-й раніцы й апоўдні ўжо з галавой быў у працы, каб падрыхтавацца да першай даставы прадуктаў.

Рамсэй пасяліўся ў тым самым салён-вагоне, у якім жыў Мэйтланд. Напрыканцы сакавіка з Масквы прыбылі араўскія вагоны, і са станцыі пачалі дастаўляць прадукты ў два пакойчыкі банкаўскага будынка, вызваленыя пад склад. Тут фасавалі прадукты й камплектавалі пасылкі. Памяшканьні былі ня надта зручныя, але ні ўлады, ні Мэйтланд не прадбачылі таго, што сталася праз чатыры дні, калі пачалася выдача пасылак:

Колькі б міліцыянтаў мы ні выклікалі, каб прымусіць атрымальнікаў пасылак стаць у чаргу, яны не маглі гэтага дамагчыся, і дзьверы складу

былі штодня ў аблосе натоўпу, людзі штурхаліся, крычалі. Некаторыя не маглі два-тры дні прабіцца атрымаць свае пасылкі й прыходзілі скардзіцца ў офіс. Паколькі гэтыя складавыя памяшканні былі малыя, мы мусілі падвозіць прадукты на санях з большага складу, і тады двор ператварыўся ў адзін жахлівы непраходны затор.

Калатнеча працягвалася тры месяцы. У горадзе мянялася кіраўніцтва, і новыя кадры не паспявалі пазнаёміцца са справамі, як ім на зьмену Масква прызначала іншых. Не палягчала справу й тое, што гарадзкая й губэрская ўлады, а таксама незалежныя ад мясцовага кіраўніцтва чыгуначнікі вялі бюракратычную вайну паміж сабой за сферы ўплыву. Патрэбы АРА заставаліся без увагі — але за дзейнасцю канторы, як высветліцца пазьней, пільна сачылі.

Прычыны напружанасці былі такія самыя, як і ўсюды, дзе дзейнасць АРА пачыналася пераважна выдачай пасылак. Як і ў іншых беларускіх рэгіёнах, бальшыня пасылак з Амерыкі ў Гомель ішла ад мясцовых эмігрантаў-габрэяў і адрасавалася іхным сваякам і аднаверцам. Гэта злавала камуністычныя ўлады, якія бачылі ў такой дапамозе парушэнне лезунгу роўнасці, адыход ад рэвалюцыйных прынцыпаў і падрыў свайго аўтарытэту.

Не палепшыла справу й тое, што эфект АРА ў Гомелі адчулі ня толькі непасрэдня адрасы амэрыканскай дапамогі: ужо на другі дзень пасля выдачы пасылак гэтыя прадукты зьявіліся на мясцовым рынку. Адрозна пасля пры-

езду Мэйтланд адзначаў, што амаль усе гомельцы былі апранутыя ў самаробную вопратку, скроеную з падручных матэрыялаў: збожжавых мяхоў, брызэнту, накрывак для стагоў сена. Было немагчыма забараніць людзям прадаваць ці мяняць амэрыканскія пасылкі на цёплую вопратку.

Праз два месяцы з Гомельскага губвыканкаму пойдзе першая афіцыйная скарга ў Маскву:

Асноўная частка прадуктаў з Амерыкі патрапляе больш заможнаму элементу Гомельскай губэрні. Паколькі яны асабіста ня маюць патрэбы ў гэтых прадуктах, натуральна, яны пераважна спускаюць іх на рынак. Спекуляцыя дасягнула вялікіх памераў, і найбяднейшая частка насельніцтва ад гэтага не выйграе, а наадварот. У сэнсе беспасярэдняй дапамогі тым, каму яна патрэбная, АРА нічога не зрабіла.

Задоўга да гэтай скаргі Мэйтланд сам пачаў дамагацца пашырэння апэрацыяў. Як толькі была выкананая першачарговая задача — запушчаны механізм выдачы пасылак, — Мэйтланд пачаў ездзіць па дзіцячых дамох Гомельшчыны. Шэсьць з паловай тысяч сіротаў жылі ў такіх установах, яшчэ некалькі тысяч чакалі з Паволжа. У губэрскім аддзеле сацзабеспячэння яму паказалі зацверджаны рацыён для выхаванцаў:

1 фунт хлеба на дзень
3/4 фунта цукру на месяц

1,5 фунта тлушчу на месяц
6 фунтаў крупаў на месяц
8 фунтаў мяса на месяц

Але такая пайка была толькі да сакавіка: у красавіку норму хлеба зьменшылі на чвэрць, цукру на траціну, а мяса зьнікла зусім. У дзіцячым доме №32, які Мэйтланд наведаў напачатку красавіка, усе 27 дзяцей ва ўзросьце ад 5 да 14 гадоў былі хворыя. Ён пісаў у Маскоўскую штаб-кватэру:

Галовы ўсіх дзяцей пакрытыя незагойнымі болькамі. Апарата ультрафіялетавага апраменьваньня, якім лекуюць такія хваробы, няма. У маленькім сырым будынку няма ня толькі ванны, а наагул вады. Дзеці не атрымлівалі харчу ад уладаў, іх кармілі вайскоўцы суседняга кавалерыйскага палку, якія аддавалі частку свайго рацыёну. Паўсюдна бракуе коўдраў, бялізны, вопраткі, лекаў. Я б настойліва рэкамэндаваў аказаць гэтым установам дапамогу харчам і мэдыкамэнтамі. Іначай працэнт захворваньняў і сьмяротнасьць ад недаяданьня будуць расьці.

У сярэдзіне красавіка Мэйтланд агледзеў гарадзкі дзіцячы шпіталь і зноў адправіў ліст да свайго начальства:

У шпіталі 105 дзяцей і 23 штатныя супрацоўнікі. 10% дзяцей па-за межамі выздараўленьня з-за нястачы ежы. 3 прычыны вайны паміж чыгункай і гарадзкім саветам у шпіталі адключаная элек-

Большы лёгка вылечваюцца ультрафіялетавым апраменьваньнем і добрым харчаваньнем, але гомельскае начальства адбіваецца ад амэрыканскай дапамогі як можа

трычнасьць, не працуе ультрафіялетава апарат, патрэбны для лекаваньня болек на галовах усіх дзяцей. Гарадзкія ўлады вырашылі цалкам закрыць шпіталь – цяпер там атрымліваюць ежы ледзьве на палову дзяцей. Кожнае новае дзіця, якое паступае з дыягназам «недаяданьне», можа разьлічваць толькі на пагаршэньне свайго стану. Удзень, калі я наведаў шпіталь, дзеці нічога ня елі наагул.

Мэйтланд не шкадаваў падрабязнасьцяў, якія маглі прысьпешыць дапамогу:

Многія дзеці былі да такой ступені апухлыя, што практычна страцілі апошняе падабенства да чалавечых істотаў. З другога боку былі чалавечыя шкілеты, у якіх з жахлівай выразнасьцю выступала практычна кожная костка. З-за адсутнасьці электрычнасьці іхныя болькі на галовах ня лекавалі.

Нарэшце ў канцы красавіка ў Гомельскую акругу прыйшла першая картка-замова агульнага прызначэньня — амэрыканец Эліяс Рэнаў з гораду Шэўпорт, штат Луізіяна, паслаў 30 даляраў на карысьць галодных дзяцей Гомелю.

Ахвяраваньне прыйшло ў крытычны момант. Дзіцячы шпіталь зьвяртаўся па дапамогу й раней, але ўсе фонды былі разьлічаныя толькі на аплачаныя з-за мяжы пасылкі й прызначаліся канкрэтным адрасатам. Невядома, сам Эліяс Рэнаў ці, магчыма, ягоная жонка паходзілі з Гомелю, ці чалавек проста адгукнуўся на пу-

блікацыю ў амэрыканскім друку, але сума была немалая і, галоўнае, своечасовая. У гэты ж дзень у шпіталь былі дастаўленыя каля 200 кіляграмаў амэрыканскіх прадуктаў — мука, тлушч, рыс, цукар, малако, гарбата.

Аднак паведамляючы пра першую даставу прадуктаў у шпіталь, Мэйтланд настойваў на адкрыцьці поўнамаштабнай праграмы дзіцячага харчаваньня ў акрузе й папярэджаў:

Калі далейшая дапамога не паступіць хутка, большыя дзяцей памрэ.

Погляд мясцовых уладаў на будучыню АРА ў Гомелі, як неўзабаве высветлілася, быў супрацьлеглы.

28-го июня 1922 года кабинет Предгубиспо.

Тов. НЕ БАХА. Президиум Губисполкома разобрал вопрос о происшедшем в то между Вами и уполномоченным Губисполкома при "АРА" ргов все надлежащие материалы и ввиду об"яснениям нах ряд мелких разногласия в действительности сущ"ствовавш записки общим положением и считает необходимым дальне богу тов. ДРАГУНСКОГО как представителя при АРА. Получо ления от м-ра МЕ.ТЛАНДА по вопросу о его переводчик ливавь о некоторых досадах отглашавсь на отозвание о зане переводчика открыт. Считаю, что ряд недоразум ших до сих пор урегулируются теми взаимоотношениями, ко должны установиться между представителем Губисполкома ставителем "АРА" м-ром

М-р МЕ.ТЛАНД. В таком случае я хочу просить командировать тов. ДРАГУ в Москву или Минск за получением инструкции для дальн работы, так как происшедший конфликт произошел не стол за неактивности тов. ДРАГУНСКОГО, как из-за его неопыт ствий "АРА"

Тов. НЕ БАХА. Против командирования тов. ДРАГУНСКОГО я возражений не считаю, что наиболее целесообразным было бы командиров Москву для выяснения всех вопросов. Можно ли считать в исчерпанным.

М.-р. МЕ.ТЛАНД. Перед тем, как перейти к следующим вопросам я должен осведомить, что постановления Президиума Губисполкома в плоскости. Обозначается ли тов. ДРАГУНСКИМ непосредстем Кс

ромокотвщ
удет проход
итдлмн Р.С

против не 1
СКИМ по вол
и скавалос
против ели
те этого Ко
с в плоско

кое постано
нок права и
на этом зас
Комитета, к

не хотел с
ить считая, что м-р МЕ.ТЛАНД, как член комитета сам и
вопрос о его перерешении.

М-р МЕ.ТЛАНД. Считаю необходимым все заявления поданные, как в АРА
отдельным членам комитета рассмотреть.

Тов. НЕ БАХА. Этого я и не ожидаю.

М-р МЕ.ТЛАНД. Согласен на перерешение вопроса в Комитете.

Тов. НЕ БАХА информирует об от"езде в служебную командировку
сернии и исполнения обязанностей Предгубисполкома тов. ДУВИНСО. М-р
ДОМ возбуждается вопрос о квартале и вахтузе по которым тов. МЕ.
скажет, что по первому вопросу отдается распоряже не согласно прос
а по второму будет выяснено.

Фиксировал Зам.Отв.Секретаря

/БОЛО

26

ГОМЕЛЬ, АКТ 2: МАЗГІ ЎПАЎНАВАЖАНАГА

Кадровая стабілізацыя. — Шкодныя пасылкі.
— 8 тысяч галодных дзяцей. — Камсамольцы
з апэтытам. — Газетная атака. — Драгунскі
адхілены. — Перамовы пад стэнаграму. —
Нямэтазгодныя й непажаданыя

Напачатку вясны новым старшынём губвы-
канкаму стаў уплывовы камуніст Ілья Нэйбах.
Улада стабілізавалася, у горадзе пачалі адчу-
вацца перамены да лепшага. Але на запыты
Мэйтланда ў губвыканкаме па-ранейшаму
ніхто не рэагаваў.

У Маскве кіраўнік АРА палкоўнік Гаскел сустрэўся з упаўнаважаным савецкага ўраду Аляксандрам Эйдукам і папрасіў умяшацца. Для вывучэння сытуацыі зь Менску ў Гомель быў выпраўлены памочнік упаўнаважанага беларускага ўраду Блехер. Блехер адказваў за сувязі з ЧК—ГПУ й меў сваё бачанне, як трэба працаваць з амэрыканцамі. Ён сустрэўся з мясцовым кіраўніцтвам, правёў перамовы з Мэйтландам і Рамсэем. У Гомелі была ўведзеная пасада ўпаўнаважанага губвыканкаму для працы з АРА.

Прызначаны на пасаду мясцовага ўпаўнаважанага камуніст Драгунскі некалі працаваў у Амэрыцы, гаварыў па-ангельску й заявіў, што гатовы цалкам паклапаціцца пра ўсе законныя патрэбы АРА.

Мэйтланд узрадаваўся: цяпер будзе як вырашаць шматлікія практычныя праблемы. Менш чым праз два месяцы ў лісьце ў Маскву кіраўнік акругі так апіша супрацу:

На наш запыт наконт мэблі Драгунскі адказваў, што нам ня трэба мэблі. У адказ на просьбу даць ахову для складоў мы чулі, што яшчэ нічога не было скрадзена і вартаўнікі не патрэбны. Цалкам блякаваліся нашыя патрабаванні новых складоў для выдачы прадуктаў. Ягонья мазгі надзвычай плённа выдумлялі прычыны й тлумачэнні, чаму нашыя просьбы ня могуць быць задаволеныя, і на шляху нашай далейшай працы быў пастаўлены каменны мур.

Мэйтланд пісаў, што Рамсэя й яго замучылі бясконцыя размовы Драгунскага пра гонар і годнасць афіцыйнага прадстаўніка ўлады й патрабаванні паважаць ягоныя паўнамоцтвы. Але ўпаўнаважаны ігнараваў просьбы амэрыканцаў ня толькі з капрызлівага характару. У траўні да высновы, што АРА ў Гомелі непатрэбная й нават шкодная, канчаткова прыйшоў і новы кіраўнік губвыканкаму Ілья Нэйбах. Ён заявіў, што ў даверанай яму губэрні голаду няма й тутэйшая ўлада сама ў стане дапільноваць і вырашыць свае праблемы. Нэйбах пісаў у Маскву:

У справе беспасярэдняй дапамогі тым, хто мае патрэбу, у Гомельскай губэрні АРА дагэтуль нічога не зрабіла. Ёсць пэўнае імкненне з боку АРА прадаць як мага больш тавару за найўны разьлік. Пры такіх умовах у мясцовай улады няма й ня можа быць ніякай зацікаўленасці несці велізарныя выдаткі дзеля ўтрыманьня мясцовага аддзяленьня АРА. Апроч усяго, мясцовая адміністрацыя АРА настойвае на ўтварэнні камісіяў дзеля разьмеркаваньня прадуктаў ад розных зямляцтваў у Амэрыцы ў складзе прадстаўнікоў буржуазіі й сьвятарства — тэндэнцыя яўна контрарэвалюцыйная й таму недапушчальная.

Упаўнаважаны савецкага ўраду Эйдук абмеркаваў ліст Нэйбаха з кіраўніком АРА палкоўнікам Гаскелам. Той паабяцаў падрыхтаваць адказ і зьвярнуўся па аргумэнты да кіраў-

ніка Гомельскай акругі. Мэйтланд хутка падрыхтаваў ліст:

Спыненне выдачы будзе сур'ёзнай памылкай, ніякі аргумент на карысьць працягу ня будзе залішні. Колькасьць паштовак-замоваў да сваякоў за мяжой нават пасья сканчэньня рэкламнай кампаніі сьведчыць, што гэтая ідэя шырока ўмацавалася. Статыстыка сельскагаспадарчага аддзелу аптымістычная што да ўзараных плошчаў, але не бярэ пад увагу нястачу насеньня. Я сумняюся, што ўраджай зьбяруць больш чым з паловы земляў. У наступную зіму й вясну будзе крытычная сытуацыя з харчаваньнем. АРА й амэрыканскі народ таксама маюць маральны абавязак паставіць прадукты, замоўленыя дзякуючы нашай рэкламнай кампаніі; рэзкае спыненне даставаў выкліча вельмі адмоўнае стаўленьне да амэрыканцаў.

Гомельскія ўлады таксама хацелі выправіць памылку, якая дазволіла прыезд АРА. Афіцыйны ліст у Маскву за подпісамі старшыні губвыканкаму Нэйбаха і ўпаўнаважанага Драгунскага канстатаваў:

АРА ў Гомелі прыносіць болей шкоды, чым карысьці, бюро губкаму партыі ў поўнай згодзе з прэзыдыюмам губвыканкаму лічаць далейшае знаходжаньне місіі непажаданым і няэмацыйным.

Аднак урад у Маскве не пагадзіўся з гомель-

скімі ўладамі. Апэрацыі АРА было вырашана працягваць. Напрыканцы траўня ў Гомель прыбылі два вагоны лекаў, мэдычнага абсталяваньня й матэрыялаў. Напачатку чэрвеня зь Менску прыехаў Ралф Герц, які дапамагаў разьмяркоўваць мэдычныя грузы ў шпіталі. Асноўную частку справаздачы пра пабачанне Герц прысьвяціў, аднак, не пагрозам эпідэміяў і хваробаў:

Крайняя патрэба ў мэдычных пастаўках застаецца, аднак існуе вельмі вострая патрэба харчаваньня ў шпіталёх. Пайка зрэзаная амаль да нуля. Гэта асабліва тычыцца дзіцячых шпіталёў і дамоў. Ад пяці да васьмі тысяч дзяцей з галоднага Паволжа зваліліся на губэрню без папярэджаньня й без забесьпячэньня. У адным са шпіталёў, які я наведаў, знаходзіцца 130 дзяцей, зь іх 95% пакутуюць ад недаяданьня, і цяпер яны ў горшым стане, чым калі толькі прыбылі. Магчыма, я выходжу за межы маёй справаздачы, але сп. Мэйтланд кажа, што ён паслаў на гэтую тэму ўжо некалькі паведамленьняў, і я толькі хачу гэта падкрэсьліць.

Герц прасіў дазволу адкрыць у Гомелі мэдычны аддзел пад кіраўніцтвам Мэйтланда. Кіраўнік акругі зьвярнуўся ў губвыканкам з просьбай даць склады пад мэдычныя грузы — адказу не было.

Калі ў Гомель прыйшлі першыя вагоны з агульнай гуманітарнай дапамогай для бясплатнае раздачы тым, хто мае найбольшую патрэбу, Мэйтланд, здавалася, мог уздыхнуць з палёг-

кай. Можна было спадзявацца, што сьціхнуць абвінавачаньні, быццам АРА дапамагае толькі выбранай частцы насельніцтва, якая мае сваякоў за мяжой.

Але дачыненні з губвыканкамам нават пагоршыліся. Улады настойвалі на разьмеркаваньні вылучна праз свае камісіі, Мэйтланд не пагаджаўся. У выніку кампрамісу прадстаўнікі ўлады ўвайшлі ў мясцовыя камісіі, афіцыйна — з мэтай запабегчы спэкуляцыі.

Аднак у ход пайшоў хабар, камісары самі сталі забіраць пасылкі сабе, прадаваць на рынку й прысабечваць выручку. У адным раёне мясцовы камітэт камсамолу захапіў склад з амэрыканскімі прадуктамі, апячатаў і прыгразіў арыштаваць любога, хто сунецца. Мэйтланду нечакана давалося ня толькі прыкладаць намаганьні, каб дапамога патрапіла на адрас, але й пільнаваць яе ад хцівых афіцыйных прадстаўнікоў.

У траўні ў кантору АРА прыйшла вестка пра загадкавую сьмерць амэрыканскага грамадзяніна ў Мазыры. Мендэль Бягун займаўся разьмеркаваньнем дапамогі Джойнту. Мэйтланд зьвярнуўся да Драгунскага з просьбай даведацца прычыну сьмерці й дзе знаходзіцца цела, але не атрымаў адказу.

Тымчасам у амэрыканскую кантору ўсё больш людзей сталі зьвяртацца са скаргамі на дадатковыя паборы, якімі абкладалі пасылкі пошта, а таксама асобы, што выдавалі сябе за агентаў АРА. Мэйтланд перадаў Драгунскаму некалькі фальшывых расьпісак і картак з па-

значанымі прозьвішчамі й адрасамі самазваных прадстаўнікоў АРА. Рэакцыі не было.

4 чэрвеня ГПУ арыштавала гомельскага рабіна Барышанскага. 6 чэрвеня газета «Полеская правда» апублікавала артыкул «Ціханаўцы юдэйскага веравызнаньня», дзе тлумачыліся прычыны арышту й падрыўная роля АРА:

Габрэйскія буржуазна-клерыкальныя групы... расьперазаліся й адкрыта павялі шалёную працу дзеля арганізацыі ўсіх рэакцыйных і косных элемэнтаў габрэйскай буржуазіі... Дзеля гэтага яны перадусім імкнуцца падвесьці пад сябе матэрыяльна-філянтрапічную базу шляхам сувязі з аддзяленьнем АРА ў Гомельскай губэрні, якая, атрымліваючы з Амэрыкі сякія-такія прадукты для разьмеркаваньня сярод габрэйскага насельніцтва, што церпіць нястачу, стварала ва ўсіх гарадох і мястэчках камітэты з рабінаў і прадстаўнікоў габрэйскай буржуазіі, куды яны для праформы меліся ўводзіць аднаго прадстаўніка выканкаму. Губвыканкам своечасова ўмяшаўся й распусьціў усе гэтыя камітэты.

З абвінавачаньнямі выступаў ананімны аўтар М.Х. Мэйтланд зьвярнуўся ў рэдакцыю з патрабаваньнем зьняпраўдзіць апублікаваныя матэрыялы як «хлусьлівыя й беспадстаўныя». Зварот застаўся без адказу.

Апошняя кропляй, якая перапоўніла цярплівасьць Мэйтланда, стала абвестка ў друку за подпісам Драгунскага. Упаўнаважаны тлума-

сваіх абавязкаў да прыняцця канчатковага рашэння прэзідыюмам губвыканкаму. Усе справы было дамоўлена вырашаць беспасярэдне з самім старшынём.

Мэйтланд вырашыў замацаваць посьпех: на наступны дзень ён прадыхтаваў і накіраваў Нэйбаху яшчэ тры падрабязныя лісты са скаржамі на Драгунскага, дзе пералічыў усе свае просьбы, якія заставаліся без вырашэння й адказу.

У Маскве на канфлікт зреагавалі як амэрыканцы, гэтак і ўлады. Са штаб-кватэры АРА тэлеграфавалі не спыняць выдачы пасылак. У сваю чаргу ўпаўнаважаны Эйдук рэкамэндаваў губвыканкаму быць пільнымі, але працягваць супрацу. Неўзабаве Мэйтланд паведамляў:

19 чэрвеня. Паветра значна ачысьцілася. Драгунскі часова адхілены, і, калі яго зусім прыбраць, мы ўпэўненыя, праца пойдзе лепш. Аднак калі яго адхілілі толькі часова й ён вернецца на працу з АРА, мы гэтаксама ўпэўненыя, што ніякага паляпшэння ня будзе.

Празь дзесяць дзён, 28 чэрвеня, у кабінэце старшыні губвыканкаму адбыліся першыя амэрыканска-гомельскія перамовы пад стэнаграфаму:

Тав. Нэйбах: Прэзідыюм губвыканкаму разабраў пытаньне канфлікту паміж Вамі і ўпаўнаважаным пры АРА й знайшоў, што шэраг дробных рознагалосьяў быў выкліканы агульным станам

справаў, і лічыць неабходнай далейшую працу тав. Драгунскага як прадстаўніка пры АРА.

М-р Мэйтланд: У такім выпадку хачу прасіць выправіць тав. Драгунскага ў Маскву ці Менск па інструкцыі для далейшай працы, бо канфлікт адбыўся з прычыны ня гэтулькі неактыўнасьці тав. Драгунскага, колькі ягонага неразумьня дзеяньняў АРА.

Тав. Нэйбах: Супраць нічога ня маю й лічу, што найбольш мэтазгоднае выпраўленьне ў Маскву. Ці можна лічыць пытаньне вычарпаным?

М-р Мэйтланд: Перад тым як перайсьці да іншых пытаньняў, мушу выказаць шкадаваньне ў сувязі з такой пастановай прэзідыюму губвыканкаму. Ці застаецца тав. Драгунскі таксама старшынём камітэту разьмеркаваньня прадуктаў?

Тав. Нэйбах: Застаецца. Лічу, што дробныя непаразумеьні з прычыны адсутнасьці каардынацыі будуць зьліквідаваныя й праца будзе праходзіць у кантакце, як і належыць быць паміж прадстаўнікамі РСФСР і АРА.

М-р Мэйтланд: Калі праца будзе каардынавацца, нічога супраць ня маю.

Тав. Нэйбах: Абвестка ў газэце ў справе прыёму заяваў на разьмеркаваньне прадуктаў, падпісаная тав. Драгунскім, была дадзеная згодна з пастановай камітэту, нават насуперак жаданьню тав. Драгунскага.

М-р Мэйтланд: Адзначаю, што, калі камітэт так пастанавіў і надрукаваў абвестку ў газэце, ён перавысіў свае паўнамоцтвы й ягонае паседжаньне трэба лічыць несапраўдным. Я на гэтым пасе-

джаньні не прысутнічаў, хаця я галоўны сябра камітэту як разьмеркавальнік прадуктаў.

Тав. Нэйбах: Я не ўхваляю пастановы камітэту, але не хацеў яе скасоўваць, бо лічыў, што м-р Мэйтланд як сябра камітэту сам паставіць пытаньне аб яе перарашэньні.

М-р Мэйтланд: Лічу неабходным разгледзець усе заявы, пададзеныя як АРА, гэтак і сябрам камітэту.

Тав. Нэйбах: Я гэтага не аспрэчваю.

М-р Мэйтланд: Згодны на перарашэньне пытаньня ў камітэце.

Мэйтланд загаварыў пра жыллё й склады, Нэйбах паабяцаў аддаць неабходнае распараджэньне. Старшыня таксама паведаміў, што ад'яжджае ў службовую паездку па губэрні й на чале губвыканкаму застаецца яго намесьнік Дубіна. Усе пытаньні — да Дубіны.

Ледзьве пасьпела высахнуць чарніла стэнаграмы, як у губвыканкаме пачалі складаць новы ліст у Маскву:

Прэзыдыюм Гомельскага губвыканкаму мусіць паўторна ўзьняць пытаньне пра нямэтазгоднасьць і непажаданасьць знаходжаньня АРА ў Гомелі. Губэрня ня ёсьць галоднай губэрняй, праца АРА накіраваная вылучна на разьмеркаваньне пасылак з Амэрыкі для дробнай буржуазіі. АРА выстаўляе рознага кшталту капрызьлівыя патрабаваньні да губвыканкаму самым бесцырымонным чынам, напрыклад, патрабуючы за 24 гадзіны прыбраць прадстаўніка губвыканкаму Драгунска-

га, што ёсьць спробай скампрамэтаваць савецкую ўладу. АРА палітычна таксама непажаданая, асабліва ў Гомельскай губэрні, якая мяжуе зь Белай Польшчай.

Гэты ліст празь дзень пасля візыту Мэйтланда ў губвыканкам падпісаў намесьнік старшыні Дубіна і ўручыў упаўнаважанаму Драгунскаму, які накіроўваўся на сустрэчу з упаўнаважаным ураду РСФСР Эйдукам. Дубіна прасіў перадаць адказ на зварот гомельскіх уладаў асабіста праз упаўнаважанага.

Напачатку ліпеня Драгунскі выехаў у Маскву.

ПРОЛОТАРСКОЕ ВОЕННО-КРАЕВОЕ СОВЕТСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ

ПОЛЕССКАЯ ПРАВДА

Орган Гомельского Губисполкома и Губкома Р. К. Д.

Адрес: ул. Дзержинского
Почтовый ящик № 5

№ 612

СРЕДА 7 ИЮ

Подписка принимается с 1 июня и продлевается до 14 июня с. г.

Открылась на Государственный на 10 миллионов

Облигации займа выражаются в единицах хлеба. Облигации оплачиваются натурой повсеместно. Облигации обеспечиваются государством:
1) Особым хлебным фондом.
2) 10 миллионами рублей золотом.
Выпускная цена облигации 380 рублей за пуд. Облигации свободно продаются и закладываются, и торганы и в зачет проданного пуда за пуд. Облигации будут погашены в период с 1-го декабря. Подписка продолжается до 14 июня 1922 г. После этого срока цена на облигации будет уве.

Гомель. Замок Кн. Палашина.

27

ГОМЕЛЬ, АКТ 3: ПЕРАМОГА Ё РЭЙКАВАЙ ВАЙНЕ

Перапіска безь любові. — Грузавік аж затросься. — Нядоўгае замірэнне. — Зноў перамовы пад стэнаграму. — Харч для княгіні. — Надта абавязковая пастанова. — Непрыступная чыгунка

Джон Мэйтланд адразу пазнаў штамп на канвэрце, які даставіў кур'ер: «Гомельскі Губэрскі Палітычны Камітэт Савету Рабочых, Сялянскіх, Чырвонаармейскіх Дэпутатаў. Прэзыдыюм».

Хуткасьць, зь якой паступіў афіцыйны адказ на амэрыканскі запыт, уражвала. 25 ліпеня ён

...не могуць падумаць адноснальна займа. Для рабочых і других слоно вваселення сьцягь выгоду падзякаць ся на зноў.
Выгода заключаецца і в следуючым:
...адназначнасьці ас доў на хлеб и сирова на на облигации. Сирова на облигации будет выскокой, так как они продаются преемствам для удержания проданного. В середине займа с декабря, в 1 января — важный акт

папрасіў мясцовыя статыстычныя звесткі для Маскоўскае штаб-кватэры — і ўжо празь дзень атрымаў адказ Драгунскага. Няўжо сапраўды паездка ў Маскву не прайшла дарэмна і ўпаўнаважанаму растлумачылі, як трэба супрацоўнічаць з амэрыканцамі?

Мэйтланд папрасіў перакласьці тэкст да-слоўна:

У адказ на ваш ліст аб статыстычных звестках для вашай справаздачы ў Маскву паведамляю: У сувязі з тым, што Гомельская губерня не была галоднай ні ў 1920, ні ў 21 г. і ня ёсьць гэткай у сёлетнім 22 годзе, я лічу, што звесткі пра плошчу, насельніцтва, назвы гарадоў, адміністрацыйных участкаў і аддзелаў Гомельскай губерні ёсьць лішнімі для справаздачы. Гэтаксама і ў пытаннях пра эканамічны стан губерні ў нармальны час і пра нястачу ўраджаю й прадуктаў у 20 годзе й засуху ў 1921 г. Звесткі пра гэта былі б патрэбныя толькі ў тым разе, калі б АРА ў Гомелі давялося як цяпер, гэтак і ў будучыні харчаваць галодных. Але паколькі гэта ня мела месца цяпер і ня будзе мець у будучыні, дык само сабою зразумела, што гэтыя пытаньні адпадаюць.

АРА таксама цікавілі агульныя звесткі пра Гомельскую губерню, якія дапамаглі б больш эфэктыўна плянаваць дапамогу. У лісьце ў адказ Драгунскі пісаў:

Звесткі пра грамадзянскія войны на тэрыторыі

Гомельскай губэрні будзьце ласкавыя атрымаць у Цэнтры, бо гэтае пытаньне не мясцовае й мы ня можам на яго адказаць. На пытаньне пра стан транспарту немагчыма адказаць з тае прычыны, што чыгунка цэнтралізаваная, па-першае, і, па-другое, губерня ня ёсьць асобным замкнёным участкам, чыгунка, якая праходзіць праз Гомель, абслугоўвае цэлы шэраг іншых губерняў.

Ліст сканчаўся ляканічным адказам на пытаньне пра наяўнасьць у Гомельскай губэрні арганізацыяў замежнай дапамогі:

Апроч дзяржаўнай дапамогі, ніякіх іншых арганізацыяў няма.

Подпіс — «Упаўстаршгубвыканкаму пры АРА С.В.Драгунскі» — без умоўнасьцяў кшталту «з павагай» ці «шчыра Ваш».

Паездка ўпаўнаважанага ў Маскву захавала статус-кво: цэнтральныя ўлады не задаволілі просьбы мясцовага кіраўніцтва закрыць акругу АРА, але амэрыканцы адчулі зьмену тактыкі. Усе дачыненьні з уладамі цяпер мелі форму афіцыйнае перапіскі. Мэйтланд скардзіўся ў штаб-кватэру:

Трэба афіцыйна, на блянку АРА, слаць просьбы, каб прыбралі сьметнік, ачысьцілі памыйную яму ў двары офісу, адрамантавалі дзьверы. Увесь час мушу пісаць Драгунскаму лісты наступнага кшталту: «Электратэхнік усталяваць электрычныя

званкі для канторы й кватэры яшчэ не з'явіўся, просім зноў вашага распараджэння паскорыць усё гэта». Спатрэбілася замяніць машынны алей для грузавіка «Ўайт» – з губэрскага гаража выдалі такі, што рухавік затросься й распаліўся нават на халастой хадзе. Мае скаргі па чарзе праігнаравалі ўсе чыноўнікі, і я нарэшце мусіў напісаць ліст старшыню губвыканкаму. У адказ Драгунскі патлумачыў, што трэба браць такія матэрыялы, якія ёсць і даюць. Урэшце, каб не спыняць выдачу прадуктаў, алей давялося купляць на рынку – у механікаў з губэрскага гаража.

Нават карту Гомелю амэрыканцам давялося выпісваць з Масквы.

У канцы лета быццам намецілася замірэньне: араўцы даўно скардзіліся на ўмовы жыцця ў мэдычнай клініцы, якую яны дзялілі зь яе сталымі пацыентамі. Першыя некалькі месяцаў Мэйтланд і Рамсэй жылі на рэйках у салён-вагоне, затым перабраліся ў клініку. Але там увесь час ішла вайна за кухню, былі іншыя нязручнасьці. У жніўні АРА была перададзеная палова добрага жылога будынка: восем пакояў і асобны ванны пакой. Таксама ў часовае карыстаньне з губэрскіх складоў прывезьлі неабходны мінімум мэблі. (Калі пазьней Мэйтланд і Рамсэй запрасяць у госьці княгіню Паскевіч, яна пазнае частку сканфіскаванага ў ейным родавым палацы мэблевага гарнітуру.)

Замірэньне на амэрыканска-гомельскім фронце скончылася разам зь летам. Ё верасьня

1922 старшыня губвыканкаму Нэйбах зноў запрасіў Мэйтланда ў свой кабінэт. Прысутнічаў упаўнаважаны Драгунскі, які выконваў функцыі перакладчыка, сакратар вёў стэнаграфічны запіс, пад якім усе прысутныя пасьля паставілі свае подпісы.

Тав. Нэйбах: Я запрасіў Вас для гутаркі па трох пытаннях: першае – пра далейшую працу АРА ў Гомельскай губэрні, другое – пра паведамленьні аб стасунках з паветамі, і трэцяе – пра пасылкі. Прэзыдыюм губвыканкаму даручыў мне перамовіцца з Вамі ў справе далейшай працы тут АРА. Гэтае пытаньне ўсплывае з нагоды добрага ўраджаю й да т.п. На Волзе, верагодна, аддзелы АРА застануцца, але як вырашаецца гэтае пытаньне тут? Вы былі ў Маскве, і я хацеў бы атрымаць некаторыя звесткі на гэты конт. Што да пасылак, я мушу адзначыць, што атрыманьнікі ня ёсць найбяднейшыя, а заможныя, і часта гандлююць гэтымі пасылкамі, што супярэчыць асноўным мэтам АРА – дапамозе сельніцтву, якое галадае.

М-р Мэйтланд: У Маскве афіцыйных звестак я не атрымаў. Беручы пад увагу адну з апошніх нарадаў у Нью-Ёрку, я думаю, што праца АРА будзе працягвацца да верасьня наступнага году. У справе пасылак я падняў пытаньне, і мне абяцалі падвысіць колькасьць бясплатных пасылак, таксама й дзіцячага харчаваньня. З прычыны эпідэміі АРА будзе працягваць сваю працу да наступнага верасьня, пакрысе зьмяншаючы яе. Пытаньне пра дзіцячае харчаваньне надзвычай

складанае; што да атрымання пасылак заможным элементам, я таксама гэта назіраю.

Тав. Нэйбах: Я вельмі рады, што мы не разыходзімся з м-рам Мэйтландам у тым, што пасылкі не дасягаюць мэты – дапамогі тым, хто галадае. Паколькі гэта так, я думаю, мы разам даможамся, каб пасылкі не прадаваліся, бо адрасаты фактычна ня маюць на гэта права. Што да дзіцячага харчавання, мы звярталіся ў Цэнтар, каб даць яго дзецям Паволжа, эвакуаваным у нашую губэрню. Цяпер жа частка дзяцей адпраўленая назад у Паволжа, другая частка мае дастаткова прымальныя ўмовы, трэцяя ўзятая самім насельніцтвам, і пытання пра дзіцячае харчаванне мы не разумеем. Увогуле трэба сказаць, што голаду цяпер мы не назіраем. У справе дапамогі ў барацьбе з эпідэміяй мы ўдзячныя, але шырокай працы наперадзе тут няма. Што да павелічэння дабрачынных пасылак, я мушу вітаць м-ра Мэйтланда, але й тут трэба быць строга паслядоўным. У нас ёсць звесткі, што былая княгіня Паскевіч ды іншыя карыстаюцца гэтай дабрачыннасцю. Губвыканкам лічыць, што ім гэтай дабрачыннасцю карыстацца зусім ня трэба, бо ў іх яшчэ засталася дастаткова ўсяго. Яны прымаюць гэта як падтрымку амэрыканскай адміністрацыі. Таму мая настойлівая просьба, каб дабрачыннасцю карысталіся не былыя высокапастаўленыя асобы, а тыя, каму яна насамрэч неабходная.

М-р Мэйтланд: Я вельмі шкадую, што Вы атрымалі такія звесткі. Бясплатныя пасылкі размяркоўваюцца паміж тымі, хто сапраўды мае па-

трэбу. Што да княгіні Паскевіч, мушу сказаць, што дапамога ёй была аказаная асабіста мною й сакратаром Рамсэем за нашыя сродкі як знаёмай. Была адна выдача пасылак лекарам, бо гэта была адмысловая дапамога ад лекараў Нью-Ёрку.

Тав. Нэйбах: Я стаўлю пытанне прынцыпова. Адмысловыя пасылкі ад лекараў, я лічу, няправільныя. Дапамога павінна ісці тым, хто галадае, а не катэгорыям. Мы ведаем, што за мяжой ёсць шэраг грамадзянаў – нашых праціўнікаў, якія маюць тут сваіх аднадумцаў. Такім чынам можа аказацца дапамога й гэтым катэгорыям.

Пры аб'ездзе мною губэрні ў некаторых гарадох мне паведамлялі аб атрымання мэдыкамэнтаў беспасярэдне зь Менску й Кіева. Лічу гэтую зьяву безумоўна ненармальнай, бо магчымы падман. Таму мы лічым безумоўна неабходным атрымання й разьмеркаваньне мэдыкамэнтаў вылучна праз гомельскае аддзяленьне АРА.

М-р Мэйтланд: Рэч у тым, што акругі мяжуюць. Лекар Герц аб'яджаў участкі для вызначэння межаў, але яго разам зь іншым лекарам затрымалі органы ГПУ з прычыны нейкіх недакладнасцяў у дакумэнтах. Я зьезджу ў Кіеў разам зь лекарам Герцам для дакладнага вызначэння ўчастку.

Тав. Нэйбах: Прэзыдыюм ГВК⁸⁴ прыняў абавязковую пастанову пра разьмеркаваньне пасылак на суму да 50 даляраў з удзелам нашага прад-

⁸⁴ Губэрскі выканаўчы камітэт.

стаўніка й забарону прадаваць і купляць з ужываньнем мераў адміністрацыйнага спагнаньня – штрафы, зьявольеньне.

М-р Мэйтланд: Я хацеў бы мець дакладны пераклад пастанова перад апублікаваньнем. (Таварыш Драгунскі ўголос чытае ў перакладзе абавязковую пастанову.)

М-р Мэйтланд: Я мушу адзначыць толькі канфіскацыю пасылак цалкам за продаж, каб можна было вярнуць грошы ў Амэрыку. Як быць са сканфіскаванаю часткаю, трэба мне падумаць.

Тав. Нэйбах: Мы не перашкаджаем атрыманы пасылак, але да іхных прадаўцоў будуць ужывацца меры адпаведна з гэтай абавязковай пастановай. Сканфіскаваныя прадукты будуць перадавацца дзіцячым дамам. Я прапаную дадаць у тэкст пастанова, што гэтая прапанова зыходзіць ад АРА.

М-р Мэйтланд: Раней згадваліся грамадзяне, якія ўцяклі з Расеі й падтрымліваюць сваіх аднадумцаў тут. Яны безумоўна супраць АРА, якая падтрымлівае працу Савецкай Расеі. З гэтае прычыны белыя групы ў Амэрыцы могуць нарабіць шуму з-за сканфіскаваных прадуктаў. Таму прашу прадаваць мне адпаведныя дакумэнты.

Тав. Нэйбах: Калі будуць канфіскацыі (а можа й не, калі грамадзяне нас зразумеюць і будуць выконваць пастанову), дык усе дакумэнты будуць вам перададзеныя. Я думаю, м-р Мэйтланд згодны, што цяперашнюю спэкуляцыю пасылкамі трэба спыніць.

М-р Мэйтланд: Згодны.

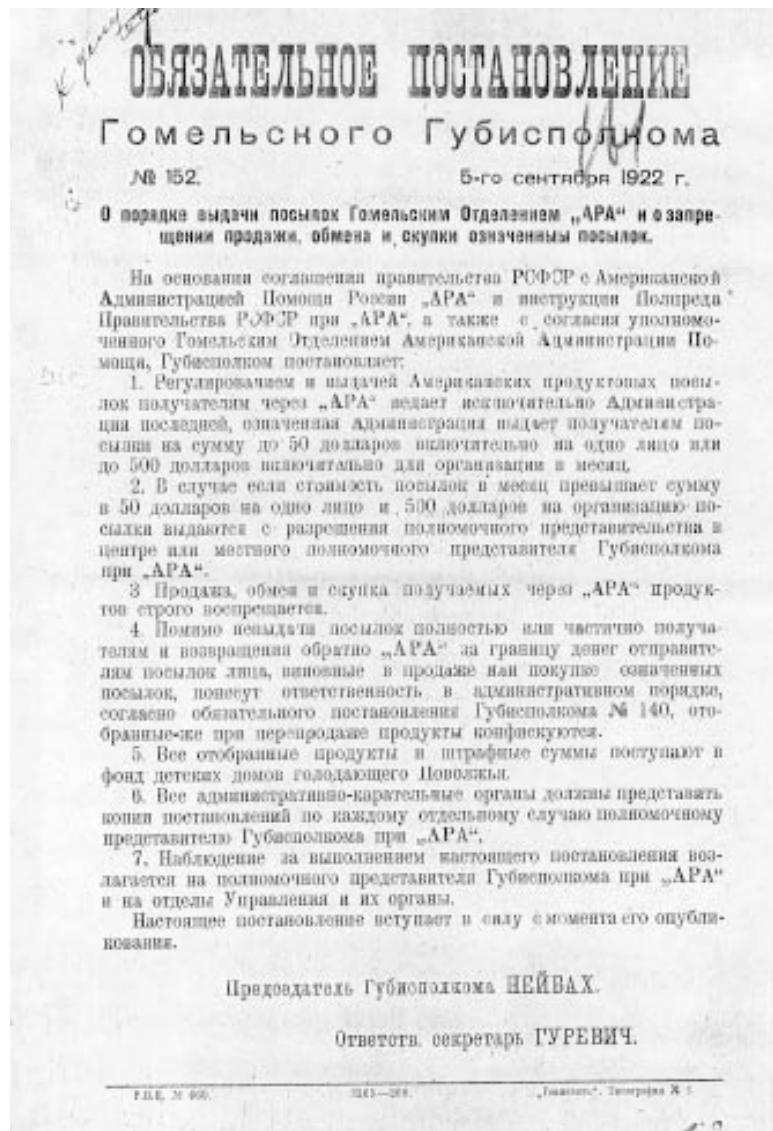
Мэйтланд ніяк не адрэагаваў на спробу Нэйбаха ўключыць АРА ў пастанову, хаця б у частцы перадачы сканфіскаваных прадуктаў дзіцячым дамам. Аднак ягонае апошняе слова са стэнаграмы на наступны дзень зьявілася ў тэксце дакумэнта:

На падставе пагадненьня ўраду РСФСР з Амэрыканскай адміністрацыяй дапамогі Расеі «АРА» й інструкцыі Ўпаўнаважанага ўраду РСФСР пры «АРА», а таксама са згоды ўпаўнаважанага Гомельскім аддзяленьнем Амэрыканскай адміністрацыі дапамогі, Губвыканкам пастанаўляе...

Пастанова, расклееная па горадзе й надрукаваная ў газэтах, абмяжоўвала атрыманы, а таксама забараняла продаж, абмен і набыцьцё амэрыканскіх пасылак. Пры парушэньні адміністрацыйна-карныя органы меліся канфіскаваць прадукты й прыцягваць вінаватых да адказнасьці.

Гомельскія грамадзяне, аднак, ніяк не маглі зразумець, чаму ўлады распараджаюцца пасылкамі, якія за свае працоўныя даляры купілі сваякі й адрасавалі пэрсанальна ім. Пасьля рэйдаў ГПУ й міліцыі па рынках гомельцы рушылі на чыгунку: там камэрцыйная паштовая служба без праблемаў брала пасылкі й перапраўляла ў іншыя гарады. Ужо ў верасьні гомельскія пасылкі зьявіліся на рынках Беларусі, Расеі і Ўкраіны.

Старшыня губвыканкаму выдаў загад не прымаць пасылка бяз подпісу ўпаўнаважанага Дра-

гунскага — але адбылася асечка. Наркамат шляхоў зносінаў не падпарадкоўваўся мясцовым уладам, чыгуначнікі працавалі ў паўвэнізаванай цэнтралізаванай сыстэме й пільна бераглі сваю незалежнасьць. Управа Заходняй чыгункі атрымала тэлеграфнае распараджэньне з наркамату ігнараваць загад губвыканкаму.

Пачалася эпістальярная вайна супраць чыгункі. Драгунскі пісаў, а Нэйбах падпісваў скаргі ў наркамат, урадаваму ўпаўнаважанаму ў Маскву й беспасярэдне на адрас савецкага ўраду:

Спэкуляцыя, зьліквідаваная ў губэрскім маштабе, знайшла сабе выйсьце ў здачы для адпраўкі ў сталічныя гарады й іншыя мясцовасьці цэлых транспартаў з амэрыканскімі прадуктамі... Фармальна-бюракратычны падыход Наркамату шляхоў зносінаў пагражае ўзмацніць спэкуляцыю... Губвыканкам просіць даць катэгарычнае прадпісаньне Наркамшляху...

Тымчасам атрымальнікі амэрыканскіх пасылак надалей распараджаліся падарункамі як лічылі патрэбным. Рэйкавую вайну супраць АРА Нэйбах прайграў.

17-го Июня 1922г. Гомель
ПРЕЗИДЕНТУ ГУБВИСПОЛКОМА

7

ДОРОГОЙ СЭР,

Отвечая на ваше письмо за №4893 мы желаем сообщать, что масло, полученное нами от Губместтранспорта абсолютно пригодно для употребления в нашей грузовике системе и так как они сказали нашему шоферу, что у них имеется такое масло мы были вынуждены приобрести такое же масло для того, чтоб наша машина могла работать.

Я имею в своей конторе образец масла, отпущенно-

ву пленной

, на ошуп-

бы мы пу-

ранспорт-

е части в

лько во в

зели если

Губместт-

ть его на

большой в

для американского персонала находится по пути в Гомель, желательнее, чтоб вы дали необходимое распоряжение и их грузовик из нашего гаража для Троицкой ул.

Бескорыстно ваш.

ДИ И МЕ'ТЛИНД

28

**ГОМЕЛЬ, АКТ 4: ДАПАМОГА, ДЫ
НЯ ТАМ, НЯ ТЫМ, НЯ ТАК**

Насадзілі гузакоў. — Абсалютны недавер да савецкай улады. — Крадуць усё. — Какава а пятай раніцы. — Калядныя радасьці. — Дзе гуртуецца буржуазія. — Бяз суму будзе расставаньне

Амерыканскі «Форд» пачаў зьніжаць хуткасьць перад чыгуначным пераездам, калі вялікі сабака раптам скочыў з узбочыны пад пярэдняе кола. На календары быў канец лістапада. Сьнег, які падтаяў за дзень, пад вечар падмарозіла, і дарога была пакрытая нябачным

тонкім шкельцам лёду. Аўтамабіль страціў кіраваньне, машыну панесла ўбок, яна зьбіла жалезны слупок, уляцела ў прыдарожную канаву й перакулілася.

Джон Мэйтланд паведамляў у Маскву:

У машыне, апроч мяне, быў шафёр Бабіляк, упаўнаважаны Драгунскі й інспэктар дзіцячых дамоў Чарлябосаў. Усе ацалелі, хаця й насадзілі сабе добрых гузакоў. Мы вырашалі пакінуць шафёра вартаваць машыну, а самім дабірацца ў Гомель па дапамогу. З «Форду» зьнялі ўсе здымныя часткі й перанеслі ў суседнюю хату. Рэшту шляху да Гомеля, 17 вёрстаў, дабіраліся на сялянскім возе.

Мэйтланд безупынна выяжджаў у раёны, каб на свае вочы пераканацца ў патрэбах дзіцячых дамоў і паглядзець, як арганізаваная дапамога. Досьвед навучыў кіраўніка акругі не давяраць ніякім абяцанням, справаздачам і тлумачэньням без праверкі. У скарзе ў Маскву старшыня губвыканкаму ацаніў гэта як «абсалютны недавер АРА да прадстаўнікоў савецкай улады».

Яшчэ на верасьнёўскай сустрэчы ў губвыканкаме Нэйбах катэгарычна запатрабаваў езьдзіць толькі разам з упаўнаважаным:

Тав. Нэйбах: Я выпадкова ўведаў, што м-р Мэйтланд езьдзіў у Старадуб аўтамабілем. Я прасіў бы надалей рабіць паездкі па чыгунцы й разам з нашым прадстаўніком. У нашай губэрні ёсьць крымінальны бандытызм, і на м-ра Мэйтланда

магчымы напад як на прадстаўніка арганізацыі, у якога могуць быць з сабою тыя ці іншыя сумы. Такі напад адбіўся б на ўзаемадачыненнях РСФСР і АРА. Другая частка просьбы – гэта паездка з нашым прадстаўніком. Старшыні павятовых выканкамаў, як напрыклад у Старадубе, ня маюць інструкцыі аб ўзаемадачыненнях з АРА, і могуць узьнікнуць непаразуменьні.

М-р Мэйтланд: Адзначае, што ведаў пра бандытызм і рызыку паездкі ўзяў на сябе.

Тав. Нэйбах: Паўторна падкрэсьлівае, што напад тым ня менш прывёў бы да ўскладненьня, і таму яшчэ раз прашу м-ра Мэйтланда езьдзіць не аўтамабілем, а цягніком і з нашым прадстаўніком.

М-р Мэйтланд: Што да паездак на аўтамабілі, дык яны спыняюцца ўвогуле з прычыны надыходу зімы. Што да прадстаўніка ўладаў, надалей буду езьдзіць зь ім.

Новы «Форд» Гомельская акруга атрымала яшчэ ў канцы лета. Аўтамабілем можна было даехаць туды, дзе не было чыгункі, за раз наведаць некалькі мястэчак. Пакуль дарогі не замяло, Мэйтланд не сьпяшаўся выконваць парадку Нэйбаха й перасаджвацца на чыгунку, але на кампанію Драгунскага мусіў пагадзіцца.

У выніку ўпаўнаважаны ледзь не зламаў карак, набіў гузакоў, што ніяк не спрыяла цеплыні пачуцьцяў да няўрымсьлівых амэрыканцаў. Ня надта цёплыя пачуцьці да савецкіх афіцыйных асобаў абуджалі паездкі і ў Мэйтланда:

У Рагачове, у дзіцячым доме, я налічыў 13 ложкаў на 40 дзяцей, амаль без бялізны. На адным ляжала 9-гадовае дзіцё зь вельмі цяжкаю формаю сыфілісу. Улады, якія дазвалялі трымаць хворага разам зь іншымі дзецьмі, праяўляюць злачынную нядбайнасьць. Яшчэ тры ўстановы з Рагачова прыслалі заяўкі на пяцьдзясят паек кожная. Калі я наведваў іх, дык налічыў толькі 46 чалавек ва ўсіх трох месцах агулам. У Жлобіне праверка засьведчыла, што амаль усю пайку АРА зьядалі двое сямнаццацігадовых сыноў загадчыцы дзіцячага дому.

Пасьля паездкі Мэйтланда ў Чэрыкаў улады мусілі звольніць загадчыка дзіцячага дому, які скраў усе амэрыканскія пасылкі. Мэйтланд катэгарычна пярэчыў прапановам уладаў частку паек выдаваць пэрсаналу, не дазваляў прадаваць прадукты дзеля аплаты выдаткаў, дзяліць на часткі альбо зьмешваць рацыёны. Як засьведчыла новая працяглая інспэкцыйная паездка напрыканцы лістапада, такая патрабавальнасьць давала плён:

Я вярнуўся зь вельмі цікавага падарожжа па ўсходняй частцы акругі, дзе правяраў розныя ўстановы, якія атрымліваюць нашыя грузы. Амаль паўсюдна бяз вынятку я пабачыў, што разьмяркоўваюцца нашыя прадукты вельмі добра, фактычна нашмат лепей, чым я спадзяваўся.

Яшчэ ў кастрычніку прыйшло паведамленьне, што Гомельская акруга атрымае 4 тысячы

бясплатных паек для дзяцей і хворых. Прадукты былі дастаўленыя ў дзіцячыя дамы. Мэйтланд пісаў:

Дзеці асабліва цешыліся з какавы й белага хлеба. У адным доме дзеці займалі чаргу ў сталуюку а 5-й раніцы, хаця сьняданак давалі а 9-й. Адусюль прыходзяць падзякі за нашыя прадукты. Наша квота цяпер павялічаная да 5 тысяч (паек), і мы імкнёмся разьмяркоўваць яе сярод дзяцей, аддаючы ім перавагу перад хворымі дарослымі.

Кіраўнік акругі адзначаў яшчэ адзін аспект:

Гэтая форма дапамогі за два месяцы зрабіла больш для прэстыжу АРА й любові насельніцтва да арганізацыі, чым уся гадавая праца даставы пасылак.

Перад Калядамі Гомельская акруга атрымала пяцьдзясят пасылак для дабрачыннага разьмеркаваньня. Іх уручылі самым гаротным сем'ям гомельцаў. На Каляды й Новы год кіраўнік акругі наведваў елкі й раздаваў падарункі ў дзіцячых дамах:

Было надзвычай усьцешна чуць падзякі ад нават самых малых дзетак, якія толькі навучыліся гаварыць, але разумеюць, што гэта амэрыканскі народ праз АРА штодня корміць іх, і голад іх больш не грызе, як усё жыцьцё раней, і нават за такі кароткі тэрмін можа бачыць зьмены ў

большай рухавасьці й лепшым выглядзе дзяцей. Кіраўнікі ўстановаў не шкадуюць пахвалаў рацыёну АРА й з энтузіязмам гавораць пра яго ўплыў на дзяцей.

Уплыў адчувала і ўлада. У лістох у Маскву Нэйбах дакладваў пра добры ўраджай, адсутнасьць голаду і ўцекачоў, поўны парадак у даверанай яму губэрні, якому, аднак, існавала пагроза:

Неабходна спыніцца на палітычна шкодным моманце справы, які выяўляецца ў групуваньні вакол АРА яўна варожых, буржуазных элементаў з магчымымі адсюль непажаданымі наступствамі. Прэзыдыюм Гомельскага губвыканкаму настойліва ставіць пытаньне аб ліквідацыі працы АРА ў Гомельскай губэрні.

Да ліста прыкладалася стэнаграма перамоваў з Мэйтландам, копія пастановы губвыканкаму й пратакол мэдычнае камісіі. Дапамога дзіцячым дамам у лесьце ня згадваецца, але да аргументаў пра адсутнасьць голаду і ўцекачоў дадаецца сьвежы: шкодная мэдычная дапамога.

Галоўны лекар Менскай акругі Ралф Герц яшчэ ў чэрвені прапанаваў адчыніць у Гомелі аддзяленьне мэдычнай акругі. Аднак ніякіх дадатковых складоў для лекаў ад мясцовых уладаў Мэйтланд не атрымаў. Дапамога прыйшла ад тых, хто не абавязаны быў яе даваць: чыгуначнікі прапанавалі свой склад на тэрыторыі дэпо. Новы склад аказаўся дастаткова

вялікі й для прадуктаў, і для вопраткі, і для мэдыкамэнтаў. Да Новага году ў Гомель паступіла шэсьць вагонаў шпітальнага рыштунку й лекаў.

Старшыня губвыканкаму скардзіўся:

Абсталяваньне й лекі аднаасобна разьмяркоўваюцца лекарам Ралфам Герцам, а той асабліваю ўвагу надае чыгуначным шпіталям, хаця іх у 10 разоў менш, чым губэрскіх. Адмаўляецца перадаваць адразу ўсе лекі губэрскаму аддзелу аховы здароўя, а патрабуе, каб галоўныя лекары шпіталёў прыяжджалі й асабіста атрымлівалі мэдыкамэнты й абсталяваньне. Лінія гэтая вядзе да дыскрэдытацыі ў вачох працаўнікоў установаў савецкай улады, асабліва калі прыняць пад увагу, што лекары — удзячны матэрыял для ўспрыняцьця такой лініі.

У Маскве гомельскіх просьбаў зноў не задаволілі. Ці то яшчэ быў ня час сварыцца з кіраўніцтвам АРА, ці то раздражнялі порсткія правінцыялы, якія ставілі пад сумнеў рапэньні цэнтру, ці то ў кожным разе набліжаўся час закрыцьця ўсіх апэрацыяў...

Новая эканамічная палітыка між тым стала адчувацца й на Гомельшчыне. Напачатку 1923 году Мэйтланд пісаў:

Умовы ў акрузе палепшыліся, і гэтае паляпшэньне працягваецца. Зразумела, яшчэ багата хто носіць вопратку з падручных матэрыялаў, але насельніцтва ў цэлым нашмат лепш апранутае,

чым летась. Адрамантаваны шэраг будынкаў. Ёсьць сьведчаньні, што мясцовыя ўлады намагаюцца захоўваць санітарныя ўмовы ў горадзе й акрузе. Мост праз рэчку, якому больш за трыста гадоў, рамантуецца, амаль скончаная новая электрастанцыя, якая зможа падаць энэргію ў радыюсе пяці вёрстаў ад Гомелю.

Мэйтланд з захапленьнем піша пра пляны пабудаваць трамвайную лінію да Навабеліцы, паставіць вялікі палац, дзе месціліся б органы ўлады й праводзіліся губэрскія сходы. Паводле ацэнкі амэрыканца, дзелавая актыўнасьць узрасла «цудоўным чынам»: запрацавалі тэкстыльная фабрыка ў Клінцах, запалкавая ў Навабеліцы, пачалася вытворчасць сельскагаспадарчых машынаў і прыладаў. Рынак і крамы, паведамляе ён, заваленыя фабрычнымі вырабамі.

Перамены да лепшага закранулі дзіцячыя дамы, асабліва ў Гомелі. Араўцы ўнеслі карэктывы ў свае праграмы: асноўная дапамога пайшла ў аддаленыя мястэчкі й гарады, дзе мала што зьмянілася. Праз адзін абзац пасля захапленьня зьменамі, якія прынёс нэп, Мэйтланд піша:

Умовы ў некаторых дзіцячых дамах жаклівыя. Дзеці ня маюць дастаткова адзеньня проста каб цалкам апрануцца, ня кажучы ўжо пра тое, каб апрануцца цёпла. Аднойчы вельмі халодным ранкам я наведаў дом, дзе шмат вокнаў былі бяз шкла, дзеці абляпілі адзіную напаленую печку,

і яна была ў такім стане, што з-за дыму няшмат чаго было відаць. Не хапала ложкаў, дзеці спалі па двое й нават па трое пад адной коўдрай. Прасьцінаў не было, і было немагчыма падтрымліваць чысьціню адзеньня альбо коўдраў, бо нельга было іх памыць.

Канфлікты з губвыканкамам працягваліся, але чым далей ад Гомелю, тым прасьцей было знайсці агульную мову мясцовым уладам і амэрыканцам. Пасьля падарожжа ў Рагачоў, якое ледзь не каштавала пасажырам «Форду» жыцьця, павятовы выканкам прыслаў афіцыйную просьбу ў гомельскую кантору АРА:

Дзіцячыя дамы Рагачова й павету патрапілі ў цяжкі стан: вострая нястача прадметаў першай неабходнасьці. Няма сукенак для дзяўчатак, абутку, гарнітураў для хлопчыкаў. Дзеці ня могуць наведваць школу. Расьце колькасьць захворваньняў. Становішча робіцца безвыходным. Патрабуецца хуткая й істотная падтрымка.

Да рагачоўскага ліста быў прыкладзены сьпіс патрэбных рэчаў: паліто, блюзкі, штаны, панталёны, кальсоны, абутак, зімовыя шапкі, прасьціны, ручнікі, наўлечкі, матрацы, коўдры, насыпкі...

Калі дапамога пачала паступаць (таксама праз АРА ў Гомелі зьявіліся й тэкстыльныя наборы для самастойнага шыцьця адзеньня), у губвыканкаму зьявіўся новы аргумэнт: амэрыканская дапамога шкодная для тэкстыльнай

прамысловасьці, бо зьнізіцца попыт на яе прадукцыю.

Нягледзячы на перашкоды, амэрыканцы працавалі ў Гомелі да самага заканчэньня дзейнасьці АРА. Мэйтланд пісаў у справаздачы:

У якасьці заключэньня: праца АРА тут стварыла пачуцьцё павагі да амэрыканскага народу й да мэтадаў працы амэрыканцаў. Вялікая колькасць людзей эмігруе штогод адсюль у Амэрыку, і яны возьмуць з сабой успамін пра тое, як Амэрыка прыйшла на дапамогу ў час вялікае патрэбы.

На ўспамін гомельскім уладам амэрыканцы пакідалі свае аўтамабілі. У сярэдзіне чэрвеня ўпаўнаважаны Драгунскі падпісаў акт прыёму, ацэнкі й перадачы тэхнікі ў гараж губвыканкаму:

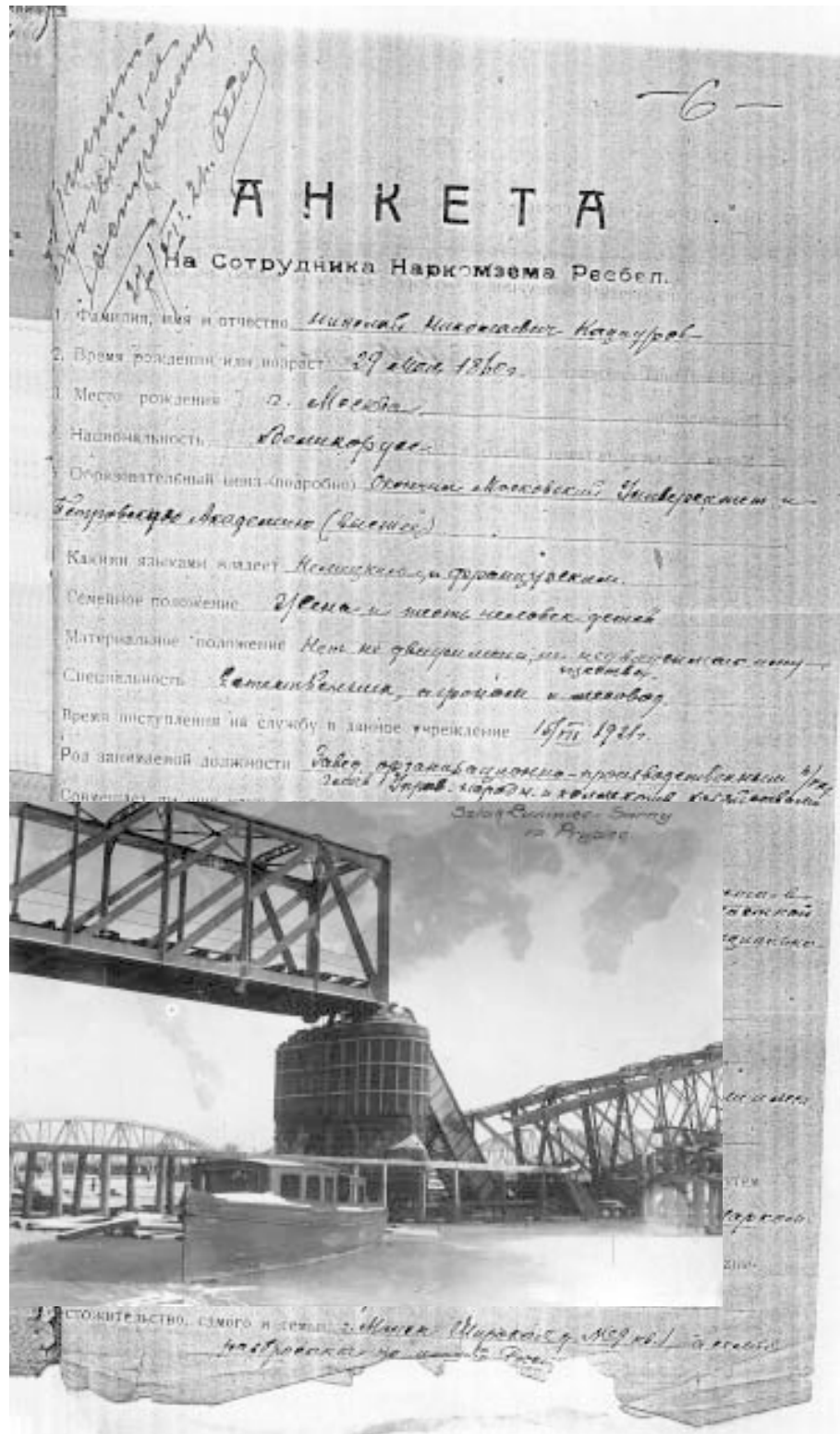
У наяўнасьці маюцца наступныя аўтамабілі: адзін грузавік сыстэмы «Ўайт», машына на хадзе, мае 35% зношанасьці, продажная цана 2500 рублёў золатам. Два легкавыя аўтамабілі сістэмы «Форд». Адна з машынаў на хадзе. Аўтамабілі маюць 65% зношанасьці. Максымальна магчымая продажная цана 125 рублёў золатам кожная.

Упаўнаважаны ацэньваў ня проста дзьве машыны з запасам асобных прыналежнасьцяў у дваццаць разоў менш за грузавік — так ацэньваўся амэрыканскі разьвітальны падарунак. У канцы чэрвеня ў штаб-кватэры ў Маскве быў падпісаны «Агульны мэмарандум №80»:

Гомельская акруга закрытая 21 чэрвеня. Пэрсанал прыбудзе ў Маскву 24 чэрвеня.

Апошні дакумэнт у архівах за подпісам Драгунскага — ягоная заява на звальненьне з пасады ўпаўнаважанага пры АРА. Дата падпісам — 1 ліпеня 1923, нашмат пазьней, чым хацеў ён сам і чым дамагаўся кіраўнік Гомельскай акругі Джон Мэйтланд.

Тут іхныя жаданьні ўпершыню цалкам супалі, але гэта ўжо ня мела значэньня.

29

ЧОРНЫ СЬПІС: ШПІЁНЫ АРА Ё РОЛІ ФІЛЯНТРОПАЎ

Эканамічны шпіянаж. — Румянцава й Кацавуров на лаве падсудных. — Агранамічныя таямніцы Беларусі. — Пракурор просіць расстрэлу. — Пратэст Гувэра. — Змаганьне за сьвятло

14 траўня 1924 у газэце «Звезда» зьявілася публікацыя пад загалоўкам «Суд. Эканамічны шпіянаж». Праз увесь тэкст стракацела назва АРА. У шпіянажы абвінавачваліся былая супрацоўніца Менскай акругі, інспэктарка дзіцячых дамоў Кацярына Румянцава й прафэсар заалёгіі, вучоны-аграном Мікалай Кацавуров.

Публікацыю можна лічыць адказам на ліст кіраўніка Менскай акругі Чарлза Ўілабі, які ў чэрвені 1923 напісаў упаўнаважанаму ўраду⁸⁵:

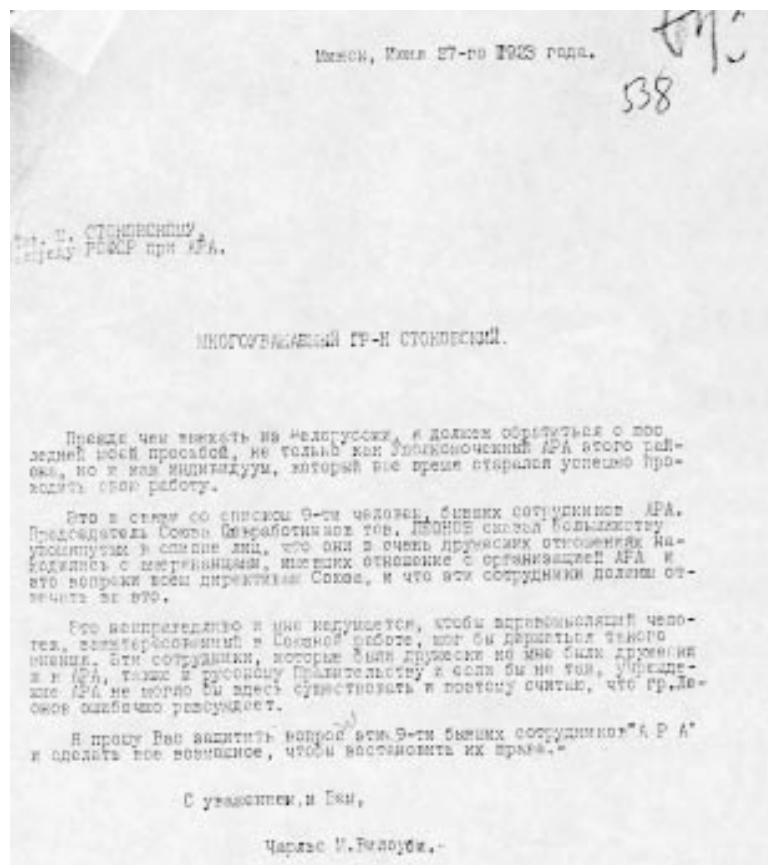
Мой дарагі спадар Стакоўскі:

Перад канчатковым ад'ездам зь Беларусі не магу не звярнуцца да вас з адной апошняй просьбай ня толькі як кіраўнік акругі, але як чалавек, які ўвесь час стараўся пасьпяхова праводзіць тут сваю працу.

Гэта ў сувязі з так званым «чорным сьпісам», у які занесеныя імёны дзевяціх маіх былых супрацоўнікаў. Старшыня прафсаюзу савецкіх работнікаў Лявонаў адкрыта прызнае, што большыня зь іх патрапіла ў чорны сьпіс з прычыны быццам сяброўства са мной ды іншымі амэрыканцамі. Ён лічыць, што такое сяброўства супярэчыць прынцыпам прафсаюзаў і супрацоўнікі павінны панесці адказнасьць.

Гэта вельмі несправядліва, і я ня веру, каб чалавек, які прымае прафсаюзныя прынцыпы блізка да сэрца, мог заняць такую пазыцыю. Супрацоўнікі, якія добра да мяне ставіліся, добра ставіліся да АРА й да ўладаў. АРА дапамагала ўладам, іначай яе тут не было б. Таму высновы сп. Лявонава памылковыя.

⁸⁵ Пераклад арыгінальнага англамоўнага ліста. Пераклад усіх дакумэнтаў на беларускую ў кнізе зроблены з архіўных першакрыніцаў і публікацыяў з мовы арыгіналу.

Дата адпраўкі ліста на ангельскім арыгінале й перакладзе пазначаная як 27 ліпеня. Аднак паводле пісьмовага сьведчання самога Ўілабі, пацьверджанага мэмарандумам штаб-кватэры, амэрыканцы пакінулі Менск 16 чэрвеня. Хутчэй за ўсё, правільная дата напісаньня ліста – 27 чэрвеня, бо паводле дакумэнтаў Маскоўскай штаб-кватэры АРА Ўілабі выехаў з Расеі 28 чэрвеня

Я прашу вас абараніць дзевяцёх гэтых супрацоўнікаў у іх барацьбе й зрабіць усё магчымае, каб аднавіць іхныя правы.

Ўілабі, магчыма, меў рацыю, але ўсё ж памыляўся⁸⁶.

Справу эканамічнага шпіянажу ў Менску разглядаў Вышэйшы суд БССР, абвінаваўцам выступаў пракурор рэспублікі Васіль Шаранговіч. Газэта пісала:

⁸⁶ Месяцам раней, у красавіку 1924, «Известия» паведамілі пра арышт былых супрацоўнікаў АРА ў Кіеве. Іх абвінавачвалі ў шпіянажы ў абмен на ежу. Вядомы прасавецкімі сымпатыямі карэспандэнт газеты «New York Times» Ўолтэр Дуранты, які працаваў у Маскве ў 1920—1930, пісаў пра гэты пэрыяд: «Пасьля ад'езду АРА летам 1923 значная колькасць мужчынаў і жанчын, якія зьяўляліся чальцамі камітэтаў АРА альбо працавалі ў іншай якасці, былі арыштаваныя ГПУ. Наркамат замежных справаў у Маскве даў крыху наіўнае тлумачэньне. Там сьцьвярджалі, што ГПУ сачыла за арыштаванымі ўжо пэўны час з той ці іншай прычыны, але ўстрымлівалася ад арышту, каб не ствараць напружаньня з амэрыканцамі й выконваць (Рыскае) пагадненьне. Аднак калі АРА скончыла працу й пакінула Расею, не было больш падставаў, чаму гэтыя «нягоднікі» й «контррэвалюцыйныя элемэнты» павінны мець ранейшы імунітэт». Больш за 100 000 чалавек працавалі для АРА, і Дуранты далей піша, што сярод гэтых людзей «верагодна, была значная колькасць такіх, якія злоўжывалі сваім становішчам у той ці іншы спосаб і наагул зрабілі дастаткова, каб апраўдаць дзеянні ГПУ».

У 2004 у ЗША была зроблена спроба пасьмяротна пазбавіць Дуранты прэстыжнай Пуліцэраўскай прэміі, якую ён атрымаў за рэпартажы з Савецкага Саюзу. Камісія прызнала, што матэрыялы не адпавядаюць стандарту дакладнасьці (Дуранты «не заўважыў» галадамору ва Ўкраіне).

На лаве падсудных былая памешчыца й дваранка Румянцава й вучоны-аграном Кацавураў. Пасьля кастрычніцкага перавароту, страціўшы ўсе свае маёнткі, Румянцава ўладкоўваецца кіраваць сваім былым конным заводам, але гэтая праца ёй не даспадобы. Яе шырокая, ісьцінна руская натура, якая прызвычалася жыць па замежжах, не магла знайсці сабе справы ў глушы. Ведаючы дасканалю ангельскую мову, яна вельмі лёгка ўладкоўваецца ў беларускую кантору АРА. Румянцава пачынае займацца «рэальнай» амэрыканскай дабрачыннасьцю. Выдае й адмаўляе ў атрыманы «чароўных» араўскіх пасылачак.

Румянцава працавала інспэктаркай, і ў яе абавязкі ўваходзілі правэркі дзіцячых дамоў, садкоў, кухняў. АРА адмаўлялася выдаваць пасылкі й мэдыкамэнты ўстановам, дзе не было парадку. Незалежныя інспэкцыі моцна раздражнялі ўлады, але ключы ад складоў былі ў амэрыканцаў.

У віну інспэктарцы ставіліся ня проста прыдзірлівыя паводзіны. «Звезда» пісала пра Румянцаву:

Маючы ад АРА інструкцыю дапамагаць галоўным чынам прадстаўнікам вучонага сьвету, прафэсury, лекарам ды іншай інтэлігенцыі, яна, аднак, вучонаму-аграному Кацавураву адмаўляецца выдаць пасылку й прапануе раней напісаць справаздачу аб эканамічным стане Беларусі.

Яшчэ напрыканцы 1922 году АРА пачала

здачу несъядома. Ён зусім ня думаў, якую ролю гэтая справаздача можа адыграць у замежнай дзяржаве.

Агляд Кацавурава называўся «Стан сельскай гаспадаркі ў Беларусі перад вайной, падчас вайны й рэвалюцыі й да цяперашняга моманту». Гэта было красамоўнае, угрунтаванае на лічбах і поўнае дасьціпных назіраньняў і ацэнак апісаньне разбурэньня гаспадаркі Беларусі. Ацэнкі прафэсара відавочна не супадалі з афіцыйнымі поглядамі на найноўшую гісторыю:

...Прышла рэвалюцыя зь яе бессэнсоўным абсалютным разбурэньнем усёй прыватнай уласнасьці. Паркі й цудоўныя сады высыкаліся на паліва, і гэта ў Беларусі, дзе лясы займаюць 51% плошчы. Дамы былі разрабаваныя альбо цалкам разбураныя й да сёньня ляжаць у руінах. Бяспэчныя старыя бібліятэкі былі спаленыя, карціны парэзаныя на кавалкі, усё, што культура назапашвала вякамі, было зруйнавана за некалькі месяцаў. Гэта ў галіне мастацтва. У галіне сельскай гаспадаркі разбурэньне было яшчэ горшым. Вельмі хутка Беларусь апынулася на мяжы поўнае галечы.

Нямецкая акупацыя, пісаў Кацавураў, спыніла жажлівую анархію й вярнула спакой і парадак. Маёмасьць вярталі гаспадарам, адбудовалі разбураныя дамы, на рынку зьявілася

мноства недарагіх сельскагаспадарчых машынаў, пачала аднаўляцца ўрадлівасьць глебы:

У цэлым, калі казаць поўную праўду, нямецкая акупацыя зрабіла выразна спрыяльны ўплыў на Беларусь.

Вяртаньне саветаў да ўлады пачалося зь перапісу й пераразьмеркаваньня зямлі сярод сялянў адпаведна правілам «справядлівасьці й здаровага сэнсу». Прафэсар далей тлумачыў, чаму правілы былі ўзятыя ў двукосьсе:

На жаль, людзі, якім даверылі гэта зрабіць, былі абсалютна непрыдатныя да гэтых пасадаў і зямлю разьмеркавалі цалкам бяздумна.

Польская акупацыя выклікала новы перадзел зямлі, затым зноў вярнуліся саветы, і ўсё пачалося спачатку. Даведка Кацавурава заняла дзевяць старонак машынапісу. Агляд эканамічнага жыцьця Беларусі завяршаўся высновай:

Я паспрабаваў выказаць праз сухія лічбы, як абсалютна ўсё жыцьцё было спыненае ў гэтай краіне й як марудна й пакутліва яно пачынае зноў уваскрасаць.

У менскай канторы АРА пераклалі тэкст на ангельскую, адправілі ў Маскоўскую штаб-квартиру й забыліся. Аднак у даведкі знайшліся зацікаўленыя чытачы без агранамічнай адука-

цыі — у ГПУ. Вынікі вывучэння гаспадарчай гісторыі Беларусі чэкістамі сталі вядомыя праз год, на судовым працэсе.

Кацярына Румянцава пацьвердзіла, што сапраўды прасіла прафэсара Кацавурава напісаць даведку, і патлумачыла, што старалася здабыць звесткі вылучна ў інтарэсах Беларусі, якой прызначалася дапамога. Аднак суд нядоўга займалі агранамічныя таямніцы.

«Звезда» пісала:

На судзе адразу высвятляецца ўвесь цынізм «дабрачыннай дзейнасці» АРА, якая патрабавала ад атрымальніка бясплатнае пасылкі ўдзячны ліст. І вось гэтыя змушаныя лісты з «сардэчнаю падзякаю» пасыла друкваліся ў амэрыканскай прэсе й стваралі рэкламу АРА. Вось які амэрыканскі спосаб афішавання.

Менш чым за год да выкрыцця амэрыканскага цынізму ў Менску Савет народных камісараў у Маскве замовіў мастаку Томскаму мастацкі твор — пастанову СНК з нагоды ад'езду АРА належала аформіць у колеры й арнамэнце як падзячны ліст. Пастанова пачыналася ўрачыста:

У часы велізарнага стыхійнага бедзтва амэрыканскі народ у асобе АРА адгукнуўся на патрэбы змучанага інтэрвэнцыяй і блякадай насельніцтва абласцей Расеі й саюзных рэспублік і прышоў самаахварна яму на дапамогу, арганізаваўшы ў шырокім маштабе падвоз і разьмеркаваньне харчу

Прыватныя лісты Гербэрту Гувэру зь Беларусі аформлены ня горш, чым гэтая афіцыйная падзяка савецкага ўраду — прынамсі, безь пяціканцовай зоркі, дамаляванай на палях у апошні момант дзеля ідэалагічнай правільнасці

й іншых рэчаў першай неабходнасці. Дзякуючы велізарным, цалкам бескарысьлівым намаганням АРА, мільёны людзей усіх узростаў былі ўратаваныя ад сьмерці й цэлыя паселішчы й нават гарады ацалелі ад страшнай катастрофы, што ім пагражала.

10 ліпеня 1923 подпісы пад падзякай паставілі кіраўнікі савецкага ўраду — намесьнік старшыні СНК Каменеў, кіраўнік справаў Гарбуноў і сакратар Фоціева. Празь дзесяць месяцаў у Менску мясцовыя ўлады вялі сваю размову з былой супрацоўніцай АРА. «Звезда» пісала:

На пытаньне старшыні да Румянцавай, як цяпер яна глядзіць на Савецкую ўладу, Румянцава з гонарам адказвае:

— Хоць я належу да клясы, варажай пралетарыяту, цяпер я «спачуваю» Савецкай уладзе. Пералом у мяне адбыўся, калі я была ў палоне ў Дзянікіна. Я там бачыла столькі беззаконья да сябе й іншых, што, сапраўды, адзіная рэальная ўлада — гэта Савецкая ўлада.

Пракурор рэагуе:

Прадстаўнік абвінавачанья т. Шаранговіч, прааналізаваўшы жыцьцё й «дзеінасьць» Румянцавай, прыходзіць да высновы, што яна — вораг Савецкай улады, заўсёды зь ёй будзе змагацца, і таму патрабуе для яе найвышэйшую меру пакаранья — расстрэл.

Невядома, якія аргумэнты прывялі адвакаты ў абарону былой інспэктаркі, — у газэтай справаздачы пра гэта ані слова. Пра аўтара агра-намічнага агляду «Звезда» пісала:

Абарона ў асобах Ліцьвіна й Жылінскага падкрэсьлівала, што справаздача Кацавурава ніякае шкоды Савецкай уладзе не прынесла, што яна была напісаная несьвядома й бескарысьліва, і патрабавала для сваіх падабаронных аслабкі. Кацавураў у 1906 годзе сядзеў год у турме за ўдзел у сялянскім паўстаньні й таму заслугоўвае палёгкі.

Вышэйшы суд засудзіў Румянцаву да дзесяці гадоў ДОПРу⁸⁷ са строгай ізаляцыяй і Кацавурава да пяці гадоў ДОПРу са строгай ізаляцыяй, а таксама пазбавіў правоў Румянцаву на пяць гадоў, а Кацавурава на тры гады. Пасьля адбыцьця пакаранья абодва падлягалі высяленьню з прыфрантавой паласы на тры гады.

18 траўня справаздачу пра менскі суд зьмясьцілі маскоўскія «Известия». Дабрачынная дапамога ад капіталістаў супярэчыла тэорыі непрымірымай клясавай барацьбы. Падзяка амэрыканцам, падпісаная Каменевым, падлягала дэзавуацыі. Беларуская справа давала выдатную нагоду. Загаловак у цэнтральнай газэце быў палітычна й клясава на парадак вышэйшы за менскі:

Шпіёны АРА ў ролі філянтропаў.

⁸⁷ ДОПР — Дом прымусовых работ.

Сотрудники Американской Администрации Вспомогательных Услуг (ААУ) на службе в Японии

№	Имя	Фамилия	Дата рождения	Дата вступления в службу	Адрес
1.	БЕННИС	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
2.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
3.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
4.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
5.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
6.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
7.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
8.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
9.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
10.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
11.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
12.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
13.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
14.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
15.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
16.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
17.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
18.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
19.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
20.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
21.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
22.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
23.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
24.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
25.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
26.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
27.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
28.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
29.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
30.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
31.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
32.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
33.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
34.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
35.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
36.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
37.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
38.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
39.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
40.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
41.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
42.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
43.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
44.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
45.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
46.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
47.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
48.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
49.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
50.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
51.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
52.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
53.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
54.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
55.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
56.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
57.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
58.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
59.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
60.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
61.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
62.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...

63.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
64.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
65.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
66.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
67.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
68.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
69.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
70.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
71.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
72.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
73.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
74.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
75.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
76.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
77.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
78.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
79.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
80.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
81.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
82.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
83.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
84.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
85.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
86.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
87.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
88.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
89.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
90.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...
91.	БЕЛЛ	Мэри	1911-гг.	1941-гг.	...

Должности указаны

4) Укажите в скобках фамилию сотрудника ААУ в Японии
 пол. В государственные учреждения Японии ААУ в Японии
 (фамилия сотрудника) (фамилия) (фамилия) (фамилия) (фамилия)

Паведамленьне пра менскі суд перадалі амэрыканскія агенцтвы, і яго надрукавала газэта «New York Times». Кіраўнік АРА Гербэрт Гувэр быў моцна абураны арыштамі. У інтэрвію ён заявіў:

Пакуль нашыя памочнікі знаходзяцца ў няволі, гэта будзе ствараць непераадольны бар'ер для любых размоваў пра аднаўленьне афіцыйных сувязяў.

...У сьнежні 1922 Кацярына Румянцава наведала незвычайны дзіцячы дом на вуліцы Падгорнай, 35 у Менску. Там пад апекай гарадзельных аховы здароўя знаходзіліся паўсотні хворых на сухоты дзяцей, якія атрымлівалі амэрыканскія рацыёны. Інспэктарку ўзрадавалі сьветлыя й чыстыя пакоі, зручная мэбля й надзвычайная чысьціня, яна ў захапленьні пісала пра любоў і клопат, якімі былі атуленыя дзеці. У канцы Румянцава прызнавалася:

Я была асабліва ўражаная карцінаю, якую намалявала 10-гадовая дзяўчынка. На карціне селянін, які заблукаў у завірусе, далёка на гарызонце ён бачыць слабое сьвятло й ідзе на яго, сьнег сьлепіць яму вочы, ён падае, зноў падымаецца й ідзе.

— Што ты хацела сказаць сваёй карцінай? — спытала я дзяўчо.

— Сьвятло — гэта здароўе, і за яго мы з дапамогай лекараў і настаўнікаў вядзём змаганьне.

Злучаныя Штаты не прызнавалі Савецкага Саюзу ні за прэзыдэнтам Гардынгам, ні за ягоным наступнікам Куліджам і ні тады, калі Гувэр сам заняў Белы дом — аж да 1933 году.

Якраз тады меў скончыцца дзесяцігадовы тэрмін зьяявольнага інспэктаркі Менскай акругі АРА Кацярыны Румянцавай.

WHO'S WHERE—AND WHY

INCLUDED in this column are the names of all members of the Association, or membership, of whom we have any recent news.

A

ABELE, CLARENCE A.
Navy Yard, Boston, Mass.

After all the tidy copy-book maxims which Captain Abele is in the habit of sending us, comes this corking letter, which is our idea of news. The incident was reported in the press, but it is even better in the Captain's own words:

"I did not receive a copy of the *Red Ink Number* so don't know anything about your bankrupt state, but I'll forgive you for it if you'll send me a copy."

"I have come out of the doldrums, have retired from active service in the Navy

and am now a candidate to take examination for admission next Saturday. That doesn't look like depression among the boys."

"P. S. I passed through the Kiel Canal thirteen years before the day enroute to Danzig and my A. R. A. Mission. Some change in the meantime!"

AICHER, J. W. H.
P. O. Box 68, Station C,
Los Angeles, Cal.

"Your recent announcement under date of August, 1932, received. The same is signed 'The Editor.' Who is the Editor anyway? You do not expect a person to take the time to write an impressive piece of English literature, and then receive a rejection slip on it from some

popped up the amazement. His d cut by a M

ALLEN, RO

"Strong as the A. R. A. conscious as I banquet dates when duties in ticipation to now face the to miss this graphically I tance."

These regret the last we is who is now 1

ANONYMOU

Under this a contributor in these page in contravent non-political" it was thought benefit of edit anybody who shouldn't hold anybody who and can write is technically

BALINGER,
Falls Ch

"When you I am up to, I lems, 'n ever mighty diffic much for me so little in the ment clerk th

bying colors. Some of the Boston newspapers passed out considerable holoney on our arrival, one of them advocating abolishing the school. However, for about 30 vacancies, there are already 148

a plain gray suit, a bright blue tie. No fol-de-rols for him." "Flaunting a white carnation in his coat, convivial George Akerson, former secretary to President Hoover, suddenly

30

ПАСЬЛЯ БЕЛАРУСІ: АДРАСЫ Й ЛЁСЫ

Джон Айкер. — Рэйманд Брэнд. — Фрэнк Вілі. — Доналд Гардзі. — Ралф Герц. — Доналд Ліндсэй. — Джон Мэйтланд. — Г'ю Рамсэй. — Сэдрык Сьміт. — Чарлз Ёілабі. — Джордж Шрэ-мэл

Перад Калядамі 1923 году ў Нью-Ёрку выйшла новае выданьне — бюлетэнь «Хто дзе ў АРА». Публікацыю адкрывала папярэджаньне:

Гэтае дасьледаваньне мінулага, сучаснасьці й будучыні вэтэранаў АРА поўнае памылак. Шмат імёнаў, якія трэба было б уключыць, адсутныя, а тыя, што ёсьць, напісаныя з памылкамі. Адрасы,

верагодна, ужо несапраўдныя. Навіны недакладныя й аднабаковыя. Нягледзячы на ўсе гэтыя недахопы, мэта публікацыі вышэйшая за ўсе папрокі.

Нягледзячы на папярэджаньне аб недакладнасьці зьвестак, я вырашыў паспытаць шчасця й на падставе апублікаваных зьвестак напісаць лісты нашчадкам арамитаў, якія працавалі ў Беларусі⁸⁸. Пасьля жорсткага адбору ў розныя куткі ЗША я адправіў каля дзвюх сотняў лістоў:

Шаноўны спадар:

як дасьледнік Гувэраўскага інстытуту, што ў Стэнфардзім унівэрсытэце, я займаюся вывучэньнем дзейнасьці АРА. Вашае прозьвішча супадае зь імем супрацоўніка АРА, які працаваў у Беларусі ў 1922–1923 гадох. У архівах Гувэраўскага інстытуту мною знойдзеныя звесткі пра гэтую асобу. Калі вы альбо нехта з вашай сям’і нешта

⁸⁸ Некалькі дзён запар у бібліятэцы Стэнфардзкага ўнівэрсытэту я запускаў адмысловую пошукавую сыстэму кампутарнай сеткі, пераглядаў тэлефонна-адрасныя кнігі гарадоў, дзе маглі жыць нашчадкі беларускае каманды АРА, і выдрукоўваў адрасы. Складанасьць палягала ў тым, што на прозьвішча Сьміт, напрыклад, кампутар выдаў 27 тысяч імёнаў — нават з улікам геаграфічных абмежаваньняў. Пазьней, у Бібліятэцы Кангрэсу ЗША, я працягваў пошукі ў розных базах зьвестак, пераглядаў газэтныя вкрадзеньні, спісы пахаваных на могілках. Тое-сёе ўдалося ўдакладніць, але гадоўныя знаходкі магчымыя, калі будучь выстаўленыя ў інтэрнэт звесткі ўсіх агульнанацыянальных перапісаў насельніцтва ЗША (пакуль апошні перапіс, да якога ёсьць доступ, — 1930).

ведаеце пра гэта, пільна прашу паведаміць. Калі не, прабачце за клопат.

Пакуль пошта развозіла мае пасланьні й незнаёмыя адрасаты ў розных штатах са зьдзіўленьнем разгортвалі лісты з Каліфорніі, я нумар за нумарам гартаў бюлетэнь АРА й чытаў вясёлыя рэдакцыйныя камэнтары, допісы і ўспаміны.

Ужо з архіўных дакумэнтаў 1922—1923 гадоў пра дзейнасьць АРА ў Беларусі вынікала, што трое амэрыканцаў — Фрэнк Вілі, Г’ю Рамсэй і Джордж Шрэмэл — вярталіся дадому разам з жонкамі, якіх знайшлі ў Менску й Гомелі. Была няпэўная інфармацыя, быццам кіраўнік Менскай акругі Чарлз Ўілабі ўсынавіў дваіх дзетак зь сіроцкага дому. Сустрэкаліся сьведчаньні, што кіраўнік Гомельскай акругі Джон Мэйтланд пазьней наведваў Беларусь. Аднак гэтыя звесткі былі няпоўныя і ўскосныя.

Бюлетэнь АРА друкаваўся больш за чатыры дзесяцігодзьзі, апошні нумар выйшаў у 1965 годзе, калі памёр Гербэрт Гувэр. Бюлетэнь даваў магчымасьць заглянуць наперад — у мінулае.

Кожны нумар меў разьдзел пад назовам «Хто дзе й чаму». Рэдакцыя заклікала арамитаў пісаць лісты, паведамляць звесткі пра калегаў і зьмяшчала фрагмэнты допісаў паводле альфа-бэту:

Бюлетэнь выпушчаны зь верай у тое, што ўдзел у працы АРА для нас азначаў болей, чым про-

стае сяброўства ў вясковым аркестры з дудкамі й барабанам. Сяброўствы й знаёмствы, якія завязаліся падчас гэтай працы, — больш чым звычайныя сустрэчы.

Самы першы нумар пачынаўся прозвішчам чалавека, які працаваў у Беларусі:

Джон Айкер, кіраўнік Віцебскай акругі, студзень — ліпень 1922

1923, сьнежань. Пасьяля Віцебску Айкер ніколі ўжо ня быў такім, як раней⁸⁹. Мы гэта разумеем. Ён правёў лета, спрабуючы вылечыцца ад «беларускай хваробы» на моўных курсах у Біярыцы, а цяпер знаходзіцца ў Оксфардзе. Спадзяёмся, з прычыны свайго акцэнту. Ён дазволіў сабе вучобу там не дзякуючы заробкам у АРА, а на свае ранейшыя капіталы.

1926, сьнежань. Джон займае пасаду сакратара партыі ў Лос-Анджэлесе, займаецца афармленьнем даставаў жывёлы. Ён піша: «Калі б я мог рэкламаваць сябе, як некаторыя, што ўвесь час на радыё, дык ня мусіў бы слаць паштоўкі, каб паведаміць, што я ў парадку й не жанаты, дзякаваць Богу».

⁸⁹ Летам 1922 Айкер быў пераведзены на працу на Волгу, а ў лютым 1923 узначаліў Харкаўскую акругу АРА. Ад'езд Айкера ў траўні з Харкава, які быў сталіцай Украіны, стаў супрацьлегласцю ягонага развітаньня зь Віцебскам: «Сп. Ракоўскі, прэзыдэнт Украіны, сказаў Айкеру, што праца АРА была вельмі значнай дапамогай Харкаву й папрасіў яго перадаць падзяку ўкраінскага ўраду амэрыканскаму народу».

Aicher, John W. H. 1010 Hearst Bldg. San Francisco, Cal.

Aicher has never been the same since Vitsebsk. We understand this. He spent the summer taking the Biarritz-and-so-on cure for the White Russian calady and is now at Oxford; we suppose for his accent. No, it isn't his A-R-A. savings; he owns a few securities. P.S. We now learn that he expects to come home soon.

Allen, Ronald H. Fulton, N. Y.

Allen broke all Russian Unit endurance records with 22 months non-leave service, during which he conquered everything but a mosquito. Malaria and he are now having it out in Fulton, and, we are glad to say, he is getting the upper hand.

Anderson, John G. 3225 - 13th Street, N. W. Washington, D.C.

The first Russian bride and her husband and the dog are home. We can't know because we haven't been informed, but we imagine that the husband is looking for a job, while the bride is looking over the styles and the dog is looking discomolate. Pretty hard to be a "furriner" in America.

Another P. U. A letter just received indicates that our presumptions were nearly correct, - except that all three are looking for a home and that Anderson has found a job. He is Assistant to the Secretary of the Railway Accounting Officers Association, with offices in the Woodward Building, Washington, D.C. It may be of interest to dog fanciers to learn that Anderson describes his hound as a "Cassbert Puppy."

Anderson, Oscar, J. E. 1032 - 57th Street, Brooklyn, N. Y.

He is at Columbia. No doubt he is studying Russian. Except Minsk, there is probably no place in the world more Russian than Columbia.

Anstey, Robert W. 276 Onderdonk Avenue, Brooklyn, N. Y.

All of his many friends will regret to hear he has been very ill with tuberculosis for several months and is in the Veterans' Hospital, New Haven.

Arran, William A. Present Home Address, Freeburg, Ill.
86 Stearns Road, West Kensington, London, England.

The former compiler of statistics can't make up his mind whether to remain an Illinois Britisher, or to become a British Illinier. Should the problem prove insoluble, he will probably rejoin the Muscovites.

Бюлетэнь АРА друкаваў адрасы былых супрацоўнікаў, і людзі, якія пасябралі ў Беларусі, маглі заўсёды прыехаць у Сан-Францыска, зайсьці ў будынак Герста 1010, каб разам з Джонам Айкерам глынуць чаго-небудзь моцнага ад «беларускай хваробы»

1928, ліпень. Джон піша з Лос-Анджэлесу: «Клуб АРА ў гэтым горадзе, выглядае, сканаў, але, спадзяюся, нехта зь сяброў, хто мае час, зьбярэ нас калі-небудзь разам. Пару гадоў таму ў горадзе налічвалася каля 15 чалавек, якія працавалі ў розных арганізацыях Гувэра. Няма чаго й казаць, мы вельмі шчаслівыя, што Шэф стаў кандыдатам у прэзідэнты ЗША...»

1929, люты. Джон — віцэ-прэзідэнт Ціхаакіянскай фінансавай карпарацыі ў Лос-Анджэлесе. Ён піша: «Хацеў бы быць у Вашынгтоне на інаўгурацыі прэзідэнта. Але калі пачынаеш новы бізнэс, мусіш быць увесь час у офісе. Рады паведаміць, што вынікі прымальныя...»

1932, кастрычнік. Бюлетэнь не надрукаваў аднаго з допісаў Айкера. Джон піша: «Атрымаў ваш апошні адказ за жнівень 1932-га, падпісаны «рэдактар». А хто такі рэдактар? Вы ж ня можаце спадзявацца, што нехта напіша аб'ёмісты кавалак ангельскай літаратуры, а потым атрымае адмову ад якога-небудзь будучага рэдактара, які вучыўся некалі ў Гарвардзе ці Ельскім унівэрсытэце й думае, што ведае ангельскую мову. Рабіце як Гандзі — пераначуйце перад адказам, — калі будзеце адказваць увагуле». Наш найлепшы адказ — зробім як Гандзі й захаваем поўнае маўчаньне.

1933, сьнежань. Прэзідэнт карпарацыі «Prudential Asserptance» піша, што ня мае навінаў і прыедзе ў Нью-Ёрк толькі калі будзе мець магчымасьць сустрэцца з рэдактарам. Калі ў вас зброя, якой на бойнях прыстрэльваюць коней, сп. Айкер, не марнуйце часу на пры-

езд. А іначай — будзьце ласкавыя. Вам трэба было б быць больш памяркоўным, бо, калі б мы хацелі сканцэнтраваць агонь на вас, мы б выкінулі й вашыя першыя два допісы.

1937, сьнежань. Джон піша з Лос-Анджэлесу: «Дагэтуль я лавіў рыбу ў горных рэках Сіера-Нэвады, аднак летась зь сябрамі паехалі на вусьце ракі Керн. Я падумаў, што сёлета добра было б паехаць да вытокаў Керн, напісаў запыт і атрымаў брашуру з тае мясціны. Некалькі знаных чальцоў асацыяцыі АРА былі сярод сяброў — удзельнікаў паездкі...»

1945, кастрычнік. Джон піша: «Толькі што вярнуўся з заходняй часткі Ціхага акіяну. Апошняя мая база была ва Ўлітгі, выспы Заходнія Караліны. Тры з паловай дні ляцеў у Сан-Францыска, 6700 міляў, бо захварэла маці, і быў зь ёю тыдзень, да самага канца. Паколькі ў мяне было дастаткова балаў, штаб у Гуаме адпусьціў мяне, і цяпер я звольнены ў запас і жыву ў сваім доме ў Пасадэне. Перад службаю за мяжой служыў у Арызоне, Нью-Ёрку й Каліфорніі. Спадзяюся вярнуцца да мірнага жыцьця...»

1946, сьнежань. Піша з Лос-Анджэлесу: «Самой можна зьвязацца праз унівэрсытэцкі клуб. Я пляную сабраць старую гвардыю АРА на абед ці вячэру».

1950, красавік. З Лос-Анджэлесу: «Ужо год як пакінуў заняткі бізнэсам. Аднак яшчэ даю сабе рады й, раптам нехта са старых сяброў будзе тут узімку, усьцешуся, калі яны мяне адведаюць».

1952, кастрычнік. «Меў магчымасьць гэтым летам тры месяцы падарожнічаць па Эўропе зь сям'ёй. Я ўпершыню ў Эўропе пасья 1920-х гадоў. Мы наведалі Англію, Шатляндыю й Валію, затым Нарвэгію, Швэцыю, Данію й вярнуліся ў Галяндыю, потым была Бэльгія, затым у Нямецчынеплылі па Рэйне, пасья адправіліся ў Інсбрук і праз горы ў Італію, дзе правялі некалькі тыдняў. Затым падарожнічалі па поўдні Францыі ды ў Швайцарыі й перад вяртаньнем дадому наведалі Парыж. Па-за вялікімі гарадамі ўсюды, дзе мы былі, усё выглядала ў парадку. Пара ангельскіх, нямецкіх і італьянскіх гарадоў, зразумела, у дрэнным стане. Я моцна сумняюся, ці насамрэч Эўропе патрэбная наша дапамога, апроч як адбудаваць разбураныя гарады. Нашыя палітыкі, ясна, іначай глядзяць на гэтую справу».

1953, кастрычнік. «Ужо пару гадоў як я пайшоў на пэнсію, але патроху займаюся рознымі справамі. Думаю правесьці лета ў гарах паблізу ад Лос-Анджэлесу, а за мяжу ня ехаць».

1956, красавік. 2 красавіка 1956 ва ўзросьце 57 гадоў у Каліфорніі памёр Джон Айкер.

Рэйманд Брэнд, кіраўнік Віцебскай акругі, жнівень 1922 — чэрвень 1923

1924, красавік. Піша ў газэту «Washington Herald» пад рубрыкай «Людзі, якія думаюць»: «На жаль, спадар Гувэр прадаў сваю долю ў выданьні, і таму здаю сваю душу сп. Герсту да-

туль, пакуль бюро АРА не пачне наймаць новых людзей на працу». Брэнд піша пра Віцебск амаль непрыязна. Гэтаксама й пра мястэчка Сэдалія ў штаце Місуры. Бедная Сэдалія! Брэнд гаворыць, што мае кантракт з газэтай «Christian Science Monitor» на сэрыю нарысаў, але гатовы ўсё кінуць, каб далучыцца да каманды АРА, што корміць галодных у Нямецчыне.

1925, кастрычнік. Пасья двух гадоў працы ў Вашынгтоне ў якасьці карэспандэнта газэты «Saint Louis Post-Dispatch» выправіўся на павольным караблі наведаць знаёмыя мясьціны ў Оксфардзе й Парыжы, зь якімі ён мае інтымныя стасункі. Калі падарожжа мае на мэце нешта апроч адпачынку, дык мы падазраём, што гэта папаўненьне калекцыі французскай літаратуры й гравюраў.

1926, сьнежань. 11 верасьня ў Балтымары Рэйманд ажаніўся з Адэляй Гарысан.

1931, люты. Як карэспандэнт газэты Сэнт-Луісу, сп. Брэнд, натуральна, больш цікавіцца рэвалюцыямі ў нас, чым у Паўднёвай Амэрыцы.

1934, ліпень. *Анкета бюлетэня АРА:* Калі б вы мелі выбар, памятаючы досьвед АРА, што б вы выбралі — вайну, голад, забарону алькаголю, дэпрэсію ці проста рэвалюцыю? — Проста рэвалюцыю.

1935, сакавік. Адзін з нашых найшчырэшых карэспандэнтаў, якога ў рэдакцыйным артыкуле «Saint Louis Post-Dispatch» называюць «Чалавек навінаў нумар адзін», абраны прэзыдэнтам Нацыянальнага прэс-клубу ў Ва-

шынгтоне; загадвае там карпунктам «SLPD», ён піша: «Гаворачы праўду, мушу прызнаць, што больш сымпатызую цяперашняй адміністрацыі Рузвэлта, чым ураду Шэфа».

1936, лістапад. Хаця ўладальнік «SLPD» раней належаў да дэмакратычнай партыі, а цяпер газэта памянля ўласніка, Брэнд не мяняе арыентацыю як сланечнік.

1946, студзень. Брэнд мінулае вясны атрымаў першую памятную ўзнагароду імя Рэйманда Клэпэра: «У год, калі было шмат перашкодаў для свабоднага руху навінаў, ён безупынна, сьвядома й з зайздросным майстэрствам намагаўся даваць праўдзівую й глыбокую справаздачу пра грамадзкія й палітычныя кірункі ў сталіцы». Прэзэнтацыя адбылася на штогадовай вячэры асацыяцыі карэспандэнтаў Белага дому, на якой прысутнічалі прэзідэнт Рузвэлт і іншыя ўрадавыя й вайсковыя кіраўнікі.

1965, травень. Супрацоўнік «Saint Louis Post-Dispatch».

Фрэнк Вілі, лекар Менскай акругі

1923, сьнежань. Ажаніўся з маладой лэдзі зь Менску й інтэнсіўна вывучаў трахому. Гэта адзіныя дзьве падказкі, якія мы маем для пошукавай каманды.

1926, сьнежань. У адным з выпускаў Вілі быў пазначаны як зьніклы бязь вестак. Ягоня сябры па Менску здолелі прасачыць сьляды да гораду Мэдыны, штат Нью-Ёрк, дзе ён мае мэ-

дычную практыку як оталярынголяг. Ягонай жонцы зь Беларусі ЗША падабаюцца, і яны нарадзілі двух сыноў, каб разам радавацца жыцьцю. Мы афіцыйна адклікаем сыгнал SOS.

Доналд Гардзі, кіраўнік Менскай акругі, студзень — кастрычнік 1922

1923, сьнежань. Мы ведаем, чым Доналд Гардзі займаецца, але ня можам сказаць, бо прысягнулі трымаць у сакрэце. Аднак гэта ў межах закону й па-свойму сумленны занятак. Што сапраўды важна — прыбытковы.

1925, кастрычнік. Наколькі мы разумеем, ён займаецца нечым, зьвязаным з рэкламай у фарбай прамысловасьці. Сёлета быў заўважаны за гульнёй у гольф і плаваньнем. Наведнікі ў ягоным доме заўсёды жаданыя госьці незалежна ад таго, гуляюць яны ў брыдж ці не.

1926, люты. Доналд піша з Гамбургу, з прадстаўніцтва кампаніі «General Motors»: «У мяне сапраўдная праца й таксама сапраўдныя перашкоды, якія трэба пераадолець. У офісе працуе сорок чалавек і сем у рэгіёнах. Паводле праграмы мы павінны прадаць ад 6 да 8 тысяч аўтамабіляў у 1926 годзе. Кошт жыцьця ў Гамбургу выпэйшы за амэрыканскі, асабліва дарагія ежа й жыллё. Марка выглядае як і раней, але каштуе толькі чвэрць даляра. Гэта няправільна!»

1928, ліпень. Доналд піша, што патрабаваньні працы ў прадстаўніцтве прывязваюць

яго да аднаго месца, але дадае неяк непаслядоўна, што абавязкі клічуць яго ў падарожжа ў Расею.

1929, люты. Вярнуўся з Эўропы й паведамляе больш дэталю пра свайго сябра зь Менскай акругі АРА Ралфа Герца, чым мы маглі вычытаць зь лістоў самога лекара Герца цягам месяца, быццам бы ён складаўся з адных нядзеляў.

У **1930-я гады** Доналд Гардзі працуе ў «General Motors» і шмат падарожнічае па Цэнтральнай Эўропе й Афрыцы. У 1941 ён вяртаецца ў ЗША.

1941, красавік. «Вельмі добра быць дома. Першае ўражаньне — як шмат усяго: рознай ежы, аўтамабіляў, бэнзіну, дамы з ацяпленнем і іншыя выгоды жыцця. Наступнае ўражаньне — мы мала цэнім, разумеем і цікавімся тым, што адбываецца ў Эўропе й сьвеце. Мы няблага інфармаваныя, але маем тэндэнцыю паглыбляцца ў свае мясцовыя інтарэсы й асабістыя справы. На маю думку, трэба было даўно заняць цвёрдую пазыцыю ў міжнародных справах і вытрымліваць яе да канца. Усё па-вар'яцку пераплялося, і перад тым як стане лепш, будзе горш. Мы ў Штатах атрымаем сваю долю бяды — ці гэта будзе ў выглядзе вайскавай акцыі, ці эканамічнага ціску. Ніхто не заплаціць па нашым рахунку за нас»⁹⁰.

⁹⁰ Звесткі пра першага кіраўніка Менскай акругі рэгулярна, ня менш раз у год, зьяўляюцца ў бюлетэні АРА й пасля вайны — ён надалей працуе ў Лёндане прадстаўніком «General Motors», шмат падарожнічае, сустракаецца з армітамі.

1960, красавік: «Я пайшоў на пэнсію 1 студзеня 1959, пасля трыццаці гадоў працы, фактычна ўвесь час за мяжой. Баюся, прапушчу гэтую сустрэчу АРА, апошняя мне вельмі спадабалася. Дарэчы, я цяпер у Лёндане з нашымі калегамі з АРА Вольгай і Джорджам Гарынгтанамі, так што ўсё зусім гэтаксама, як у старыя часы».

1962, травень. Гарынгтан піша: «У траўні мы з жонкай захапілі Дона Гардзі й праз Стэкгольм і Хэльсынкі выправіліся ў Ленінград, затым у Маскву, на Каўказ, у Крым, Кіеў і адтуль у Вену». У Менск Гардзі не заяжджаў.

Ралф Герц, лекар Менскай акругі

1923, сьнежань. Доктар Герц абвясчае пра адкрыцьцё сваёй практыкі ў Рочэстэры, штат Мінэсота. Ралф выступіў перад лекарамі ў Рочэстэры зь лекцыяй на тэму «Гувэрызацыя Расеі». Мы заўсёды думалі, што «гувэрызацыя» азначае менш есьці, але мы ўпэўненыя, што нашая мэта ў Расеі была, каб людзі елі больш. Што ж тады азначае «гувэрызацыя Расеі»?

1925, ліпень. Ралф мае прыватную практыку ў Кліўлэндзе, штат Агаё.

1926, сьнежань. Ралф піша: «Жанімства як паветраны балён: можна прыямліцца на вострую агароджу альбо ў бруд. Але напэўна некуды прыямлісься. Мараль: усё яшчэ халасьцяк».

1928, ліпень. Па-ранейшаму практыкуе

хірургію ў Кліўлэндзе. Аўтар пэрліны ў паза-мінулым нумары: «Жанімства як паветраны балён: можна прызамліцца на вострую агароджу альбо ў бруд». Апошняя навіна: «Спадарства Бокра абвешчаюць пра шлюб сваёй дачкі Гізэлы й доктара Ралфа Герца ў нядзелю 25 сьнежня 1927».

1929, люты. Прырода бярэ сваё, і ўслед за нашым папярэднім паведамленьем мы атрымалі наступную навіну ад Ралфа Герца: «Ралф-малодшы нарадзіўся шаснаццаціга! Што за хлопеч! Вось яно як! Гэта пэўна вялікае й слаўнае пачуцьцё! Што да мяне, я стараюся разбудаваць практыку, гэта доўгі й сумны занятак, увесь час угору, але даю рады».

1937, сьнежань. «1. Практикую хірургію ў Кліўлэндзе, а таксама працую над нехірургічным лячэньнем язвы. 2. Летась быў абраны прэзыдэнтам Паўночна-Цэнтральнага клінічнага таварыства. 3. Шчасьліва жанаты — адзначаю дзясятую гадавіну шлюбу. 4. У якасьці доказу магу выставіць хлопчыка васьмі гадоў і дзяўчынку шасьці гадоў».

1941, студзень. «Займаюся хірургіяй у Кліўлэндзе. Таксама працую над дасьледаваньнем бактэрыцыднага ўзьдзеяньня халодных ультрафіялетавых промняў».

1942, сьнежань. «Мая заява на вайсковую службу ў якасьці лекара адхіленая, і я перажываю. Але я далучыўся да Кліўлэнд Грэйз, найстарэйшай вайскавай арганізацыі ў Агаё. Я таксама лекар акруговай прызыўной камісіі й

такім чынам раблю свой унёсак у нашыя вайсковыя высілкі».

1944, студзень. «Хірург на абарончым заводзе, а таксама лекар у прызыўной камісіі, плюс прыватная практыка. Па-ранейшаму жанаты, хаджу ў Першую эвангеліцкую царкву й палюю на качак у вольны час, якога няма».

1945, студзень. «Практыкую хірургію. Таксама працую хірургам на двух абарончых заводах. Выкладаю ў нядзельнай царкоўнай школе. Кліўлэндзкія вэтэраны-мэдыкі ўключаныя ў склад міліцыі. Для адпачынку перарабіў човен у схованку для паляваньня на качак і спадзяюся на добрае паляваньне, калі надвор'е стане такім самым суворым, як у Расеі».

1946, сьнежань. «Шкада, што не змагу прыехаць на сустрэчу АРА. Учора Ралф-малодшы пайшоў на заняткі ва ўнівэрсытэт. Што да мяне: выступаў на хірургічнай сэкцыі Амэрыканскай мэдычнай асацыяцыі ў Сан-Францыска, маю запросіны выступіць у Вашынгтоне перад таварыствам рэўматолягаў і на сустрэчы Міжнароднага коледжу хірургаў у Дэтройце. Я буду паказваць свой фільм «Запаленьне падскурнага тлушчу як прычына (*Ад рэдакцыі:* Ралф, пішы друкаванымі літарамі гэтыя чортавы мэдычныя тэрміны!) болю ў крыжы». Надалей выкладаю ў нядзельнай царкоўнай школе».

1949, студзень. «Ці я пісаў, што мяне абралі старшынём царкоўнае рады? Так, я быў старшынём тры гады. А ў студзені мяне абралі прэзыдэнтам клінічнага штату шпіталю Гленвіл. Нядаўна напісаў артыкул пра ішыяс (нэў-

ральгія сядальнай нэрвы), які прыняў часопіс «Хірургія».

1952, красавік. Наш вядучы кліўлэндзкі хірург і настаўнік царкоўнай школы пераехаў у Фларыду: «Перабраўся ў краіну сонца каля году таму з прычыны здароўя. На апошняй сустрэчы Коледжу хірургаў быў уганараваны званнем сэртыфікаванага «Сябра хірургіі».

1952, красавік. Піша з Фларыды: «Жонка й я цешыліся з 360 сонечных дзён летась. Практыка хірургіі ня надта цяжкая, і маю час на сур'ёзную рыбалку. Летась аднойчы я амаль перавысіў рэкорд Шэфа ў касьцяной рыбе. Так, яна сарвалася. Тая, што я злавіў, важыла толькі 7 фунтаў 6 унцыяў, так што прыяжджайце ў Фларыду, атрымаеце задавальненне ад выдатнай рыбалкі й пагрэеце старыя суставы».

1953, кастрычнік. «Я ў парадку, дачка сканчае ўнівэрсытэт у Фларыдзе. Сын абароніць дысэртацыю ў наступным месяцы ва ўнівэрсытэце — маёй альма-матэр. Ці можа ён наведзець сустрэчу АРА як мая замена (*Ад рэдакцыі*: Чаму не?)? Я ўзяў на сябе абавязкі кансультанта грамадзкае службы здароўя ў мястэчку Кі-Ўэст».

1957, красавік. «Па-ранейшаму апэрую, працую ў грамадзкай службе здароўя й зьяўляюся кансультантам нацыянальнай службы карантыну. Апроч таго, я хірург у футбольнай камандзе школы Кі-Ўэст — і праца з моладзьдзю робіць мяне маладым. Футбол тут сапраўды сур'ёзнае пакліканьне для моладзі, і яны гуляюць да канца. Мая сям'я вырасла: сын дэмабілізаваўся з ваенна-паветраных сілаў у чыне

капітана, дачка выйшла замуж і жыве ў Нью-Ёрку. Яе муж працуе на тэлебачаньні. Рыбалка ў Кі-Ўэст па-ранейшаму выдатная, а клімат проста падарунак нябёсаў».

1959, чэрвень. «Папраўляюся пасья апэрацыі. Вярнуўся на працу як у грамадскую службу здароўя, гэтак і ў прыватную практыку. Пляную браць удзел у зьездзе Міжнароднага коледжу хірургаў, дзе я паўнапраўны сябра. Мой сын Ралф-малодшы ўжо тры гады працуе лекарам у Нью-Ёрку, на год ад'яжджае вывучаць эндакрыналёгію ў Калюмбійскі ўнівэрсытэт. Дачка Сюзі, цяпер спадарыня Голанд, атрымала стыпэндую саюзу каапэратараў, мой пляменьнік удзельнічае ў мыльнай опэры «Як сьвет круціцца». І пакуль сьвет круціцца, «комі»⁹¹ робяць усё, што могуць, каб нас паступова зьнішчыць. Спадзяюся, яны зьвернуць увагу на пасланьне прэзыдэнта Эйзэнгаўэра праз спадарожнік: «Мір на зямлі, добрая воля паўсюдна».

1965, травень. «Мой найпрыемнейшы ўспамін пра Шэфа падчас цырымоніі інаўгурацыі. Калі мая жонка й я былі рэкамэндаваныя як араміды, ён усміхнуўся, і мы адчулі сябе як дома! Я па-ранейшаму працую ў гарадзкой службе здароўя Кі-Ўэсту. Жонка памерла ў 1955, і я больш не жаніўся. Мой сын Ралф працуе ў Францускім шпіталі Нью-Ёрку й выкладае мэдыцыну ў Калюмбійскім унівэрсытэце».

⁹¹ Скарот ад «камуністы».

Доналд Ліндсэй, Віцебская акруга

1923, сьнежань. Быў у Буфала, апошні раз бачылі яго сярод вялікага войска паляўнічых. Зь ім справа сур'ёзная, бо ўжо ёсьць спадарыня Ліндсэй — з Парыжу.

1925, ліпень. Інспэктар збожжа й перавозак кампаніі «Fidelity», Буфала, Нью-Ёрк.

1930, люты. Танаванда, штат Нью-Ёрк. «Як сябру амэрыканскай мытнай памежнай службы, мне прыемна зноў працаваць пад кіраўніцтвам нашага Шэфа, асабліва ў важнай і цяжкай справе забароны алькаголю, якая перад ім стаіць. Як мытны службовец, не магу падтрымаць ідэю праводзіць наступную сустрэчу АРА на Ніягарскім вадаспадзе. Бо тады нам давялося б сканцэнтраваць усіх мытнікаў там, каб ахоўваць мяжу».

Джон Мэйтланд, кіраўнік Гомельскай акругі, люты 1922 — чэрвень 1923

1923 год, сьнежань. Адрас: Кручэўская, 11, Гомель. Яшчэ адзін аптыміст, хаця ён уклаў ня грошы, а толькі самога сябе. Калі АРА была зьліквідаваная, Губсаюз ухапіўся за Мэйтланда, і цяпер ён дапамагае адбудоўваць Гомель. У Мэйтланда павінна быць флегматычная ўчэпістасьць кокні⁹², якога ня выкурыць з акопу,

⁹² Мянуска прадстаўніка лёнданскіх сярэдніх і ніжэйшых слаёў насельніцтва.

альбо ён церпіць ад нейкага суму, і толькі пакутніцтва можа яго аблегчыць.

(Пазьней: ён выехаў — за мінусам таго, што ён прывёз.)

Г'ю Рамсэй, Гомельская акруга

1923, сьнежань. Г'ю Рамсэй прывёз дахаты спадарыню Рамсэй з Гомелю. Ён не выходзіў на сувязь — верагодна, мае працу.

1925, кастрычнік. Ягоны паштовы адрас — Амэрыканскі легіён, Парыж. Рамсэй адзін зь нямногіх, хто вяртаўся ў Расею й наведаў Маскву, Гомель і іншыя месцы. Але гэта было летась.

1926, люты. Рамсэй піша: «Я атрымаў бюлетэнь АРА й прачытаў ад дошкі да дошкі». Мы любім атрымліваць такія лісты. Рамсэй займаецца рэкламай у Вашынгтоне.

1926, сьнежань. «1 кастрычніка я меў надзвычайнае задавальненьне — прынёс прысягу як прафэсійны віцэ-консул Злучаных Штатаў. Сустрэўся зь дзяржаўным сакратаром ЗША, абедаразам зь сябрамі Асацыяцыі міністэрства замежных справаў і пачаў падрыхтоўчы курс у Дзярждэпартамэнце».

1929, люты. Працуе ў амэрыканскім кансуляце ў Штутгарце, Нямецчына.

1932, кастрычнік. Пасьля амаль трох гадоў у Цюрыху атрымаў прызначэньне на пасаду віцэ-консула ў Мюнхэне.

1965, травень. Працуе амэрыканскім консулам на Бэрмудах.

Сэдрык Сьміт, Менская акруга

1923, сьнежань. Вось чалавек, які можа зарабіць на жыццё дзякуючы сваёй унівэрсытэцкай адукацыі. Ён гуляе ў прафэсійнай футбольнай камандзе й вельмі добра зарабляе. Цяпер пакутуе на пералом лучка⁹³.

1929, люты. Піша, што жыве ў Пітсбургу, штат Пэнсільванія.

Чарлз Ўілабі, кіраўнік Менскай акругі, кастрычнік 1922 — чэрвень 1923

1923, лістапад. Ўілабі цяпер выдавец, раней спэцыялізаваўся ў газэтнай рэкламе. Ўілабі кажа, што ня хоча працаваць. Цяпер ён купіў газэту ў Луізіяне ці Місысыпі, ці ў нейкім іншым штаце, дзе ня надта ўлягаюць і пераймаюцца. Мяркуючы паводле велічыні места, працы будзе няшмат.

1925, кастрычнік. Выканаўчы рэдактар сеткі газэт у паўднёвым Місысыпі. Ад лістапада 1923 Ўілабі ў Гетысборгу й будзе заставацца там, «бо Місысыпі аярэдзіць эканамічна Фларыду да канца наступнага году».

⁹³ Пасьля страйку ў АРА й вымушанага ад'езду зь Менску Сьміт быў накіраваны на працу ў Арэнбург. Падчас кароткага знаходжаньня ў Маскве ён пазнаёміўся зь мясцовай сакратаркай-перакладчыцай штаб-кватэры АРА Маргарытай Аранэт, якая неўзабаве папоўніла доўгі сьпіс «расейскіх жонак АРА». Вясельце згулялі ў кастрычніку 1923 у Амэрыцы.

1926, сьнежань. Прысьвячае вольны час выхаваньню расейскіх ваўкарэзаў, адзін зь якіх заваяваў тры прызы на выставе сабак у Новым Арлеане й на кірмашы ў Тэнэсі⁹⁴.

1927, кастрычнік. Чарлз Ўілабі, былы кіраўнік Менскай акругі АРА, памёр 20 чэрвеня ў шпіталі ў Новым Арлеане пасля кароткай хваробы. Сп. Ўілабі працаваў 18 месяцаў у Маскве, Адэсе й Самары перад тым, як узначаліць працу ў Менску. Яму было 43 гады. У сп. Ўілабі было шырокае кола знаёмых сярод пэрсаналу АРА, і яны глыбока засмучаныя весткай пра ягоную сьмерць. Пахаваньне праходзіла ў родным месце Ўілабі Джозэвілі.

Джордж Шрэмэл, Менская акруга

...Ліст прыйшоў электроннай поштай на маё імя ў Гувэраўскім інстытуце — і прозьвішча ў зваротным адрасе належала супрацоўніку Менскай акругі АРА: Шрэмэл. Толькі ініцыялы розьніліся: таго Шрэмэла, які працаваў у Беларусі, звалі Джордж. У электронным адрасе першая літара была R:

⁹⁴ Некалькі амэрыканскіх газэт надрукавалі аповед Ўілабі аб прыгодах вяртаньня ў Амэрыку зь двума ваўчанятамі, якіх ён вёз як трафі: з Масквы ён даехаў да Менску й паспрабаваў выехаць у Рыгу, але латыскія памежнікі не прапусьцілі. Давялося накіравацца ў Літву, адтуль у Галандыю. Ваўчаняты вылі, Ўілабі высялялі з гатэляў, ён мусіў начаваць на вакзалах; пасьля зьвяры прагрызьлі скураныя чамаданы, але ўрэшце ўся кампанія дабралася да Нью-Ёрку. Гісторыя зь ваўчанятамі заняла дзеве траціны артыкула, апошняя частка апавядала пра дзейнасьць АРА ў Менску.

Менскія дзяўчаты зьвярталі ўвагу на элегантнага джэнтэльмана Джорджа Шрэмэла

Шаноўны сэр:

Мяне завуць Робэрт Шрэмэл, я першы сын Гордана Шрэмэла. Ён папрасіў напісаць вам у справе вашага ліста, дзе вы цікавіліся гісторыяй маіх дзеда й бабулі. Мой бацька прасіў перадаць, што ён і ягоны брат Доналд гатовыя дапамагчы вам чым толькі можна. Яны вельмі цікавяцца, якую інфармацыю вы маеце пра час, калі іхныя бацькі працавалі ў Менску.

...Джордж Шрэмэл працаваў у Менску ад студзеня да жніўня 1922. З архіўных дакументаў я ведаў, што ўвосень ён захварэў і выехаў лекавацца ў Бэрлін. У Беларусі засталася спадарыня Шрэмэл — менская дзяўчына, зь якой сакратар акругі зарэгістраваў шлюб. Бюлетэнь АРА зьмяшчаў даволі шмат звестак пра Джорджа Шрэмэла.

1923, сьнежань. Амэрыканская амбасада ў Парыжы паслала Шрэмэла ў якасьці аташэ пры спэцыяльнай місіі Злучаных Штатаў у Лязане на мірнай канфэрэнцыі па Блізкім Ўсходзе. Ён працаваў зь місіяй тры месяцы, яшчэ тры месяцы ездзіў па Нямеччыне й вярнуўся дахаты.

1925, ліпень. Шчасьліва жыве ў Мілўокі як галіновы аўдытар вытворчасці, якая робіць Мілўокі знакамітым (бровары). Спадарыня Шрэмэл, якую многія памятаюць з працы АРА ў Менску, таксама шчасьліва жыве ў Мілўокі.

1929, люты. «Я па-ранейшаму бугальтар у кампаніі напояў, як і пяць папярэдніх гадоў. У мяне яшчэ адзін сын, Гордан, і многія ведалі

ягоную маці, якая паходзіць зь Менску. Я й сям'я ў найлепшым здароўі».

1930, ліпень. Шрэмаэл хоча звязацца з доктарам Вілі зь Менску, з Мэйтландам з Гомелю й ягоным сакратаром Рамсэем.

...Унук Джорджа Шрэмаэла Робэрт прыслаў мне тэлефонны нумар свайго бацькі. Я пазваніў у мястэчка Ўэст-Алес у штат Вісконсін Гордану Шрэмаэлу:

Мой бацька пазнаёміўся з маёй маці ў Менску, калі працаваў там у АРА. Яе дзівочае імя – Ганна Пылкоўская. Яна нарадзілася ў 1900 годзе, бацька быў на пяць гадоў старэйшы. Я нарадзіўся ў Амэрыцы, у 1926 годзе, мой брат Доналд – у 1928. Маці гаварыла па-польску, парасейску й яшчэ на нейкай мове. Што яшчэ – яна была праваслаўная, бацька – каталік. У Амэрыцы яны пайшлі да царквы, каб яшчэ раз узяць шлюб. Бацьку падабаліся прыгожыя жанчыны. У маці былі глыбокія чорныя вочы, яна вельмі любіла музыку, любіла, каб навокал было весела.

...У сямейным архіве захоўваецца пашпарт АРА, які меў Джордж Шрэмаэл, перапіска, фатаздымкі. Гордан Шрэмаэл паабяцаў зрабіць копіі й прыслаць мне, а я паслаў яму звесткі пра ягонага бацьку, якія адшукаліся ў архіве.

1932, кастрычнік. «Файна выплываю ў гэтыя часы, што завуцца дэпрэсіяй. Насамрэч я больш заняты й працаваў летась як ніколі раней.

Джордж не ўстаяў перад прыгажосцю 22-гадовай Ганны Пылкоўскай

Інакш кажучы, мой прыемны 8-гадзінны працоўны дзень ператварыўся ў 12 гадзінаў напружанай працы. Удалося падвоіць леташні гадавы даход і ўтрымацца ад небяспэкі патрапіць у чырвоную зону. Мая цудоўная кватэра-бунгала з мноствам розных ультрамадэрных выгодаў дабудаваная, і мы ўехалі туды разам з хлопцамі. Во! — як нам падабаецца! Адчуваю сябе падцягнутым як скрыпка й сьвежым як рамонак — і гэтаксама мая сям'я. Цяпер, як я ўладкаваўся, зьдзімаю пену з халоднага куфля цудоўнага піва «шліц» — на здароўе!»

1944, студзень. Ліст на блянку з выявай канарэйкі й тытулам «Зарэгістраваны настаўнік сьпеваў» і пячаткай. «Пайшоў мой дваццаты год бугальтара ў бровары, і кожны раз у дзень заробку я падзяляю яго на дзьве часткі — на ваенны заём і на падаткі, але заўсёды неяк даю рады. Чыстапародныя сьпеўныя канарэйкі — маё хобі. Найлепшыя пажаданьні ўсім арамітам Менскага рэгіёну — д'ябальскае месца быць там цяпер»⁹⁵.

1949, студзень. «Адна з найвялікшых падзеяў майго жыцця — набліжэньне 25-й гадавіны шлюбу з маленькай дзяўчынай, якую я

⁹⁵ Джордж Шрэмэл меў вайсковы досьвед — быў старэйшым сяржантам у часе першай усясьветнай вайны, ваяваў у Францыі. «Д'ябальскае месца» — даволі блізкая да рэальнасьці ацэнка Менску ў 1944. Праз год старэйшы сын араміта Шрэмэла, Гордан, сам апынецца ў д'ябальскім месцы: у складзе амэрыканскага войска ён будзе ў Хірасіме. Малодшы сын, Доналд, будзе ваяваць у Карэі. Абодва сыны мянчанкі Ганны Пылкоўскай і супрацоўніка АРА Джорджа Шрэмэла вернуцца са сваіх войнаў дахаты.

сустрэў у Менску. Мы плянуем адправіцца ў працяглае падарожжа па ціхаакіянскім узьбярэжжы наступнай восеньню. Таксама ў жніўні будзе 25 гадоў маёй працы бугальтара ў бровары. У мяне двое дарослых сыноў, абодва высокія й прыгожыя, старэйшы вучыцца ў коледжы. Маё хобі — сьвагракі. За апошнія 25 гадоў я таксама ўведаў больш чым звычайна пра сьпевы сьвагракаў, і цяпер я сэртыфікаваны судзьдзя Асацыяцыі канарэйкавых судзьдзяў і лічуся адным з найлепшых міжнародных судзьдзяў сьвагракаў. Хобі несапраўднае, калі вы ня ёсьце ягоным нявольнікам, — ці ня так?»

...Тэлефонная размова з сынам Джорджа Шрэмэла Горданам нагадала, што сьвет ня такі ўжо вялікі й падзеі аднаго лёсу часам гучаць у іншым:

У нашай сям'і зь Беларусью звязана яшчэ адна гісторыя. Мой брат Доналд таксама ажаніўся зь дзяўчынай зь Менску — ужо пасьля вайны. Гэта быў трагічны шлюб — яна была ў канцлягеры, і гэта яе прыгнятала. Яна скончыла самагубствам.

...Нягледзячы на ўдары лёсу, супрацоўнік беларускай акругі АРА Джордж Шрэмэл і ягоная менская жонка не гублялі аптымізму. Ён пісаў у бюлетэнь АРА:

1959, красавік. «Усё ў парадку, здароўе добрае — мне падабаецца цяжкая праца. Мінным летам правялі адзін месяц на ціхаакіянскім узь-

бярэжжы, у Сан-Францыска й Оклэндзе, і падарожнічалі па ваколіцах. Найлепшыя пажаданьні ўсім зь менскага штабу АРА».

1965, травень. Вось чалавек, які ня пойдзе на пэнсію зусім, калі зможа: «Ва ўзросьце 65 гадоў пайшоў на пэнсію з бровару, здаў экзамэн і апошнія пяць гадоў працую ў фінансавым аддзеле муніцыпалітэту Мілўокі. Цяпер я набліжаюся да 70, і зноў перада мной абавязковая пэнсія. Шкада, бо я надзвычай актыўны й фізычна ў добрай форме. Маю энэргіі й амбіцыяў гэтулькі, што будзе цяжка заправоліцца пасля сапраўднага выхаду на пэнсію. Некалькі гадоў займаюся фатаграфіяй, на апаратуры вялікага фармату, і стаў сябрам фатаграфічнага таварыства Амэрыкі. Я ўпэўнены, што іншыя сябры АРА шкадуць разам са мной з нагоды спынення выхаду бюлетэня АРА».

...Ганна Пылкоўская, менская жонка Джорджа Шрэмэла, памерла ў 1974 годзе. Сам араміт Джордж Шрэмэл перажыў яе амаль на пятнаццаць гадоў — ён памёр у 1988 годзе ва ўзросьце 93 гадоў.

Звесткі, зафіксаваныя ў бюлетэні АРА, розняцца й аб'ёмам, і частатой зьяўленьня, і ахопам часу. Прозьвішчы двух супрацоўнікаў Віцебскай акругі, Эдварда Рэмі й Джона Макмілана, увогуле ня згадваюцца. Загадкай застаецца праца Джона Мэйтланда ў Гомелі. Чаму? Хацеў дапамагчы новаму будаўніцтву, не хацеў адразу вяртацца ў Амэрыку, ці была там якая-

небудзь рамантычная гісторыя?.. Якіх дзяцей усынавіла ў Менску спадарства Ўілабі?.. Дзе цяпер нашчадкі менскай дзяўчыны, якая выйшла замуж за лекара Вілі?.. Як склаўся лёс гомельскай жонкі дыплямата Рамсэя?..

Многія падрабязнасьці беларускага пэрыяду АРА схаваныя ў мясцовых архівах, дагэтуль зачыненых для дасьледнікаў. Не адшукаліся пакуль усе нашчадкі беларуска-амэрыканскіх сем'яў.

Хто ведае, калі-небудзь і яны змогуць наведаць Беларусь, дзе пачыналася гісторыя іхных сем'яў — і ім будзе чым ганарыцца.

ernment
rted at
vlti, re-
Govern-
r efforts

n.

famine,
ses. He
change
ation in

at the
on June
allure of
nces as
Besides
abitants
less, in-
c collec-
ain sur-
e army,
will be
s them-

demanded
rather at
seed for
istic ré-

nit that
ough to
ent lack
they are
places

it.
ition of
n to all.
are not
in the
rt prod-

Russia
crops,"
has been
n to the
ath rate
statistics
July 23.
he popu-
end of
of 12,
ce 1914.
e end of
2,543,000

Moscow
officials,
mber of
whole of
e of So-
er 1,000,
-war 23.
ow four
figure.

NGRY.

the tremendous scourge that is afflicting Russia is contained in the appeal of Pope Benedict for aid for the starving and plague afflicted Russians, made in his letter to Cardinal Gasparri, the Papal Secretary of State, inviting all Christians and civilized peoples to contribute generously to this cause.

The Pope in his letter instructs Cardinal Gasparri to lay the subject before the Governments of the various nations for their "prompt and efficacious common action in the name of the love of the Divine Redeemer, who gave his blood to make us all brothers."

The Pope's letter implores aid for the millions of men in the basin of the Volga who are facing the most terrible death, invoking succor from humanity.

"These people," the letter continues, "although separated from us by barriers raised by long centuries, are, because of their calamity, near our paternal heart."

AMERICAN PRISONERS STILL IN RUSSIA

Александр ПОЛЯКОВ

ДИВЕРСИЯ ПОД ФЛАГОМ ПОМОЩИ

**They Report 863 Public Kitchens
in Use, Able to Feed 6,000,-
000 Persons Daily.**

and Soviet Russia relief plans, the day issued statist greater effort to other famine year.

According to the relief is progressing, made that it is facilities, to trans 26 to July 26, it ants, who have grass, have official Siberia by th way, while 41,04 transported on th

There are in open ens with a capaci sons daily, and children with a c the report declare food supplies are

The question of difficulties admit fronting the Amel tion.

The newspaper i newly formed such as Azerbaij mit refugees being from Moscow.

POLAND FE OF HUNGI Hordes Moving and Cabinet l side

Copyright, 1921, by
WARSAW, A
across the Poli
started by the s
north and south
and Russian ban
sions, robbing th
supplies.

The retreating the frontier, but present time Poli 000 Polish war through the bord makes closing dif advisable. The the hungry mas and eastern Pol ability of even th a people moving bark, &c., is qu The Polish Cabl to consider the bility an appeal

31

ЗАБЫТЫ ПОДЗЪВІГ: БУДЗЕ ПРАСПЭКТ АРА Й ПЛЯЦ ГУВЭРА

Абдымкі па-беларуску. — Кароткая ўдзячнасьць. — Дывэрсія пад сьцягам АРА. — Чэкісцкая творчасць. — Аняменьне акадэмікаў. — Тоны, даляры, працэнты. — Недапісаная энцыкляпэдыя

Бабулька з палескай вёскі, якая прыйшла ў склад АРА па харчовую пасылку, не магла паверыць, што нічога ня трэба плаціць. Недаверліва выслухаўшы тлумачэньні амэрыканцаў, яна пакорпалася ў сваёй вопратцы, асьцярожна выцягнула адно за адным тры курыныя яйкі й пакаціла іх па сталю. Гаралд Фішэр,

афіцыйны гісторык АРА, прыводзіць гэты эпізод у сваёй кнізе «Голад у савецкай Расеі». Ён зазначае, што ўдзячнасьць, якую беларускія атрымальнікі дапамогі ўносілі Богу й АРА, нават замінала:

Вялікая група асобаў, якія, укленчыўшы, уносяць малітву ўдзячнасьці ў памяшканні, перапоўненым наведнікамі, звычайна ўскладняла справы, а спробы ўдзячных людзей абдымаць супрацоўнікаў і кладаўшчыкоў перашкаджалі працы, нават калі ўлічыць, што ў гэтай краіне абдымаюцца значна часцей, чым у Амэрыцы.

Афіцыйныя абдымкі з амэрыканцамі, аднак, не заахвочваліся. Зьвесткі пра АРА ў савецкіх энцыклапэдыях зьявіліся ў 1926 годзе. Першая савецкая энцыклапэдыя пад рэдакцыяй яшчэ не расстраляных камуністычных правадыроў Бухарына, Ларына, Радэка зьмясьціла вялікі, на ўсю старонку інфармацыйны артыкул пра дзейнасьць АРА — з падрабязнай статыстыкай, коштамі, відамі дапамогі, калярынасьцю рацыёнаў. 10 мільёнаў чалавек адначасова харчавалі амэрыканцы ў пік апэрацыяў.

Гэта была першая й апошняя ў XX стагодзьдзі энцыклапэдычная публікацыя пра АРА, дзе прыводзіліся факты. Праз два гады выйшла Малая савецкая энцыклапэдыя. Артыкул «АРА» пачынаўся кароткай канстатацыяй:

У Савецкай Расеі АРА працавала падчас голаду 1921. Дапамога, якую аказвала АРА, складалася

з забеспячэньня харчам, мэдыкамэнтамі й прадметамі першай неабходнасьці (гл. Голад)⁹⁶.

Затым ішло тлумачэньне:

Пад выглядам дабрачыннасьці АРА мела магчымасьць, разам з тым, садзейнічаць аслабленьню ў Амэрыцы крызісу збыту тавараў, якія былі нарыхтаваныя ў велізарных памерах для патрэбаў імперыялістычнай вайны.

Арыгінальная тэза пра дапамогу амэрыканцаў самім сабе будзе паўтарацца ва ўсіх наступных энцыклапэдыях і кнігах да канца XX ст.

Другое выданьне Вялікай савецкай энцыклапэдыі выйшла ў 1950 годзе — у ім АРА ператварылася ў палітычную арганізацыю для барацьбы з рэвалюцыйным рухам, вядзеньня выведкі, дапамогі белагвардзейцам. У энцыклапэдычным артыкуле няма ані слова пра дапамогу галодным, затое шмат словаў пра шпіёнска-падрыўныя контрарэвалюцыйныя дзеяньні АРА

⁹⁶ У другім томе гэтага выданьня (1929) у артыкуле «Голад» АРА яшчэ згадваецца: «Была аказаная дапамога й заможнымі арганізацыямі (гл. АРА)». Але ў 1936 (3 т., 2 выд.) АРА ўжо наагул не знайшлося месца: «Пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі савецкай уладзе зь першых жа дзён давалася вельмі барацьбу з голадам, які быў вынікам контрарэвалюцыйнага супраціву буржуазіі й памешчыкаў. Найбольш цяжкім быў голад 1921—1922, што ахапіў 35 губэрняў, дзе галадала каля 40 мільёнаў чалавек. Гэты голад быў вынікам усясьветнай і грамадзянскай войнаў. Савецкая ўлада, мабілізаваўшы ўсю пралетарскую грамадзкасьць як у краіне, гэтаксама й за мяжой, канфіскаваўшы царкоўныя каштоўнасьці, здолела аказаць дапамогу й ліквідаваць наступствы голаду».

й пра рашучы пратэст шырокіх масаў працоўных.

Энцыкляпедыі, якія выходзілі ў СССР у 1960—1970 гады, за часам Хрушчова й Брэжнева, паўтаралі высновы пра варожую дзейнасць АРА. Пры Андропаве ратаваньне галодных было канчаткова перакваліфікаванае ў шпіёнска-дывэрсійную акцыю. У 1985 годзе выдавецтва «Политиздат» выпусьціла кнігу Аляксандра Палякова «Дыверсія под флагом помощи». У анатацыі гаворыцца:

Аўтар гэтай мастацка-дакументальнай кнігі — былы чэкіст. Ён расказвае пра тое, як пад кіраўніцтвам ленінскай партыі органы ВЧК—ГПУ змагаліся са спробамі выкарыстаць у 20-я гады Амэрыканскую адміністрацыю дапамогі Расеі, якая галадала, для падрыўной дзейнасці супраць маладой Рэспублікі Саветаў. Кніга заснаваная на малавядомых архіўных матэрыялах і на асабістых уражаньнях аўтара — удзельніка многіх падзеяў, апісаных у аповесьці.

Разьдзел «Заходні бар’ер» мае падзагалолак «Санітарны кардон» і прысьвечаны Беларусі. «Заходняя мяжа Расеі павінна быць у агні!» — такую задачу кіраўнік АРА палкоўнік Гаскел ставіць перад новым рэзыдэнтам Барысавым, якога пасылае ў Менск:

Мэта АРА — распаўсюдзіць свой уплыў на памежную зону. Мы павінны, першае — забясьпечыць харчаваньнем і мэдыкамэнтамі паўстанцыя

атрады, якія там дзейнічаюць, другое — знаходзіць і забясьпечваць харчаваньнем усе нацыянальныя мясцовыя групы: беларусаў, палякаў, габрэяў, якія актыўна дзейнічаюць супраць бальшавізму; і трэцяе — што асабліва важна — стымуляваць мясцовых рамесьнікаў, гандляроў і сялянцаў на выступы супраць Савецкай улады з тым, каб яны перараслі ў шырокае паўстаньне, якое ахопіць усю памежную зону.

Рэзыдэнт, які насамрэч зьяўляецца гераічным супрацоўнікам ЧК—ГПУ, нагадвае, што ў Беларусі ўжо ёсьць дасьведчанае амэрыканскае кіраўніцтва. Гаскел тлумачыць:

Скажу вам шчыра, пане Барысаў, у акруговай управе АРА ў Менску склалася нездаровая абстаноўка. Капітан Ёлабі — гультай і п’яніца, аднак замяніць яго пакуль няма кім. Я сам зьбіраўся выехаць туды й навесьці парадак. Але ўчора мяне выклікалі ў Наркамат замежных справаў і папярэдзілі, што, паводле іхных зьвестак, АРА займаецца варожай дзейнасьцю, і калі я, дырэктар, гэтага не спыню, дык буду абвешчаны персоннай нон грата... Я пасылаю вас сваёй даверанай асобай, будзеце зьвязвацца са мной шыфрам па тэлеграфе.

Тэлеграфная лінія паміж Менскам і Масквой у аповесьці былога чэкіста запрацавала з павялічанай нагруккай:

Шыфратэлеграма №1: Гары Доналд сапраўды

быў каштоўным кіраўніком, за кароткі час стварыў шмат пунктаў харчавання ў зоне дзеяння паўстанцкіх атрадаў. Зьвязаўся з камандзірамі атрадаў, скардзяцца на Ўілабі, зьменшыў даставы харчавання. Праверыў – высветлілася, што пасылкі спэцпрызначэння збываюцца набок у абмен на каштоўнасьці.

Шыфратэлеграма №4: Доктар Герц зьвязаў мяне ў Менску з падпольнай меншавіцкай арганізацыяй. Аказалася, гэта група гультаяў і дэмагогаў. Грызуцца з-за паек АРА. Ухіляюся ад далейшых сустрэчаў зь імі. Непазьбежна праваляць сябе й нас.

Шыфратэлеграма №7: Ўілабі набыў у менскіх сіяністаў унікальнае калье, засыпанае дыямэнтамі. Мае гістарычную каштоўнасьць. Захоплена пры адступленьні Напалеона. Мною прапанавана Ўілабі калье адправіць вам. Сьцеражыцеся падробкі.

Шыфратэлеграма №8: Вельмі важна. Доктар Герц атрымаў звесткі пра плянаванае закрыцьцё пунктаў АРА ў Беларусі. У сувязі з гэтым ён запатрабаваў ад капітана Штольца прысылкі яму дзесяці ампулаў халерных вібрыёнаў, маючы на мэце ўжыць іх пры закрыцьці АРА. Я катэгарычна забараніў, халера можа перакінуцца ў Польшчу й далей углыб Эўропы. Прыбярыце Герца, ён у п'яным чадзе пойдзе на прамы правал.

Завяршае «беларускі» разьдзел шыфратэлеграма Ўілабі Гаскелу:

Упаўнаважаны АРА Барысаў бяссьледна зьнік, верагодна, загінуў пры сутычцы паўстанцкага атраду з савецкімі вайсковымі часткамі. Атрад разгромлены. Мясцовая адміністрацыя выставіла ўльтыматум: зьліквідаваць акруговую ўправу АРА.

Наклад мастацка-дакумэнтальнага твору — 300 тысяч асобнікаў.

У 1920-я гады ў Амэрыцы Гербэрт Гувэр чуў крытыку з другога боку — быццам амэрыканская падтрымка галодных праз АРА дапамагла бальшавікам выжыць і ўтрымаць уладу. АРА абвінавачвалі ў празьмернай спагадзе да саветаў, радыкальных палітычных й эмігранцкіх арганізацыі ў друку спрабавалі скампраметаваць былых супрацоўнікаў, якія быццам мелі пракамуністычныя настроі. Аднак такі погляд не пашырыўся. Пераважылі маральны, агульнаначалавечы аспект ратаваньня людзей ад голаду й рэпутацыя Гувэра як самага цьвёрдага антыкамуніста ў амэрыканскім урадзе.

У Беларусі пра АРА ня згадвалі. 12-тамовая Беларуская савецкая энцыкляпэдыя 1969 году й 4-тамовая Кароткая энцыкляпэдыя 1978 году АРА ігнаруюць. Праз тры чвэрці стагодзьдзя пасля ад'езду амэрыканцаў зь Менску, Віцебску й Гомелю, у 1996 годзе ў незалежнай Беларусі выйдзе новая энцыкляпэдыя з артыкулам «АРА». У ім будзе згадвацца дзейнасьць амэрыканскай адміністрацыі дапамогі ў Вугоршчыне, Румыніі й Баўгарыі, Паволжы і Ўкраіне.

Беларусі ў артыкуле ня будзе. XX стагодзьдзе для АРА ў Беларусі завершыцца зьнямелым

маўчаньнем акадэмічнай нацыянальнай гістарыяграфіі.

Праца над гэтай кнігай пачалася восеньню 2000 году, калі я выпадкова пабачыў сваё прозьвішча ў лістох зь Беларусі Гербэрту Гувэру. Тады ж, у сэрыі перадачаў «Лісты з Каліфорніі», якую я вёў з Гувэраўскага інстытуту, на Радыё Свабода ўпершыню прагучалі згадкі пра дзейнасьць АРА ў Менску, Віцебску, Гомелі. Але грунтоўнае дасьледаваньне патрабавала нашмат больш часу. Гэтак званы «расейскі» архіў АРА ў Каліфорніі складаецца з 555 скрынак, у кожнай некалькі сотняў старонак машынапіснага тэксту — службовая перапіска, загады, справаздачы, тэлеграмы, фінансавыя дакумэнты, пераклады мясцовага друку... Асобна захоўваюцца нефарматныя матэрыялы й ілюстрацыі.

Апроч таго, у калекцыі Гувэраўскага інстытуту адсутнічала адна надзвычай важная рэч — дакумэнты другога боку: савецкія архіўныя матэрыялы, публікацыі мясцовага пэрыядычнага друку. Іх трэба было шукаць у Беларусі.

Два гады пасля вяртаньня з Каліфорніі пайшлі на гэтую працу. У сакавіку 2003 у эфір выйшла першая перадача цыклю «АРА ў Беларусі. 1922—1923. Невядомыя старонкі амэрыканскай дапамогі». На працягу чатырох месяцаў слухачы маглі пазнаёміцца з гісторыяй амэрыканскай дапамогі, якая ратавала жыцьці й здароўе сотняў тысяч жыхароў краіны. Апошняя, трыццатая перадача прагучала ў чэрвені й прыпала на 85-я ўгодкі завяршэньня апэрацыяў

АРА ў Беларусі. У апошнім выпуску ўзяў удзел унук Гербэрта Гувэра.

Напачатку 2004 году ў Менску выйшаў з друку 6 том (кніга II) Энцыкляпэдыі гісторыі Беларусі (ЭГБ). Там упершыню зьявіўся артыкул, прысьвечаны ААД — так у выданьні скароцана называецца Амэрыканская адміністрацыя дапамогі. Падрабязны, пабудаваны на фактах нарыс аднаўляе гістарычную справядлівасьць і ўпершыню аддае належнае ролі АРА ў Беларусі.

Удакладненьня патрабуюць хіба лічбы дапамогі. Аўтар энцыкляпэдычнага артыкула Ўладзімер Снапкоўскі, даючы агулам карэктную панараму дзейнасьці АРА, грунтуе яе на працы Алесі Кіпель «Амэрыканская адміністрацыя дапамогі (АРА) у Беларусі», апублікаванай у ЗША ў 1978 годзе. Аўтар двойчы піша, што сума дапамогі савецкім рэспублікам ў 1919—1924 гадох склала 63 мільёны даляраў і Беларусь атрымала 4,5% гэтай дапамогі. (Так у А.Кіпель, на якую спасылаецца ЭГБ.)

Алеся Кіпель, у сваю чаргу, бярэ гэтыя лічбы з кнігі амэрыканскіх статыстыкаў Фрэнка Сэрфэйса й Рэйманда Блэнда «Амэрыканскі харчваўсясьветнай вайне і ў пэрыяд рэканструкцыі». Гэтая праца прысьвечаная ўсёй дапамозе, ажыцьцёўленай пад кіраўніцтвам Гувэра ў 1914—1924. Гэтае дзесяцігодзьдзе падзеленае ў кнізе на чатыры пэрыяды, у рамках якіх і размеркаваныя падрабязныя статыстычныя звесткі. Апошні разьдзел «Пэрыяд рэканструкцыі» ахоплівае 1919—1924. Сюды, апроч

іншага, уключана й дапамога Расеі — савецкім рэспублікам.

Задачы даследавання дзейнасці АРА ў Беларусі патрабуюць вылучэння двух асобных статыстычных масіваў. Першы — дапамога насельніцтву Беларусі, якое знаходзілася ў складзе Польшчы ў 1919—1922 гадох, і другі — дапамога насельніцтву Беларусі на падсавецкіх тэрыторыях ў 1922—1923 гадох.

Паводле падлікаў аўтара гэтых радкоў, на падставе аналізу зводных дакументаў складавых апэрацыяў, ад траўня 1920 па красавік 1922 польская АРА разьмеркавала на тэрыторыі сучаснай Беларусі каля 15 тысяч 300 тон харчовай дапамогі на суму каля 3 мільёнаў 670 тысяч даляраў, а таксама вопратку: 150 тысяч 318 паліто, 133 тысячы 759 пар чаравікаў і 137 тысяч 522 пары панчохаў на суму каля 900 тысяч даляраў.

Што тычыцца другога перыяду, варта адзначыць, што праца АРА з савецкім урадам з нагоды голаду ў Паволжы пачалася не ў 1919 годзе, а ў верасні 1921, пасля падпісання пагаднення ў Рызе, і завершылася ў чэрвені 1923. За гэты час на савецкія тэрыторыі было дастаўлена 741 тысяча 572 тоны 669 кіляграмаў дапамогі на суму 63 мільёны 174 тысячы 848 даляраў⁹⁷.

⁹⁷ Гэтую суму складаюць ня толькі грошы з Амэрыкі: 11 357 325 даляраў 13 цэнтаў каштаваў залаты фонд, унесены пад ціскам Г. Гувэра савецкім бокам, які быў выкарыстаны АРА ў мэтах дапамогі. Але гэтую суму цалкам правамерна залічыць на рахунак АРА: без патрабавання Гувэра га-

Тры беларускія акругі дзейнічалі ад студзеня 1922 да чэрвеня 1923 і, паводле Сэрфэйса й Блэнда, атрымалі 14 тысяч 440 тон 283 кіляграмаў дапамогі на суму 2 мільёны 732 тысячы 77 даляраў, альбо 4,3%. Але для падліку беларускай долі патрабуецца мець на ўвазе істотныя аб'ёмы дапамогі, якіх амэрыканскія статыстыкі ня здолелі разьнесці па акругах і падаюць асобнымі радкамі. Калі іх вынесці за дужкі ці зыходзіць з раўнамернага разьмеркавання ва ўсіх акругах, беларуская частка складзе 5%.

Вядома, лічбамі цяжка вымерыць нават тое, што лічбамі вымяраецца. Яшчэ да выхату ЭГБ я зрабіў свой накід тэксту для энцыклапедыі свабоднай Беларусі:

Амэрыканская адміністрацыя дапамогі (АРА) — гуманітарная арганізацыя ЗША, створаная 24 лютага 1919 пастановай прэзідэнта Вудра Ёльсана, ад 1 жніўня заснаваная наноў як прыватная дабрачынная арганізацыя, ініцыятар і кіраўнік Гербэрт Гувэр; дзейнічала да 1923 у эўрапейскіх краінах, што пацярпелі ў першую ўсясьветную вайну й ад камуністычнага перавароту. Аказала найбольшую ў XX стагодзьдзі харчовую, мэдычную й інш. дапамогу насельніцтву Беларусі. У 1919—1922 на тэрыторыі сучаснай Рэспублікі Беларусь (пад польскім кіраваньнем) працавала бюро дзіцячай дапамогі ў Менску, рэгіянальны

лодныя не атрымалі б гэтых сродкаў — для параўнання, у 1922 савецкае кіраўніцтва перадало амаль удвая большую суму замежным кампартыям на патрэбы ўсясьветнай рэвалюцыі. (Гл. зноскі 25, 68, 73.)

офіс АРА ў Берасьці, акруговыя камітэты ў Ашмянах, Багданаве, Баранавічах, Бераставіцы, Ваўкавыску, Вялейцы, Горадні, Кобрыні, Лідзе, Наваградку, Нясвіжы, Пінску, Пружанах, Слоніме, Стоўпцах і іх ваколіцах. (Напр., у Наваградзім павеце дзейнічала 86 пунктаў харчаваньня АРА.) З 7560 пунктаў АРА больш за 1000 працавала на тэрыторыі этнічнай Беларусі. Насельніцтва Беларусі атрымала каля 15 тысяч 300 тон харчовай дапамогі на суму каля 3 мільёнаў 700 тысяч даляраў, а таксама адзеньня на суму каля 900 тысяч даляраў.

У 1922–1923 у Беларусі (на адміністрацыйнай тэрыторыі БССР і РСФСР) працавалі тры акругі АРА. Усяго паступіла звыш 14 тысяч 440 тон амэрыканскай дапамогі (у т.л. Менская акруга разьмеркавала 6 тысяч 825, Віцебская – 4 тысячы 441, Гомельская – 3 тысячы 175 тон) на суму больш за 2 мільёны 730 тысяч даляраў. Дастаўлена больш за 10 тысяч 110 тон харчовых пасылак коштам 10 даляраў кожная на агульную суму 1 мільён 732 тысячы даляраў (18,5% усіх пасылак АРА). Бясплатна выдадзена 988 тон харчовых рацыёнаў дзецям, хворым у шпіталёх і ўцекачам. АРА апекавалася больш чым 300 дзіцячымі дамамі, апроч харчаваньня пастаўляла адзеньне, абутак, мэдычныя матэрыялы. Спрыяла рэпатрыяцыі ўцекачоў, якія пакінулі Беларусь падчас першай усясьветнай вайны. Пастаўлена санітарнае абсталяваньне, арганізавана харчаваньне й мэдычная дапамога ў канцлягеры ўцекачоў Козырава (найбуйнейшы на той час у сьвеце). Праведзена вакцынацыя больш за

1 мільён чалавек. Мэдыкамэнты, матэрыялы санітарыі й абсталяваньне агульнай вагой 484 тоны, кошт якіх перавысіў 470 тысяч даляраў, атрымалі больш за 300 мэдычных устаноў. Мэдычная праца АРА засьцерагла ад эпідэміі тыфусу Беларусі і Польшчы.

Надавала мэтавую дапамогу творчай і навуковай інтэлігенцыі (у т.л. Я.Купалу, Я.Коласу, У.Ігнатоўскаму, Л.Ржэцкай і інш.), настаўнікам, лекарам, сьвятарству. Праводзіла асьветніцкую працу, паставіла інструмэнты й прыборы для мэдычнай клінікі й прыродазнаўчых факультэтаў Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту, навучальных устаноў Віцебску; былі арганізаваныя курсы ангельскай мовы.

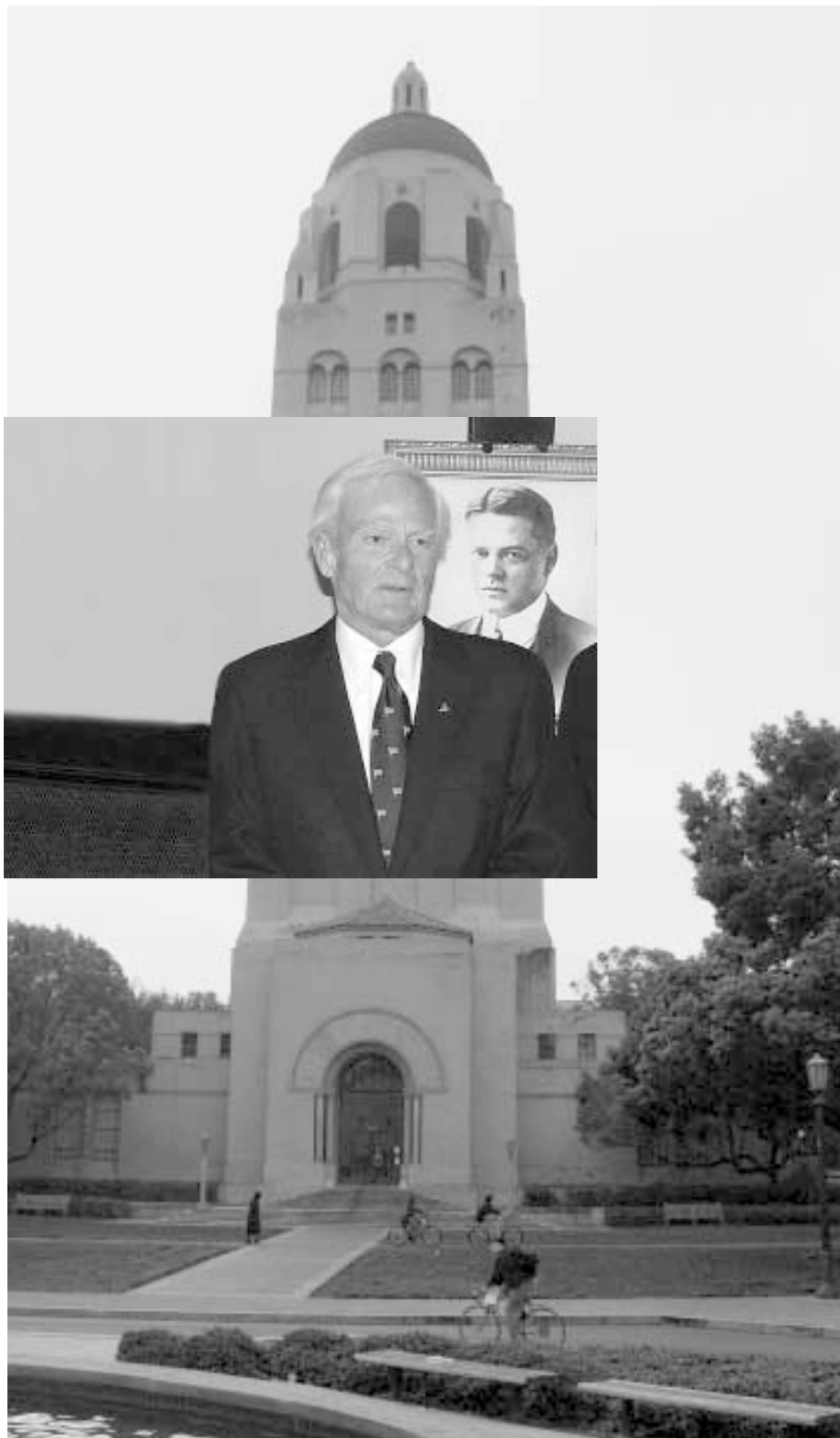
Агулам у 1920–1923 дастаўлена дапамогі насельніцтву Беларусі (у сучасных межах) вагой больш за 30 тысяч тон на суму каля 7 мільёнаў 200 тысяч даляраў⁹⁸.

Жыхары Беларусі выказвалі АРА шматлікія падзякі. Камуністычныя ўлады чынілі перашкоды, замоўчвалі й хлусілі. Некаторыя мясцовыя супрацоўнікі АРА былі ўнесеныя ў чорныя спісы, абвінавачаныя ў шпіянажы й рэпрэсаваныя.

Дзейнасьці АРА ў Беларусі прысьвечана сталая экспазыцыя Нацыянальнага гістарычнага музэю, імя Г.Гувэра носяць пляцы й вуліцы ў Менску, Віцебску, Гомелі, Горадні, Берасьці ды ў іншых гарадох і мястэчках.

Так будзе.

⁹⁸ Каля 80 мільёнаў даляраў у цэнах 2004.

32

**ГЕРБЭРТ ГУВЭР-ДРУГІ:
«МОЙ ДЗЕД УРАТАВАЎ БОЛЬШ
ЛЮДЗЕЙ, ЧЫМ ХТО КАЛІ ЗА ЁСЮ
ГІСТОРЫЮ СЪВЕТУ»**

Замест пасьяслоўя

Свабоды не бывае бяз памяці.

Напярэдадні Калядаў 1953 году Гербэрт Гувэр выступаў на Радзе Свабода:

Гісторыя ўвесь час сьведчыць, што жыццялюбныя нацыі нядоўга могуць утрымлівацца пад прыгнётам іншых народаў. Спроба ўтрымаць жыццялюбныя народы Чэха-Славацка, Польшчы, Румыніі, Вугоршчыны і Баўгарыі пад ра-

сейскім панаваньнем напэўна скончыцца правалам, як скончыўся правалам каляніялізм у іншых частках сьвету. У вялікіх народаў ніколі не памірае надзея й вера ў свабоду.

Бяз памяці не бывае свабоды.

Прэзыдэнт Гувэр сабраў найбольшую ў сьвеце калекцыю дакумэнтаў пачатку савецкай эпохі. Гувэраўскі інстытут у Каліфорніі ня толькі захоўвае ўвесь архіў АРА, ён стаў унікальным навуковым цэнтрам вывучэньня гісторыі XX стагодзьдзя⁹⁹.

Шмат гадоў старшынём рады інстытуту быў Гербэрт Гувэр, першы ўнук заснавальніка й кіраўніка АРА. Гербэрт Гувэр-другі нарадзіўся ў 1926 годзе. Дзед, 31-ы прэзыдэнт ЗША, памёр, калі ўнуку было 37 гадоў. Пасьля ўнівэрсытэту ўнук займаўся прыватным бізнэсам, надалей удзельнічае ў працы Гувэраўскага інстытуту.

Гербэрт Гувэр-другі ўсьцешыўся, калі ўведаў пра дасьледаваньне дзейнасьці АРА ў Беларусі, і ахвотна пагадзіўся на інтэрвію.

Першае пытаньне, на якое я папрасіў адка-

⁹⁹ Тут разьбіраў архіўныя матэрыялы Аляксандар Салжаніцын, тут працуе выдатны дасьледнік таталітарызму Робэрт Конкўэст, які ў сваім кабінэце мае кнігі Алесь Адамовіча, тут я меў магчымасьць распытаць фізыка Эдварда Тэлера пра стварэньне вадароднай бомбы, а з нобэлеўскім ляўрэатам Мілтанам Фрыдманам, які быў у БССР у 1960-я гады, абмеркаваць эканамічную мадэль сучаснай Беларусі. На паліцах сховішчаў — выданьні першых беларускіх кніжак пачатку XX стагодзьдзя, дакумэнты другой усясьветнай вайны, зьвязаныя зь Беларуссю, першыя ўлёткі й газэты дэмакратычнага руху Беларусі 1980—1990-х гадоў.

заць, — што, на ягоную думку, галоўнае ў спадчыне Гербэрта Гувэра сёньня, напачатку XXI стагодзьдзя?

— Перш за ўсё трэба вызначыць, што ёсьць спадчынай. Нават да сёньня АРА ня надта вядомая. Толькі за апошнія два-тры гады стаў вядомы памер дзейнасьці АРА й колькасьць людзей, уратаваных ад голаду. Я думаю, галоўным у спадчыне Гербэрта Гувэра будзе заставацца — і нават узрастаць — тое, што ён чалавек, які, верагодна, уратаваў больш людзей у гісторыі сьвету, чым хто іншы. Калі падсумаваць колькасьць людзей, уратаваных ад голаду ў Эўропе, — агулам гэта будзе больш за 20 мільёнаў. Наколькі больш, я ня ведаю. Думаю, гэтая частка спадчыны робіцца ўсё больш вядомай, і людзі разумеюць, што Гербэрт Гувэр уяўляў сабою нашмат больш, чым толькі прэзыдэнт Злучаных Штатаў цягам чатырох гадоў.

— У драме Шэкспіра «Юлі Цэзар» ёсьць такія радкі: «Няўдзячнасьць раніць мацней за нож забойцы». Як ваш дзед успрымаў савецкія ацэнкі АРА, пераход ад удзячнасьці да абвінавачаньняў у шпіянажы й падрыўной дзейнасьці?

— Я пэўны, што хаця ён не паказваў гэтага публічна, але ён асабіста быў паранены. Ён ведаў дакладна, што ён рабіў, што было дасягнута. Думаю, на той час ён ужо меў досыць досьведу працы з савецкімі ўладамі, каб зразумець, якія яны двудушныя. Яны дзейнічалі ў сваіх інтарэсах, калі спрабавалі прыменшыць значэньне працы АРА. Я ня ведаю, магу толькі здагадава-

ца, часткова — магчыма, таму, што адчувалі сваю віну за тое, што голад здарыўся. Але наколькі я ведаю, многія праблемы былі штучна створаныя. І недахоп харчу выкарыстоўваўся як палітычная зброя. Мой дзед напэўна ведаў гэта. І савецкія ўлады напэўна ведалі. Калі вы хочаце дапамагчы насельніцтву падчас голаду, як мой дзед у Савецкім Саюзе, няшмат чым можна запырэчыць намаганьням ураду, які спрабуе прыменшыць значэньне гэтай працы. Трэба зрабіць выгляд, быццам ня чуеш гэтага, і надалей рабіць сваю справу найлепш магчымым чынам. Але я ўпэўнены, што яму не падабалася выслухоўваць абвінавачаньні.

— Як вы думаеце, ці займаўся б Гербэрт Гувэр дапамогай, каб ведаў пра такую «ўдзячнасьць» наперад?

— Я думаю — абсалютна так. Ён рабіў бы тое самае. Ня думаю, што сярод матываў, якія рухалі ім, была самадавольнасьць ці жаданьне давесьці, што саветы ня маюць рацыі. І ў сваёй папярэдняй, і ў наступнай дзейнасьці матывам Гувэра было дапамагчы людзям, якія ня ў стане дапамагчы сабе самі й якім не дапамагалі ўрады, што не выконвалі сваіх абавязкаў. Адказ на вашае пытаньне — абсалютна так, ён бы гэта зрабіў зноўку.

— Паводле адукацыі Гербэрт Гувэр быў горным інжынэрам. Ён ператварыў дабрачынную акцыю ў арганізацыю, якая ва ўмовах разрухі, палітычнага хаосу, безуладзьдзя, транспартных цяжкасьцяў і памежных бар'ераў пасляваеннай Эўропы працавала нават не як га-

дзіньнік ці адладжаны мэханізм, а як жывы арганізм, які эфэктыўна дзейнічаў у разнастайных зьменлівых умовах. Чым патлумачыць гэты вынік?

— Мой дзед шмат падарожнічаў. Нехта сказаў: калі сьвет — гэта кніга, не падарожнічаць азначае прачытаць толькі адну старонку. Мой дзед прачытаў шмат старонак сьвету. Ён і ягоная жонка, мая бабуля, і мой бацька, і дзядзька жылі шмат дзе ў сьвеце. Ён вельмі выразна ўсьведамляў розьніцу паміж сыстэмай свабоднага прадпрымальніцтва й дэмакратычнага падыходу да праблемаў, як гэта рабілася ў Злучаных Штатах, і тым, што тады адбывалася шмат дзе ў сьвеце, у тым ліку ў Расеі. Ён шмат падарожнічаў па Расеі, калі яна яшчэ не была Савецкім Саюзам. Ён ведаў пра патрыятызм расейцаў, і гэта ўлічвалася ў арганізацыі працы. Часам людзі спрабуюць накінуць сваю структуру на іншую культуру. Я думаю, ён спачувальна ставіўся й вельмі добра адчуваў асаблівасьці месцаў, дзе працаваў.

— Скажыце, хто яшчэ зь сям'і Гербэрта Гувэра ўдзельнічае ў працы Гувэраўскага інстытуту?

— Мой стрыечны брат Эндру, дзядзькаў сын, таксама сябра рады наглядальнікаў. Але ён жыве ў Дэвэры й нячаста прыяжджае на сходы. Я бяру ўдзел ва ўсіх паседжаньнях, калі я не за мяжой, і звычайна гэта чатыры сходы штогод. Я сябра выканкаму рады, сябра самой рады, і я таксама быў старшынём рады цягам шасьці гадоў. Я ўдзельнічаю ў справах Гувэраўскага інстытуту гэтулькі, наколькі гэта магчыма. Раз на ты-

дзень гавару з дырэктарам інстытуту. Так, я актыўна ўдзельнічаю ў працы інстытуту.

Калі я расшукваў беларускія сьляды АРА, мой кабінэт знаходзіўся ў Гувэраўскай вежы. Вежа была спраектаваная й пастаўленая ў сэйсманебясьпечнай Каліфорніі ў канцы 1930-х — дзякуючы інжынэрнаму таленту Гувэра яна перажыла шматлікія землятруссы. На першым паверсе вежы — невялікая музэйная экспазыцыя, фатаздымкі, падарункі, удзячныя лісты ад эўрапейскіх урадаў, а таксама асабістыя рэчы Гербэрта Гувэра, і сярод іх — вуда.

Я спытаўся ўнука прэзыдэнта, ці браў дзед калі яго з сабой на рыбу.

— Так, сапраўды. Насамрэч, у мяне ёсьць некалькі ягоных вудаў і рыбацкі рыштунак. Калі мне было сем гадоў, дзед узяў мяне з сабой на рыбу ў Орэган. Мы лавілі стронгу. І ён вельмі выразна растлумачыў мне, што ёсьць адзіны спосаб лоўлі стронгі — на штучную муху. І паколькі мне было толькі сем гадоў, мне дазвалялася карыстацца штучнай мухай на гачку з зазубенем, які не дае рыбе сарвацца. Але калі мне споўнілася восем, гачок быў без зазубеня — гэта азначала, што мне ўжо трэба падвысіць майстэрства, каб злавіць рыбу. І яшчэ адно патрабаваньне дзеда — я мусіў зьесьці ўсё, што злавіў і прынёс дахаты. Ліміт быў дванаццаць рыбаў. Дзевяці-ці дзесяцігадоваму хлопчыку даволі цяжка зьесьці дванаццаць рыбаў за дзень. Так што назаўтра я ўжо практыкаваў рыбалку «злавіць — выпусьціць» — задоўга да таго, як гэты

спосаб набыў папулярнасьць. Я прыносіў толькі адну ці дзьве рыбіны — і ўсё. Думаю, мой дзед зразумеў неабходнасьць аховы навакольнага й экалёгіі вельмі-вельмі даўно. І ён быў выдатным рыбаком. Ён мог злавіць рыбу, калі ніхто больш ня мог. Нават прэзыдэнцкія ахоўнікі губляліся ў здагадках, як яму гэта ўдавалася. А ён мог.

Гербэрт Гувэр змог тое, што не ўдавалася да яго й пасья яго нікому. Ён дапамог мільёнам людзей перажыць голад і эпідэміі першай усясьветнай вайны й бальшавіцкага перавароту. Цяпер, у гэты момант, сярод тых, хто чытае гэтыя радкі ў Беларусі, напэўна ёсьць людзі, чые сем’і выжылі дзякуючы амэрыканскай дапамозе.

Нікало Макіявэлі, чьё імя ў палітычнай гісторыі звычайна асацыюецца зусім не з сэнтымэнтальнасьцю, а з жорсткім прагматызмам, пісаў у XVI стагодзьдзі: «Акт гуманізму ва ўсе часы будзе мець большы ўплыў на людзкую сьвядомасьць, чым гвалт і лютасьць». XX стагодзьдзе засьведчыла аднак, што таталітарны рэжым здольны пазбавіць грамадзтва памяці.

Апошняе пытаньне, на якое я папрасіў адказаць унука Гербэрта Гувэра, як і першае, тычылася XXI стагодзьдзя.

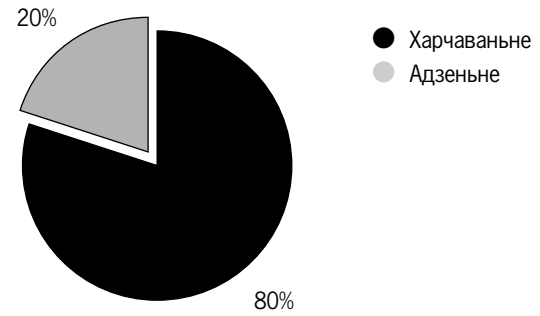
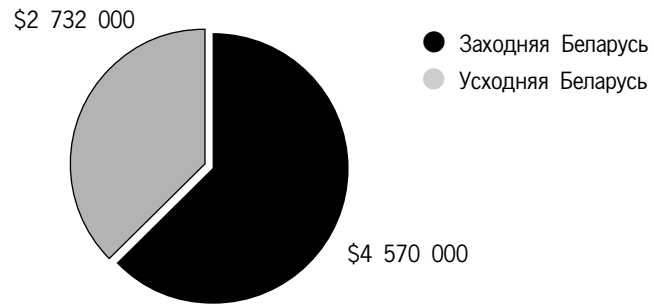
— Што дзеці і ўнукі людзей, якіх уравала АРА, маглі б зрабіць сёньня, каб гэта зрабіла ягонага дзеда шчаслівым?

— Добрае пытаньне... Магчыма — рабіце, што можаце, каб людзі ўведалі — што зрабіў Гербэрт Гувэр.

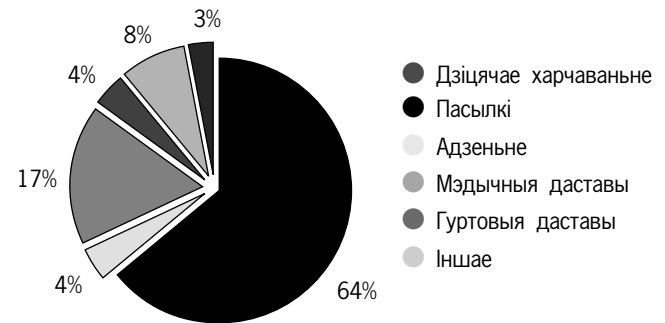
ДАДАТАК

**Дапамога АРА Заходняй Беларусі 1920—1922
\$4 570 000**

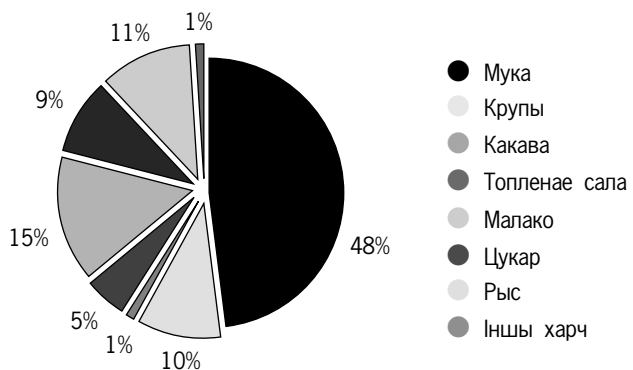
**Агульная дапамога АРА Беларусі 1920—1923
\$7 302 000**

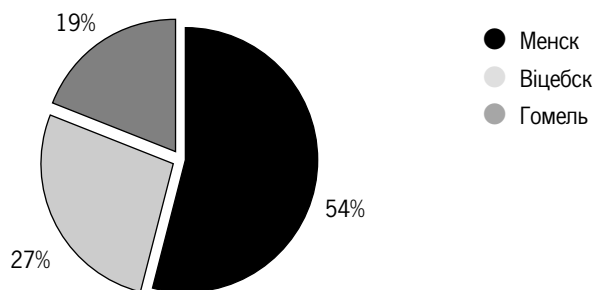
Менск, Віцебск, Гомель: тыпы дапамогі

Менск, Віцебск, Гомель: віды харчу

Менск, Віцебск, Гомель: параўнальны аб'ём дапамогі
\$2 732 000

Менская, Віцебская, Гомельская акругі АРА:
статыстычная справаздача
(у мэтрычных тонах, далярах)

Акругі	Менск	Віцебск	Гомель	Вага, разам
Віды дапамогі				
Мука	2990,783	2148,284	1588,668	6727,735
Рыс	657,384	484,53	378,528	1520,442
Бабовыя	50,007	5,132	5,365	60,504
Крупы	656,992	407,373	253,189	1317,554
Топленае сала	339,441	236,179	150,145	725,765
Малако	968,987	675,198	466,164	2110,349
Какава	40,386	21,928	16,305	78,619
Цукар	547,588	396,219	275,218	1219,025
Іншы харч	47,386	34,296	17,608	99,29
Мыла	1,899	0	0,499	2,398
Адзеньне	39,759	31,806	23,037	94,602
Мэдычныя матэрыялы	484,000 (на тры акругі)			484,000
Вага, т	6824,612	4440,945	3174,726	14440,283
Кошт, USD	\$1464754	\$749015	\$518308	\$2732077

БІБЛІЯГРАФІЯ

Архіўныя матэрыялы

- American Relief Administration. Russian Operations. 1919—1925. Гувэраўскі інстытут вайны, рэвалюцыі й міру. Стэнфард, Каліфорнія. ID CZUZ23003-A.
- ARA Bulletin. 1923—1965. Гувэраўскі інстытут вайны, рэвалюцыі й міру. Стэнфард, Каліфорнія.
- Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. Фонд 56.
- Дзяржаўны архіў Гомельскай вобласці. Фонд 24.
- Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Фонд 16.

Кніжныя выданьні

- Duranty, Walter.* I Write as I Please. Hamish Hamilton. London, 1935.
- Fisher, Harold H.* The Famine in Soviet Russia, 1919—1923: The Operations of the American Relief Administration. Macmillan Co. New York, 1927.
- Lerski, George J.* Herbert Hoover and Poland. Hoover Institution Press. Stanford, California, 1977.
- Making Things Work. Russian-American Economic Relations, 1900—1930. Hoover Institution Press. Stanford, California, 1992.
- Surface, Frank M., Bland, Raymond L.* American Food in the World War and Reconstruction Period. Stanford University Press, 1931.
- Weissman, Benjamin M.* Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia. 1921—1923. Hoover Institution Press. Stanford, California, 1974.
- Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. У 2 т. Т. 1, 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998.
- Беларуская энцыклапедыя. Т. 1. Мінск, 1996.
- Большая советская энциклопедия. Т. 3. Москва, 1926.

- Большая советская энциклопедия. Т. 2. Москва, 1950.
- Волкогонов Д.* Ленин. Политический портрет. Москва, 1994.
- Гісторыя Беларускай ССР. У 5 т. Т. 3. Мінск, 1973.
- Иоффе Эмануил, Мельцер Беньямин.* Джайнт в Беларусі. Мінск, 1999.
- Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст.). Мінск, 1998.
- Ленинский сборник. Т. 18. Москва, 1931.
- Лубянка. Органы ВЧК—ОГПУ—НКВД—НКГБ—МГБ—КГБ. 1917—1991. Москва, 2003.
- Малая советская энциклопедия. Т. 1. Москва, 1928.
- Малая советская энциклопедия. Т. 2. Москва, 1929.
- Малая советская энциклопедия. Т. 3. Москва, 1936.
- Мінск: Энциклопедический справочник. Мінск, 1983.
- Нарысы гісторыі Беларусі. У 2 ч. Ч. 2. Мінск, 1995.
- Поляков А.* Диверсія под флагом помощи. Москва, 1985.
- Шыбека З.В., Шыбека С.Ф.* Мінск. Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада. Мінск, 1994.
- Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 1—6. Мінск, 1993—2003.

Пэрыядычныя выданьні

- Беларусіка-Albaruthenica. Мінск, 1995. №5.
- Гродненская правда. 1992.
- Запісы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва. Нью-Ёрк, 1978.
- Звезда. 1922—1923.
- Известия. Москва. 1922—1924.
- Известия Витебского губисполкома. 1922—1923.
- Коммунист. Бобруйск, 1922.
- Полесская правда. Гомель. 1922—1923.
- Савецкая Беларусь. 1922—1923.
- Труд. Москва, 1922, 1924.
- Der Wekker (Будзільнік). 1922—1923.
- Waker (Рабочы). 1922—1923.

ПАКАЗЬНІК АСОБАЎ*

А

- А.** — агент менскага крымінальнага вышуку 248, 249
Адамайт Ганна — адрасатка дапамогі АРА 192
Адамовіч Алесь — беларускі пісьменьнік 466
Айкер Джон — кіраўнік Віцебскай акругі АРА 281—285, 287—293, 295—301, 303—307, 309—311, 313, 314, 316, 317, 319, 321, 324, 325, 327, 328, 421, 424—428
Андраюкі — жыхары Берасьцейшчыны 14
Андропаў Юры — кіраўнік СССР 454
Анэкштэйн Давыд — сакратар міністра БНР 32
Аранэт Маргарыта — жонка Сэдрыка Сьміта 440
Ашчэўскі-Круглік Сяргей — галоўны землямер Менску 107

Б

- Бабіляк** — шафэр Гомельскай акругі АРА 392
Байкоў Мікалай — беларускі мовазнаўца 103
Баркусевіч Сігізмунд — старшыня беларускага таварыства Чырвонага Крыжа 84
Баршчэўскі Андрэй — селянін з-пад Наваградку 111
Барышанскі — гомельскі рабін 371
Блехер — памочнік упаўнаважанага Стакоўскага па сувязях з ЧК 119, 125, 128, 129, 131, 132, 133, 366
Блок Георгі — кіраўнік факультэту ангельскай мовы ўнівэрсытэту 260
Блэнд Рэйманд — амэрыканскі статыстык 459, 461, 476

* У іменным паказьніку падаецца пасада ці занятак асобы на момант, калі яна прыгадваецца ў кнізе.

- Бокра Гізэла** — жонка Ралфа Герца 434, 436, 437
Болдўін Філіп — кіраўнік штаб-кватэры АРА ў Польшчы 54, 201, 239
Браўн Ёлтэр — кіраўнік Эўрапейскай штаб-кватэры АРА 49, 63, 65, 67, 68, 129
Брэжнеў Леанід — кіраўнік СССР 454
Брэнд Рэйманд — кіраўнік Віцебскай акругі АРА 323, 324, 327—333, 337—345, 347, 348, 350, 421, 428—430
Бухарын Мікалай — савецкі камуністычны й дзяржаўны дзяяч 452
Бягун Мендэль — супрацоўнік Джойнту 370
Бядуля Зьмітрок (*Плаўнік Самуіл*) — беларускі пісьменьнік 17, 102

В

- Вайцюкі** — жыхары Берасьцейшчыны 14
Валкагонаў Дзьмітры — расейскі гісторык 61, 110, 228, 477
Вілі — жонка Фрэнка Вілі з Менску 430, 431, 449
Вілі Фрэнк — лекар Менскай акругі АРА 84, 97, 121, 128, 131, 136, 150, 153, 167, 179, 214, 215, 238, 305, 324, 329, 347, 421, 423, 430, 431, 444, 449
Вількес — менскі афэрыст 191
Вэйсман Бэньямін — амэрыканскі гісторык 476

Г

- Галубок Уладзіслаў** — беларускі тэатральны дзяяч 17, 103
Галтан Фрэнсіс — ангельскі навуковец 214
Гандзі Магандас Карамчанд — лідэр нацыянальна-вызвольнага руху ў Індыі 426
Гарбуноў Мікалай — кіраўнік справаў савецкага ўраду 414
Гардзі Эгбэрт Доналд — кіраўнік Менскай акругі АРА 25—27, 76, 83, 84, 89, 90, 94—99, 106, 109, 115, 121—126, 128, 129, 131, 132, 135—140, 142, 143, 353, 356, 421—433

- Гардынг Ёрэн — 29-ы прэзідэнт ЗША 32, 419
 Гарынгтан Вольга — жонка Джорджа Гарынгтана 433
 Гарынгтан Джордж — супрацоўнік АРА 433
 Гарысан Адэля — жонка Рэйманда Брэнда 429
 Гаскел Ўільям — кіраўнік АРА ў Расеі 44, 66, 115, 119, 121, 122, 125, 126, 137, 156, 239, 261, 271, 305, 366, 367, 408, 454—456
 Герст — амэрыканскі выдавец 428
 Герц Ралф — лекар Менскай акругі АРА 26, 35, 78—82, 84, 97, 105—107, 109, 113, 115—117, 121, 128, 129, 136, 139, 141—143, 167, 178, 237, 238, 305, 340, 369, 385, 396, 397, 421, 432—437, 456
 Герц Ралф-малодшы — сын Ралфа Герца 434—437
 Герц Сюзі (*спадарыня Голанд*) — дачка Ралфа Герца 434, 436, 437
 Гетнэр Адольф — старшыня Менскага гарвыканкаму 135
 Гібсан — амэрыканскі амбасадар у Польшчы 52, 53
 Гольдзіна Ганна — інспэктарка Менскай акругі АРА 161
 Гопкінс Джонс — заснавальнік унівэрсытэту ў Балтымары, ЗША 319
 Горкі Максім — расейскі пісьменьнік 57, 61—63, 67
 Грабскі Ўладыслаў — польскі ўрадовец 75
 Грыцукі — жыхары Берасьцейшчыны 14
 Грэгары Т. — кіраўнік АРА ў краінах Паўднёвай Эўропы 64
 Гувэр Гербэрт — стваральнік і кіраўнік АРА, 31-ы прэзідэнт ЗША 13—17, 20, 21, 23, 32, 39, 40, 43, 46—48, 50—55, 57—60, 62—65, 67, 160, 223, 224, 232, 234, 256, 270, 403, 413, 418, 419, 423, 426, 428, 430, 436—438, 451, 457—461, 463, 465—471
 Гувэр Гербэрт-малодшы — унук Гербэрта Гувэра 459, 465—471
 Гувэр Эндру — унук Гербэрта Гувэра 469

Д

Дземчукі — жыхары Берасьцейшчыны 14

- Дзянікін Антон — генэрал, адзін з арганізатараў расейскага белага руху 414
 Дзяржынскі Фэлікс — кіраўнік ВЧК 119, 122, 123, 325
 Драгунскі С. — упаўнаважаны Гомельскага губвыканкаму для працы з АРА 365—371, 373—377, 380—383, 386, 387, 389, 392, 393, 400, 401
 Дубіна Антон — намесьнік старшыні Гомельскага губвыканкаму 376, 377
 Дуранты Ўолтэр — карэспандэнт газеты «New York Times» 406, 476
 Дэнніэлсан Элена — дырэктарка бібліятэкі й архіваў, намесьніца дырэктара Гувэраўскага інстытуту 13

Е

Енкіна — жыхарка Віцебску 309

Ж

- Ждановіч Фларыян — заснавальнік беларускага прафэсійнага тэатру 103
 Жылінскі Аляксей — менскі адвакат 415
 Жылуновіч Зьміцер (*Цішка Гартны*) — беларускі пісьменьнік, дзяржаўны й грамадзкі дзяяч 17, 102
 Жытлоўскі Самуіл — міністар БНР 32

З

- Зімін — супрацоўнік Віцебскай акругі АРА 297, 298
 Зітман — лекар Беларускага эвакуацыйнага камітэту 78
 Зэліксон Елізары — упаўнаважаны Віцебскага губвыканкаму для працы з АРА 323, 329—331, 337—339, 341—343, 347, 349, 351

І

Ігнатоўскі Ўсевалад — беларускі гісторык, грамадзкі й палітычны дзяяч 17, 102, 103, 135, 463

Іофэ (*Шпільдорф*) — менскі афэрыст, агент ГПУ 191
Іофэ Эмануіл — беларускі гісторык 53, 186, 477

К

Кавальчукі — жыхары Берасьцейшчыны 14
Калюмб Хрыстафор — мараплавец, адкрывальнік
 Новага Сьвету 255
Каменеў Леў — савецкі камуністычны й дзяржаўны
 дзяяч 45, 63, 66, 234, 414, 415
Канаплін Мікалай — упаўнаважаны Віцебскага
 губвыканкаму для працы з АРА 281, 288, 291, 292,
 307, 310, 327
Канстанцін Вялікі — рымскі імператар з 306 г.,
 абаронца хрысьціянства 345
Канстанцінаў — супрацоўнік Віцебскай акругі АРА
 310—312
Канцапольскі — жыхар Рослаўлю (Смаленшчына) 300
Карстэнс — кіраўнік місіі нямецкага Чырвонага
 Крыжа ў Беларусі 81
Карэйва Антон — супрацоўнік ГПУ 252
Касьцюшка Тадэвуш — кіраўнік нацыянальна-вы-
 звольнага паўстаньня 1794 48
Кацавураў Мікалай — прафэсар заалёгіі, вучоны-
 аграном 403, 407—412, 415
Керзан Джордж — міністар замежных справаў Вялікаб-
 рытаніі 60
Кіпель Алеся — студэнтка Прынстанскага ўнівэрсытэту
 ЗША 20, 459
Клівэр Томас — супрацоўнік арганізацыі Квакераў 277
Клімаў Яўген — менскі хірург 136
Клэпэр Рэйманд — амэрыканскі журналіст 430
Колас Якуб (*Міцкевіч Канстанцін*) — беларускі
 пісьменьнік 17, 102, 463
Конбранд — супрацоўнік камісіі па чыстцы савецкіх
 служачых у Менску 251
Конкўэст Робэрт — амэрыканскі гісторык 466
Краліва Кандрат — беларускі пісьменьнік 120

Крылоў Сямён — старшыня Віцебскага губвыканкаму
 282, 284, 328, 351
Крэйбіхі — жыхары Берасьцейшчыны 14
Крэчэўскі Пётра — беларускі палітычны дзяяч,
 сакратар Рады БНР 40
Кужалеў Уладзімер — шафэр Менскай акругі АРА 250,
 251
Кулідж Кэлвін — 30-ы прэзыдэнт ЗША 32, 419
Кулікі — жыхары Берасьцейшчыны 14
Кун Бэла — вугорскі камуністычны дзяяч 64
Купала Янка (*Луцэвіч Іван*) — беларускі пісьменьнік
 17, 102, 463
Кўін Сырыл — намесьнік кіраўніка АРА ў Расеі 116,
 141, 156, 172, 221, 271, 340, 344

Л

Ландэр Карл — паўнамоцны прадстаўнік ураду РСФСР
 пры ўсіх замежных арганізацыях дапамогі 28, 126,
 142, 156, 176, 179, 180, 182, 225, 240, 242, 261, 262,
 270, 272, 273, 276, 290, 310, 311, 326, 328—331, 341,
 347, 349, 351
Ларын Ю. (*Лур'е Міхаіл*) — савецкі партыйны й
 дзяржаўны дзяяч 452
Лебах Рэвека — інспэктарка Менскай акругі АРА 161
Левін Абрам — перакладчык Гомельскай акругі АРА
 354
Левін Залман — менскі лекар 105, 106, 109—111, 113,
 115, 117
Ленін Уладзімер — кіраўнік бальшавіцкай партыі і
 ўраду 60, 61, 66, 110, 113, 228, 234, 245
Лерскі Джордж — амэрыканскі гісторык 476
Лёсік Язэп — беларускі грамадзкі й палітычны дзяяч,
 мовазнаўца 17, 40, 103
Ліндсэй Доналд — сакратар Віцебскай акругі АРА 307,
 310, 311, 421, 438
Ліндсэй — жонка Доналда Ліндсэя 438

- Ліпскі** (*Моня Гарадзецкі*) — менскі афэрыст, агент ГПУ 191
- Ліцьвін** — менскі адвакат 415
- Ліцьвінаў Максім** — савецкі дыплямат 63, 65, 67, 68
- Лукашук Васіль** — дзед аўтара кнігі Аляксандра Лукашука 55
- Лукашукі А., М., Г.** — жыхары Берасьцейшчыны 14, 18
- Люксэмбург Роза** — нямецкая камуністычная дзяячка 237, 245, 253
- Лявонаў** — старшыня прафсаюзу савецкіх работнікаў у Менску 404
- Ляхі** — жыхары Берасьцейшчыны 14

М

- М.Х.** — крыптанім карэспандэнта газеты «Полесская правда» 371
- Макіявэлі Нікало** — італьянскі мысьляр, гісторык, ваенны тэарэтык 471
- Макмілан Джон** — супрацоўнік Віцебскай акругі АРА 282, 285, 287, 307, 448
- Маркс Карл** — нямецкі мысьляр, тэарэтык камунізму 237, 242, 244, 245, 253
- Мар'ясін Майсей** — наркам сацыяльнага забесьпячэньня БССР 135, 159, 172, 173
- Мельцэр Бен'ямін** — дасьледнік гісторыі габрэяў у Беларусі 53, 186, 477
- Морсэ Лі** — супрацоўнік штаб-кватэры АРА ў Маскве 131, 132
- Мэйтланд Джон** — кіраўнік Гомельскай акругі АРА 353—357, 359, 360, 362, 363, 365—371, 373—377, 379—387, 392—398, 400, 401, 421, 423, 438, 439, 444, 448

Н

- Навіцкі Ўладзімер** — беларускі гісторык 29
- Навумікі** — жыхары Берасьцейшчыны 14

- Нансэн Фрыт'яф** — нарвэскі падарожнік, арганізатар дапамогі ўцекачам 22, 78, 247, 271, 277, 332
- Напалеон Банапарт** — французскі імператар 264, 282
- Некрашэвіч Сьцяпан** — беларускі мовазнаўца, старшыня Інбелкульту 17, 103, 263
- Нікіцюкі** — жыхары Берасьцейшчыны 14
- Нодэль Вульф** — рэдактар газеты «Звезда» 260
- Нэйбах Ілья** — старшыня Гомельскага губвыканкаму 365, 367, 368, 373—376, 383—387, 389, 392, 393, 396

О

- Ольскі Ян** — кіраўнік ГПУ БССР 132
- Ошэр Бэрнарда** — амэрыканскі бізнэсмэн, філянтроп 14

П

- Падарэўскі Ігнацы** — прэм'ер-міністар Польшчы 53
- Падбярэзка Ігнат** — шафэр Менскай акругі АРА 146, 147, 157
- Пайкін** — упаўнаважаны Віцебскага губвыканкаму для працы з АРА 310, 328
- Палякоў Аляксандар** — аўтар кнігі «Дыверсія под флагом помощи» 454, 477
- Панікоўскі Антоні** — прэм'ер-міністар Польшчы 54
- Паскевіч** — княгіня з роду Паскевічаў 382, 384, 385
- Пілсудзкі Юзаф** — кіраўнік Польскай дзяржавы 47
- Пічэта Ўладзімер** — беларускі навуковец 17, 103
- Пішон Стэфан** — міністар замежных справаў Францыі 59
- Праўдзін** — псеўданім карэспандэнта газеты «Звезда» 146
- Пылкоўская Ганна** — жонка Джорджа Шрэмэла 133, 139, 443—448
- Пэйт Морыс** — супрацоўнік штаб-кватэры АРА ў Маскве 59, 60
- Пэтыгру Рычард** — сэнатар ЗША 227
- Пятровічы** — жыхары Берасьцейшчыны 14

Р

- Рабіновіч Лейзар** — рабін у Менску 194, 195
Радзівілы — магнацкі род, буйныя землеўладальнікі 162, 164
Радэк Карл — савецкі камуністычны дзяяч 452
Ракоўскі Хрыстыян — кіраўнік ураду Ўкраіны 424
Рамсэй Г'ю — супрацоўнік Гомельскай акругі АРА 353, 357, 366, 367, 373, 382, 385, 421, 423, 439, 444, 449
Рамсэй — жонка Г'ю Рамсэя з Гомелю 439, 449
Ржэцкая Лідзія — беларуская акторка 17, 103, 463
Розэнблум Эдвард — дырэктар менскага бюро Джойнту 182, 184
Рузвэлт Фрэнклін — 45-ы прэзідэнт ЗША 430
Румянцава Кацярына — інспэктарка Менскай акругі АРА 159, 161, 162, 164—167, 169—171, 173, 238, 403, 407, 412, 414, 415, 418, 419
Рыкард Эдгар — супрацоўнік арганізацыі Квакераў 129
Рэмі Эдвард — сакратар Віцебскай акругі АРА 298, 334, 342, 347—350, 448
Рэнаў Эліяс — амэрыканскі ахвярадаўца 362

С

- Сагаловіч Буна** — удава Ізраіля Сагаловіча 194, 195
Сагаловіч Ізраіль — атрымальнік пасылкі АРА ў Менску 194
Салжаніцын Аляксандар — расейскі пісьменьнік 466
Сапуноў Аляксей — беларускі гісторык, археограф, краязнаўца 318, 320
Скаўронак Карл — сакратар-перакладчык упаўнаважанага Мар'яна Стакоўскага 112
Скірмунт Канстанты — міністар замежных справаў Польшчы 55
Смоліч Аркадзь — беларускі палітычны й грамадзкі дзяяч, навуковец 40, 103

- Смольскі Мануэль** — наведнік канторы АРА ў Менску 202, 203
Снапкоўскі Ўладзімер — беларускі гісторык 459
Стакоўскі Мар'ян — прадстаўнік ураду Беларусі і ўпаўнаважаны прадстаўніка ўраду РСФСР пры ўсіх замежных арганізацыях дапамогі Расеі ў Заходняй вобласці 34, 76, 102, 110, 112, 114, 115, 121, 123—126, 128, 129, 131, 132, 137, 139, 142, 149, 150, 153—155, 159, 160—162, 164, 165, 171, 173, 175—182, 184—187, 194, 195, 204, 218, 220, 223—225, 230—235, 234, 235, 240—242, 247, 248, 250, 251, 263, 269, 273, 274, 276—279, 340, 349, 404, 408
Сталін Іосіф — камуністычны дыктатар СССР 55
Стоўн Фрэд — амэрыканскі актор 207
Страгуцкі — барысаўскі натарыюс 191
Супрунокі — жыхары Берасьцейшчыны 14
Сьміт Сэдрык — супрацоўнік Менскай акругі АРА 145—148, 150, 151, 153—156, 238, 421, 440
Сэрфэйс Фрэнк — амэрыканскі статыстык 459, 461, 476

Т

- Тацяна** — трохгадовая дзяўчынка-беларуска 212
Томскі Мікалай — расейскі скульптар і мастак 412
Троцкі Леў — савецкі камуністычны й дзяржаўны дзяяч 234
Трусаў Ігар — беларускі гісторык 21
Турэцкі Майсей — рабочы Менскай акругі АРА 191, 192
Тэлэр Эдвард — амэрыканскі фізык 466

У

- Уросгаль І.** — менскі афэрыст 191
Ўілабі Чарлз — кіраўнік Менскай акругі АРА 84, 91, 135, 137—142, 145—147, 149, 150, 152—156, 159, 160, 165—167, 169—173, 175—180, 182—184, 187, 189, 191, 194—197, 200, 201, 204, 205, 207, 208, 211—

214, 218, 220, 221, 225—228, 230—232, 234, 235,
237—239, 242, 244, 245, 247—249, 251—253, 256—
258, 260, 263—265, 267—269, 272, 274, 275, 279, 340,
404—406, 408, 421, 423, 440, 441, 449, 455, 456

Ўілз Нэт — амэрыканскі актор 207

Ўілсан Томас Вудра — 28-ы прэзыдэнт ЗША 16, 32, 461

Ўокер Гершэл — інспэктар Эўрапейскай штаб-кватэры
АРА 41, 54, 59, 60

Ф

Фішэр Гаралд — кіраўнік гістарычнага аддзелу штаб-
кватэры АРА 20, 30, 43, 87, 451, 452, 476

Флэш Эдвард — супрацоўнік штаб-кватэры АРА ў
Маскве 131, 132

Фоціева Лідзія — супрацоўніца савецкага ўраду 414

Фрыдман Саламон — сакратар Нью-Ёрскага таварыст-
ва дапамогі 299

Фрыдман Мілтан — ляўрэат Нобэлеўскай прэміі,
амэрыканскі эканаміст 466

Х

Хрушчоў Мікіта — кіраўнік СССР 454

Ц

Ціхан (Бялавін Васіль) — патрыярх Маскоўскі і ўсяе
Русі 61

Ч

Чарвякоў Аляксандар — кіраўнік ураду БССР 25—29,
33, 124, 131, 224

Чарлябосаў — гомельскі інспэктар дзіцячых дамоў 392

Чычэрын Георгі — наркам замежных справаў савецка-
га ўраду 58, 59

Ш

Шаранговіч Васіль — пракурор БССР 406, 414

Шнэйдэр Рубін — рабочы 194

Шошчыцы — жыхары Берасьцейшчыны 14

Шпількін Л. — менскі афэрыст 191

Шрэмэл Гордан — сын Джорджа Шрэмэла 443, 444,
446, 447

Шрэмэл Джордж — сакратар Менскай акругі АРА 23,
44, 45, 121, 133, 136, 139, 238, 421, 423, 441—448

Шрэмэл Доналд — сын Джорджа Шрэмэла 443, 444,
446, 447

Шрэмэл Робэрт — унук Джорджа Шрэмэла 441, 443,
444

Шыбека Захар — беларускі гісторык 477

Шыбека Сафія — беларускі гісторык 477

Шымялёвіч — упаўнаважаны Віцебскага губвыканкаму
для працы з АРА 310—313, 323—329

Шэкспір Ўільям — ангельскі драматург і паэт 467

Э

Эйдук Аляксандар — паўнамоцны прадстаўнік ураду
РСФСР пры ўсіх замежных арганізацыях дапамогі
28, 115, 116, 122, 123, 125, 287—289, 292, 316, 325,
366, 367, 374, 377

Эйзэнгаўэр Дўайт Дэвід — 34-ы прэзыдэнт ЗША 437

Я

Якабс — перакладчык Віцебскай акругі АРА 282, 284,
287

Ярына — бабуля аўтара кнігі Аляксандра Лукашука
55

Яфэ Георгі — наркам аховы здароўя БССР 135

ДЗЯКУЙ — THANK YOU!

Гэтая кніга не пабачыла б сьвету без удзелу, парадаў, сумеснай працы й дапамогі многіх людзей у Амэрыцы, Беларусі й Чэхіі.

Барбра й Бэрнард Ошэры, вядомыя ў Каліфорніі калекцыянэры мастацтва й філянтропы, усталявалі стыпэндую для дасьледнікаў з Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода дзеля працы ў Гувэраўскім інстытуце вайны, рэвалюцыі й міру ў Стэнфардзкім унівэрсытэце. Праз шкляную сьцяну іх апартамэнтаў на апошнім паверсе аднаго з самых высокіх у Сан-Францыска будынкаў адкрываецца ашаламляльны від на знакаміты мост над Залатой бухтай і акіян, але падчас размовы можна пераканацца, што гаспадароў цікавяць і рэчы, якія хаваюцца за гарызонтам у далёкай эўрапейскай краіне, што параўнальна нядаўна зьявілася на палітычнай мапе сьвету.

Калі ўлетку 2000 прэзыдэнт радыё Томас Дайн і дырэктар вяшчаньня Джэфры Трымбал абвясцілі свой выбар першага дасьледніка для падарожжа ў Стэнфард, я ня ведаў, што буду пісаць кнігу, але менавіта іх рашэньне й дапамога калегі Рычарда Ўіста, а таксама Дона Джэнсэна й Роса Джонсана зрабілі магчымай гэтую працу.

Кіраўнікі Гувэраўскага інстытуту вайны, рэ-

валюцыі й міру Джон Рэйсіян і Чарлз Палм стварылі ўсе ўмовы для плённай працы ў архіўных сховішчах і бібліятэках, даўшы магчымасьць шырокага доступу да віру інтэлектуальнага жыцьця ў праслаўленым Стэнфардзкім унівэрсытэце.

Калі каму, як мне, пашчасьціць сустрэцца з Эленай Дэніэлсан, дырэктарам архіваў і бібліятэкі Гувэраўскага інстытуту, той пераканаецца, што архіўная справа — адна з самых жывых, неверагодна цікавых і захапляльных. Энэргічны энтузіязм Элены й яе веданьне да драбніцаў гістарычных скарбаў гувэраўскага сховішча нікога не пакідае абьякавым. Сваё сямейнае прозьвішча пад падзякай, адрасаванай зь Берасьця ў Амэрыку, я пабачыў выпадкова, але зусім невыпадкова менавіта Элена Дэніэлсан прынесла на мой стол у чытальнай залі вялізную тэчку лістоў Гербэрту Гувэру. Зь яе лёгкай рукі наступныя тры месяцы з глыбіняў сховішча былі выцягнутыя дзясяткі скрынак з назвамі Менск, Віцебск, Гомель, дзе чакалі свайго часу дакумэнты найбуйнейшай гуманітарнай дапамогі Беларусі ў XX стагодзьдзі.

Сяброўскія парады й падтрымка куратара калекцыі Расеі й краінаў СНД Джозэфа Дўаера й яго асыстэнткі Эмі Дэсаі зрабілі працу мэтанакіраванай, плённай і прыемнай. Архівістка Кэрал Лідэнгам адшукала ўнікальныя фатаздымкі да кнігі. Я таксама ўдзячны за спрыяньне супрацоўнікам Гувэраўскага інстытуту Анатолю Шмялёву й Гітэр Вагнэр.

Летапісец амэрыканскай беларушчыны Вітаўт Кіпель прыслаў мне ў Стэнфард падрабязны артыкул, прысьвечаны дзейнасьці АРА ў Беларусі, які ў 1978 годзе апублікавалі «Запісы» Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку. Аўтар самага першага дасьледаваньня — ягоная дачка Алеся, якая прысьвяціла АРА сваю дыплёмную працу ў Прынстанскім унівэрсытэце. Спадарыня Алеся ахвотна кансультавала мяне й падказвала важныя крыніцы.

З амэрыканскай журналісткай і аўтарам кнігі «Дзеці Чарнобылю» Мішэль Картэр і яе мужам Майкам Вэнтурынам мы пазнаёміліся гадоў пятнаццаць таму, падчас іх шматлікіх гуманітарных і прафэсійных візытаў у Беларусь; у іх гасьцінным доме ў Каліфорніі пісаліся першыя нататкі для гэтай кнігі.

Адкрыць беларускую частку гісторыі АРА дапамаглі парады энцыкляпэдычнага знаўцы мінулага стагодзьдзя Віталя Скалабана й спрыянне дырэктара Нацыянальнага архіву Беларусі Вячаслава Селяменева, а таксама кансультацыі гісторыка й архівісткі Аляксандры Гесь. Без Алены Сьцяпанавай у Віцебску й Марыі Шыманоўскай у Гомелі гэтая кніга была б на чвэрць карацейшая й бяднейшая — іхнюю дапамогу ў пошуку мясцовых архіўных дакумэнтаў цяжка пераацаніць.

У гэтай кнізе не засталася ніводнай старонкі без удакладненьняў, заўвагаў, пытаньняў, прапановаў найпатрабавальнейшага з рэдактараў Аляўціны Вячоркі. Дзясяткі датаў, імёнаў, на-

зваў, цытатаў, гістарычных фактаў і фармулёвак былі скрупулёзна правяраны й пераправяраны, знойдзены новыя, невядомыя раней матэрыялы й тлумачэньні, аб'ём крытычна перапрацаванай інфармацыі значна пераўзыходзіць памеры самой кнігі. Часам нашыя спрэчкі на конт аднаго слова ці нават літары зацягваліся на некалькі дзён, і іх вынікам былі перапісаньня й, упэўнены, палепшаныя разьдзелы. Гэты стыль прафэсійнай рэдактуры, як і лазэрная карэктура Аляксандры Макавік, заслугоўваюць параўнаньня хіба з нэўрахірургіяй, і, калі ў кнізе засталіся якія-небудзь недакладнасьці й няўключнасьці, гэта выключна й толькі зьвіны аўтара.

Даўні сябар мастак Генадзь Мацур зь ягоным унікальным адчуваньнем стылю эпохі надаў выданьню элегантную непаўторнасьць, і па ягоным дызайне можна выкладаць мастацтва кнігі.

Аўтар таксама ўдзячны за дапамогу сваім калегам у Беларускай службе Радыё Свабода, якія ўпершыню прачыталі гэты тэкст у эфіры, Франаку Вячорку ў Менску й Каці Лукашук у Рэгенсбургу, для якіх няма сакрэтаў у кампутарных праграмах, Багдану Андрусышыну ў Празе, які дапамагаў разабрацца з загадкамі ангельскай мовы пачатку мінулага стагодзьдзя, і ўсім шматлікім дасьледнікам, на чью працу я абапіраўся ў спробе праз восем дзесяцігодзьдзяў пасьля ад'езду арамитаў зь Беларусі сказаць ім:

Thank you — Дзякуй!

ACKNOWLEDGMENTS

This book would not have been possible without the participation, advice, cooperation and assistance of many individuals in the USA, Belarus and the Czech Republic.

Renowned California philanthropists and art connoisseurs Barbra and Bernard Osher established a scholarship for Radio Free Europe/Radio Liberty researchers at Stanford University's Hoover Institution of War, Revolution and Peace. The Oshers' penthouse apartment in one of San Francisco's tallest skyscrapers boasts a huge picture window that affords a spectacular view of the Golden Gate Bridge, the underlying bay and the Pacific. While immersed in conversation with these gracious hosts, however, one discovers that their interests reach past the horizon on display and extend toward a faraway European country which only comparatively recently appeared on the political world map.

In the summer of 2000, RFE/RL president Thomas Dine and director of broadcasting Jeffrey Trimble announced their selection for the first Osher fellowship. At that time I had no plans to write a book. It was their decision to send me to Stanford — as well as the efforts of colleagues Richard Wiest, Don Jensen and Ross Johnson — that made this book possible.

The director of the Hoover Institution on War, Revolution and Peace, John Raisian and his colleague Charles Palm, created all the conditions for productive research at the Hoover Archives and Library, and ensured that I had wide access to Stanford University's intensive intellectual community.

Anyone who has ever had the good fortune to meet Elena Danielson, director of the Hoover Institution Library and Archives, will know that the art of archiving is one of the most vibrant, interesting and compelling of disciplines. Elena's infectious enthusiasm and vast, detailed knowledge of the historical treasures in Hoover's possession leaves one breathless. It was Elena who placed before me on a huge table in Hoover's reading room a voluminous file containing letters written to Herbert Hoover. It was among these missives that I was surprised to discover a letter of gratitude posted from Belarus' Bieraście region, six signatories of which bore my family name. Over the course of the next three months, Elena Danielson's magic touch summoned forth from the depths of the Hoover archives dozens of boxes labeled "Minsk", "Vitebsk", "Hemel". These cartons were filled with documents attesting to the greatest humanitarian aid effort Belarus would see in the 20th century. Thanks in great part to Elena Danielson, their time of discovery had arrived.

The kind help and support of the curator of Hoover's Russia/CIS collection, Joseph Dwyer and his good-hearted assistant Amy Desai lent a

focus to my work and made it all the more fruitful and pleasant. The efforts of archivist Carol Leadenham helped to unearth several unique photographs contained in the book.

While I was at Stanford, chronicler of American Belarusiana Vitaüt Kipiel sent me a comprehensive article devoted to the ARA in Belarus, published by the Belarusian Institute of Arts and Sciences (NY) in its journal *Zapisy*. The author of the article was Kipiel's daughter, Alice, who first investigated the ARA effort in Belarus for her graduate thesis at Princeton University. Alice Kipiel was a gracious and helpful consultant and suggested several invaluable sources, for which I am most grateful.

I met US journalist and author ("Children of Chernobyl") Michele Carter and her husband Mike Venturino 15 years ago during one of their many humanitarian and business trips to Belarus. It was in their hospitable California home that the first notations for this book were set to paper.

Historian Vital Skařaban's encyclopedic knowledge of the last century and the assistance of Belarusian National Archives director Viačasłaŭ Sielamienieŭ helped to reveal ARA's history from the Belarusian perspective. Also of aid in this regard were consultations with historian Alaksandra Hieř. Without the input of Alena řciapanava of Viciebsk and Maryja řymanouřkaja of Homiel this book would be at least one quarter shorter and much less rich in factual data; it would be difficult to overestimate their assistance in the search for local archival documents.

Every single page of this tome bears the imprint of that most demanding of editors, Alaŭcina Viačorka. Dozens of dates, names, quotes, historical facts were checked and rechecked under her watchful eye, and previously unknown postulations and explanations were discovered. Indeed, the volume of information to which Alaŭcina lent her critical editorial eye far exceeds the size of the final product. At times, she and I would argue for days over a single word or even letter; I am confident that those debates resulted in rewrites that will ultimately serve the reader. Such editorial perfectionism and the expert laser-like copy-editing of Alaksandra Makavik bear something in common with neurosurgery in terms of their precision; if this book contains any inaccuracies, responsibility for them lies solely with the author.

My old friend, artist Hienadź Macur has a unique feel for the style of the era, and it is his design that lends the book an appropriate elegance. In my opinion, his graphics and artwork for this and other tomes could be used as models in schools for book design.

The author is also grateful to his colleagues at the Belarus service of Radio Liberty, who first articulated the words written in this book on the station's airwaves. My colleague there, Bohdan Andrusyřyn, helped me decipher some of the quirkiness of early 20th century English. Sincere thanks for their kind assistance are also extended to Anatol Shmelev and Heather Wagner in

Stanford, Franak Viačorka in Miensk and Kacia Łukašuk in Regensburg.

And to all the numerous researchers who preceded me, whose efforts provided such an important foundation for this book, eight full decades after the departure from Belarus of the last ARA worker, I offer you a sincere and heartfelt — Thank You!/Дзякуй!

SUMMARY

The Adventures of ARA in Belarus — A history of the greatest yet least remembered humanitarian aid operation of the 20th century — Herbert Hoover’s American Relief Administration project in Belarus 1920—1923.

While pouring through the archives of the Hoover Institution in California, author Alaksandar Łukašuk unexpectedly discovered the names of his forebears among ARA aid recipients.

The book’s heroes are thirteen Americans who fed the hungry, healed the sick, and sheltered the homeless and orphaned. Astoundingly, they accomplished their noble goal in spite of an arcane communist bureaucracy, threats from the secret police, and efforts to discredit their reputations. Some of the men married Belarusian women and, for decades after returning home, retained a special place in their hearts for a land called Belarus.

“Liberty Library” consists of selected programs from Radio Liberty’s Belarus Service.